

EESTIMAA ASUSTUS

EESTIMAA ASUSTUS

L. Holko

Me taevavõlvi kõik on üpris kummaline -
- sünn kõik on nii kui varjudeatri mängimine:
sünn hele päike küündaks, hämar maa on looris,
kus kõik me tulek, minek, sünn ja suremine.

~ ... ~ ... ~

Kas ühski meist, kes läinud tule silmapäiri taha,
on naasnud jutustama, kus seal ootab hea või paha?
Ei kahte horda olda igatsuste teederistil -
- seepärast midagi sa sünn ära jätta maha!

~ ... ~ ... ~

On lõpetatud reed mu noorusaja luulises,
mu helge eluevad kadus hülmis talvees.
See helde õnnelind, kel nimelis oli minu noorus,
nii vargsi tuli ja nii ruttu kadus tulekkoos.

~ ... ~ ... ~

See olemise meri võrsus saladuse roost,
ta põhjal pärlid pudekond on igavhe peost.
Sünn kõik on kõnelema künnetest suunde vaid
ja ühski pole lahti sõlmind tõelisuse seost.

~ ... ~ ... ~

Ei saanda täna homset päeva tabada su hääd,
on sõgedus, kui täna homset otsima sa lääd.
Kui mõistus selge sul, siis ära pillu süda hetke,
sest milles oma kadunud elu kiidust sa vääd?

~ ... ~ ... ~

... sa ära kurvasta, et oled teinud patlu,
sa püüa, et su päevad murelooriga ei kattu.
Sest need, kes patustanud pole, andestust ei vaja,
kuid patustele niiski pole andeksandamatut!

~ ... ~ ... ~

Kallis isa! Sinu linniklaulaja noli värssidega
soorime sulle pönu õnnel Sinu 31. sünnipäeval.

18.07.80

Ello emaga.

LEONID VOLKOV

EESTIMAA ASUSTUS

TALLINN · EESTI RAAMAT · 1980

Allikmaa, E. Kask, A. Kiisla, J. Klõšeiko, O. Kotšenovski, J. Krist-
Kõster, J. Külmet, K. Laar, R. Maran, J. Olrik, J. Okas, H. Paal-
muoja, E. Raiküla, V. Sillaots, A. Tankler, R. Vainküla, R. Valdre,
E. Veliste, I. Volkov, L. Volkov

I. Volkov ja L. Volkov

Ikov, L.

Eestimaa asustus. — Tln.: Eesti Raamat, 1980. — 240 lk.,

Populaarteaduslikus väljaandes valgustab autor, arhitektuurikandidaat, Eestimaa asustuse arengut selle tekkest käesoleva ajani. Analüüsitakse kujunenud asustuse iseärasusi, edasise arengutendentse seoses arengut mõjutavate teguritega, visandatakse asustuse võimalikud arengusuunad tulevaks sajandiks. Raamat pakub huvi nii asustuse valdkonnas tegut-
sajale spetsialistidele kui ka laiale lugejate hulga.

233 272—79 4902030000

72E

© Kirjastus «Eesti Raamat», 1980

SISSEJUHATUS

Inimkonna ajaloo koidikul, veel enne, kui inimene õppis selgeks rääkimise kunsti, hakkas ta püsti-
tama asulaid. Olles kogu ajaloo vältel inimese töö silmapaistvaks saavutuseks, avaldasid asulad tohu-
tut mõju inimkonna arengule. Asula elanud kaitsesid inimest külma ja
kuuma, vihma ja lume, asula kind-
lustused — vaenlaste eest. Asula
ühendas inimesi, soodustas elanike
oskuste ja teadmiste arengut. Asu-
lata, peavarjuta ei oleks inimene
suutnud eksisteerida. Oma ajaloo-
lises arengus peegeldavad ja ise-
loomustavad asulad paremini kui
ükski millised teised inimese te-
gevuse jäljed inimkonna sotsiaalset
arengut, teaduslik-tehnilist progressi
ning kultuuri.

Asulad moodustavad materiaalse
keskkonna, milles me elame, töö-
tame ja puhkame. Nad kujunevad
vastavalt inimeste vajadustele, või-
malustele ja kultuuritasemele. Olles
kestaks, milles areneb elu, avalda-
vad asulad ühtlasi olulist mõju ini-
meste eluprotsesside kujunemisele
ja seega ka inimühiskonna ajaloo-
lisele arengule.

Asulate minevikku ja praegusi
arengutendentse tundma õppides
võime teadlikumalt hinnata ole-
vikku ning täpsemalt prognoosida
tulevikku.

Käesoleva raamatu eesmärgiks on
visandada Eesti NSV territooriumil
eksisteerinud asulate arenguetappide

kontuure seoses nende arengut mõ-
justavate põhiliste teguritega, avada
kujunenud asustussüsteemi iseloomu
koos positiivsete ja negatiivsete
külgedega ning prognoosida selle
perspektiivseid arengusuundi.

Üks mõttetark ütles kunagi, et
kui kõik inimesed omistaksid sõna-
dele ühesuguse tähenduse, oleksid
pooled vaidlused ja tülid olemata.
Terminite ühene mõistmine on
veelgi tähtsam kaasajal. Seetõttu
piiritleme kõigepealt tähtsamate
edaspidi kasutatavate mõistete
tähendust, kuna meie keelepruugis
pole linnaehituse terminid veel
kindlalt juurdunud. Selle põhjuseks
on asjaolu, et pole kujunenud veel
kompleksset teadusharu, mis tege-
leks asulate ja nende kogumite iga-
külgse uurimisega. Sellega tegelevad
küll arhitektid, geograafid, majan-
dusteadlased ja teiste teadusharude
esindajad, kuid igaüks oma aspek-
tist. Puudub ühtne, kõikehõlmav
asulakujunduse teooria, mis süntee-
siks kõigi asjassepuutuvate teadus-
harude jõupingutused ja looks ka
ühtse terminoloogia.

Käesolev raamat kõneleb Eesti
aladel paiknevatest asulatest. Kõige
üldisemas mõttes on asula toot-
like jõudude territoriaalne lokali-
satsioon.¹ Asula peamiseks ülesan-
deks on tagada inimesele optimaalne
keskkond materiaalsete ja vaim-
sete hüvede tootmiseks ja tarbimi-
seks, mis on vajalikud füsioloogi-

vasta kaasa-
kategoriseeritud
sotsiaalsed in-
teraksid, Käl-
lingi-Nõmme,
Jämsä, Must-
a, Suure-Jää-
ja veel mõ-
nudest ra-
adavaevu ise-
kehtestatud
ajal on
e, mis võik-
sa saada ale-
näiteks Ase-
te asulate
pärane täp-
on lähemate
anne. Kuid
lised täpsus-
muuda olu-
struktuuri
itu edasises
allatavad.

liste ja sotsiaal-kultuuriliste vaja-
duste rahuldamisel.

Käesoleval ajal tuleb Eestis, vas-
tavalt Eesti NSV Ülemnõukogu Pre-
siidiumi 01. II 1974. a. seadlusele,
eristada järgmisi asulate kategoo-
riaid: linnalisi — linn ja alev; maa-
asulaid — alevik ja küla. On mää-
ratud ka taksonoomilised tunnu-
sed, mille alusel arvatakse asulaid
teatavasse kategooriasse. Linna-
staatus võib saada asula, kus elab
vähemalt 8000 inimest, kus on töös-
tus-, kaubandus- ja teeninduste-
võtteid, arenenud kommunaalma-
jandus, riiklik elamufond, õppe-,
kultuuri- ja raviasutused; alevi
kategooriasse võib arvata enam kui
2000 elanikuga asulad, mis paikne-
vad tööstusettevõtete, raudteejaa-
made või muude rahvamajandusob-
jektide lähikonnas; aleviku kate-
goriasse arvatakse kompaktse hoo-
nestusega enam kui 300 elanikuga
asulad ja küla kategooriasse —
hajusa hoonestusega asulad, aga
samuti kompaktse hoonestusega vä-
hem kui 300 elanikuga asulad.*

Olenevalt asulate elanike arvust
klassifitseeritakse neid Nõukogude
Liidu asulate projekteerimismäär-
alusel² järgnevalt:

Suurusgrupi nimetus	Elanike arv (tuh. in.)		
	Linnad	Alevid	Maa-asulad
ülisuured	üle 500	—	—
väga suured	250 — 500	üle 10	üle 5
suured	100 — 250	5 — 10	2 — 5
keskmised	50 — 100	3 — 5	1 — 2
väikesed	kuni 50	kuni 3	kuni 1

Asulate kogum teataval territo-
riumil on asulastik. See mõis-
te tähistab asulatevõrku, puuduta-
mata asulatevahelisi sidemeid. Seda
terminit on kohane kasutada igi-
vana asulatevõrgu puhul, mille
asulate vahel polnud veel kuigi olu-
lisi sidemeid, või ka kaasaja asu-

late analüüsimisel, kui jätta kõr-
vale nende omavahelised sidemed.

Asulate süsteem on süsteemide
teooria seisukohalt elementide
(asulate) kogum, millel on kindlad,
korrapärased omavahelised sidemed.
Nõnda on asulate süsteem laiem
mõiste kui asulastik.

Kõige laiem tähendus peaks olema
terminil asustus (asustussüsteem).
Viimasel ajal mõistetakse teadus-
likus kirjanduses selle all ühiskonna
ruumilise organiseerimise vormi.³
See termin hõlmab nii asulate ruu-
milist organiseerimist kui ka asu-
late süsteemide organiseerimist.

Asulate süsteemi definitsioonist
järeldeb, et kogu maakera asulaid
võib vaadelda ühe süsteemina, mil-
les on võimalik eristada territo-
riaalselt väiksemaid, kuid tiheda-
mate omavaheliste sidemetega asu-
late kogumeid, näiteks NSV Liidu
asulate süsteem, Eesti NSV asulate
süsteem ja veel väiksemaid.

Ühena esimestest NSV Liidus
pakkus asulate süsteemide loogilise
hierarhilise struktuuri kuuekü-
mendatel aastatel prof. K. Šešlgis,⁴
kes, arendades W. Christalleri ja
A. Löschide ideid ja arvestades süs-
teemi kujundavate faktoritena sot-

siaalseid sidemeid, eristas Leedu
NSV territooriumil rajoonidevaheli-
lisi, rajoonilisi ja allrajoonilisi
(ringkondlikke) asulate hierarhilisi
süsteeme.

Eesti NSV territooriumil eristas
samu süsteemi prof. S. Nõmmik.
Tema arvates on süsteemi kujunda-

vateks faktoriteks peale sotsiaalsete
veel ka majanduslikud sidemed.
Selle tõttu nimetab ta piiritletud
üksusi hierarhilisteks sot-
siaal-majanduslikeks ter-
ritoriaalseteks üksus-
teks.⁵

Oma töös «Asustuse generaalskeem
NSV Liidu territooriumil» eristas
Linnahituse Uurimise ja Projektee-
rimise Keskinstituut NSV Liidu ter-
ritooriumil suure hulga mittekattu-
vaid suuri, keskmisi ja väikseid
asulate süsteeme ja nimetas neid
asularühmadeks (групповые
системы населенных мест). Selles
töös ei esinenud hierarhilisuse mõis-
tet ja asulate süsteeme defineeriti
kui omavahel seostatud linnalisi ja
maa-asulaid, mis on ühendatud
arenenud territoriaalsete tootmis-
sidemetega, ühise insenerliku in-
frastruktuuriga, ühise sotsiaal-kul-
tuurilise teenindamise tsentrite võr-
guga ja elanike ühiste puhkekoh-
tadega.

Sisuliselt ei erine viimane kont-
septsioon kuigi oluliselt K. Šešlgise
ja S. Nõmmiku kontseptsioonidest.
Näib, et loobumine hierarhilisusest
on enneaegne, kuna see ei vasta
objektiivselt esinevale olukorrale
kaasajal ega ka lähematel aasta-
kümnetel. Samuti ei ole eralda-
tud süsteemides veel kuigi selgelt
täheledatavad muud definitsioonis
rõhutatud tunnused.

Tundub, et asulate süsteemides
esinevad peale mainitud veel terri-
toriaalselt piiratud, kuid oma-
vahel eriti tihedate sotsiaalsete si-
demetega seotud asulate grupid,
mida võiks nimetada liitasula-
teks. See on uus termin tähistama
uut mõistet. Esimesena võttis
lähedase mõiste ja termini liigen-
datud linn kasutusele prof.
V. Davidovitš.⁶ Liitasula on terri-
toriaalselt märksa ulatuslikum kui
liigendatud linn ja isegi aglomerat-
sioon. Agglomeratsioon on
suhteliselt kompaktne liitasula osa.

Asulaid ühendavad aglomeratsiooni
piires ühtsesse süsteemi mitmesugu-
sed korrapärased ja intensiivsed si-
demed ning lisaks veel asulatevahe-
liste territooriumide ühine kasuta-
mine, mis peaks arvestama kõigi
aglomeratsiooni koosseisu kuuluvate
asulate huvideid. Liitasulaid on meil
palju, agglomeratsioonid on aga alles
kujunemisjärgus.

Kirjanduses on kasutatud termi-
neid konurbatsioon, mega-
lopolis ja ka teisi, tähistamaks
eriti suuri asulasüsteeme. Neid Ees-
tis ei ole. Pole alust arvata, et nad
lähemate aastakümnete jooksul ka
tekiksid, seetõttu pole tarvidust
neil peatuda.

Eespool on püütud täpsustada
mõningaid asustusega seotud termi-
neid. Mõned uued terminid esine-
vad ka edaspidi, kuid autor ei pre-
tendeeri nende lõplikkusele, sest
need vajavad igakülgset arutamist
ja edasist täpsustamist.

Siinjuures tuleb aga peatuda asu-
late süsteemi kujundavate side-
mete probleemil. NSV Liidu asula-
uurijate seisukohad lähevad selles
olulises küsimuses lahku. On spetsi-
alistid, kes väidavad, et peamiseks
asulate süsteemi kujundavaks fak-
toriks on tootmisettevõtete vahel
valitsevad majanduslikud sidemed,
paljud spetsialistid omistavad aga
suurema tähtsuse sotsiaalsetele side-
metele.

Probleem on tõesti keeruline.
Kahtlemata oli tootmine seniajani
peamiseks asulaid kujundavaks te-
guriks. Ka asulatevahelisi kom-
munikatsioone (teid, elektri- ja si-
deliine, gaasijuhtmeid jms.) ehitati
eeskätt tootmise huvides. Kuid vii-
masel ajal hakkab tootmise asulat
kujundav monopolne positsioon
kõikuma mittetootmislike alade (näi-
teks teadus, haridus, kaubandus,
puhkemajandus jm.) kiire arengu
tõttu. Samal ajal diferentseeruvad
ja pikenevad tootmissidemed terri-
toriaalselt tootmisettevõtete spetsiali-

seerimise tõttu selliselt, et nad ei suuda olla aluseks selgelt piiritletud asulasüsteemide kujunemisel. Näiteks Tallinna tööstusettevõtted kasutavad oma toodangu valmistamiseks väga suures ulatuses NSV Liidu kaugetest piirkondadest ja välismaalt sisseveetavat toorainet, poolfabrikaate ja seadmeid ning realiseerivad üle 50% oma toodangust väljapoole meie vabariiki. Seega ei saa Tallinna tööstuse tootmisalased sidemed avaldada olulist mõju Tallinna süsteemi kujunemisele (või kui, siis ainult kohalikul toorainel baseeruv ja lähimasse ümbrusse oma saadusi realiseeriv tööstus). Ilmselt on sotsiaalsetel sidemetel asulasüsteemide kujundamisel suurem tähtsus. Sotsiaalsete sidemete aluseks võtmine on vajalik ka seetõttu, et asustus on eeskätt sotsiaalne nähtus ja selle analüüsimisel tuleb keskpunkti asetada inimene.

Asulasüsteemide kujunemise seisukohalt tähtsaimad on järgmised sotsiaalsed sidemed:

- 1) tööalased (elanikkonna igapäevane töөлkäimine),
- 2) teenindusalased (mitmesuguste teenindusasutuste, näiteks kau-

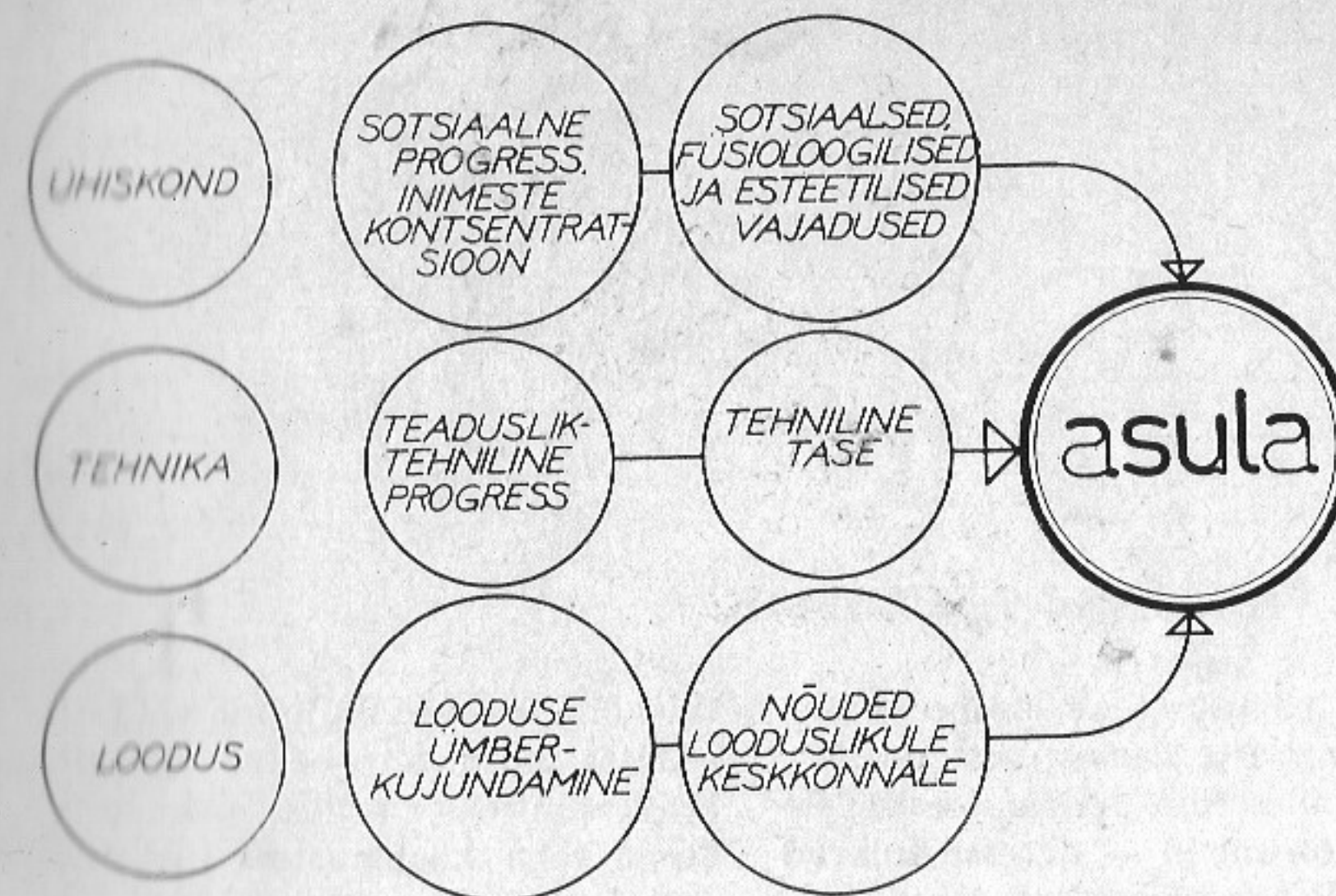
bandus-, meditsiini-, kultuuri-, haridus-, puhkeasutuste ja paljude teiste külastamine elanike poolt),

- 3) administratiivsed ja ametialased (mitmesugused ametialased kontaktid inimeste vahel).

Mõned nendest sidemetest teki-
vad vaba valiku põhimõttel, mõned on aga piiratud administratiivse jätusega, mis avaldab asulasüsteemide kujunemisele olulist mõju.

Mainitud sidemed ei ole võrdse süsteemikujundava tähtsusega. Mõned neist on nn. vältimatud ehk kohustuslikud (näiteks tööalased, kooliskäimine jm.), teised mitte-kohustuslikud, s.o. ärajäetavad või edasilükatavad (näiteks kino või teatri külastamine). Vaatamata sellele, et inimene teeb kaasajal teatavas ajavahemikus rohkem mitteko-hustuslikke käike kui kohustuslikke, on viimastel oma vältimatuse tõttu siiski suurem süsteemi kujundav tähtsus. Tuleb aga mainida, et vaba aja suurenemisega ning materiaalse ja vaimse heaolu kasvuga tõuseb ka mittekohustuslike sidemete osatähtsus ja -kaal asulate süsteemide kujundamisel.

Pöördusime tagasi mõiste «asula»

2. Peamiste välisfak-
torite mõju asula
ruumilisele kujune-
misele

juurde. See mõiste ei ole ajalooliselt stabiilne, ta muutub koos ühiskonna arenguga.

Kaasajal on asula asustuse lüli, mis koosneb looduslikust ja inimese poolt loodud tehiskonnast, mille osad on ruumiliselt korrapäraselt organiseeritud ja kannavad kindlaid funktsioone. Linnalise asula funktsionaalseteks osadeks on elu-, tööstus-, kommunaal- ja ladude ning välistransporditsoonid, mis omakorda jagunevad paljudeks elementideks. Maa-asula funktsionaalseteks osadeks on elu- ja tootmis-
tsoon. Sisetranspordi- ja muud kommunikatsioonid ühendavad neid tsoone omavahel.

Asula ruumiline kuju, tema planeerimisstruktuur kujuneb kolme põhilise välisfaktori — looduse, ühiskonna ja tehnika koosmõjul. Nende faktorite mõju pole otsene, vaid kaudne. Seetõttu võib asula arhitektuuriline kvaliteet erandlikult olla mittevastav ühiskonna ja tehnika arengutasemele.

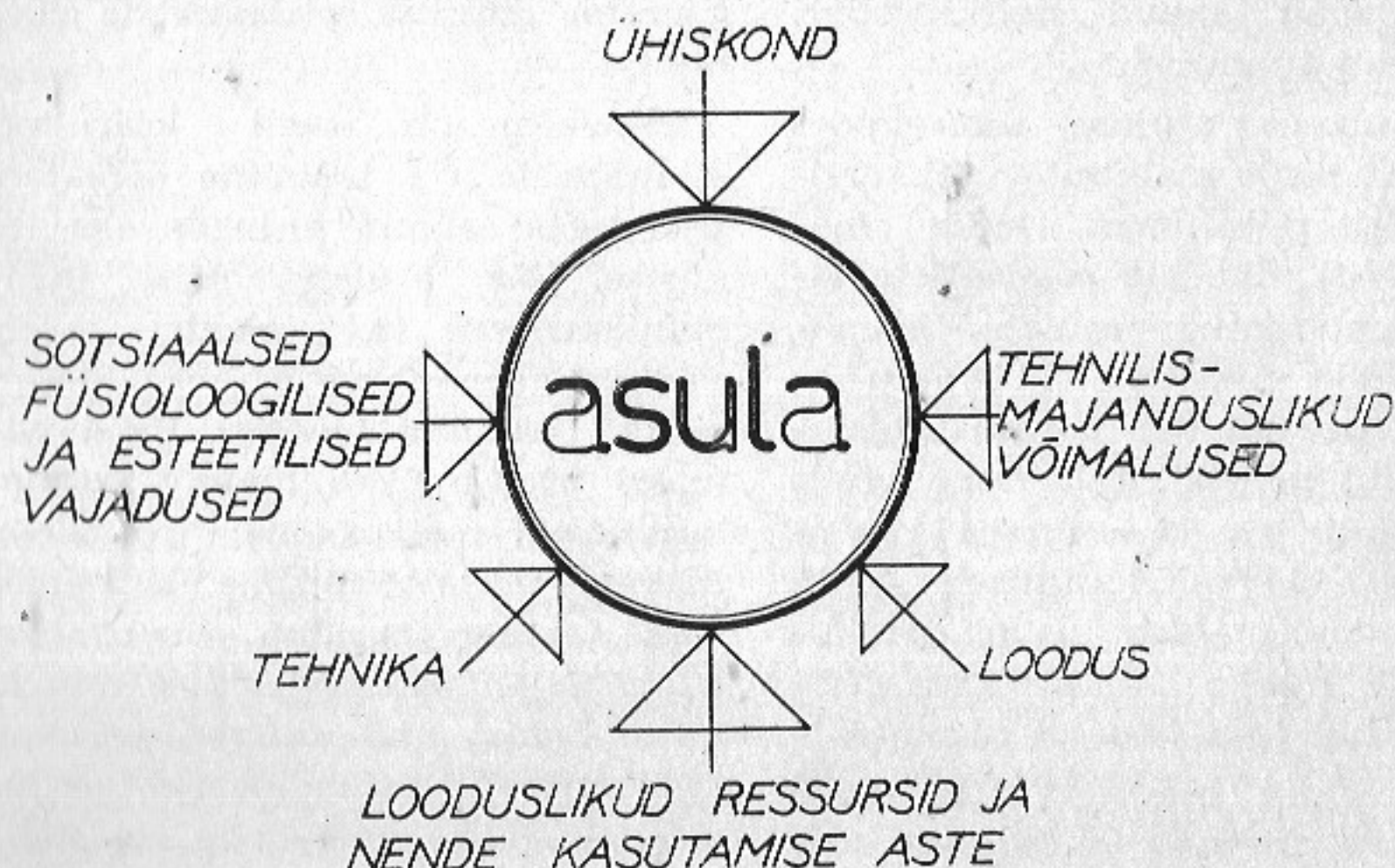
Asulate arengut mõjutavad kaks vastandlikult toimivat jõudu. Seoses asulate elanike arvu kasvuga toimub asula territoriaalne laienemine.

See kutsub esile asula ruumilise kuju, tema struktuuri pideva muutumise, sobitamise uutele vajadustele. Teiselt poolt kätketakse asula ehitamisse väga suuri ressursse. Seetõttu on asulate planeerimisstruktuur ja eriti asulate süsteemide struktuur võrdlemisi konservatiivne. Kord tekkinud asula püsib kaua ja saab likvideeruda alles peale seda, kui tema funktsioonid võtab enda kanda mõni teine asula. Seda on oluline silmas pidada kaasaja asustussüsteemide arengu suunamisel.

Asulate ja nende süsteemide arengu seaduspärasused on keerulised ja pole veel küllaldaselt tunnetatud. Käesolev raamat ei pretendeeri nende igakülgsel avamisele. Ta on autori uurimistööle baseeruv tagasihoidlik jutustus meie asustusest kui ühiskonna tegevuse ühest silmapaistvamast tulemusest.

Raamat on kirjutatud Ehituse Teadusliku Uurimise Instituudis tehtud uurimistööde alusel. Uurimistööde käigus ja ka hiljem, käesoleva raamatu koostamisel, olid abiks minu head kolleegid J. Kruusimägi ja I. Puurits.

ruumilist
mõjutavad pea-
faktoriid

I. LÜHIKE AJALOO LINE ÜLEVAADE

EESTI VARAJANE ASULASTIK

Isegi põgusa ülevaate andmine esiaja inimeste asulastikust on keeruline ülesanne. Meie teadmiste allikad on napid — arvesse tulevad peamiselt arheoloogilised leiud.

Mägistes rajoonides olid vanimateks elamuteks koopad. Tasandikul täitis elamu aset ritvadest, okstest ja puukoortest tehtud varikatus, mida oli kerge püstitada ja uude kohta siirdumisel maha jätta. Varikatusest arenesid aja jooksul telgid ja püstkojad.

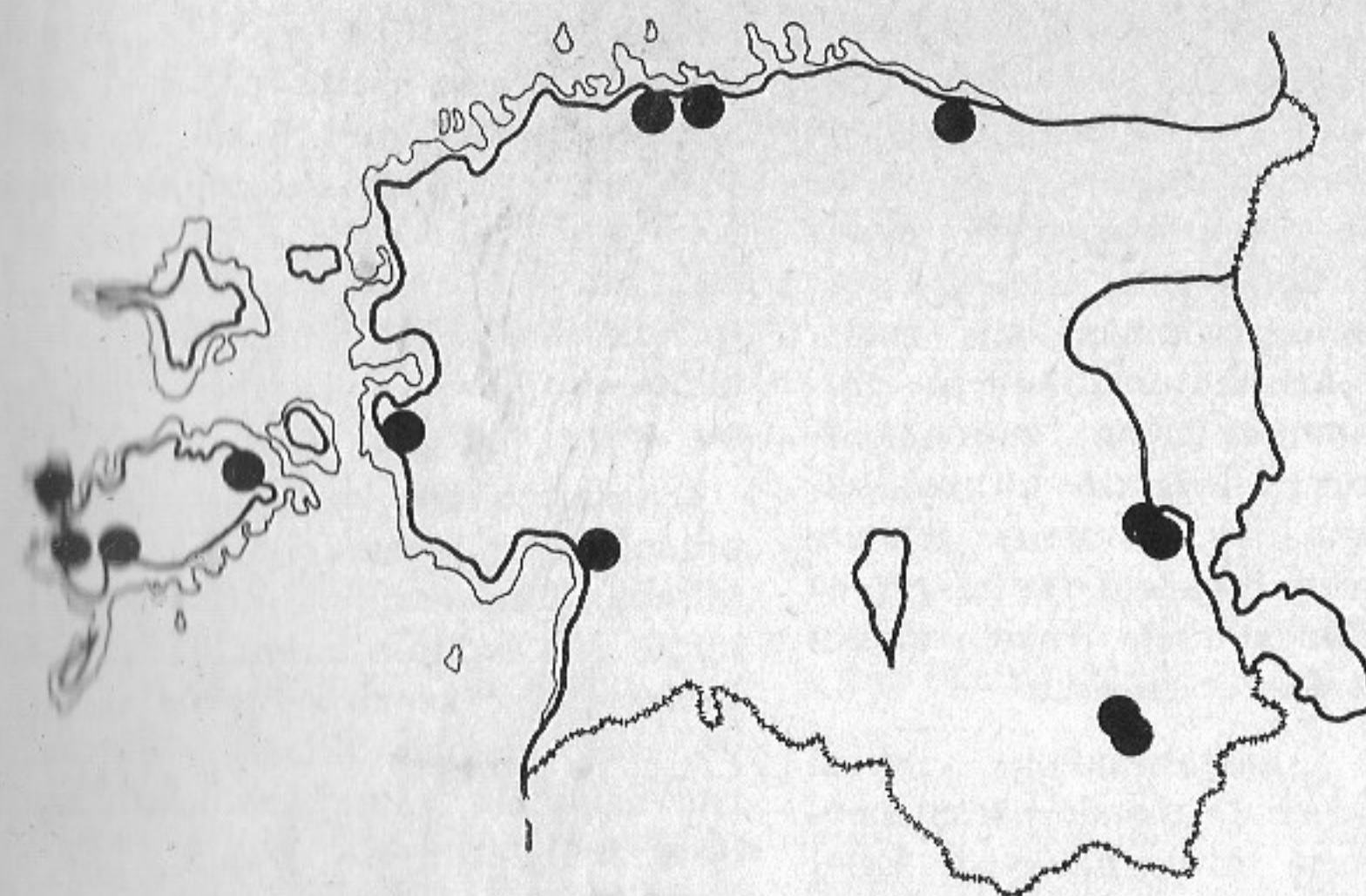
Inimese vanima eluaseme jäljed Eesti NSV territooriumil pärinevad kiviajast, VIII aastatuhandest e.m.a.⁷ Võimalik, et Eesti NSV territooriumi asustamine (aga võib-olla taasasustamine?) algas veel varem, varsti peale viimast jääaega, s.o. X aastatuhandel e.m.a.

Palju aastatuhandeid elasid meie esivanemad peamiselt kitsastel järvede ja jõgede äärsetel metsarikastel aladel, elatudes eeskätt seal leiduvatest söödavatest taimedest, marjadest, kalapüügist ja küttimisest.

Esimesed kindlamad jäljed, mis võimaldavad oletada asulate vormi, ulatuvad III—II aastatuhandesse e.m.a. ja on avastatud Narva jõe kahte tüüpi elamuid — suviseid ja laad koosnesid koonusetaolistest või püramiidjatest elamutest. Esines kahte tüüpi elamuid — suviseid ja talviseid. Esimesed olid kerged, soojustamata ja tulekoldeta; teised soojustati mätastega, ruumi keskel oli

tulekolle. Koonusekujuline või püramiidjas kuju oli soodne sademete ärajuhtimiseks, sellist elamut oli kerge teha käepärastest materjalidest. Sellega on seletatav püstkodade püsivus: kodasid-suvekööke leidis meie maal laialdaselt veel möödunud sajandilgi. Koonusekujulised elamud olid levinud ka Uurali mäeaheliku taga ja neid eksponeeritakse vanaaja mälestusmärgina Ulan-Ude lähedal olevas vabaõhumuuseumis. Kas ei ole see viiteks meie esivanemate rännuteedele? Tõsi küll, niisugune lihtne vorm võib metsa aladel tekkida ka iseseisvalt.

Kuna inimese eksisteerimiseks vajalik territoorium pidi selle eks-

4. Vanimad, III—II aastatuhandest e.m.a. pärinevad asulad

tensiivse kasutamise tõttu olema suur, ei saanud asulad olla rahvarikkad. Tõenäoliselt koosnesid nad mitte enam kui 5—10 elamust, mis paiknesid kobaras järve või jõe kaldal. Asulas elas 30—50 inimest. Asulad olid kogu Eesti territooriumil ühtse iseloomuga. Süsteemikindlad sidemed nende vahel puudusid.

Vaatamata oma primitiivsusele, etendasid need kiviaja asulad meie esivanemate arengus tähtsat osa — kaitsesid neid külma, tuule, vihma ja kiskjate eest, stimuleerisid omavaheliste suhete ja tehniliste oskuste arengut ning sihipärast eluolu korraldamist. See oli meie alade kivi kirvega varustatud inimese tehnilise mõtte tippsaavutus. Umbes samal ajal (III—II aastatuhandel e.m.a.), tänu inimese esialgseks arenguks soodsamatele looduslikele tingimustele, varem tekkinud tihedatele rahvastevahelistele kontaktidele, informatsioonivahetusele ja kommunikatsioonidele, eksisteerisid meil kaugel lõunas ja kagus tsivilisatsioonid, kes olid kiviajast ammu välja jõudnud. Egiptuses, Assüürias ja Babüloonis olid rajatud suured linnad mäleleuataolise tänavate-

võrgu ja väljakujunenud tsentritega. Babüloni kaunitarid jalutasid mööda värviliste plaatidega kaetud tänavaid ja terrasse ning puhkasid jalgu rippaedades. Egiptuse linnade elamute lamedail katustel arutati seltskondliku vestluse käigus astroloogia ja kaunite kunstide probleeme. Hiinas ilmus esimene teadaolev traktaat linnaehitusest.⁹

Idast kandusid linnaehituslikud ideed ja töökspidamised Egeuse mere saartele, ja kohandatuna kohalikele tingimustele, moodustasid hea aluse Euroopa linnaehitusele.

Uued jooned asulaehituses tekksid meie territooriumil II—I aastatuhandel e.m.a. seoses karja- ja viljakasvatuse arenguga ja kivi kirve väljatõrjumisega tootlikumate vasest, pronksist ja hiljem rauast tööriistade poolt. Asulastik hakkas laienema karja- ja viljakasvatamiseks sobivamatele kõrgematele, suhteliselt lagedamatele aladele, kus leidis vett allikate, ojade või järvekeste näol. Tootlikumad tööriistad hõlbustasid elamute püstitamist ja võimaldasid muuta ka nende konstruktsioone. Oletatakse, et paralleelselt püstkodadega hakati Eesti aladel lõunanaabrite eeskujul ehi-

tama ka nelinurkseid elamuid, millel olid püstpalkidest seinad ja neile toetuv katus. Selline konstruktsioon võimaldas ruumikama ja seega ka mugavama elamu ehitamist. Kuna uus hoonetüüp osutus endisega võrreldes õnnestunumaks, siis muutus tema arhitektuuriline ja ruumiline kompositsioon suundaandvaks esteetilise maitse kujundamisel. Siiaamaani kasutame asulate kujundamisel hooneid, mille prototüübid tekkisid meie maal umbes neli tuhat aastat tagasi.

Viimase aastatuhande keskel e. m. a., paremate maade pärast peetava võitluse tõttu, hakkasid Eesti aladel tekkima kindlustatud asulad. Kindlustused koosnesid mäekallaku jätkuks üleskuhjatud muldvallist, milles esines ka kivimüüritist, ja selle peale ehitatud püstpalkidest seinast ehk tarast. Elamud paiknesid peamiselt valli sisekülje ääres, jättes õue keskosa ehitistest enam-vähem vabaks.⁸ Nende asulate eksisteerimise aeg langeb kokku muistse Ateena kujunemise, Pärhenoni, Erechtheioni ja teiste suurejoonelistele templite ehitamise ajajärguga.

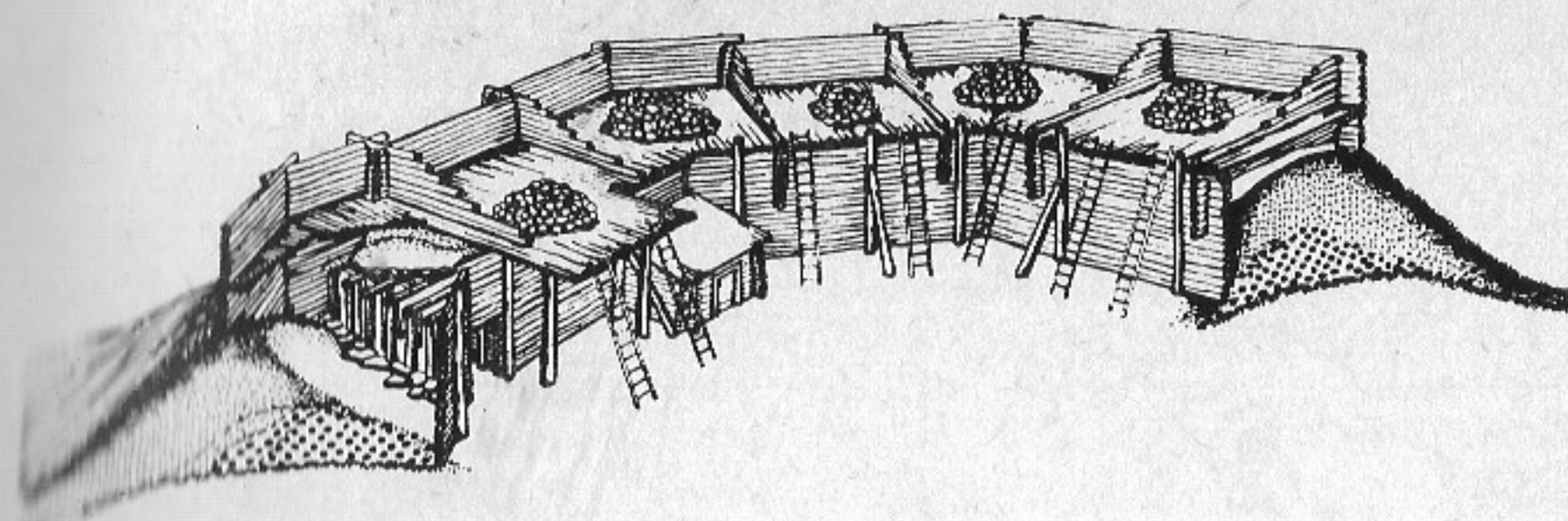
Möödusid sajandid. Toimus kõigi eluolude üha kiirenev areng. Meie ajaarvamise esimese aastatuhande esimesel poolel sai maaviljelus Eesti territooriumil majanduse põhialaks. Asulastik hõlmas olulise osa Eesti territooriumist, olles eriti tihe (muidugi suhteliselt) viljarikastes piirkondades. Paljud praegustes Rakvere, Paide, Viljandi ja Tartu rajoonides asuvad külad said alguse just sel ajal. Asulad muutusid püsivalt paikseks, hakkasid kujunema pidevalt asustatud piirkonnad.

Mõni sajand enne seda (I saj. e. m. a.) koostas rooma arhitekt Vitruvius kümnest osast koosneva traktaadi linnaehitusest ja arhitektuurist — *De architectura libri decem*, mis on omamoodi arhitek-

tuurialane teatmeteos, sisaldades andmeid alates praktilistest ehitusalastest nõuannetest kuni linnaehituse ja arhitektuuri teooriani. Indias toimus erakordselt intensiivne templite ehitamine, kusjuures nende kujunduses oli jõutud kunstide sünteesini. Babüloni linna õitseng oli ammu möödas.

I aastatuhande keskel, seoses eramanduslike suhete kujunemisega, toimus ühiskondlik diferentseerumine, mis avaldas mõju ka asulate iseloomule. Lisaks senistele ühiselt ehitatud kogukondlikele kindlustatud asulatele, mida kasutati vaenlaste kallaletungide puhul, hakati kindlustamata asulate juurde ehitama linnuseid, mis olid asustatud ülikuperedega. Eriti tuntuks on huvitavate leidude tõttu saanud käesoleval ajal Rõuge. Ta tekkis esimese aastatuhande keskel (seega mitusada aastat peale Rooma linna õitsengu kõrgperioodi)¹⁰ kahe järsunõlvalise oru (Rõuge ürgoru ja sellesse põhjast suubuva Ööbikuoru) ühinemisel moodustunud neemikul. Tema valliga piiratud territoorium ulatus H. Moora arvates 1000 m²-ni, olles seega väiksem praegu alevites eraldatavalt individuaalelamu krundidest. Maa-alal on täheldatavad 4–5 savipõrandaga elamut, majandushoonete ja sepikoja jäänused.¹¹ Seega oli linnuse maa-ala kasutatud võrdlemisi intensiivselt ja hoonetustihedus oli isegi kaasaja tõekspidamise kohaselt kõrge.

Kõrvuti väiksemate ülikulinnustega eksisteerisid ka suuremad, nagu Varbola, Muhu, Valjala jt. kõrgete ringvallide ja paljude ehitistega linnused. Nii oli Varbola linnus ligi 200 m pikk ja üle 100 m lai. Vanim ürik eesti linnuste kohta pärineb 1030. aastast, mil Jaroslav Tark ühendas Tartu Kiievi vürstiriigiga. Kroonikute kirjelduse järgi asus Jaroslav Tark samal ajal täien-dama Tartu (tolleaegse Jurjevi) linnuse kindlustusi. Ürik tõendab, et

Tartu on üks eesti vanemaid linna-taolisi asulaid.¹²

Vanuselt järgmine ürik on Tallinna ja veel ühe linnuse (Hanheli) kohta 1154. a., mil araabia geograaf Idrisi märkis Tallinna (Koluvani) oma maailmakaardile. Selle juurde antud märkmetes kirjeldab ta Tallinna kui väikese linnaga sarnanevat suurt kindlust. Suure ja õitsva Hanheli asukoht ei ole määratletav.

Muinaslinnuste asukohad olid looduses väga arukalt valitud. Nad asusid kõrgendikel või jõeneemikutel, mis pakkusid head looduslikku kaitset vaenlaste eest ja võimaldasid heitluse korral ümbrust kontrollida. See oli põhjuseks, miks

keskajal Eesti alasid rünnanud võõrad vallutajad ehtasid oma kindlused Muinas-Eesti linnuste asukoh-tadele.

Ühtekokku oli Eestis XIII saj. algul üle saja erineva suuruse, iseloomu ja vanusega linnust, mis katisid maa kaitseehitiste tiheda võrguga.¹³

Hinnangute järgi oli Eesti territooriumil XIII saj. algul 150 000–180 000 elanikku.¹⁴ Asulate arv võis ulatuda mõne tuhandeni. Suurem osa Eesti territooriumist oli selleks ajaks asustatud, asustamata olid tõenäoliselt ainult mõned elamiseks vähesobivad soised alad, näiteks lõuna pool Pärnu jõge, põhja pool

5. Lõhavere linnuse (XII saj.) valli rekonstruktsioon

6. Kaarma linnamägi kaasaajal

ate võrke
III saj. algu-

skene linnus

haliku täht-
ega linnus

damakohad

hakonna piir

amised teed

ad:

emaa

mda

la

maa

maa

sois

nekund

agana

olitse

maa

andmestik

asulate tekke

mere bas-

idub Visbys

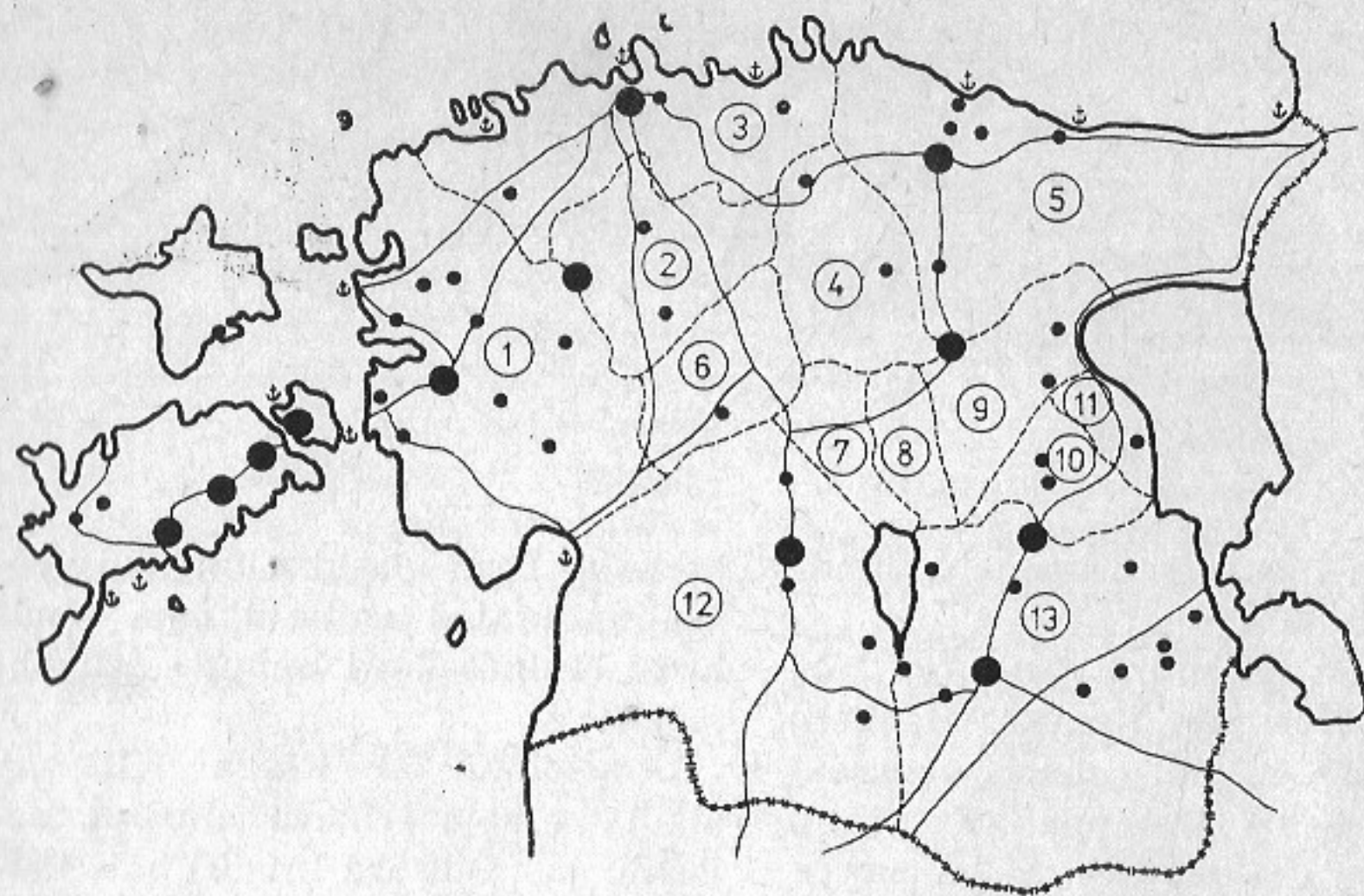
munud süm-

materjalides

der Stadt-

im Ostsee-

Linnamägi

Võrtsjärve, põhja pool Peipsi järve ja mujal. Eesti kujutas 8 suure (Harjumaa, Järvamaa, Läänemaa, Rävala, Saaremaa, Sakala, Ugandi ja Virumaa) ja 6 väikese (Alempois, Jogentagana, Möhu, Nurmekund, Soopoolitse ja Vaiga) maakonna lõdvalt seotud koondist.

Meie lõunanaabritel — Läti, Liivi ja Leedu hõimudel muutus tänu mõnevõrra soodsamale kliimale ja põllumajanduseks sobivate maade suhteliselt suuremale pindalale maa-viljelus elanike põhiliseks tegevusalaks mõne sajandi võrra varem kui meil. Elanikkonna suurema tiheduse tõttu olid asulad neil tõenäoliselt ka rahvarikkamad. Varafeodaalsed linnataolised asulad tekkisid lõunanaabritel umbes samal ajal kui meilgi, kuid tänu soodsamale geograafilisele asendile, intensiivsemale kaubavahetusele ja läbikäimisele ida- ja läänenaabritega võis nende areng olla kiirem.*

Ligi 10 000 aastat oli vaja selleks, et meie maal areneksid asulad, millel oleks mõningat sarnasust kaasaja asulatega. Vaatamata äärmiselt aeglasele, ent samal ajal pidevalt kiirenevale arengule, oli läbi käidud pikk tee: asulastik levis peaaegu üle kogu Eesti territooriumi. Algas asu-

late diferentseerumine maa- ja linnatüüpi asulateks; looduslikus maastikus tekkisid märgatavad kultuuristatud maastikukolded. Asulastiku kiirenenud kujunemise aeg Eestis langes kokku antiiklinnade languse perioodiga. Vanas maailmalinnas Roomas oli XIII–XIV saj. ainult 30 000 elanikku, kes asustasid väikese osa endisest hiigellinnast. Mõnede antiiklinnade jäänustel hakkasid juba tekkima ja arenema uued keskaegsed linnad, nagu London, Pariis jt.

ASULASTIKU ARENG FEODALISMIPERIOODIL

LINNADE ARENG

Feodalismiperioodi olulisemaks nähtuseks asulastiku arengu seisukohalt on asulate diferentseerumine linnadeks ja küladeks ning süsteemsete sidemete tekkimine nende vahel. On väga raske täpselt kindlaks määrata, millal kujunesid meie esimesed linnad. See on eeskätt sellest, millist sisu omistada mõistele «linn». Küsimus ei ole lihtne isegi kaasaja tingimustes. Kui asulakategooriate äärmuslike vormide juures (suur linn ja väike küla) ei ole mingit raskust nende eristamisel, siis muutub see keeruliseks maaasula üleminekul linnaliseks asulaks, sest selget ja kõigi poolt tunnustatud piiri nende asulakategooriate vahel ei olegi. Asulakategooriate eristamine on kokkuleppeline ja peaaegu igal maal erinev.*

On arusaadav, et meie muistsetele linnadele ei tohi läheneda kaasaja kriteeriumide alusel. Näiteks oleks Eestis praegu linna staatuse saamiseks kehtiv elanike alammäär — 1000 inimest — feodaalajal ilmselt liiga kõrge olnud, sest selle perioodi alguses ei küündinud isegi Euroopa paljude tuntud linnade elanike arv selle tasemeni. Kuid ka tolle aja linn pidi olema märksa suurem kõige rahvarikkamast külast. Seega võiks linna nimetuse saamiseks alalise elanike alammäär olla mõni-sada inimest, kes tegeleksid mitte

ainult põllumajanduse, vaid olulisel määral ka muude tööaladega, nagu näiteks kaubandus ja käsitöö. Elanike, tööalade ja kaupade kontsentratsioon tingib kaitse- ja administratiivsete funktsioonide arengut.

Ajalooline faktiline materjal on ebapiisav täpselt dateerimiseks, millal need tunnused ühel või teisel meie asulal ilmsiks tulid. Võib arvata, et sellise taseme saavutasid XII saj. lõpuks — XIII saj. alguseks vähemalt Koluva (Tallinn), Tartu, Viljandi, aga võib-olla ka mõni teinegi asula. Seega on võimalik, et nad väärisksid linna nime-tust, olgugi et meie ajaloolises kirjanduses nimetatakse neid linnataolisteks asulateks. Vormiliselt linna õigusi omavate asulate kujunemine on seotud Saksa ja Skandinaavia vallutajate sissetungiga Balti aladele. Hõivatud territooriumidel hävitasid vallutajad suurema osa vara-feodaalseid linnataolisi asulaid, kuna need olid kohalike elanike peamiseks vastupanukolleteks, ja ehitasid mõnes paigas nende varemetele enda jaoks uued, hästikindlustatud linnused ja lossid, mille kaitsel hakkasid taas arenema asulad. Suuremad neist said XIII saj. linnaõigused. Pole mingit kahtlust, et juriidiliselt tunnustatud linnad oleksid meil tekkinud ka ilma vallutajateta, kuid see oleks ehk toimunud mõ-

* Nii näiteks on linna staatuse saamiseks asula minimaalselt vajalik elanike arv Jaapanis 30 000, Sveitsis ja Hispaanias 10 000, Austrias ja Belgias — 5000, SDV-s ja SFV-s — 2000, Islandis — 250 [16].

9. Vastseliina piiskopilinnuse (XIV–XV saj.) varemed

10. Toolse ordu-linnuse (XV saj.) varemed

nevõrra hiljem ja teisiti. Sellele viitab Leedu linnade ajalooline areng. Rahvarikkamad ja tugevamad leedu hõimud suutsid edukalt vastu panna rüütlite pealetungile ja loovutasid vallutajatele ainult osa oma territooriumist. Sellel osal tekkisid juriidiliselt tunnustatud linnad päris varakult, iseseisval osal aga mõnevõrra hiljem. Kui aluseks võtta vastavate õiguste omistamise aeg, siis vanimaks linnaks Baltimaadel on Riia (linnaõigus alates 1201. aastast), järgnevad Kaunas (1217. a.), Tartu (1230. a.), Tallinn (1248. a.), Klaipeda (1252. a.), Palanga (1253. a.), Narva (1256. a.), Pärnu (1265. a.), Durbe (1269. a.), Kuldīga (1278. a.), Haapsalu (1279. a.), Viljandi (1283. a.) ja Paide (1291. a.).¹⁷ XIII saj. oli linnaõigustega asulaid kõige rohkem Eesti ja kõige vähem Leedu territooriumil.

Olukord muutus XIV sajandil. Selleks ajaks tekkis Leedu aladel suhteliselt tugev ühtne Suur-Leedu vürstiriik. Tekkisid ka uued linnad — koos okupeeritud aladel olevatega kasvas nende arv 7-ni. Kui Eesti ja Läti linnad olid agressiooni tugipunktideks ja juhtiv positsioon

neis kuulus välismaalastele, siis enamik Leedu linnadest arenesid kui leedu rahva tugipunktid võitluses saksa rüütlitega.¹⁸

Eesti ja Läti linnade arengus etendas kõige olulisemat osa kaubandus, mis saavutas kõrge taseme. Oma XVI saj. koostatud kroonikas kirjutab Balthasar Russow: «Peale selle kõige oli Liivimaa linnades venelastega ja Liivimaa aadli ja talupoegadega niisugune mõnus ostu- ja müümakord, et paremat üheski linnas ega maal ei võiks olla, iseäranis aga Riias ja Tallinnas. Ja kummalgi neist on niisugune tore ladu, empoorium ja staapel iga rahva ja maa kaupasid, nagu seda üheski linnas terve Lääne mere ääres leida ei ole, maha arvata Dantske linn». ¹⁹ Selle tõenduseks on ka meie vanimate linnade asend tolleaegsete suuremate kaubateede ääres, mis kulgesid mööda jõgesid ja rannäärset merd. Huvitav on tõdeda erakordselt reeglipärast linnade võrku Eesti territooriumil.

Linnade kujunemine tähistab uut etappi asulastiku arengu ajaloo: asulastik hakkab arenema mitte ainult kui asulate kogum, vaid ilmnevad esimesed süsteemi tunnused,

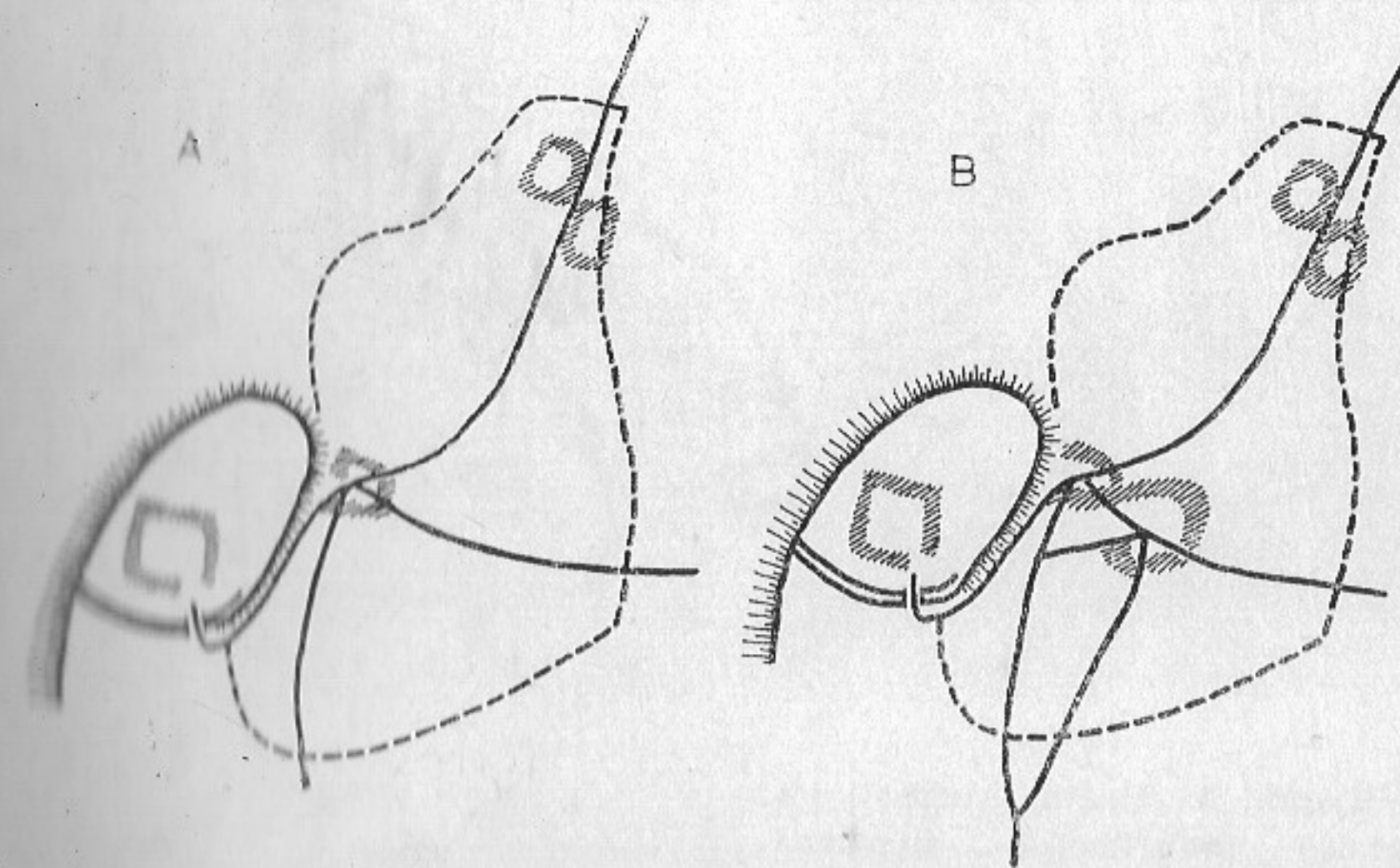
milles kujundavat osa etendavad just linnad. Need tunnused on veel suhteliselt nõrgad, sest linn on võrreldes kaasaja linnaga vähem seotud tagamaaga. Ümbrusest eraldab teda kõrge ja tugev müür, ühendavad aga vähesed kitsad väravad, mille kaudu toimub linnatoodete vahetus maatoodete vastu.

Keskaegse linna planeerimisstruktuuri ja arhitektuurilise ilme kujundamisele avaldasid suurt mõju kohalikud majandusgeograafilised ja maastikulised tingimused — teedevõrk, reljeef, veekogud, pinnase omadused, taimkate jne. Linnaks sai areneda ainult kauplemiseks ja kaitseks soodsalt paiknev asula. Veel jälgis muitsne linnaehitaja, et vaade linnast oleks kauge ja avar, et linn asuks jõe või järve kaldal, et lähedal oleks metsa ja võimalust

tänavad tekkisid olemasolevate teede baasil. Kui tee tegi käänaku või muutis oma laiust mõne takistuse tõttu, siis jälgis seda ka tänav. Kõrvaltänavad ühendasid omavahel linna tähtsamaid sõlmi. Olulist mõju tänavatevõrgule avaldasid kaitseehitused, põlistades tänavaid ja korrigeerides nende kulgu. Iga uus ehitus arvestas kujunenud hoonestust, sest valitsevad tavad, oskused, ehitusmaterjalid ja ehituseeskirjad ei võimaldanud luua midagi kardinaalselt erinevat. Nii tekkisid looduse ja inimese kätetöö koosmõjul huvitavad ja kaasaja maitse seisukohalt ilusad ansamblid.

Olenevalt asukohast oli linn kas mitme tähtsa tee sõlmpunktiks või tekkis paika, kus kõrvaltee suundus suurele teele. Vastavalt sellele kujunes ka linna tänavatevõrk.

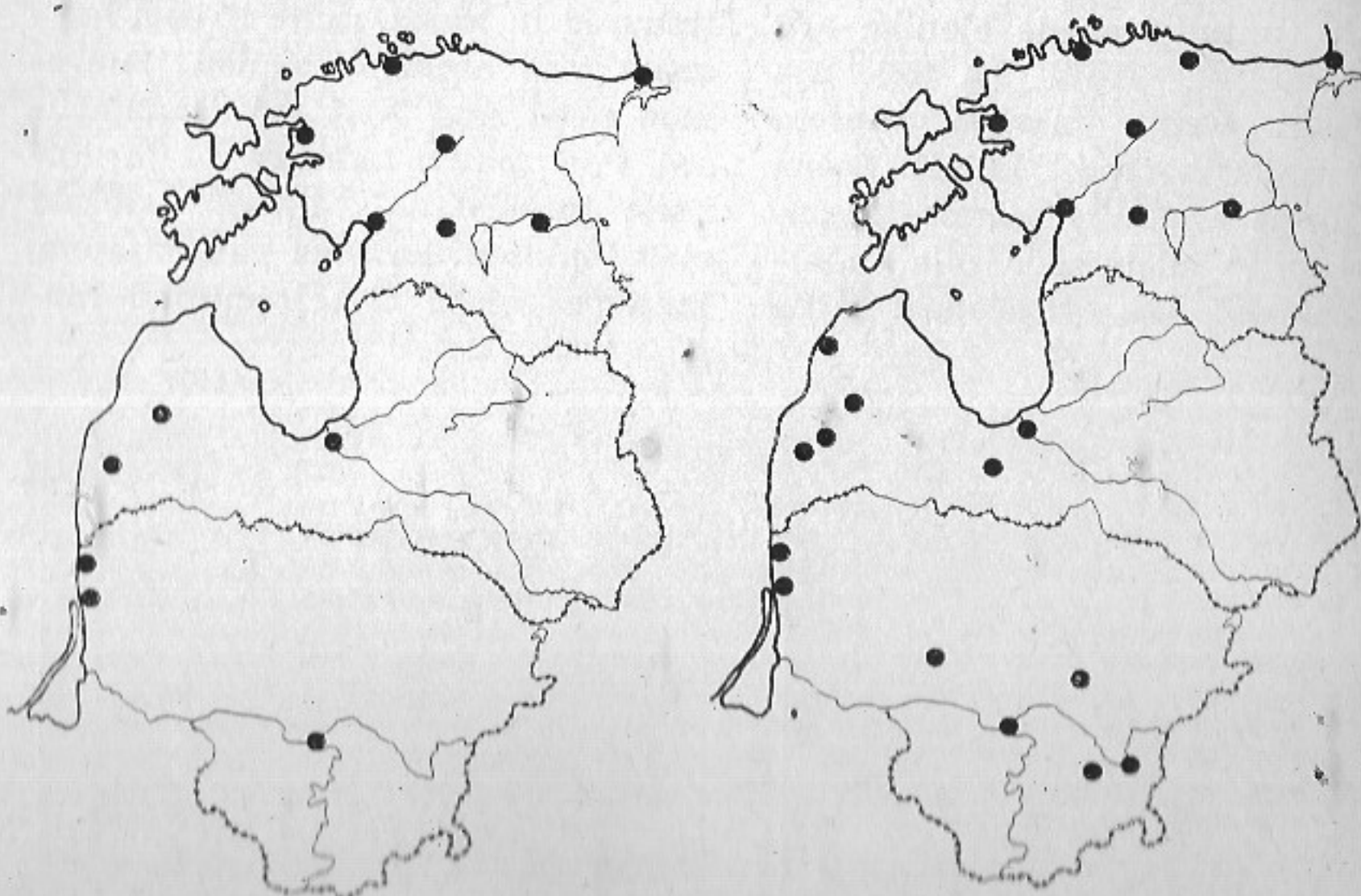
13. Tallinna planeerimisstruktuur XII saj. alguses (A) ja XII saj. lõpul (B)

hooestatud alad
— tähtsamad teed

linnade võrk
aladel XIII saj.
10 000
asukuga linnad

linnade võrk
aladel XIV saj.
10 000
asukuga linnad

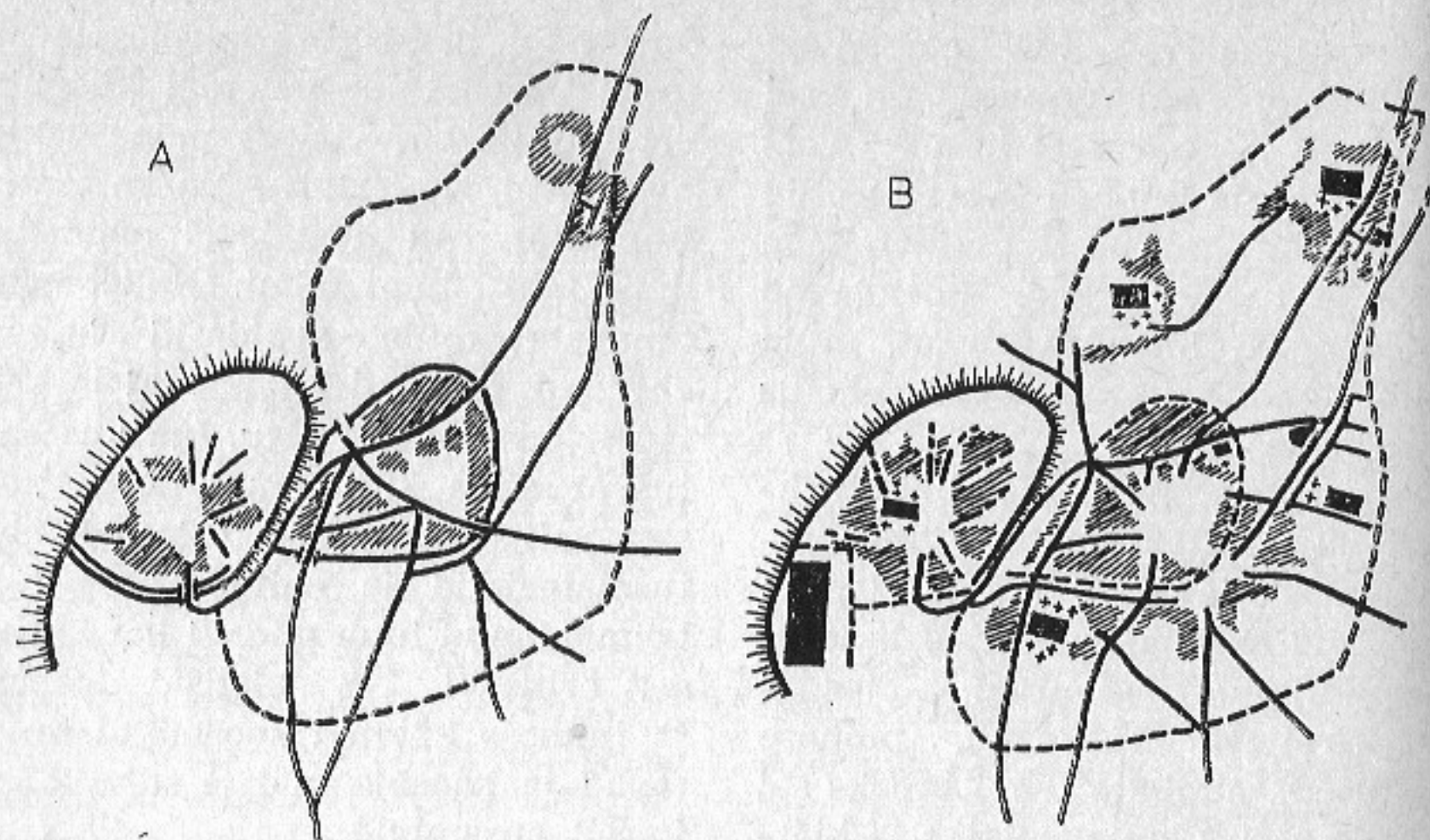

mööda ehitamiseks vajalikku liiva ning kivie. Iu nõudeid pidas ta vaevalt silmas, primaarsed olid kaubanduse ja kaitsega seotud vajadused, kuigi sageli langesid need ühte loodusliku maastiku vaheldusrikkusega. Seetõttu on meie keskajaste linnade looduslik keskkond elamiseks soodne ja ilus. Linn arenes selles keskkonnas «iseenesest», ilma eelneva planeerimiseta. Pea-

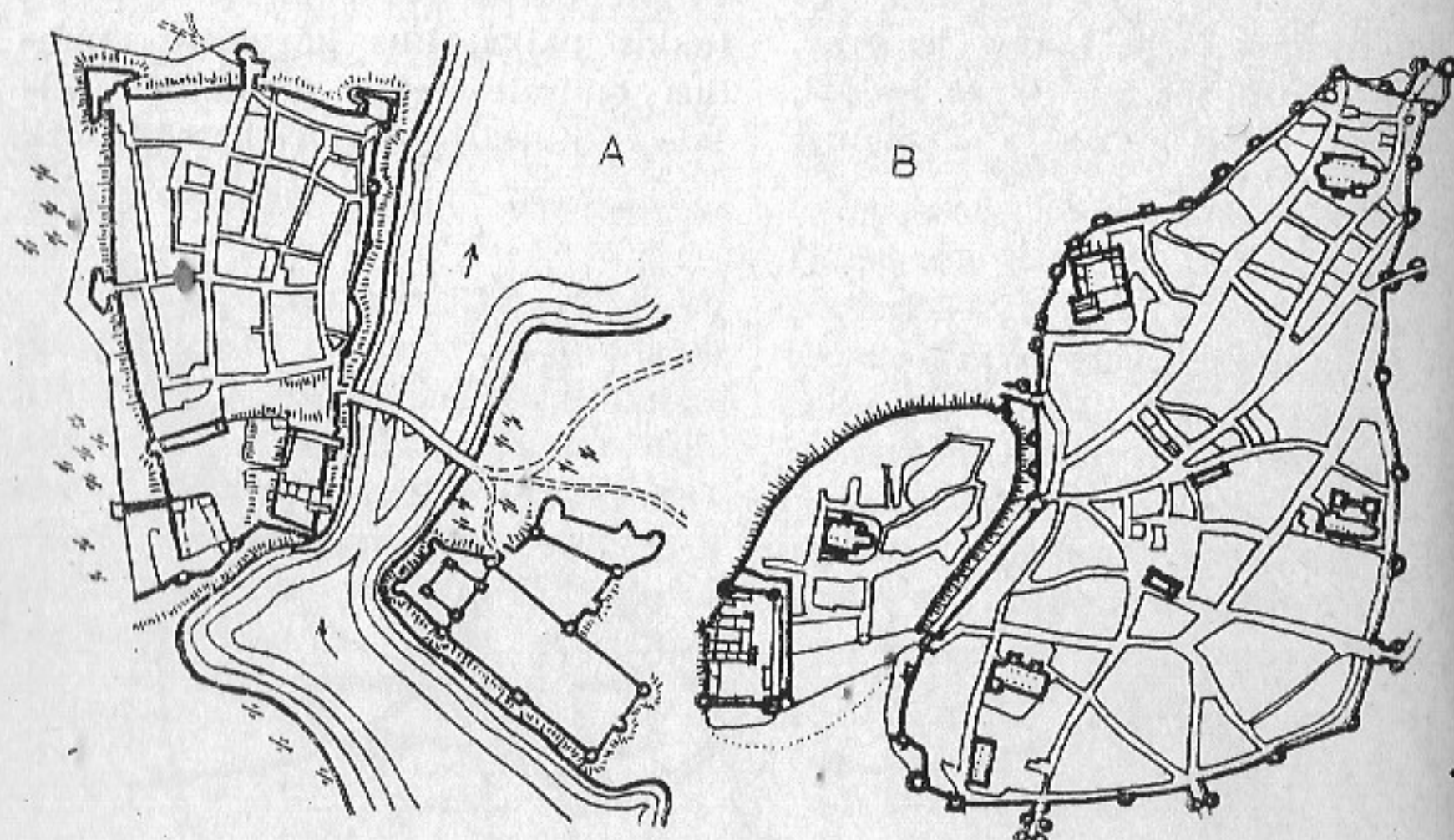
Tallinnale oli ja on ka praegu iseloomulik radiaalne süsteem, Rakvere arenes esialgu ühe peatänavaga linnaks, Tartule, nii nagu teistele jõeäärsetele linnadele, oli iseloomulik enam-vähem täisnurkne, paralleelselt jõega kulgev süsteem. Kõigil keskaja Eesti linnadel olid võimsad, arhitektuurse dominandi tähtsust omavad linnused. Täiendavalt olid mõned (Tallinn, Tartu, Pärnu, Nar-

allinna planeer-
struktuur
aj. alguses (A)
aj. lõpul (B)

hoonestatud
alad
tähtsamad
hooned
tähtsamad
teed

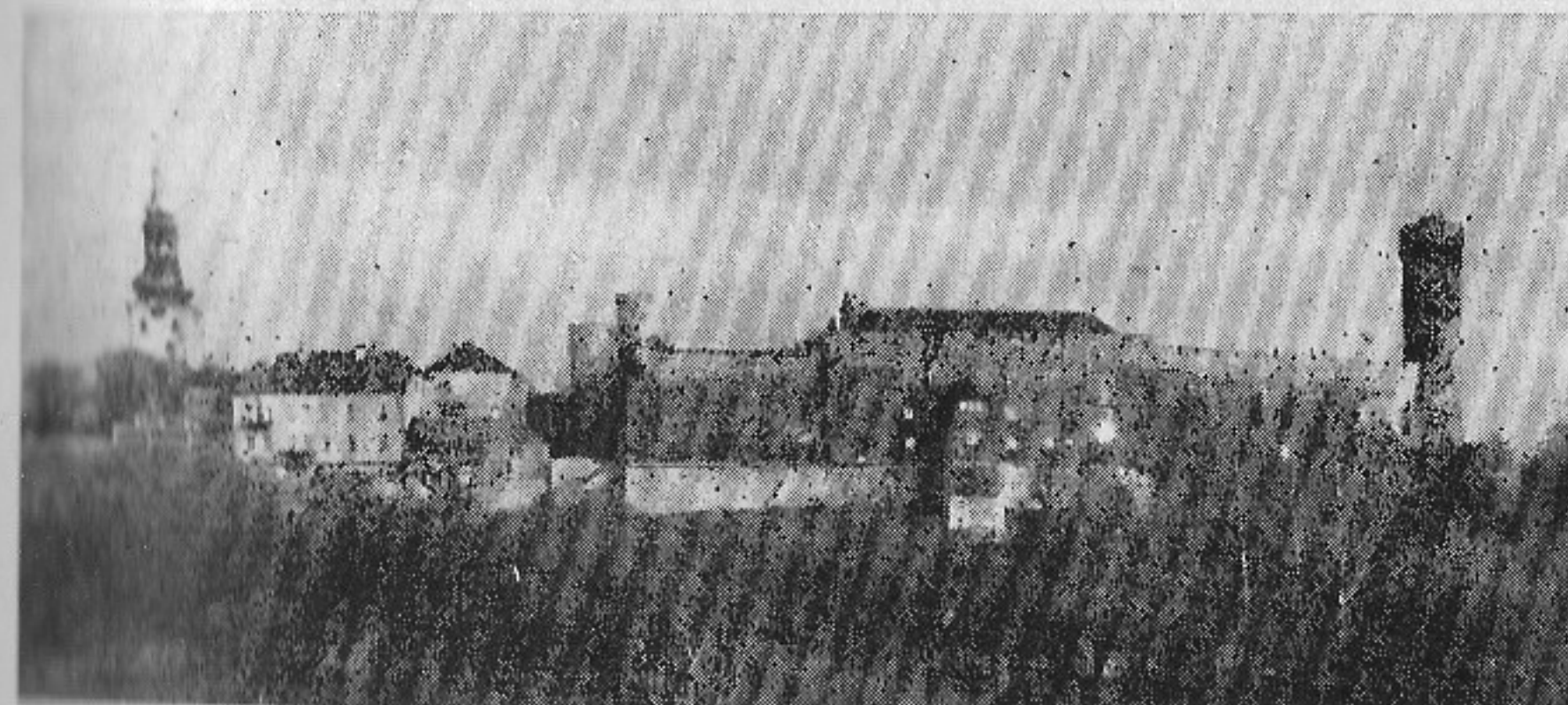
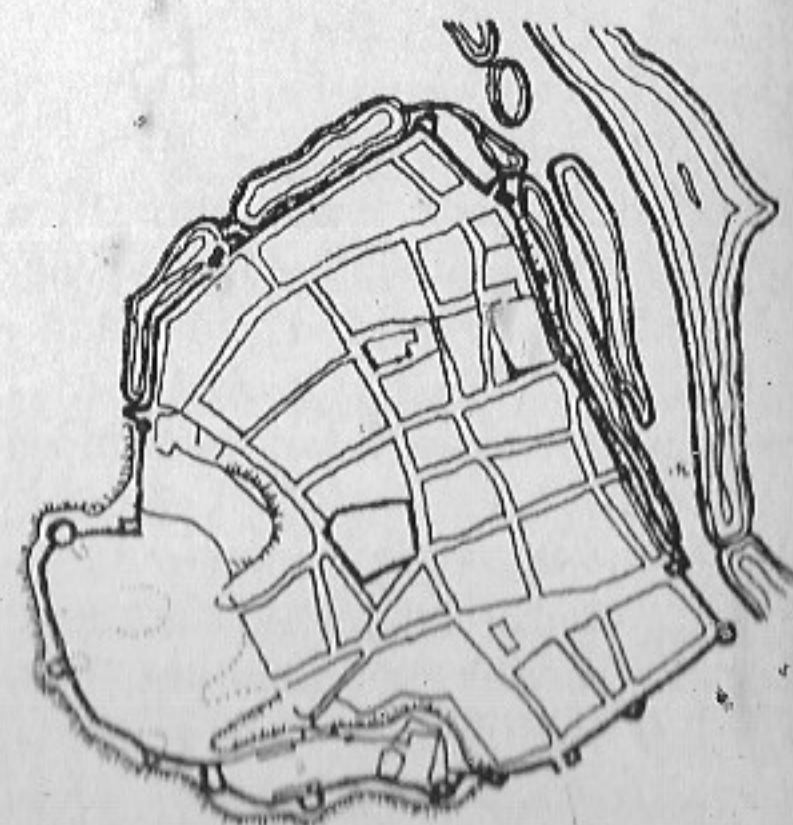

va planeeri-
struktuur
aj. keskel (A)
linna planeer-
struktuur
aj. (B)

tu planeeri-
struktuur
aj.

va, Viljandi; V. Raami andmeil ka Haapsalu) ümbritsetud tugevate kaitsevöönditega, mis koosnesid müüridest, tornidest, vallidest ja kraavidest. Mõnel Eesti linnal (näit. Paide, Rakvere) selline kaitsevöönd puudus, linna piiras ainult tugev tara. Linnakindlustused olid linna üldpildis tähtsaks arhitektuurseks komponendiks, kuid samal ajal piirasid nad linna territoriaalset kasvu. Selle tõttu olid meie suuremad linnad Tallinn ja Tartu keskaja õitsenguperioodil väga tihedalt hoo-

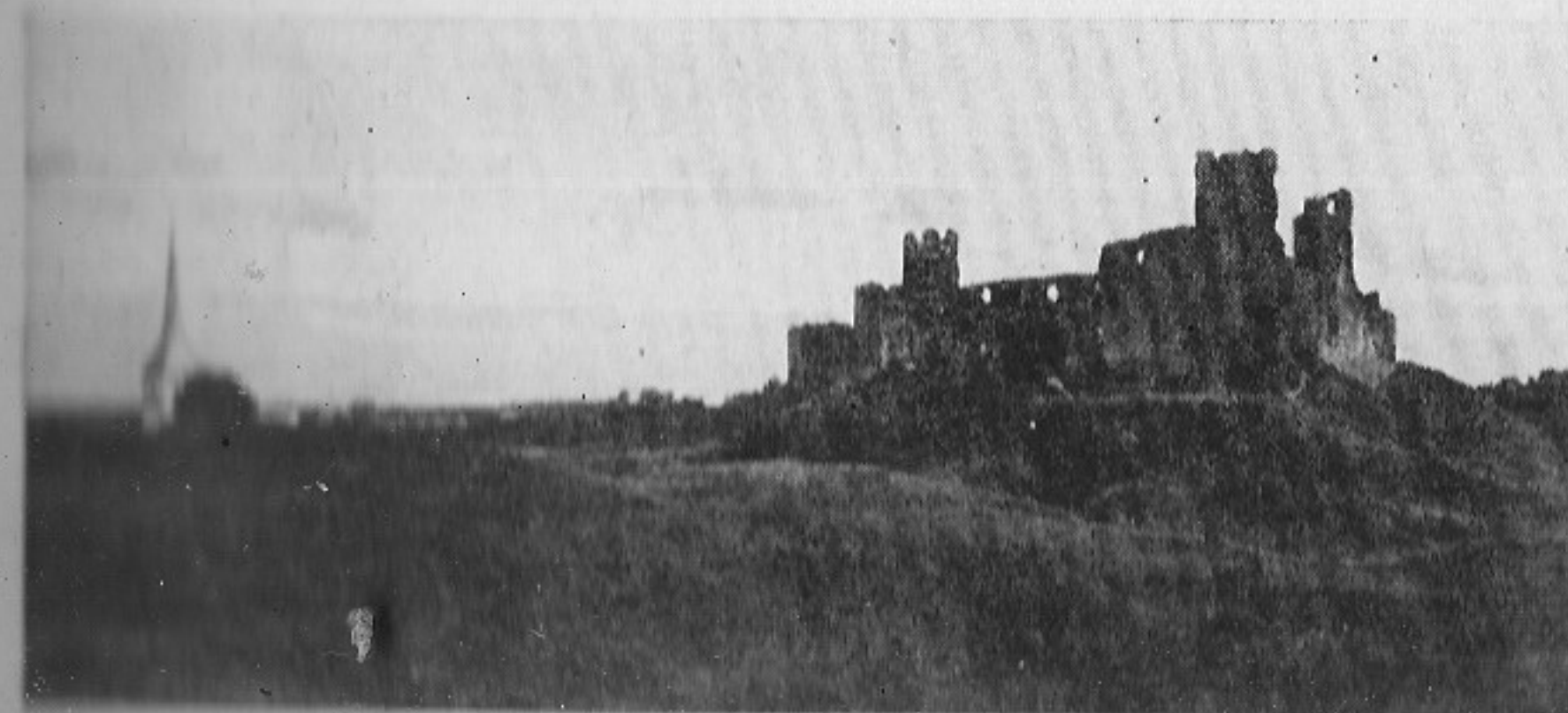
17. Tallinna ordu-
linnus Toompeal
(XIII—XIV saj.).
Vaade läänest

onestatud. Kõrge oli ka elanikkonna tihedus, ulatudes Tallinnas ja Tartus arvatavasti 250 inimeseni hektaril. Väiksemates ja nõrgalt kindlustatud linnades oli hoonestus ja elanikkonna tihedus mitu korda väiksem, kuna maad ei olnud vaja nii hoolega kokku hoida. Huvitav on märkida, et tänapäeval on elanikkonna tihedus linnades palju madalam, ulatudes reeglina mõne- kümne inimeseni hektaril ja ainult väga kompaksetes linnades küünib saja inimeseni hektaril. Kaasajal on see tingitud nn. mitte-eluterritooriumide (tööstus, laod, transport jms.) rohkusest linnades.

Territooriumi nappus linnades avaldas mõju hoonete arhitektuurilisele kompositsioonile. Hoonete arhitektuuris hakkas domineerima vertikaalne joon. Võib arvata, et

18. Toompea ja all-
linna ühendav Pikk
jalg ja samanimeline
väravatorn (XIV saj.)

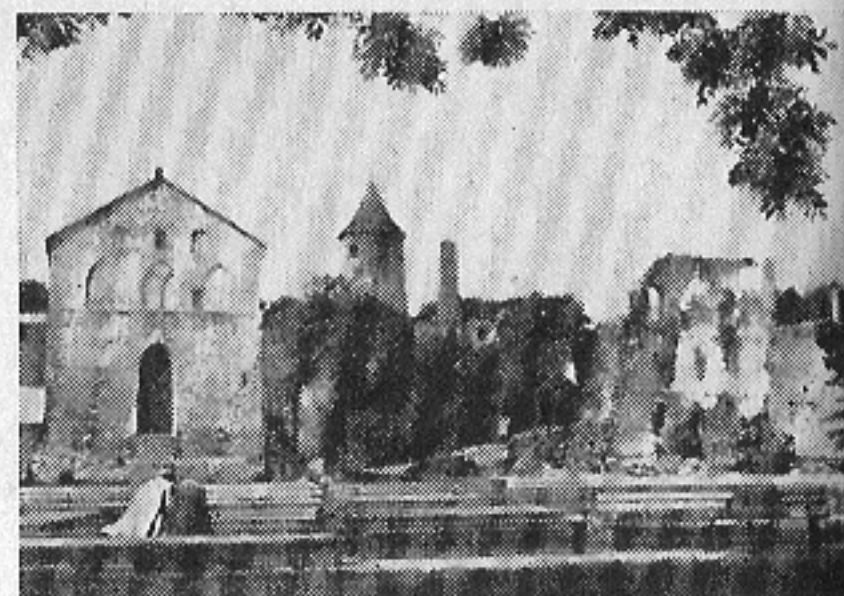

19. Rakvere ordulin-
nuse (XIV—XV saj.)
varemed

paalu piisko-
ne (XIII—
j.) varemed

kindlustusvööndite tõttu tekkinud territoriaalne kitsikus avaldas mõju mitte ainult linna plaanile ja ehituste arhitektuurile, vaid kujundas ka maitset, soodustades kõrgusse pürgiva gooti stiili tekkimist ja arengut.

Linnade plaanis oli keskne koht linna peaväljakul, mis oli ühtlasi turuplatsiks. Seda rõhutasid nii tema

luistused olid
tähtsaks ar-
hitektuurseks kom-
ponendiks — Tornide
Tallinnas

tektuuris do-
minantne vertikaalne
suund Tallinna
vanalinnale

23. Vaade Tallinna vanalinnale

tsentraalne asend kui ka platsile suunduvate tänavate suur arv (näit. Tallinnas oli neid 7). Täiendavateks linnaehituslikeks sõlmpunktideks olid kirikud ja kloostrid.

Mõiste «linn» eeldab külaga võrreldes teist elulaadi ja seega ka teist elukeskkonda. Linn polnud linn, kui

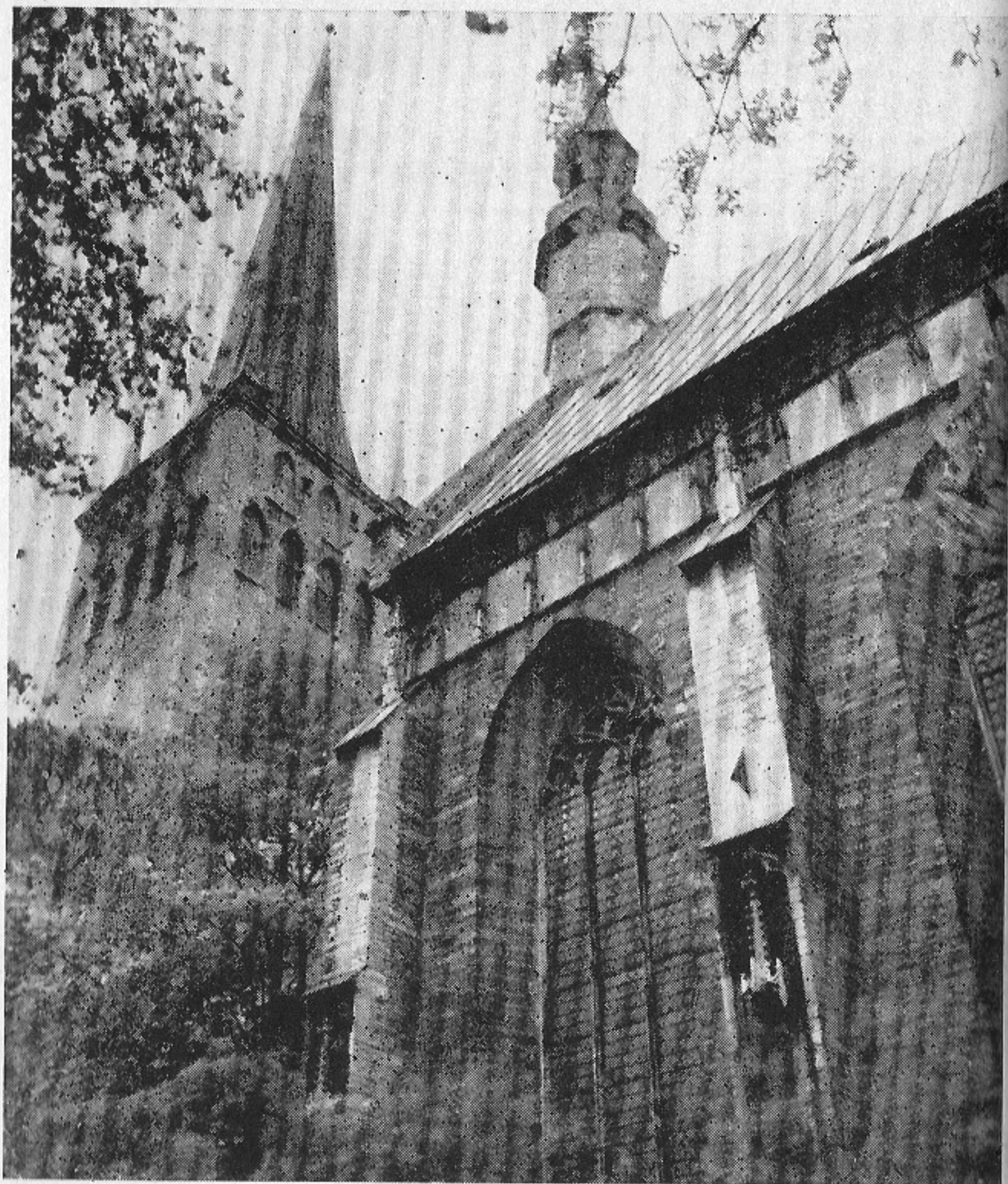
puudusid raekoda, gildid, kauplused, töökojad ja muud ühiskondlikud hooned. Keskajast on neid säilinud meil suhteliselt vähe — ainult Tallinnas, kuid andmeid nende olemasolu kohta leidub hulgaliselt ka mujal. Tõsi küll, suurem osa säilinud hoonetest on sajandite jooksul korduvalt ümber ehitatud ning minetanud oma esialgse arhitektuuri ja vahest ka otstarbe, kuid mitmelgi neist on näha XIV—XV ja kohati isegi XIII saj. pärinevaid fragmente.

Vaatamata ühiskondlike hoonete monumentaalsusele, kujundasid linna pilti eeskätt siiski elamud. Esialgu olid nad enamasti puidust, kuid korduvad tulekahjud ajendasid linna võime hoolitsema tuleohu vähendamise eest. XIV saj. keskpaigast pärineb Tallinna magistraadi keeld püstitada linnas puidust ehitusi. Ilmselt pärast neid eeskirju hakkas linnas laialdaselt juurduma praegusele Tallinna vanalinnale (ja ka teistele keskaegsetele Eesti linnadele) iseloomulik viiludega tänava poole pööratud filhe kivihoonestus.

24. Laboratooriumi tänav Tallinnas

...iste kirik
...as (XIII
...aj., tornikiiver
...aj.)

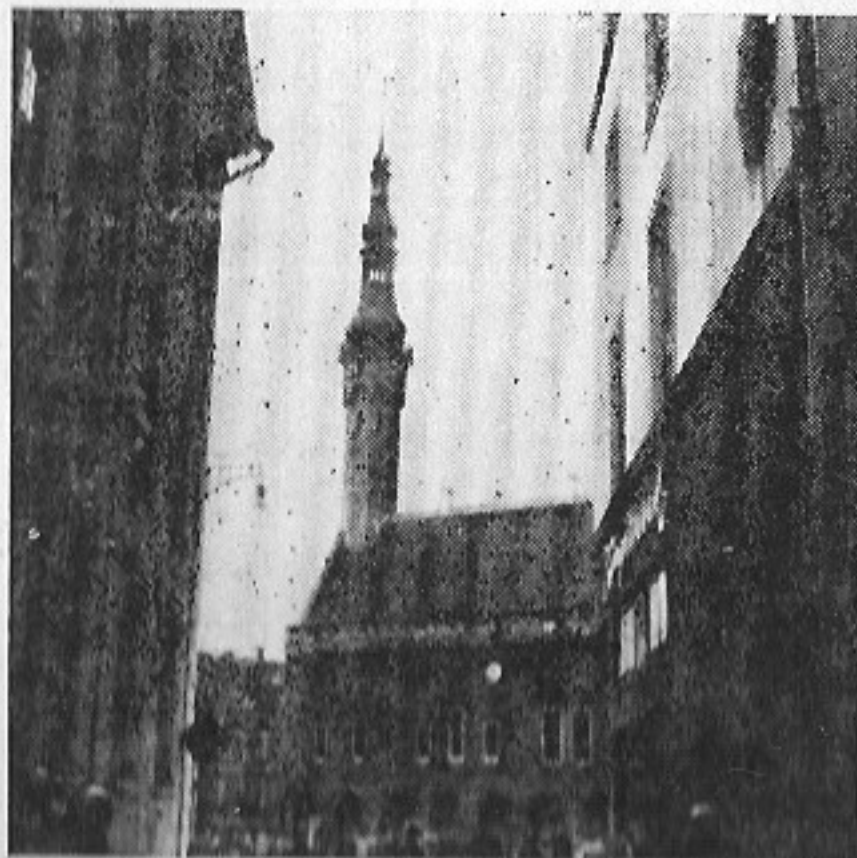

28. Toomkirik Tartu
(XIV—XV saj.)

...na raekoda
(V saj.)

...ne Suurgildi
...allinnas

29. Endise Suurgilli
hoone portaal
(XV saj.)

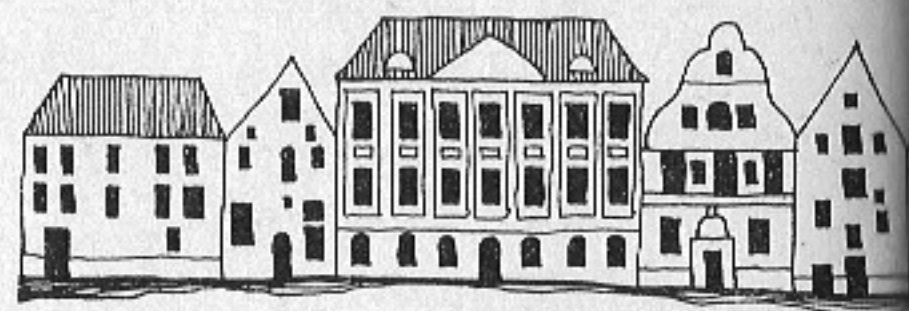
Koos linnadega tekkisid ja arenesid nende ümber juba varakult oma sotsiaalse sisu ja arhitektuurilise ilme poolest hoopis erinevad eeslinnad. Need olid alama kihi elupaigaks, koosnedes peamiselt primitiivsetest puidust elamutest ja majandushoonetest, olgugi et siin-seal leidis ka esinduslikke linnakodanike väljasõidukohti, parke ja mõisaid. Tolleaegseid eeslinna võib vaadelda kui kapitalistliku linna agulite eelkäijaid.

Linna elanikkond kasvas jõudsalt.

Juba 1372. a. võis Tallinnas elada umbes 4000 inimest²⁰ ja ta oli XIV saj. Baltimaade üheks suuremaks linnaks. Umbes sama suured olid sel ajal ka paljud Lääne-Euroopa ja Venemaa tuntud linnad ja ainult mõned silmapaistvad, nagu London, Rooma, Hamburg, Pariis, Novgorod, Kiiev, Vladimir, ületasid tunduvalt Tallinna elanike arvu poolest. Ka Lääne- ja Kesk-Euroopa silmapaistvamad gooti ehitised — katedraalid, raekojad ja gildid — ehitati enam-vähem samal ajal kui Tallinnas ja teistes Eesti keskaegsetes linnades. Seetõttu, vaatamata gooti stiili kohalikule eripärale, on keskaegsetel Euroopa linnadel palju ühiseid jooni. Näiteks on Nürnbergi vanalinn kohati äravahetamiseni sarnane Tallinna vanalinnaga.

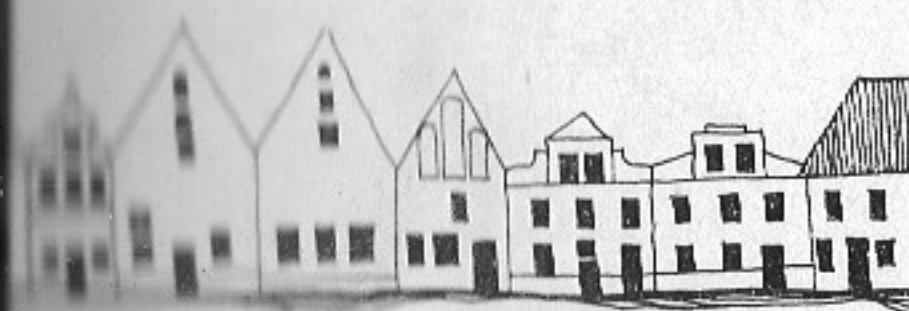
Oma suuruselt ja arengutasemelt ei jäänud Tallinnast maha Tartu. Teised Eesti keskaegsed linnad olid tunduvalt väiksemad — mõnesaja kuni paari tuhande elanikuga.

XVI saj. ilmnesid Eesti linnaehituses uued jooned, mis olid tingitud renessanss-stiili jõudmisest meie maale. Uued linnaehituslikud ideed tekkisid kultuuriliselt ja majandusli-

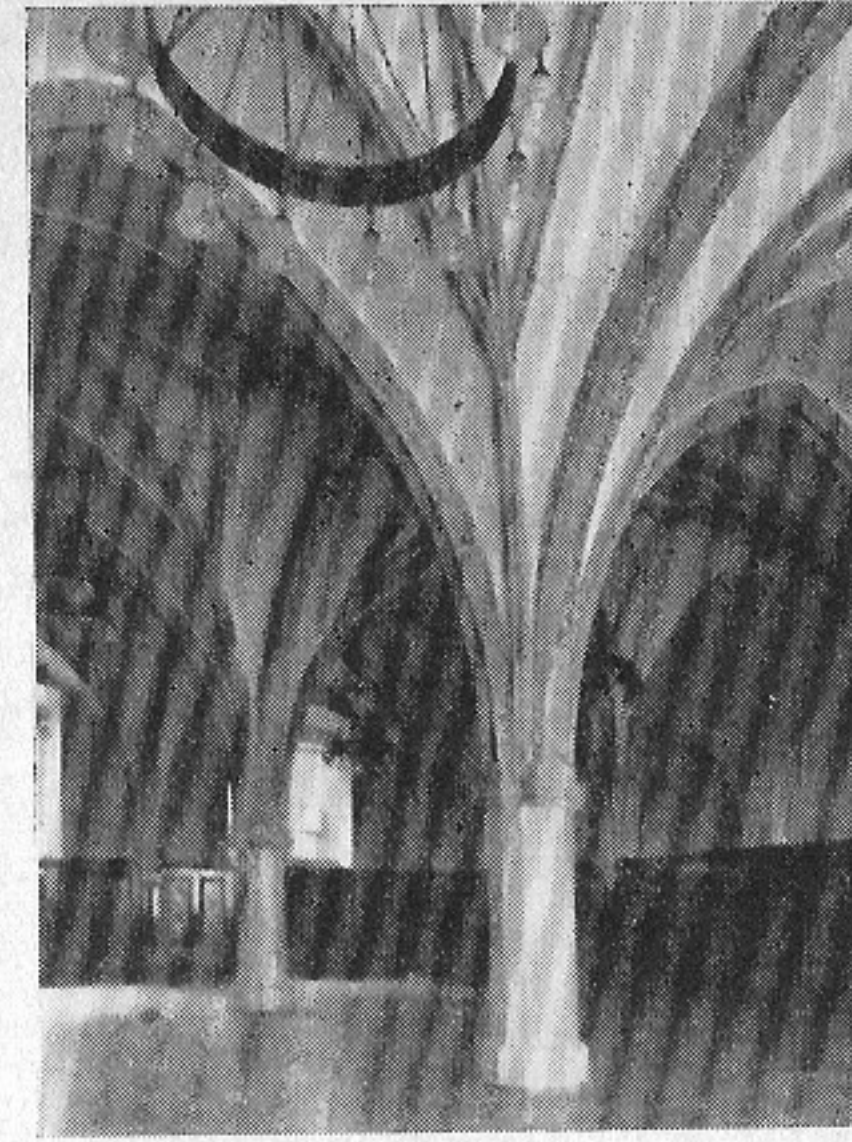
kult enamarenenud Itaalias, ulatudes sealt, Prantsusmaale, Saksamaale, Hispaaniasse ja mujalegi. Koostati hulgaliselt «ideaalse linna» projekte. Nende peamiseks iseloomulikuks jooneks oli loobumine endisest suunamata territoriaalsest arengust. Ideaalne linn planeeriti rangelt sümmeetrilisena, radiaalselt kulgevate tänavate ja tugevasti rõhutatud tsentriga. XVII saj. muutusid linna vältimatuks osaks prantsuse fortifikatsiooniinseneri S. de Vaubani süsteemi järgi kujundatud bastionid. Nende monumentaalsed sümmeetrilised vormid kujundasid teravalt linnade kontuure.

Selliseid «ideaalseid linnu» pole meil ehitatud, kuid mõningat mõju renessanssarhitektuur linnadele

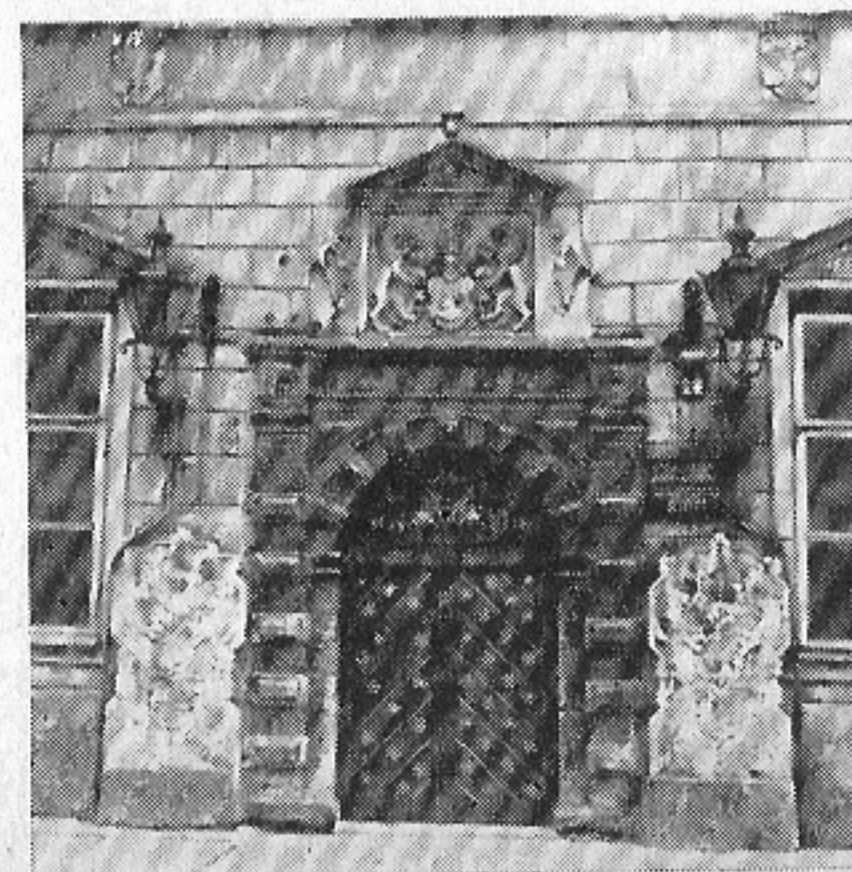
siiski jättis. Peamiselt kajastub see linnade siluetis, hoonestuses, eriti aga detailides: portaalides, akende raamistuses, dekoratiiv-reljeefides ja muudes raidkunsti vormides. Kõige olulisem on aga see, et lõppes linnade suunamata areng ja uha suurema mõju linnaplaani arengus omandas arhitekti-linna-planeeri ja tahtlik tegevus.

Tervikuna oli XVI saj. meie linnadele raske aeg. Laastava Liivi sõja käigus said nad tugevasti kannata. Pika aja jooksul ei tekkinud ka uusi linnu. Alles sajandi teisel poolel täienes meie linnade võrk kahe uue linnaga: 1563. a. sai linnast Kuressaare (Kingissepa) ja 1604. a. Valga. Suure arhitektuurilis-ajaloolise väärtusega on Kingissepas

juba varem (XIV saj.) ehitatud Kuressaare linnus — üks paremini säilinud linnuseid meie maal.

Uus sõdade laine tabas Eestit XVII saj., mille tulemusena kõik Eesti alad läksid Rootsi valdusesse. Sõjategevusega kaasnenud nälja ja taudi ohvriks langes kuni 2/3 eesti rahvast.^{14, 21} Elanike arv linnades vähenes tunduvalt, paljud linnad olid rusudes, Viljandi, Rakvere, Haapsalu ja Paide kaotasid linnaõigused ja muutusid mõisnike omandiks. Teatav linnaehituslik elavnemine toimus alles sajandi teisel

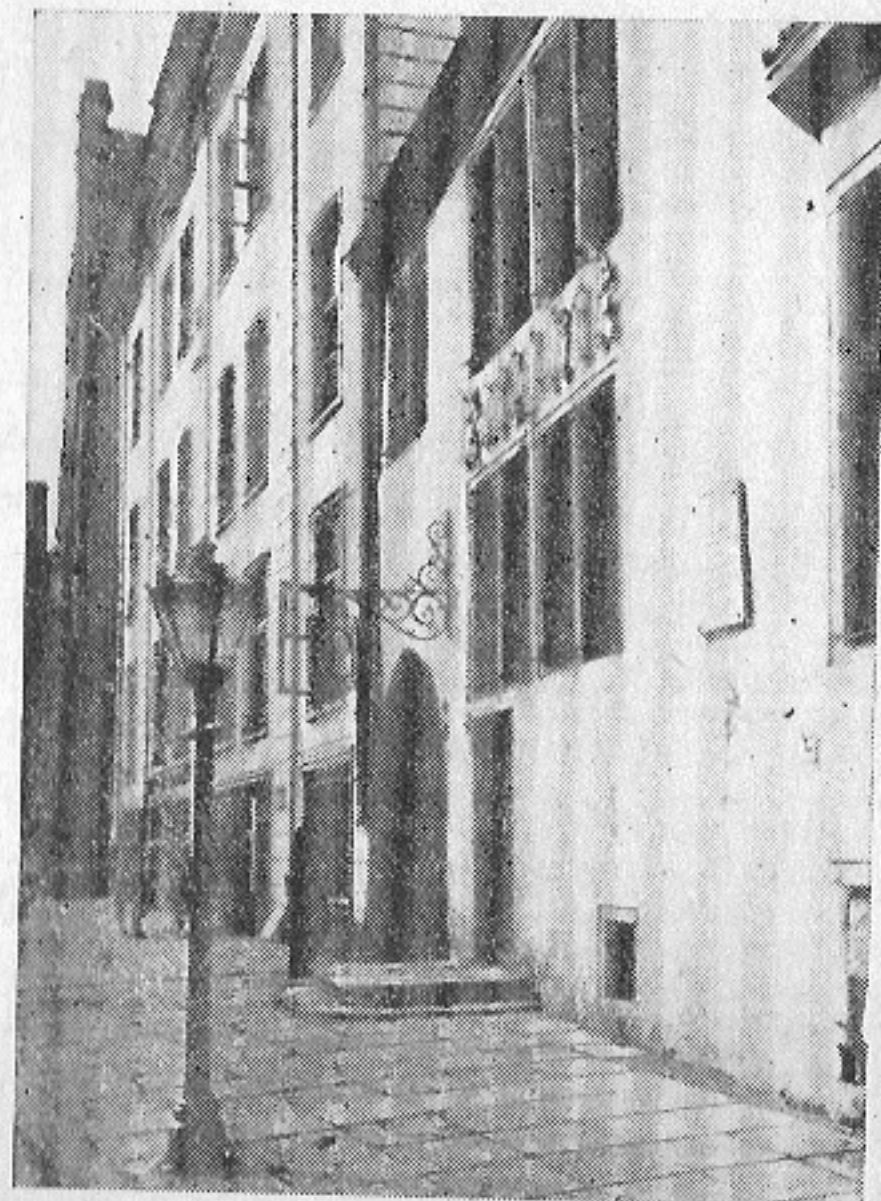
31. Keskaegne elamu Tallinnas Niguliste tn. 1 (XV saj.)

32. Tallinna vanalinnale iseloomulikke elamuid Laias tänavas

33. Gooti interjäär profaanarhitektuuris (XV saj.)

34. Vene tänav Tallinnas 1825. a.

35. Renessanssarhitektuuri mõju väljendus peamiselt detailides — end. Mustpeade vennaskonna hoone portaal Tallinnas Pikk tn. 26 (XVI saj.)

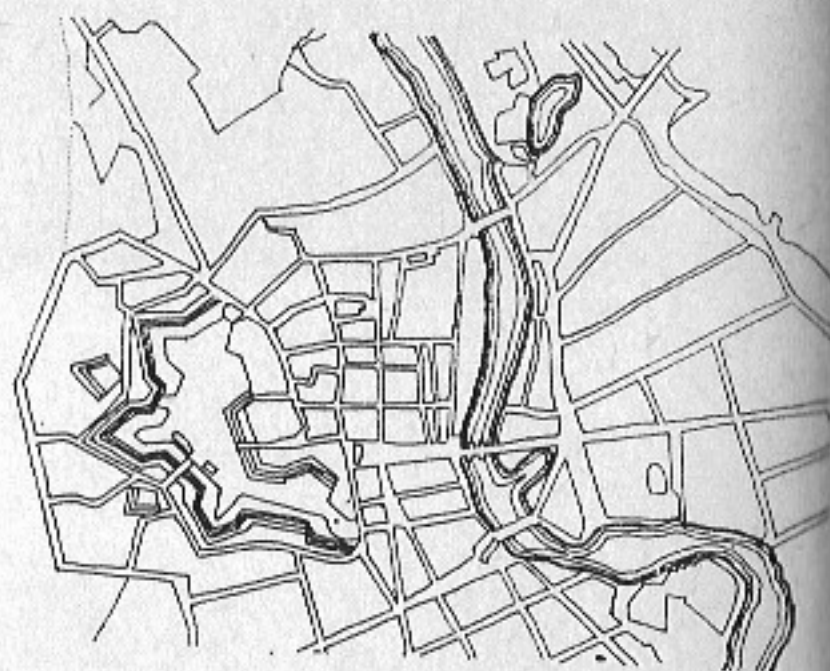
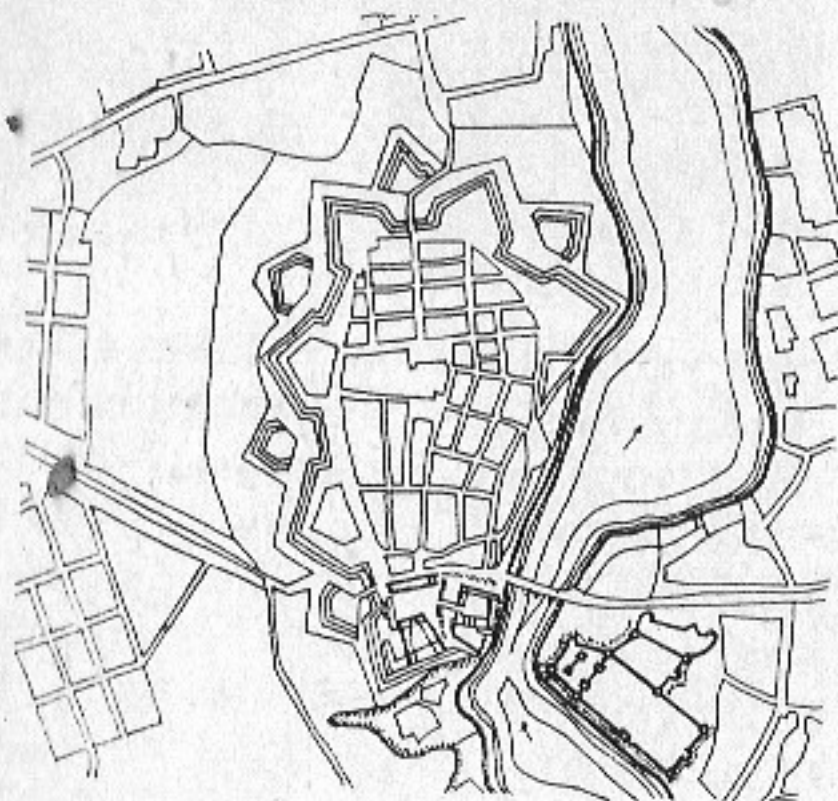
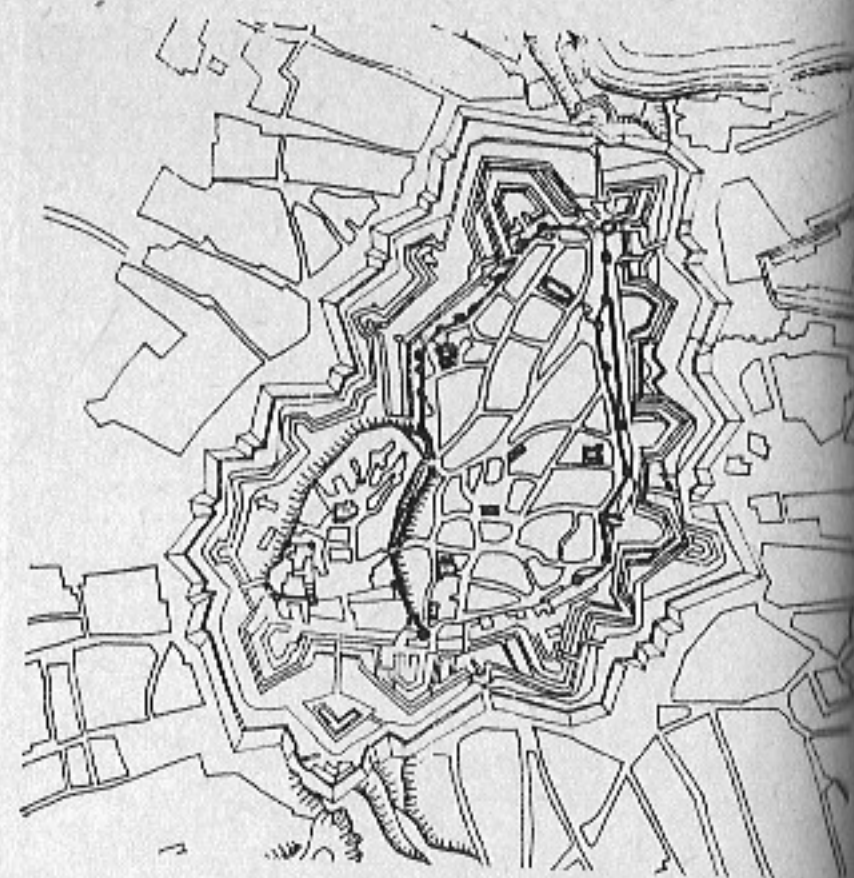
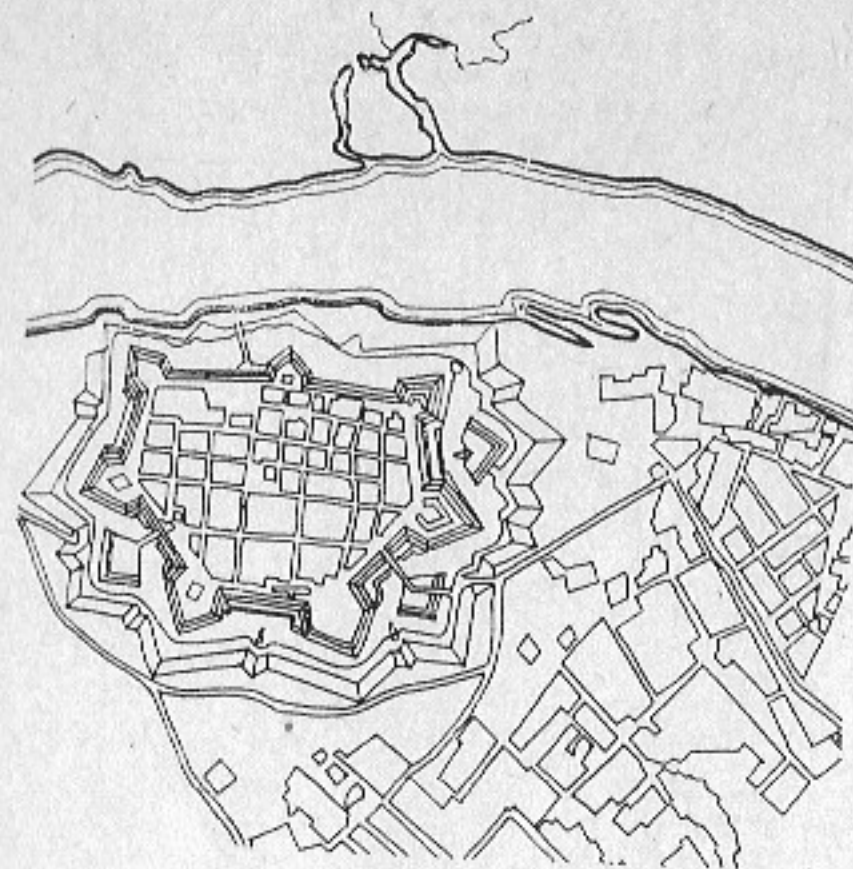
linnu planeeri-
struktuur
saj.

allinna planeeri-
struktuur
saj.

va planeeri-
struktuur
saj.

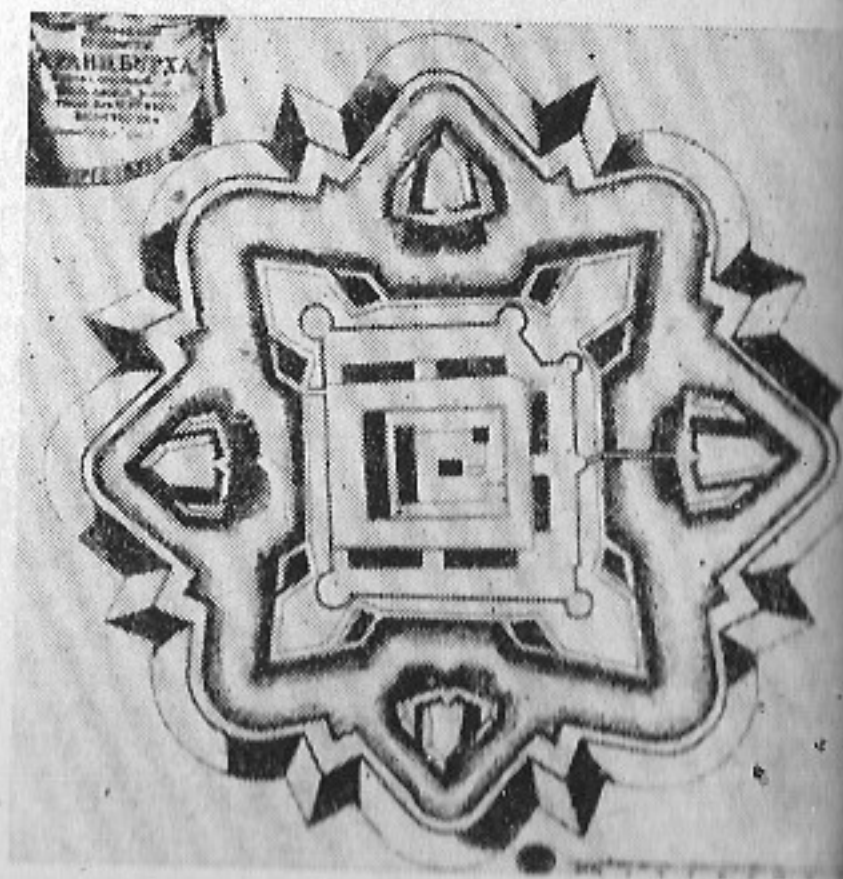
u planeeri-
struktuur
saj.

saare linnus
saj. Ideaal-
saj.

pool, mil hakati tegema mõningaid kindlustustöid. Rootsi fortifikatsioonispetsialisti E. Dahlbergi kavandite järgi alustati kindlustuste ehitamist Tallinnas, Tartus, Pärnus ja Kuresaares. Suurema ulatusega töid tehti Narvas, kuna rootslased pöörasid suurt tähelepanu selle piiriäärse linna väljaehitamisele ja kindlustamisele, seda enam, et 1659. a. tulekahjus oli linn peaaegu hävinud. Narva ülesehitamise aeg langes kokku barokk-kunsti leviku ajajärguga. Sel perioodil koostatud linnaplaanidele on iseloomulik täisnurga all ristuvate tänavate võrk keskel asuva peaplatsiga ja bastionidele suunatud peatänavatega. Ka Narva linna uus plaan sai barokkile iseloomulikke jooni, kuid võrreldes endise plaaniga ei olnud muudatused kuigi suured,

piirdudes tänavate õgvendamise ja kohati ka laiendamisega. Tervikuna muutusid tänavatevõrk, kvartalite suurus ja kinnistud vähe. Nende elementide konservatiivsus on ise-

isoomulik sotsialismieelsele linnaehitusele. Seevastu muutlik oli hoonestus. Ka Narva linn sai uue, avarama ja rikkalikuma barokse hoonestuse, mis jättis talle sügavama jälje kui

ühelegi teisele linnale. Kahjuks hävis see silmapaistev barokne linn 1944. aastal niivõrd, et seda ei osutunud võimalikuks endisel kujul taastada. Taastatud on ainult üks tähelepanuväärne hoone — XVII saj. ehitatud raekoda.

Teistes linnades ei saavutanud barokkarhitektuur XVII saj. sellist mõju, kuna ta arenes eeskätt olemasolevate ehituste baasil ja avaldus, nagu renessansski, peamiselt detailides. Rida silmapaistvaid barokkehitisi püstitati Eestis alles XVIII saj. esimesel poolel, peale meie alade liitumist Venemaaga.

Palju kiirem Eesti ja Lätiga võrreldes oli XV—XVII saj. linnade areng Leedus. Võidukas Grunwaldi lahing (1410. a.) kindlustas Leedule sõltumatu ja iseseisva arengutee. Temast sai suurriik, mis muutus eriti

41. Narva raekoda, XVII saj. barokkehitis

42. Katariina kirik Pärnus, XVIII saj. barokkehitis

SV Minist-
rihoone

võimsaks ja rikkaks peale liitumist Poolaga 1569. a. See soodustas uute linnade teket ja vanade kasvu. XVIII saj. algul loendati Leedu territooriumil (praegustes piirides) juba 17 linna (Eestis — 10, Lätis — 13). Suurimaks linnaks Baltimaadel kujunes Vilnius, kus elas ligi 25 000 inimest. Linnade arengu erinevad poliitilised ja majanduslikud tingimused avaldusid ka nende arhitektuuris. Baltikumi varajased linnad kujunesid XIII—XV saj. valitsevas gooti stiilis. Kuna linnaehitus oli neil sajandel intensiivsem Eestis ja Lätis, jättis see stiil nende linnadele sügavamad jäljed kui Leedu linnadele, kus on seevastu palju rohkem barokset arhitektuuri, kuna selle stiili leviku periood langes kokku intensiivsema linnaehitusega Leedus.

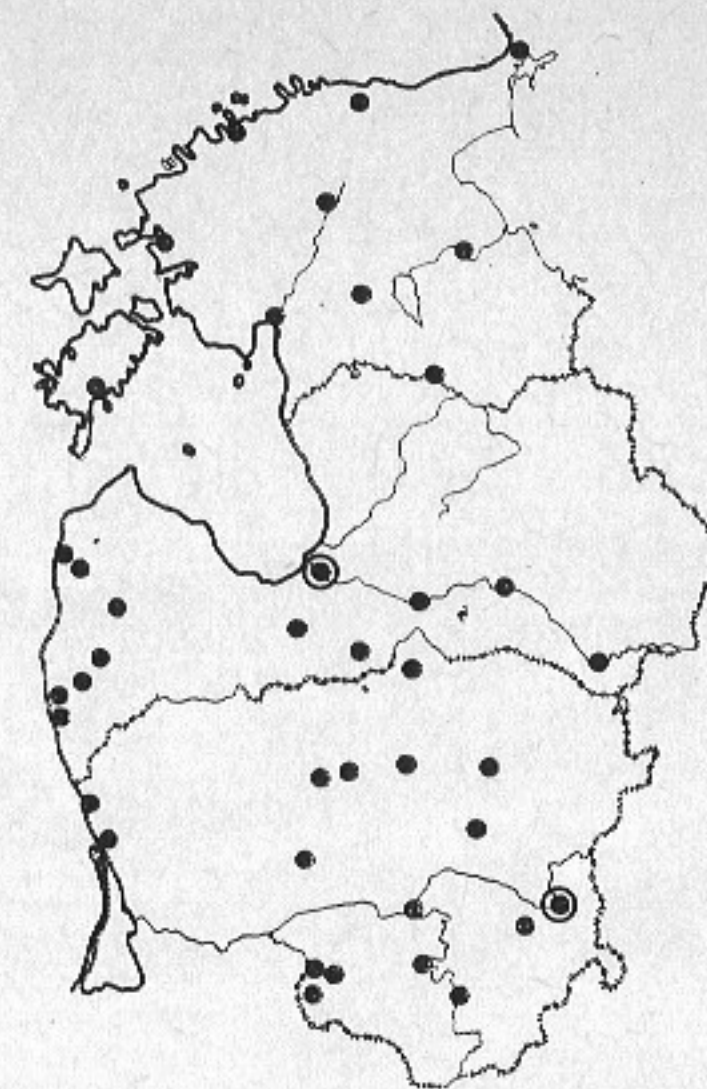
Radikaalsed nihked Eesti ja kogu Baltikumi linnaehituse ja üldse asustatuse arengutingimustes toimusid XVIII saj. algul toimunud majanduslik-poliitiliste muutuste tõttu, mis kaanesid Eesti liitmisega Vene impeeriumiga. Eestis algas suhteliselt rahuliku arengu periood. Hakkasid arenema manufaktuurid ja põllumajandus, eriti loomakasvatus. Linnavõrk täienes juba sajandi teisel

poolel kahe linnaga (1783. a. sai linnaõigused Paldiski ja järgmisel, 1784. a. rajati uue maakonnakeskuseks Võru). Märkimisväärne on see, et mõlema linna plaanil on ühiseid klassitsistlikke jooni: sümmeetriline täisnurkne sirgete tänavate võrk peaplatsiga linna raskuskeskmes.

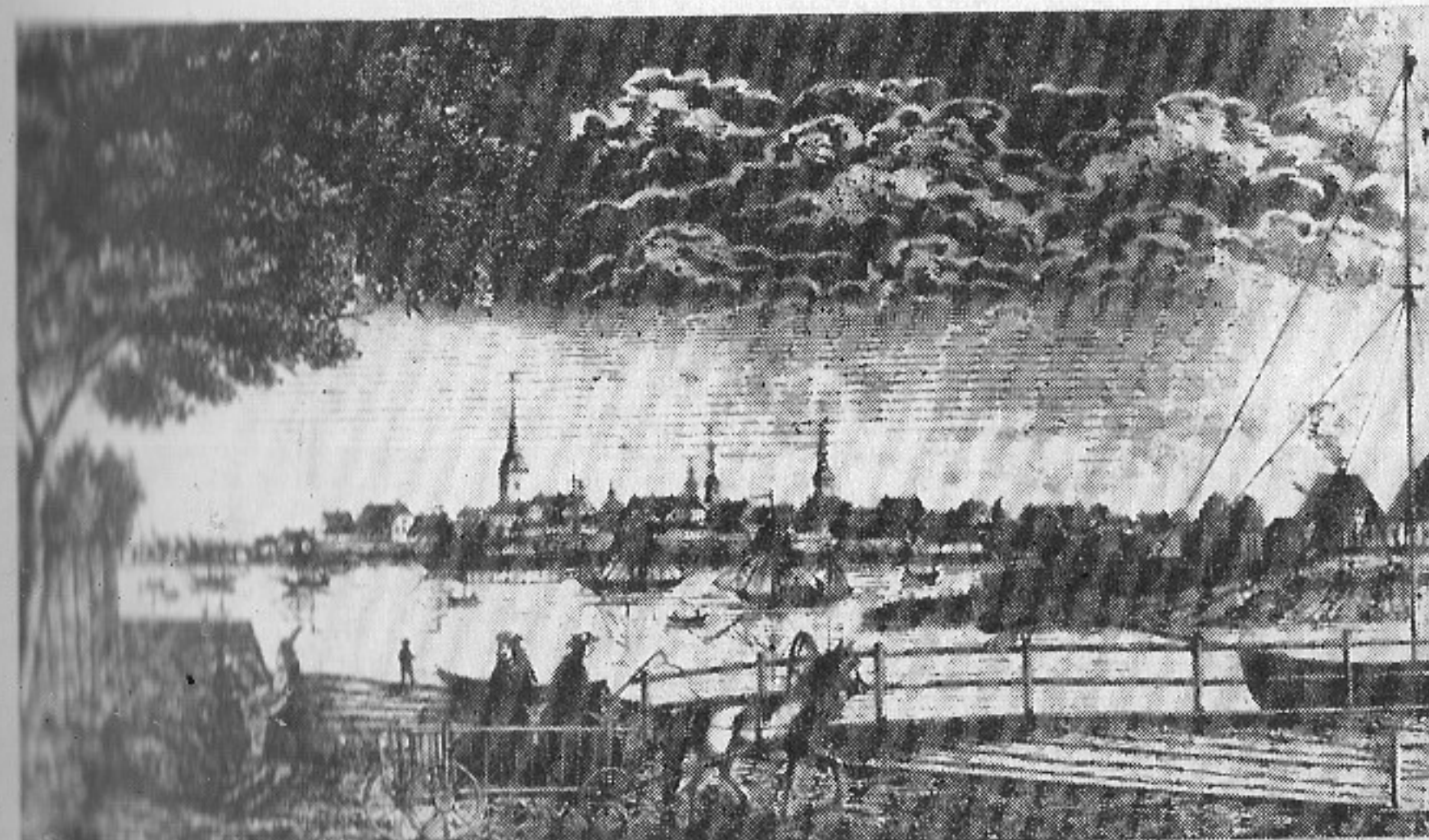
XVIII saj. lõpul elas Eesti territooriumil 417 000 inimest, kusjuures linnades 23 000, seega umbes 5% kogu elanikkonnast. Juba sel ajal oli

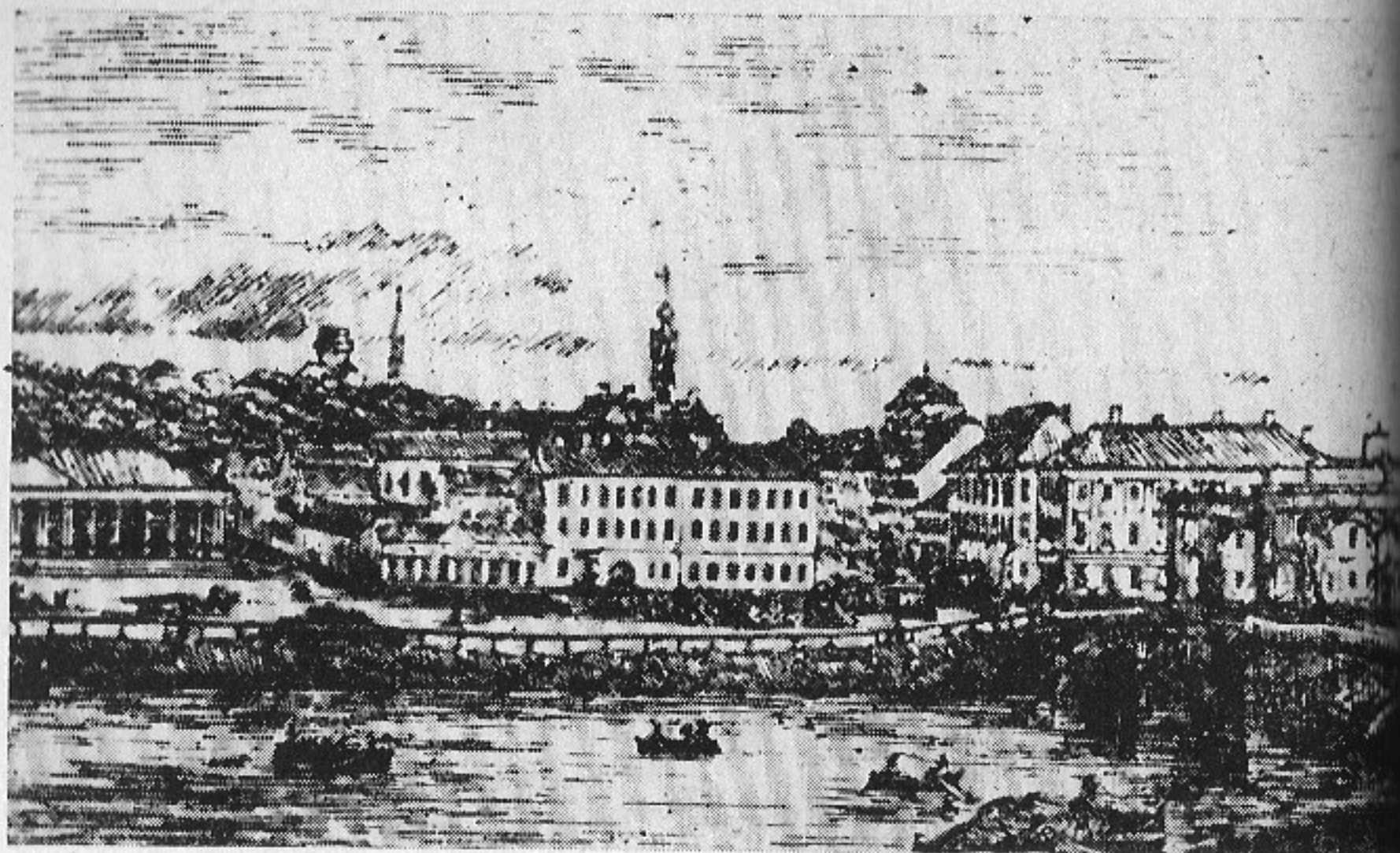
45. Baltimaade linnade võrk XVIII saj. algul

- alla 10 000 el. linnad
- 10 000—50 000 el. linnad

46. Pärnu vaade XIX saj.

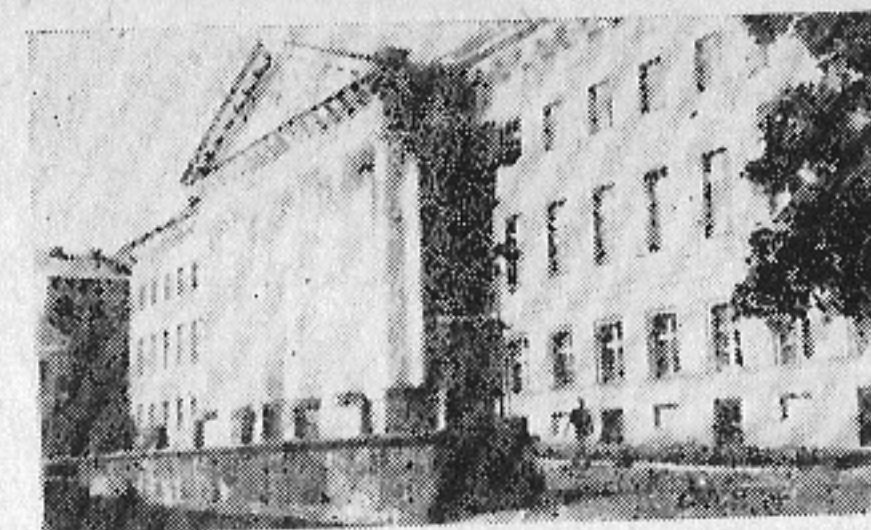

Eesti enam linnastunud ala kui kogu Venemaa tervikuna (4,1%) või näiteks Soome, kuid jäi maha Lätist, kus linnades elas 1800. a. üle 7% elanikkonnast.²²

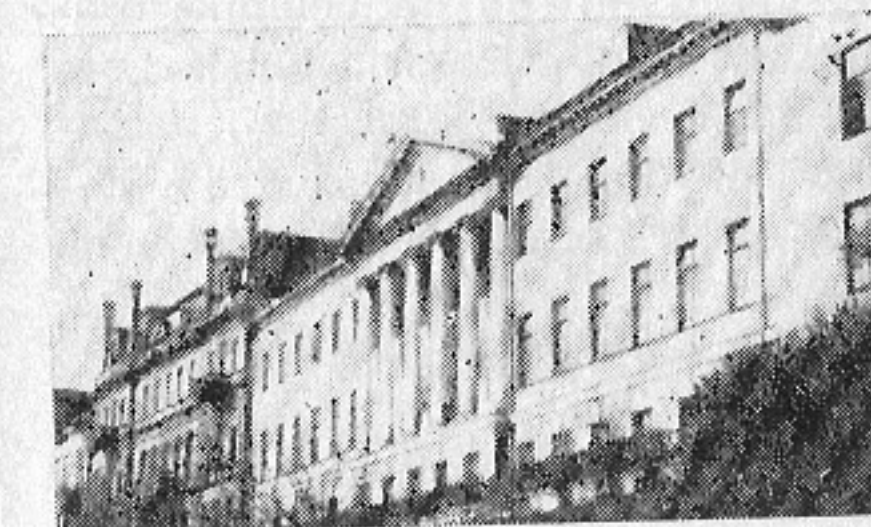
Suhteliselt rahulik aeg ja suurtööstuse tekkimine soodustasid edasist linnade kasvu. Vähem kui saja järgnenud aasta jooksul linnade elanikkond kolmekordistus. Loendu-

se andmeil elas Eesti territooriumil 1863. a. 723 000 inimest, sealhulgas linnades 64 000 inimest, mis moodustab ligikaudu 9% kogu elanikkonnast.

XIX saj. algul toimus arhitektuuris edasine klassitsismi levik ja areng. Eriti intensiivne oli ehitustegevus XVIII saj. lõpul ja XIX saj. algul Tartus, kuna peale

49. TRÜ peahoone
Tartus (XIX saj.)

50. Praegune Eesti
NSV Rahandus-
ministeeriumi hoone
Tallinnas (XIX saj.)

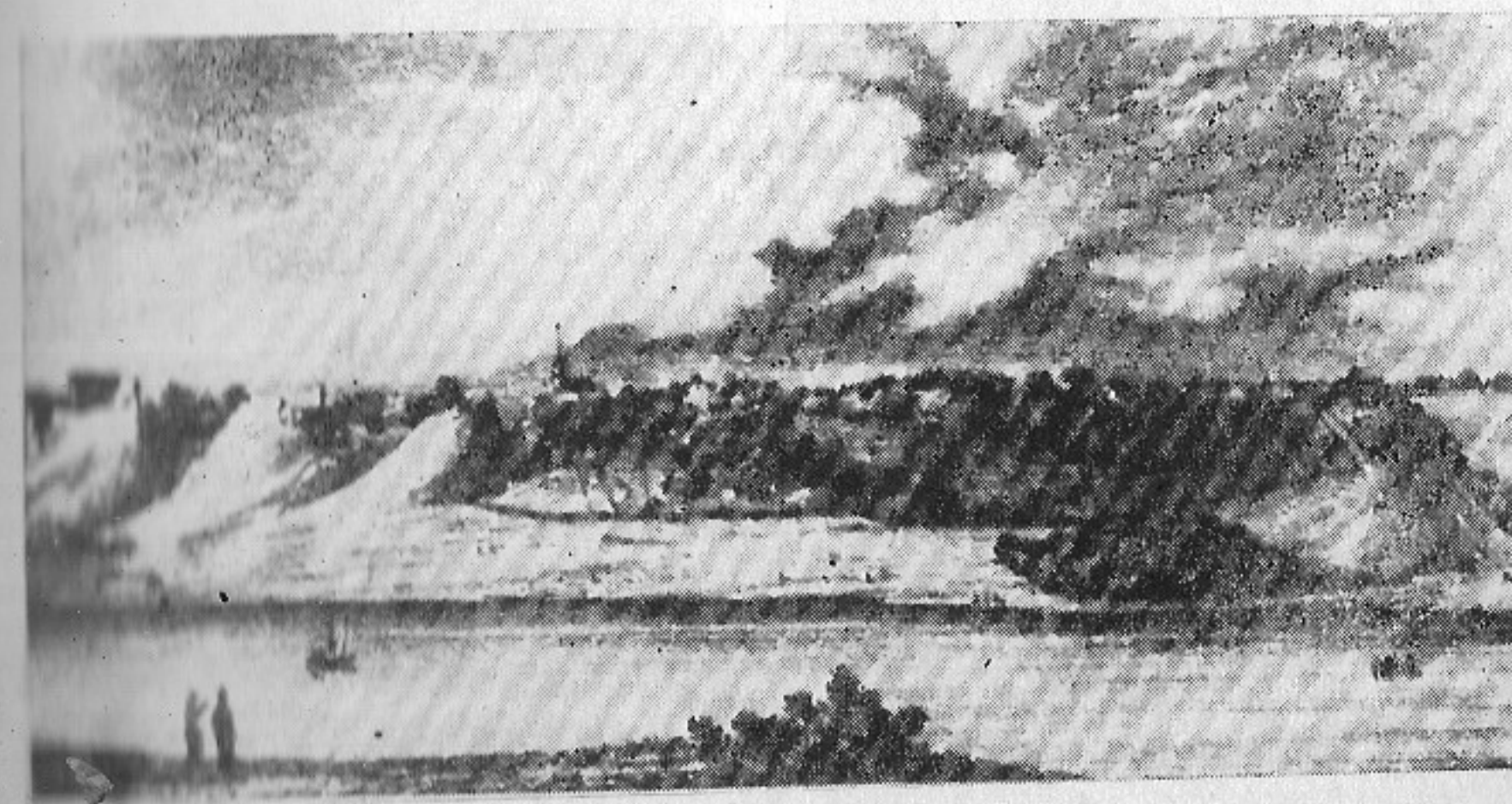
1778. a. tulekahju tuli linn taastada. Põhiliselt sellest ajast pärineb Tartu kesklinna omapärane ja terviklik klassitsistlik üldilme. Tallinna üldpildis omab klassitsism vähem kaalu, kuigi ka siin, eeskätt Toompeal, on ehitatud selles stiilis rida uusi suuri hooneid ning ümber ehitatud vanu. Klassitsistlikus laadis hooneid said Paide, Haapsalu ja mitme teise linna peaväljakud ja mõned tänavalõigud.

Seoses tulirelvade arenguga kaotasid XIX saj. keskel oma otstarbe linnu piiravad muldkindlustused. Need anti sõjaväevõimudelt üle tsi-

viilvõimudele. Viimased kasutasid neid linna huvides — bastionidele ja tasandatud vallikraavidele rajati parke, mis tänapäevalgi omavad suurt tähtsust meie vanades linnades, nagu Tallinnas, Tartus, Pärnus ja Narvas.

Linnade elanike arvu suuremine kutsus esile linnade territoriaalse kasvu ja olulisi muudatusi nende plaanides. XIX saj. teisel poolel algas linnade arengu kapitalistlik periood.

Vene impeeriumiga liitumine avaldas kõige suuremat mõju Läti aladel paiknevate linnade arengule.

51. Viljandi vaade
XIX saj.

Linna vana-
ümbristsev hal-
nd

Tänu äärmiselt soodsale geograafilisele asendile Baltikumi tsentrumis, suure laevatatava jõe suudmes, kasvas kõige kiiremini Riia. Kui 1800. a. oli Riias ainult 29 500 elanikku, siis 1881. a. oli see arv suurenenud 169 300-ni ja Riia muutus üheks suuremaks linnaks Venemaal. Kõige kiiremini kasvas Lätis Riia kasvu tõttu ka linnaelanike osatähtsus. Kui Eestis tõusis see XVIII saj. lõpust kuni 1897. aastani 5%-lt—19,1%-ni, Leedus 5%-lt—13,1%-ni, siis Lätis 7,3%-lt—28,1%-ni.

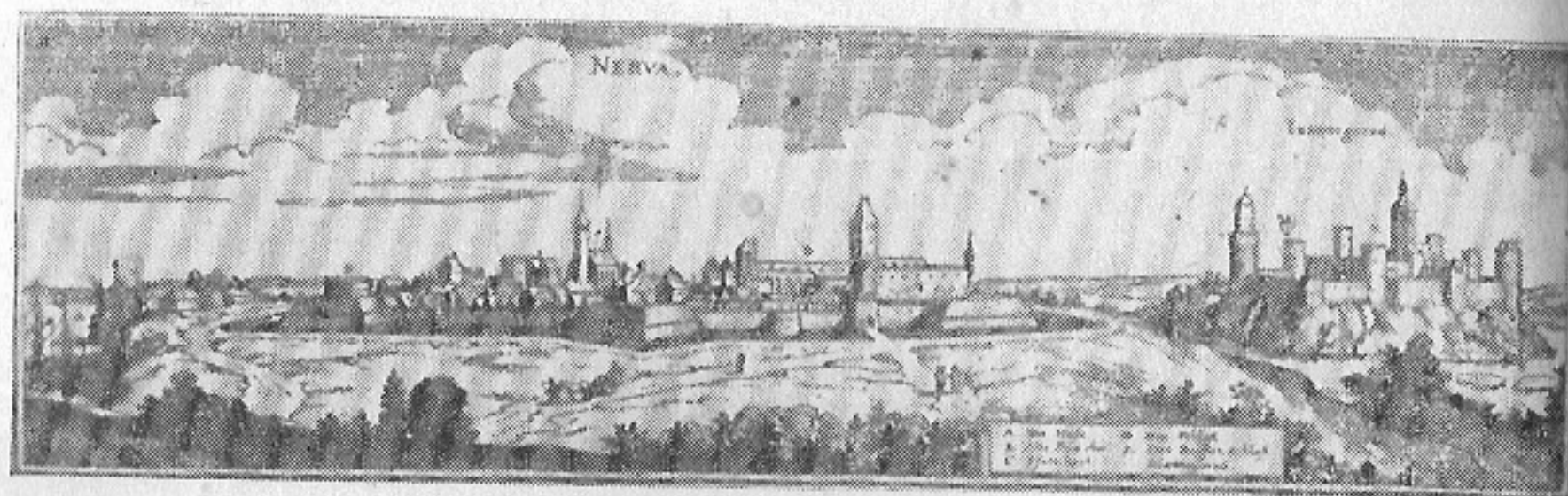
Linna vanalin-
navaõndis
andise valli-
ma, tuntud
nime all

Linna vanalin-
navaõndis
ne element
ni müür

vaade

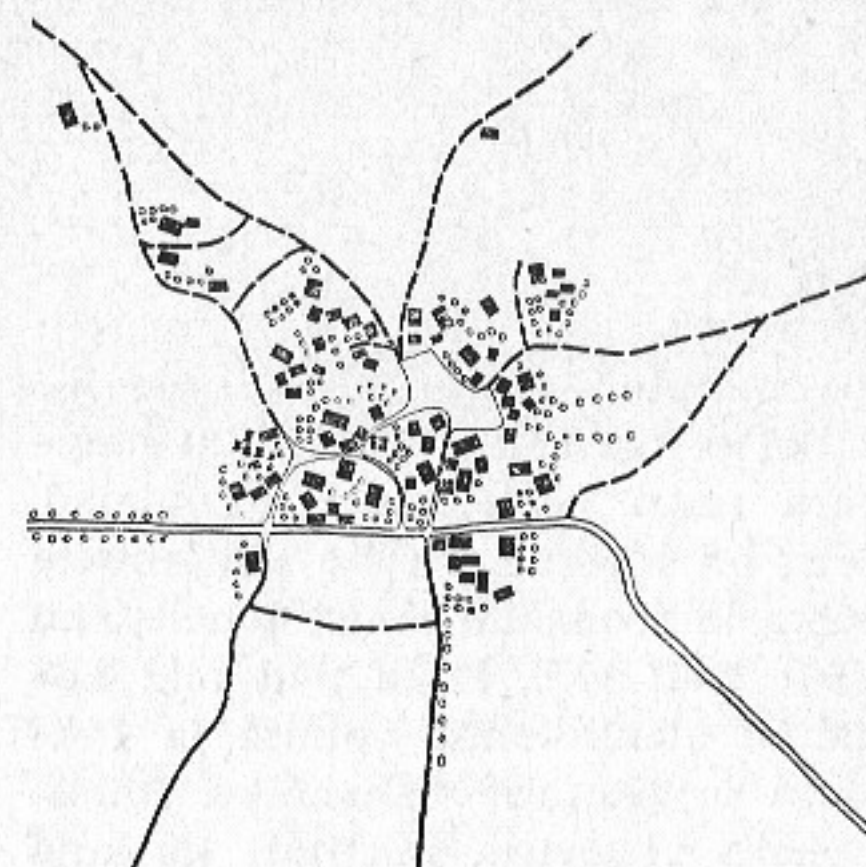

MAA-ASULATE ARENG

Feodalismiperioodil toimus olulisi muudatusi ka muistses maa-asulas-
likus. Need tulenesid ühelt poolt XIII saj. alanud külamaade mõisastamisest, mille tulemusel toimus külade vägivaldne ümberasustamine läremaadele, ja teiselt poolt uute maade ülesharimisest ja asustamisest elanikkonna juurdekasvu tõttu. Kõige levinumaks küla tüübiks jäi XIII—XIV saj. sumbküla, kus hooned asusid kobaras üksteise ligidal. Maastikuliste iseärasuste ja põlluharimisviiside erinevuste tõttu hakkasid tõenäoliselt juba XIII—XIV saj. kujunema ka teised külatüübid. Vooreline maastik soodustas rida- ja ahelkülade teket, ühtlasi levis see külatüüp ka rannäärsetel aladel; künklikel maastikel arenes hajaküla. Külad koosnesid taluõuedest, mille ümber olid koondatud kõik vajalikud ehitised, alates elumajast ja lõpetades kaevu ja saunaga. Sellises muistses külas alustas sajanditepikkust kujunemist ka Eesti originaalne, võrresekujudest mõjutamata ning ühtlasi väga monumentaalne taluehitis — rehielamu.²³ Järgnenud sajandil Eesti küla sotsiaalne seisund nimetamisväärselt ei muutunud; järelikult ei saanud toimuda olulisi muudatusi ka küla iseloomus, mida värvikalt kirjeldab oma 1814. a. koostatud doktoritöös K. E. v. Baer.²⁴ Kirjeldusest järeldub muu hulgas, et elamu laoti üles tahumata palkidest ja kaeti õlgkatusega ning ta koosnes mitmest kindla funktsiooniga ruumist.

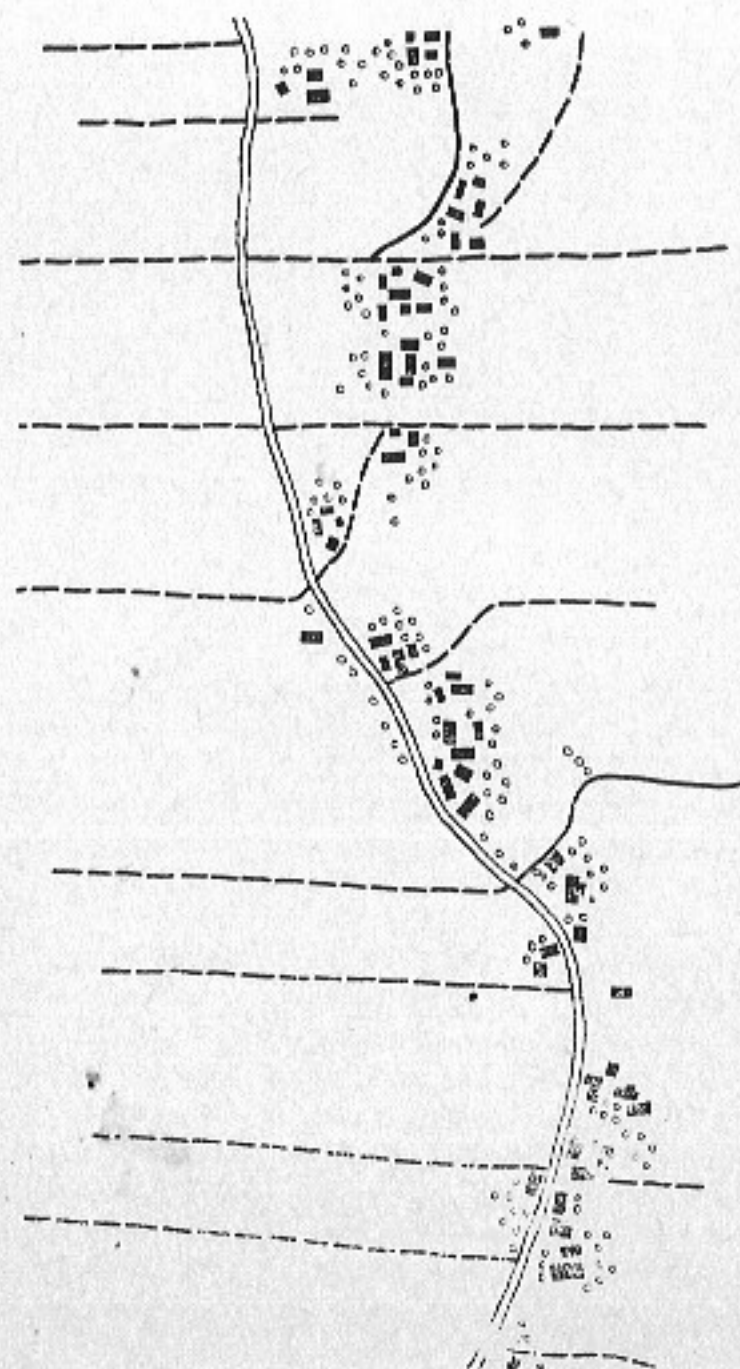
Rehielamu vastas hästi kohalikele looduslikele tingimustele ja elulaadile. Arvestades feodaalperioodil valitsenud rühumist ja äärmiselt piiratud majanduslikke võimalusi, tuleb tunnista, et rehielamu on meie tolleaegse rahvaarhitektuuri suursaavutus. Sellest on saanud inspiratsioon uute maaelamutüüpide

de loomisel mitme põlvkonna arhitektid. Ainult maaelanike sotsiaalse rühumise ja vaesusega on seletatav elamu aeglane tehniline areng feodaalperioodil. Nii hakkas klaasitud aken juurduma maaelus alles XIX saj. alguses, aga korsten ja koos sellega uus küttesüsteem veelgi hiljem — XIX saj. keskel. Feodaalperioodil avaldas olulist mõju

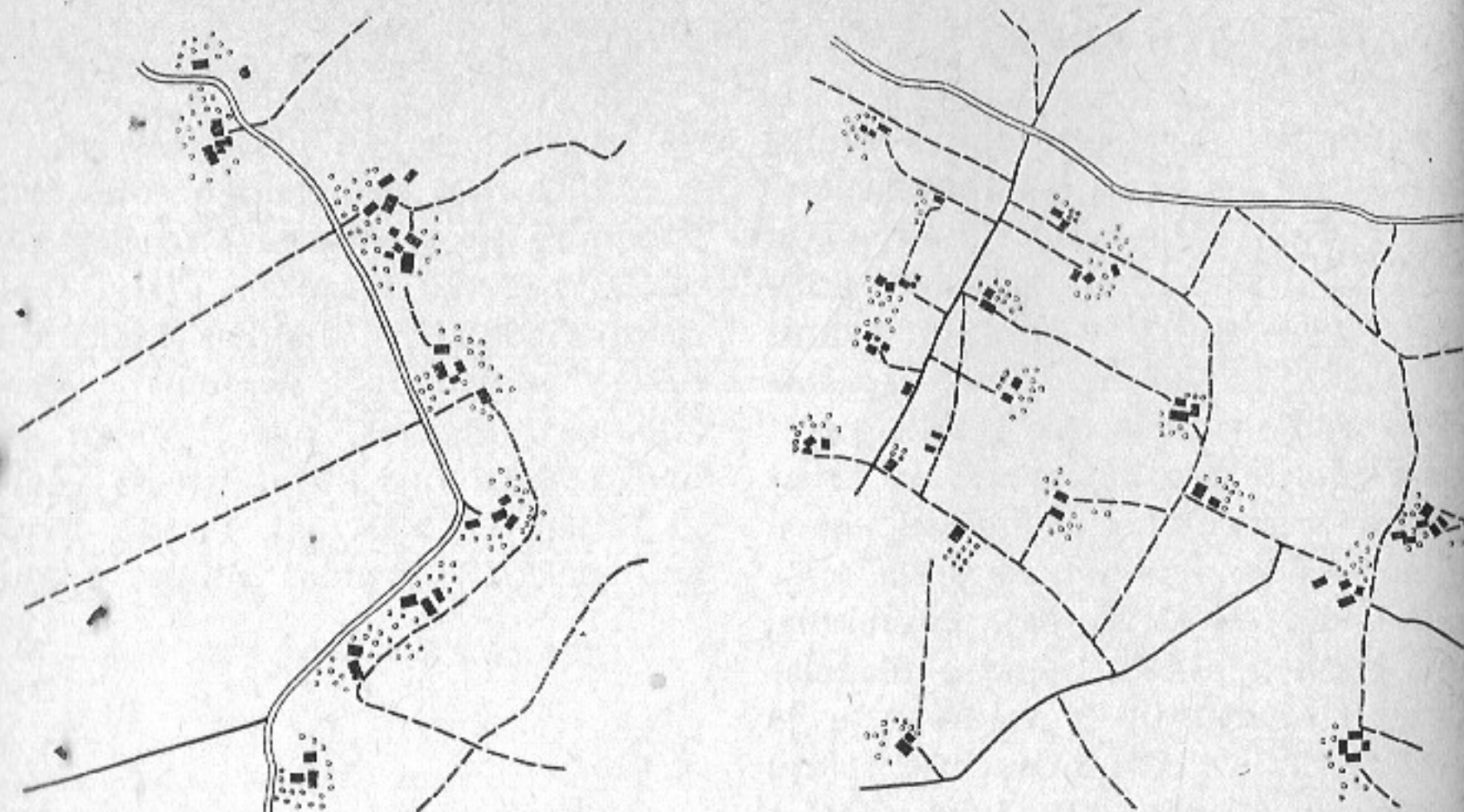

Küla tüüpe Eestis
feodaalperioodi lõpul
ja kapitalistlikul
perioodil

56. Sumbküla

57. Ridaküla

maastikuarhitektuurile varem tundmatute hooneliikide levik, millel ei ole sellist kohalikku omapära nagu rehielamutel. Vanimad neist on kirikud. Nende ehitamisele pöörasid feodaalid suurt tähelepanu juba XIII saj., kuna nad olid kohaliku elanikkonna vaimse ja füüsilise orjastamise vahendiks. Rõhutamiseks vägevust, püstitati kirikuid

looduslikult valitsevatesse kohtadesse ja kasutati tihti ühtlasi ka kindlustustena. Tänu soodsale asendile ja suurele massile avaldasid nad märkimisväärsed mõju mitte ainult maastikupildile, vaid ka maainimeste hingeelule. XIII saj. oli meie aladel juba tihe kirikutevõrk.

Umbes samal ajal hakati meie

61. Sutlepa kabel (XVII–XIX saj.)

maal ehitama ka esimesi mõisaid. Mõisate planeering sarnanes nende teiste esimestel sajanditel suurte talude omaga. Ühekorruseline rööpalkideest õlgkatusega härrastemaja oli majapidamise keskseks

hooneks. Taraga piiratud hoovi sügavuses asusid laudad, tallid ja laod.²⁵ Mõisaarhitektuur saavutas oma hiilguse ja esinduslikkuse alles XVII saj., seoses uhke barokk- ja hiljem klassitsistliku arhitektuuri

art näiteid:
saj. rehi-

62. XIX saj. alguse rehielamu

65. Audru kirik
(XVII saj.) ja kōrta
(XIX saj.)

El ning kivikonstruktsioonide levi-
huga ja pargiarhitektuuri arenemi-
saga. Mõisad koos oma parkide ja
kilomeetritepikkuste alleedega muu-
tusid ajapikku kirikute kõrval kü-
lamaastiku tugevateks dominantide-
deks.

Keskaja lõpusajandil hakkasid
külad üldisest massist üha selge-
mini esile kerkima nn. tsentraalsed
külad, millel oli domineeriv osa

66. Võnnu kirik
(XIII—XIV saj.)

67. Saue mõisahoone
(XIX saj.)

mõisa-
III saj.)

a mõisa-
X saj.)

mõisaval-
1753.

71. Purila mõisa-
hoone (XVIII saj.)

72. Essu mõisahoone
(XIX saj.)

teiste suhtes. Need olid peamiselt kirikukülad. Seda protsessi soodustas ühiskondlike hoonete koondamine mõnesse külasse. Esmajoones tuleb mainida koolimaju. Neid hakati ehitama B. G. Forseliuse eestvedamisel XVII saj. lõpul eesmärgiga edendada koolihariduse levikut.²⁶ XVIII saj. teisel poolel hooustus veel ühe omapärase ühiskondliku hoone liigi — kõrtsi levik. Praeguse mõiste järgi oli kõrts universaalsete funktsioonidega hoone, mis teenindas elanikkonda üheaegselt võõrastemaja, söökla, kaupluse ja isegi kultuurihoonena.²⁷ Tekkinud omapärane ühiskondlike hoonete kompleks muutis mõned külad ümbruskonna külgetõmbe fookusteks. Hiljem hakati nendesse küladesse ehitama postijaamu, kauplusi, sinna asusid elama rätsepad, pottsepad ja teised käsitöölised, samuti apteekrid, arstid ja teised külaintelligentsi esindajad. Mõnedest nendest küladest on käesolevaks ajaks arenenud alevikud, alevid ja isegi linnad. Suhteliselt stabiilne, kuigi aeglane majanduse areng ja rahulik, Eesti territooriumil ilma suurte sõjaliste vapustusteta kulgenud ajajärk soodustas kiiret maaelanike arvu kasvu. 1863. a. elas maa-asulais 659 000 inimest, seega umbes 1,5 korda rohkem kui praegu. Seetõttu oli

maa-asustus XIX sajandil tihe ja leidus isegi praeguse mõiste järgi üsna rahvarikkaid külasid.

Kui Eesti ja Läti külade arengus on suhteliselt palju ühiseid jooni, siis Leedu küla arenes feodaalperioodil teisiti. Meil oli iseloomulikuks nähtuseks maade vägivaldse mõisastamise tõttu toimunud maaelanike dekontsentratsiooni vaheldumine ajutise kontsentratsiooni hetkega, Leedus aga toimus maaelanike pidev kontsentratsioon. Seoses 1557. a. suurvürst Sigismundi poolt teostatud maareformiga hakati Leedus kujundama reeglipärase suurte külade võrku. Külad planeeriti seejuures rangelt geomeetrilistena, sirgete tänavate ja standardsete elamute ning abihoonetega. Professor K. Šešlgise andmeil oli see esimeseks katseks Leedus (ja võib-olla koguni kogu praegusel NSV Liidu territooriumil) luua plaanipärane maa-asulastiku süsteem.⁴ Selle katse tulemusel jätkus Leedus feodalismiperioodil kompaktsete külade areng. Külade hajumine algas Leedus märksa hiljem kui põhjanaabritel ega kulgenud sellise hooga. Seetõttu esinevad Leedus ka kaasajal suured kompaktsed külad märksa tihedamini kui Eestis ja eriti Lätis.

Feodalismiperioodil kiirenes asulastiku areng. Toimusid olulised muudatused tema iseloomus: kujunesid meie esimesed linnad ja põhilised külatüübid, juurdusid mitmed varem tundmatud ühiskondlikud hooned, mis koondati mõnedesse küladesse. Toimus tsentraalsete külade eraldumine. Asulastik hakkas omandama süsteemi tunnuseid; algas kivikonstruktsioonide levik, mis võimaldas ehitada suuremaid ja monumentaalsemaid hooned ja kujundada kvalitatiivselt uut ruumipilti. Kui eelmisest perioodist ehitismälestisi säilinud pole, siis feodaalperioodi kiviehitisi on Eestis palju, eriti Põhja- ja Lääne-Eestis, kuna nende juures kasutati tugevaid ja püsivaid kohalikke ehitusmaterjale — paasi ja dolomiiti.

Tihenenud läbikäimise tõttu teiste maade ja rahvastega leidsid meile tee mujal tekkinud arhitektuurilised ja linnaehituslikud ideed ning võtted. Esimeseks rahvusvaheliseks stiiliks meie territooriumil oli hilisromaani stiil; XIII sajandi lõpul kindlustas endale juhtiva positsiooni gooti stiil,²⁸ millel siin valitsevate tingimuste tõttu oli rida kohalikke iseloomulikke jooni: lakoonilisus, lihtsus, tagasi-

74. Halinga hobu-postijaam (XIX saj.)

75. Kanepi hobu-postijaam (XIX saj.)

hoidlikkus ja teatav raskepärasus. Gooti stiil jättis asulate arhitektuuri sügava jälje. Sellest ajast on Tallinn üks «gootilikumaid» linnu Nõukogude Liidus. Olulisi jälgi meie asulastikule jätsid ka gootikale järg-

nenud teised stiilid, eriti Venemaal kõrgele tasemele jõudnud klassitsism. Tänu stiilirikkusele on meie asulapilt mitmekesine ja kätkeb endas hulgaliselt ajaloolist informatsiooni.

ASULASTIKU ARENG KAPITALISMIPERIOODIL

LINNADE ARENG

XIX saj. II ja XX saj. I poolel toimus kiire tööstuse, põllumajanduse, transpordi ja kaubanduse areng, mis avaldas erakordselt soodsat mõju linnade kasvule.

vähenema. Raudtee avardas võimalusi tuua kohale toorainet ja vedada ära valmistoodangut — seega soodustas tööstuse arengut ja sidus linnad nende tagamaaga. Kui varaja-

Linnade elanike arvu kasv

Aasta	1782	1862/63	1897	1914
Linnade nimetus	Elanike arv (tuh. in.)			
Tallinn	10,7	20,7	58,8	116,1
Tartu	3,4	13,8	41,2	45,1
Narva	3,0	8,1	28,6	21,0
Pärnu	2,0	6,7	12,9	22,3
Kuressaare (Kingissepa)	1,4	3,4	4,5	5,6
Viljandi	0,6	2,4	7,7	8,4
Paide	0,4	1,2	2,5	3,0
Haapsalu	0,6	1,6	3,0	4,1
Rakvere	0,4	1,6	5,9	7,7*
Valga	0,9	2,6	10,9	9,5*
Paldiski	0,2	0,4	0,9	1,1*
Võru	—	1,6	4,1	5,1
kokku:	23,6	64,1	180,9	249,0

Ainult kahe ja poole aastakümne (1862/63. a. kuni 1897. a.) kasvas linnaelanike arv mitmekordseks. Eesti linnastumise tase tõusis 19,1%-ni, mis oli märksa kõrgem kui Venemaal tervikuna. Linnade kasvule avaldas erilist mõju raudteevõrgu loomine. 1870. a. valminud Peterburi—Paldiski raudtee tagas ühenduse Venemaa siserajoonidega, 1876. a. lisandus sellele raudteehendus Tartuga, mis 1889. a. pikenes Riiani. Raudteevõrgu loomine tõstis linnade kasvutempo enam kui kahekordseks. Jaamade juurde tekkisid uued asulad, millest mõned arenesid linnadeks. Seevastu neis vanades asulates, mis jäid raudteest eemale, hakkas elanike arv

sematel aegadel oli linnade kasvu peamiseks faktoriks kaubandus ja käsitöö, siis XIX saj. II poolel sai selleks tööstus, mis baseerus suure tagamaa ressurssidel. Sajandi lõpuks muutusid Tallinn ja Narva tüüpilisteks tööstuslinnadeks. Tööstus sai mitte ainult peamiseks linna kujundavaks, vaid ka linna planeerimisstruktuuri formeerivaks teguriks. Kuid uutele tingimustele vastavad lahendused ei tulnud üleöö. Kaasajal teatakse, mida tähendab linnale tööstus, seepärast koondatakse tööstusettevõtted tööstusrajoonidesse selliselt, et võimalikult vähem häirida elurajoone. Tõllal aga polnud mingeid kogemusi ega oskusi. Püüti säilitada feodalismiperioodist päri-

76. Tartu jaama-hoone (XIX saj.). Vaade jaamaesiselt väljakult

77. Tartu jaama-hoone (XIX saj.). Vaade raudtee poolt

nevat töö- ja elukohtade läheduse põhimõtet. Vabrikud ehitati vabadele territooriumidele linnade ümber, sinna rajati ka raudteed, elamud püstitati vabrikute naabrusesse. Selle tulemusena tekkisid linnaosad, kus elamud vaheldusid tööstus-, kommunaal- ja transpordiojektidega ning kus ignoreeriti sanitaar-hügieenilisi nõudeid. Planeerimisstruktuur

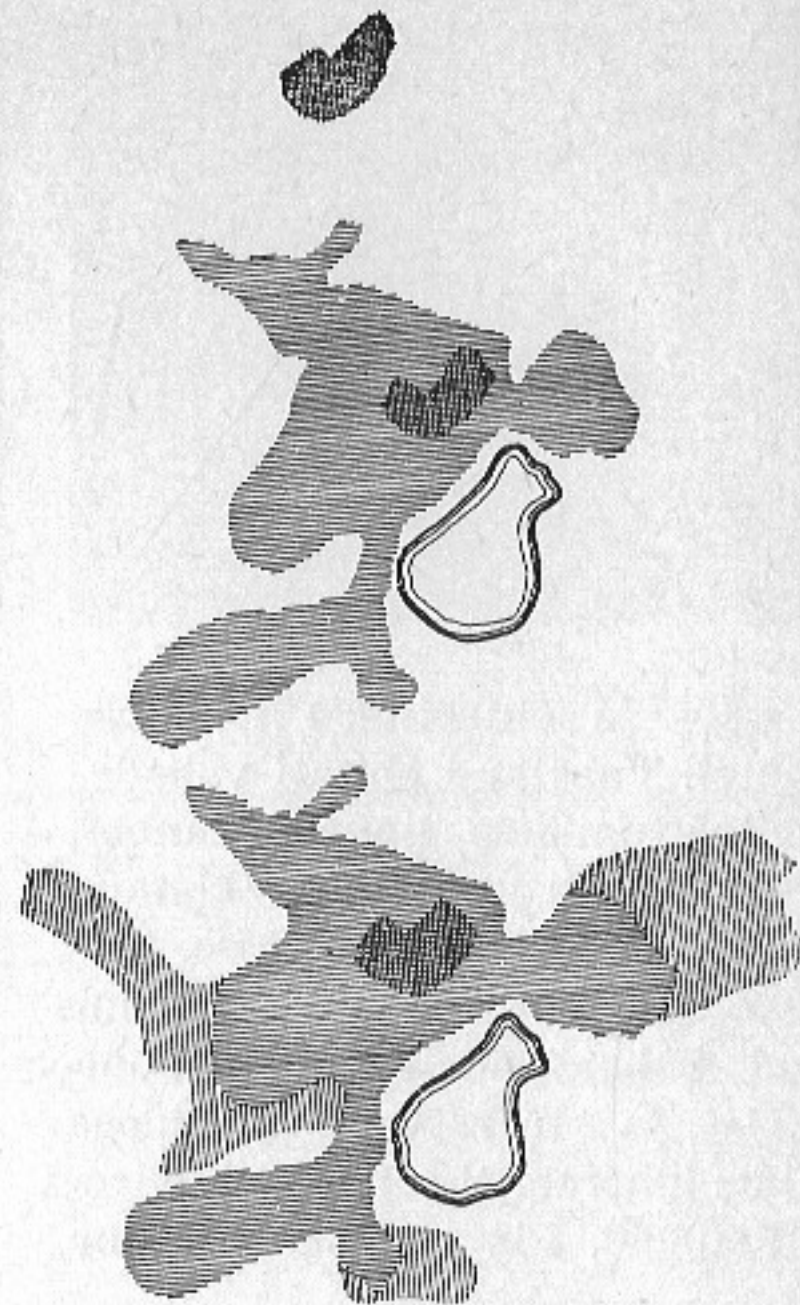
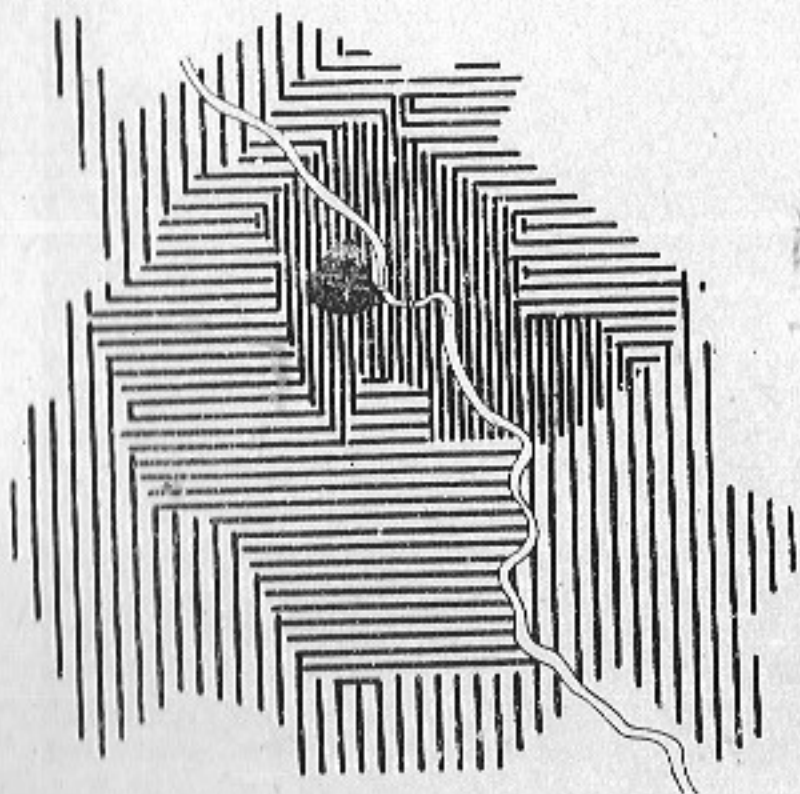
hakkas üha rohkem kaotama terviklikkust, seda soodustasid süvenevad eraomanduslikud valdusõiguslikud suhted maale (kuigi ka varasemast ajast võib täheldada nende negatiivset mõju, näiteks Kuressaare plaani ebaotstarbekas lahendus XVIII—XIX saj., millele on tähelepanu pööranud V. Miller).²⁹ Keerulisema ja ebamäärasema linnastruktuuri puu-

78. Haapsalu jaama-hoone (XIX saj.). Vaade jaamaesiselt väljakult

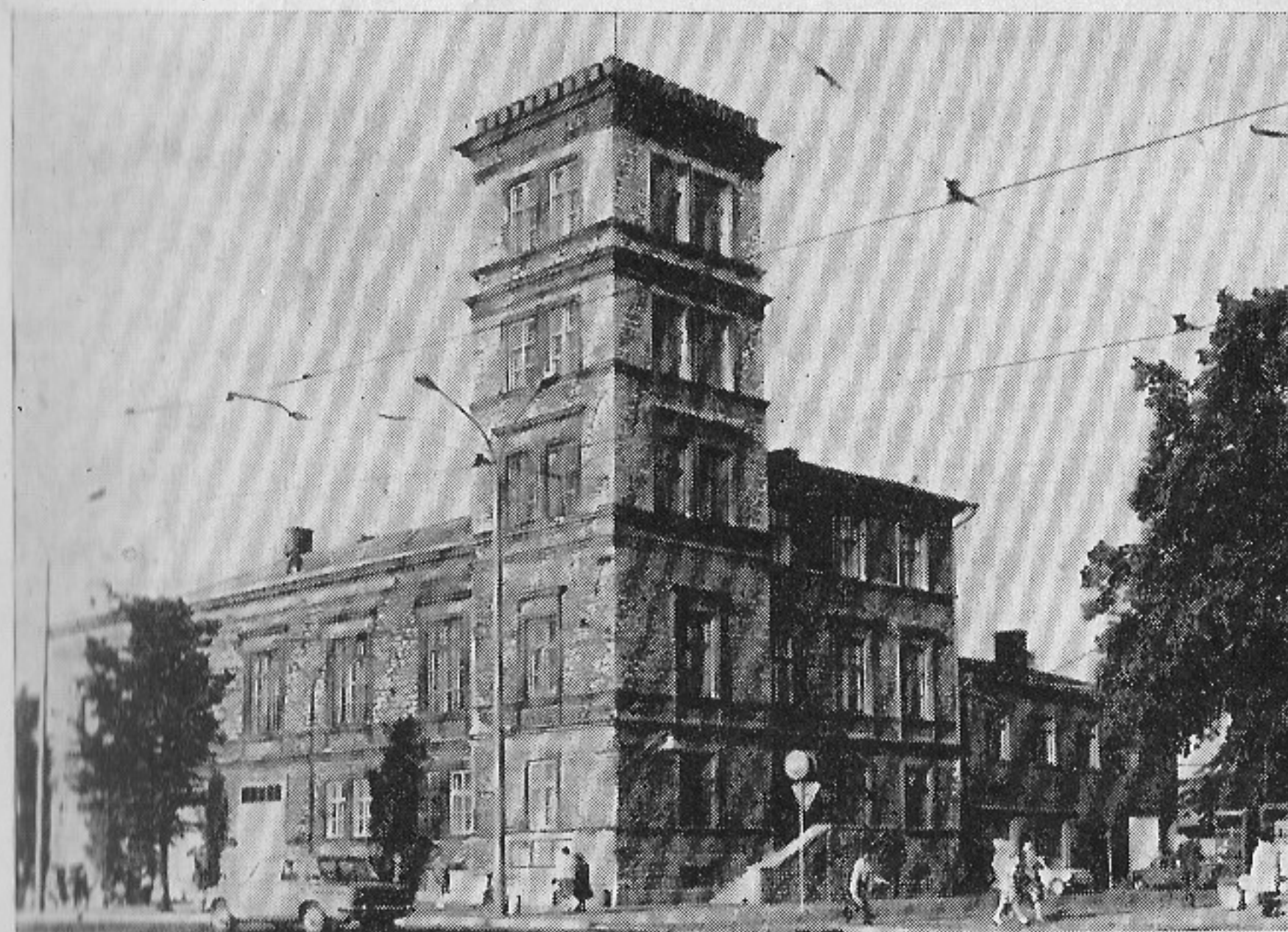
dujääke ei korvanud mõned tehnilist laadi uuendused, nagu näiteks gaasivabrikute ehitamine ja osaline üleminek gaasivalgustusele või 1888. a. Tallinnas käiku lastud hoburaudtee.

Eesti ja kogu Venemaa linnade kiire kasv ei olnud muidugi erandlik nähtus, linnad kasvasid kõikides arenenud riikides. Kui 1800. a. Euroopa linnades elanike arvuga üle 100 000 inimese elas vaevalt 5. milj. inimest, siis viiekümne aasta pärast oli neid juba 13 miljonit ja 1900. aastal — 50 miljonit. Londonis oli 1800. a. umbes 800 000 elanikku, aga 1900. a. — 4,5 miljonit, Pariisis vastavalt 0,5 ja 2,7 miljonit, Berliinis — 0,1 ja 1,9 miljonit ja New Yorgis — 0,07 ja 3,4 miljonit. Linnade ruumiline areng ei suutnud sammu pidada linnade elanike arvu ja territoriaalse kasvuga. Tekkis vajadus rekonstrueerida ka juba kujunenud linnasüdamikke. Esimese sellise tõsi- se tööna on läinud linnaehituse ajalukku Pariisi rekonstrueerimine XIX saj. teisel poolel. Selle läbiviijaks oli linna prefekt parun G. Haussmann. Ajaloolaste hinnangud tehtule on vastukäivad — valmistatud kiitusest hävitava kriitika. Võib siiski nentida, et tänu sellele tööle funktsioneeris Pariisi organism ilma suuremate tõrgeteta ligikaudu pool sajandit. Uued suuremad rekonstruktiivsed ettevõtmised on linnas käsil alles paaril viimasel aastakümnel.

XIX saj. lõpul ja XX saj. algul jõudsid ka kohalikud linnaehituse spetsialistid arusaamisele linnade arengu reguleerimise ja planeerimise vajadustest. Esimeseks tõsiseks sellesuunaliseks katseks oli 1913. a. läbiviidud rahvusvaheline konkurss Tallinna generaalplaani saamiseks. Selle võitis kuulus soome arhitekt E. Saarinen. Oma plaanis rakendas ta esimesena Eesti linnades funktsionaalset tsoneerimist, koondades tööstusettevõtted tööstusrajoonidesse ja eraldades need elamutest. Seega ennetas ta peaaegu 15 aasta võrra arhitektide Ateenas hartas sisalduvaid soovitusi.

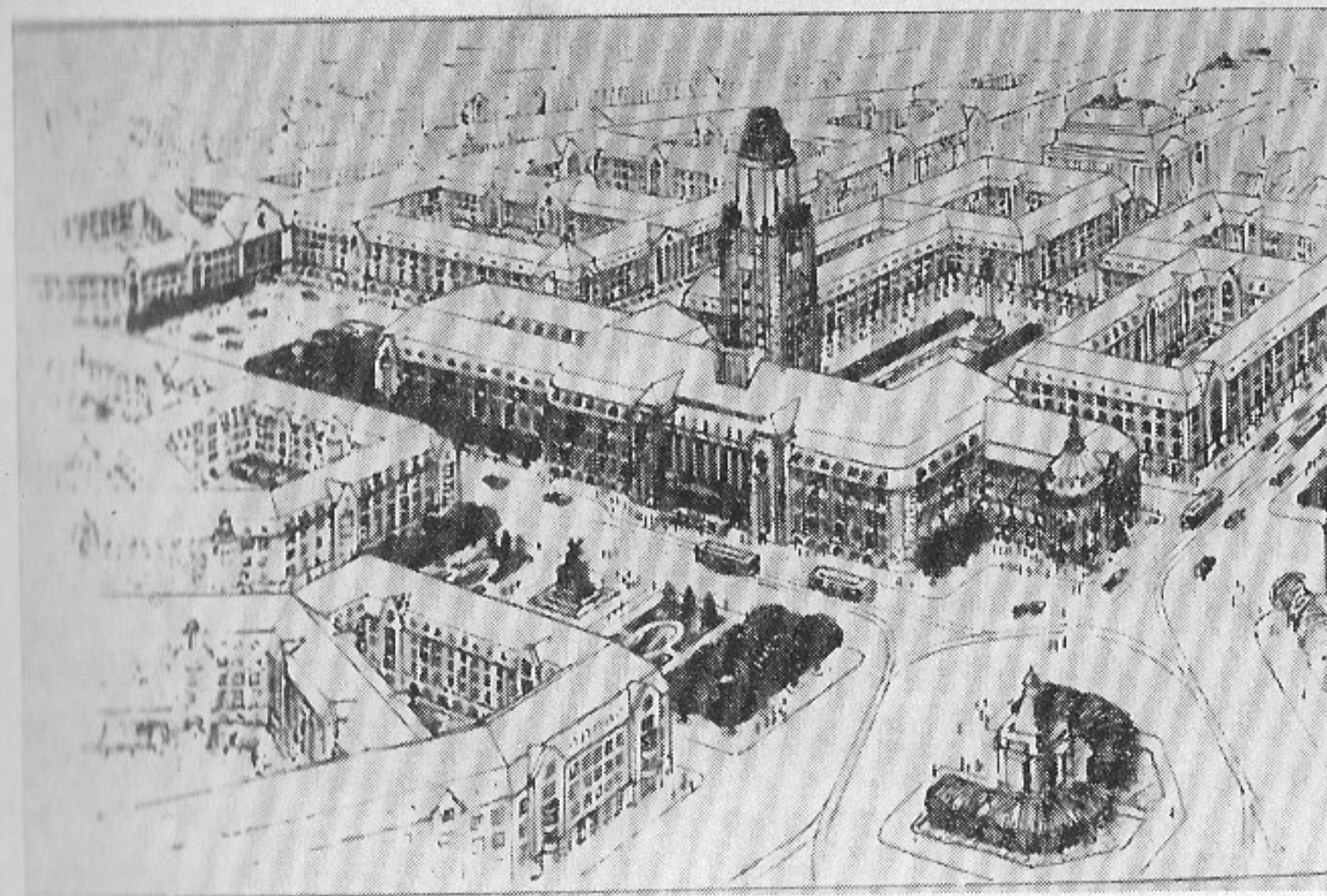
Selle võistlusprojekti kohaselt pidi Tallinn muutuma suhteliselt tihedalt ja ühtlaselt hoonestatud suurlinnaks, umbes selliseks, nagu on Helsingi, Riia või Leningradi keskosa. Elanike arvuks prognoosis E. Saarinen esimesel etapil 300 000 ja teisel 665 000. Plaani rajas ta ühele kompositsioonilisele teljele — linna peamagistraalile, mis pidi kulgema paljude kilomeetrite ulatuses läänest itta — Kadaka

81. Vana tuletõrjehoone Tallinnas Viru väljakul. Arhit. N. Thamme, 1873. a.

82. Pikk tänav Tallinnas kaasajal

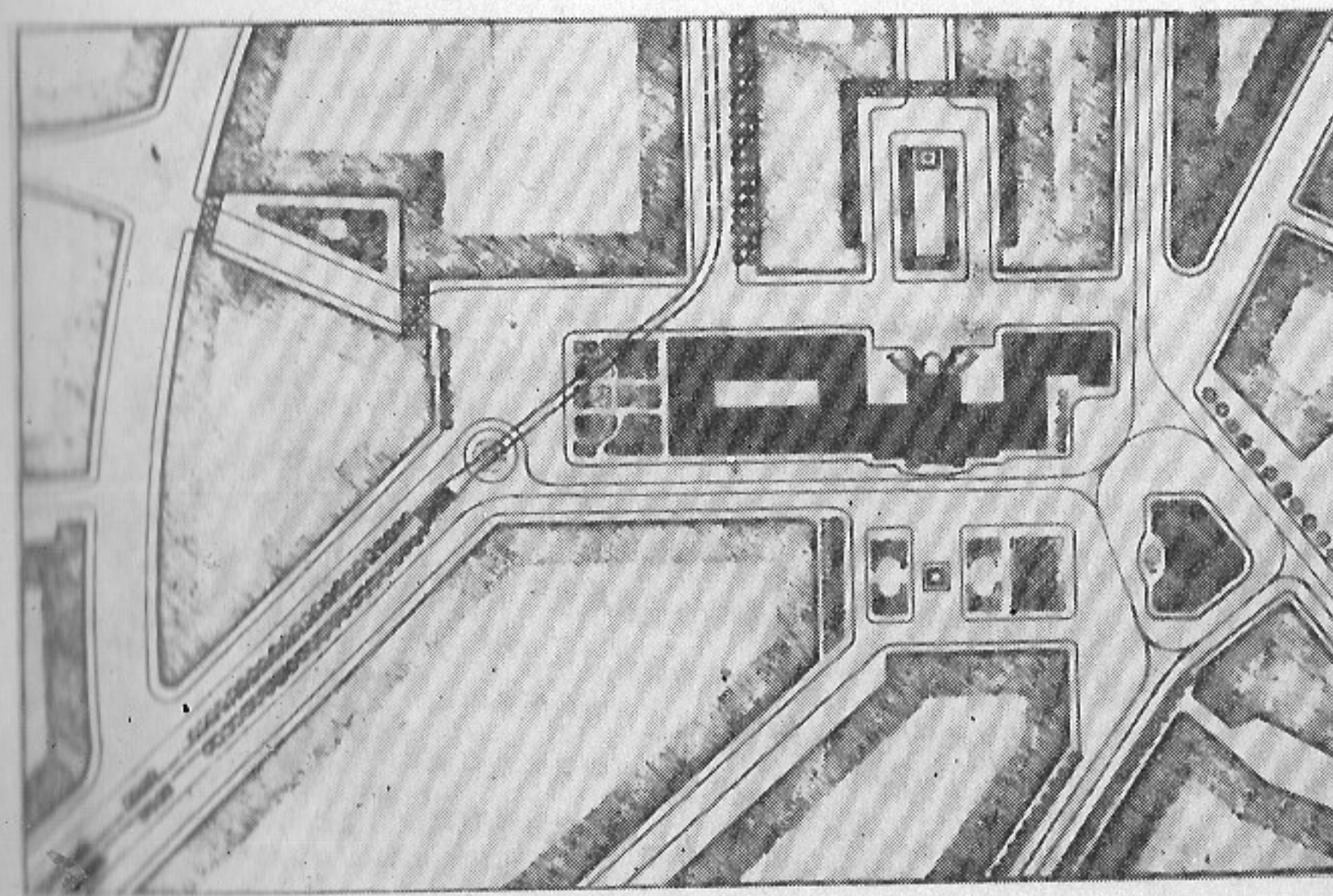

85. Perspektiivvaade
Tallinna keskosa pro-
jektist. Arhit. E. Saa-
rinen. 1913. a.

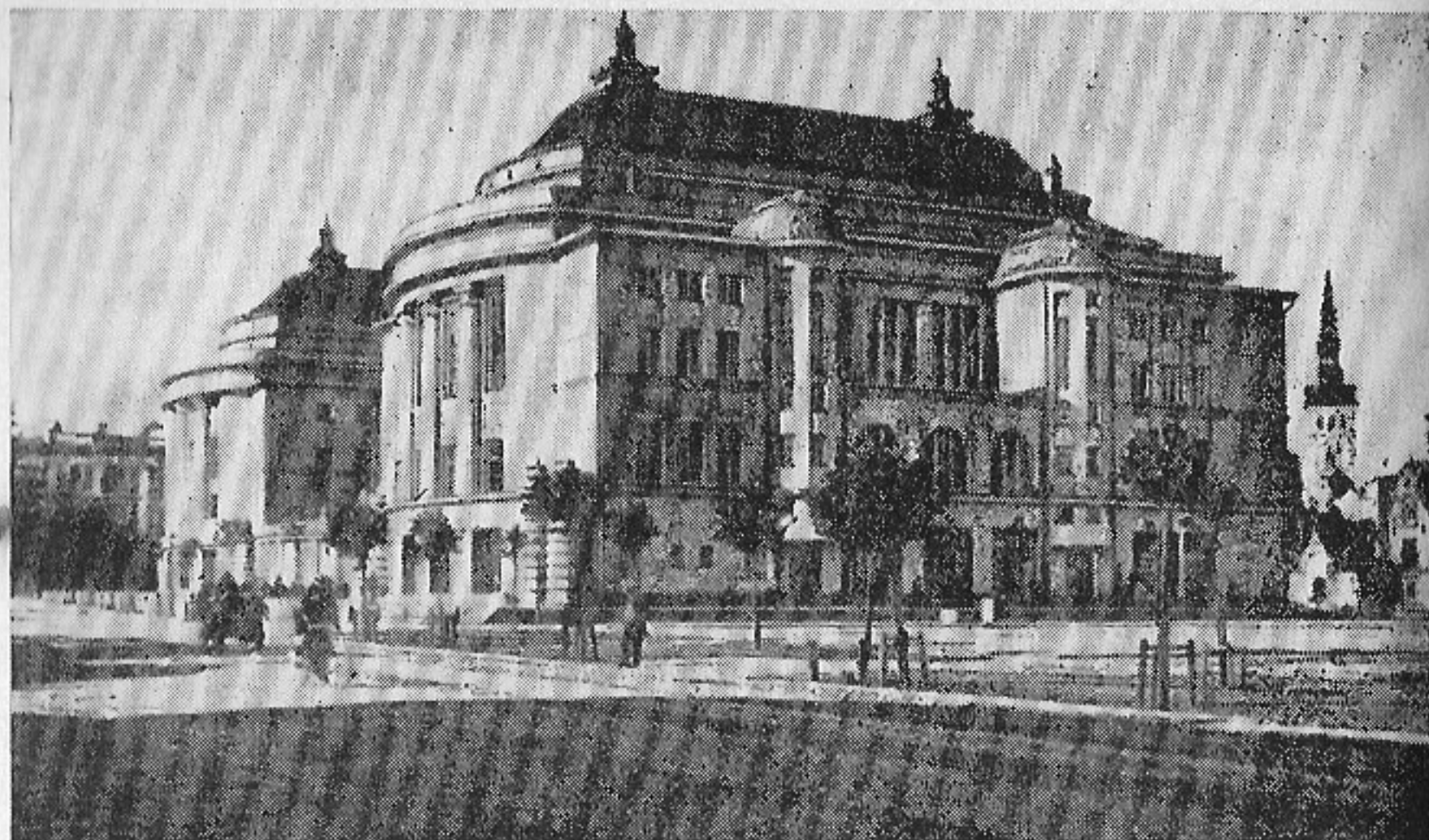
külast läbi praeguse Tallinna kesk-
linna Lasnamäele. Peamagistraali
elustasid paraadplatsid, millele
suundusid teised linna tähtsamad
tänavad. Suurejooneliselt ja eht
«saarinenlikult» oli lahendatud
kesklinn, mille projekteeritud hoo-
nestus sarnanes oma arhitektuurse
kujunduse poolest tema enda poolt
Tallinnasse Pärnu mnt. 10 projek-

teeritud administratiivhoone arhi-
tektuuriga. Esimene maailmasõda ei
võimaldanud asuda selle generaal-
plaani realiseerimisele.

Arhitektuuris lõppes klassitsismi
hegemoonia, kuid asemele uut valit-
sevat stiili ei tekkinud. Mõniküm-
mend aastat kestnud «romantilise»
perioodi jooksul jälgendati hoonete
kujundamisel varem väljakujunenud

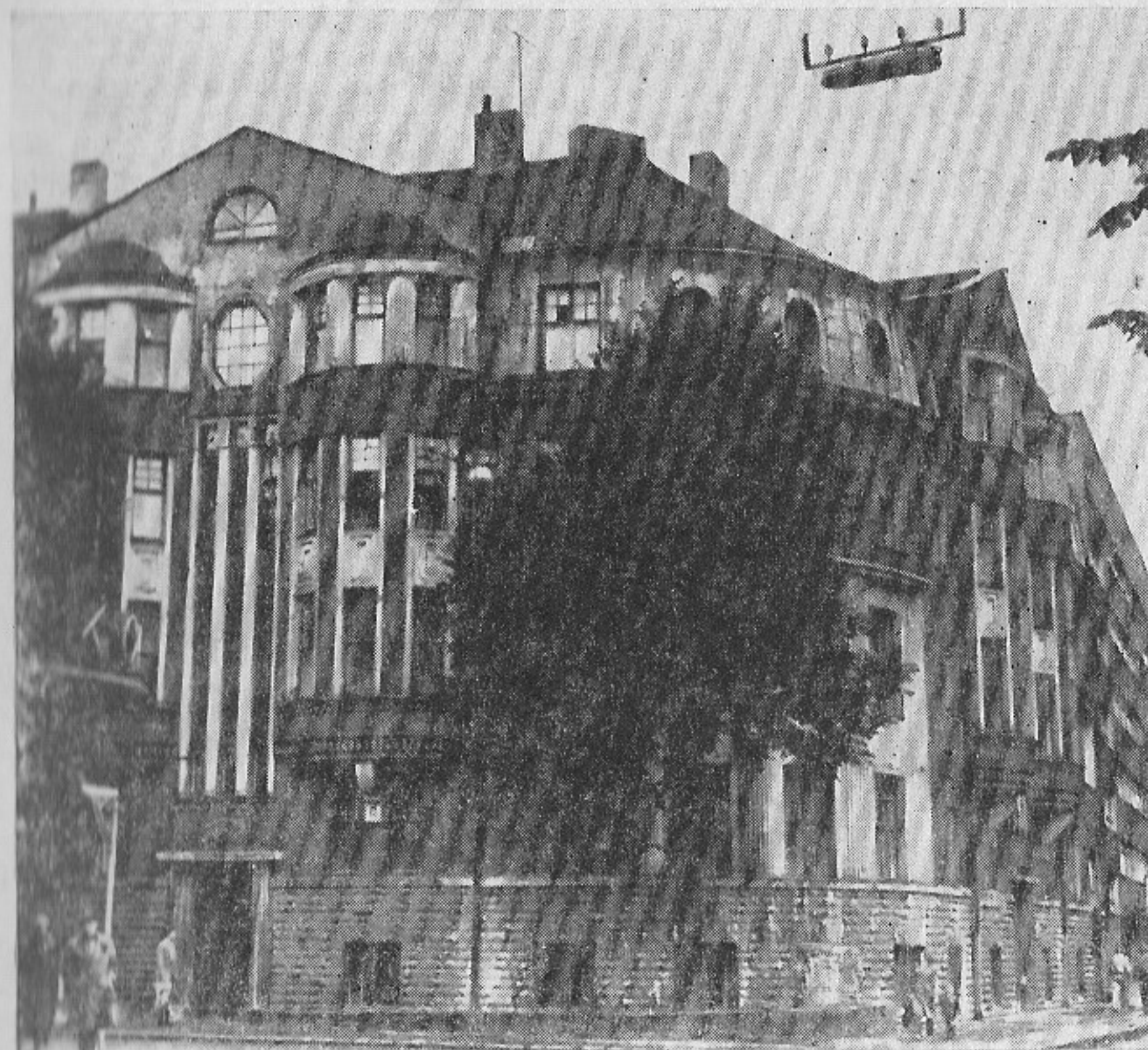
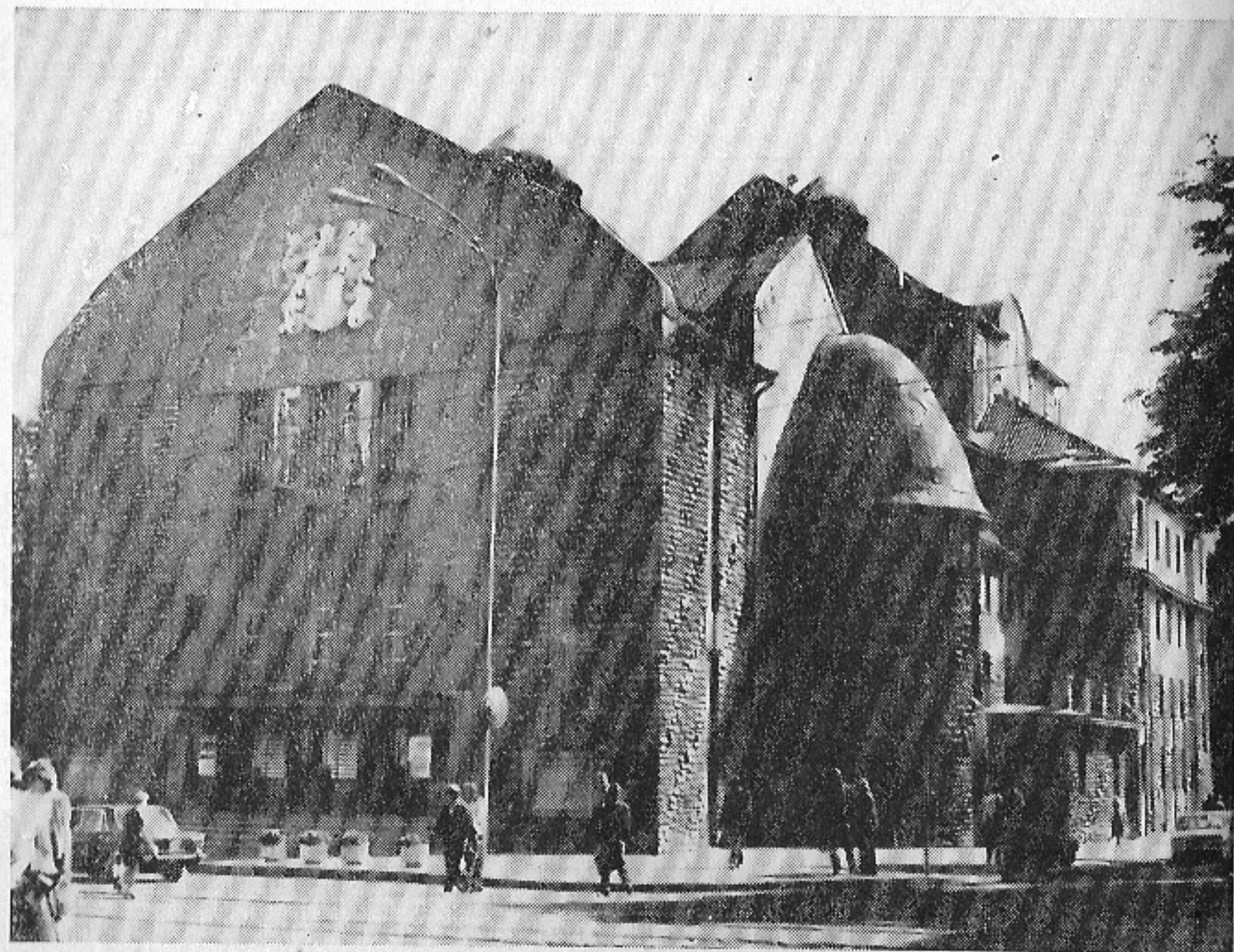
86. Tallinna keskosa
projekt.
Arhit. E. Saarinen.
1913. a.

arhitektuurivorme ja kompositsioonivõtteid, kasutades küll klassitsismi, baroki, renessansi ning isegi gooti ja romaani elemente.

Sajandivahetusel hakkas meie linnades levima juugendstiil ja selle Venemaal levinud vorm, nn. põhjamaine modernism, mida iseloomustab kohalike ehitusmaterjalide rõhu-

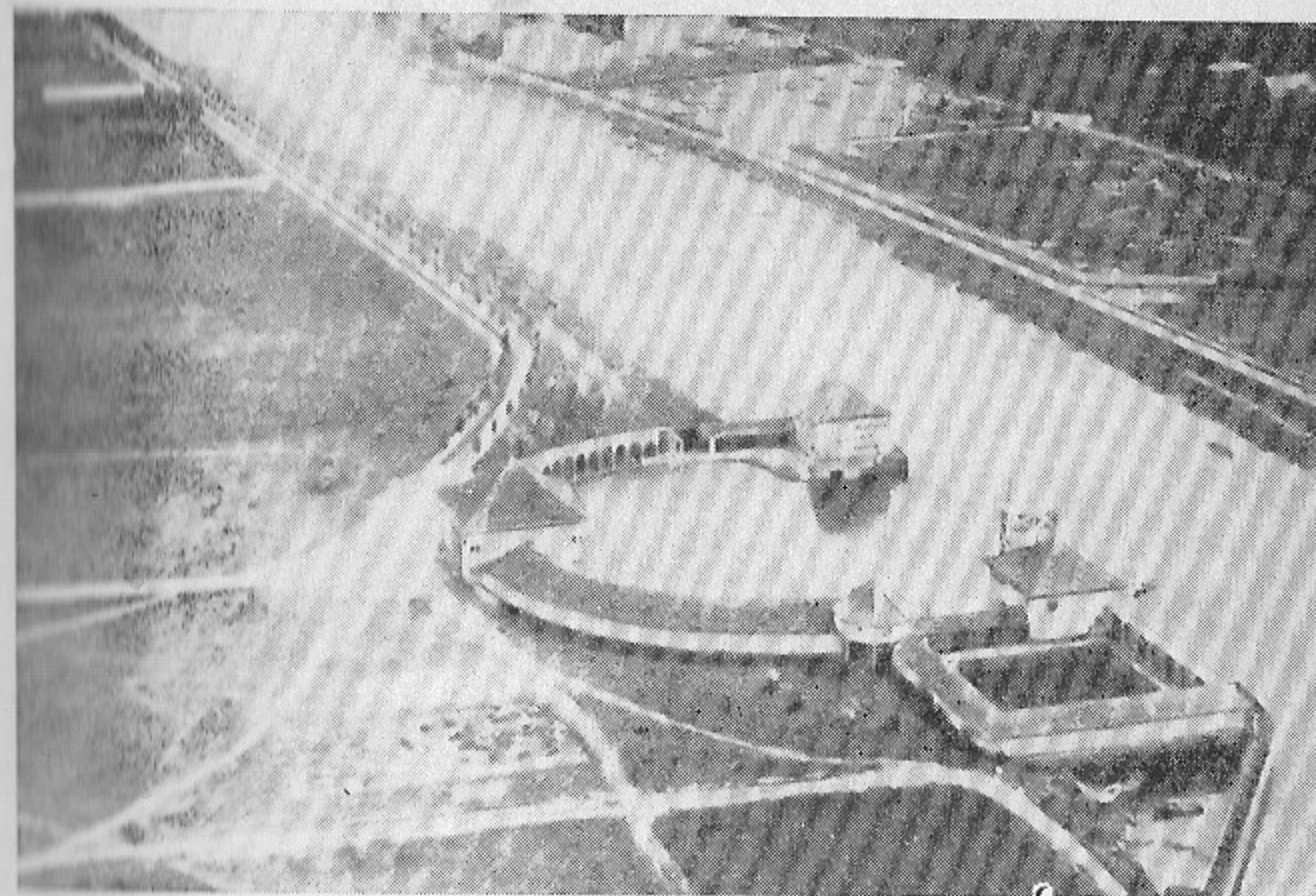
tamine. Juugendstiilis püstitati Eesti linnadesse rida silmapaistvaid hooned, näiteks 1906. a. Tartu «Vene muise» teatrihoone (hävis Suure Isamaasõja aastail), 1910. a. praegune Tallinna Riikliku Draamateatri hoone; 1909.—1913. a. «Estonia» teatrihoone; mõned büroohooned ja mitu ilusat elamut. Maa kõrge

89. Elamu Tallinnas
Gogoli tn. 37. Arhit.
K. Burman. 1912. a.

90. Elamu Tallinnas
Kadrionus. Arhit.
K. Burman. 1923. a.

93. Endine supelasu-
tus Tartus. Arhit.
A. Matteus. 1928. a.

hinna tõttu oli hoonestus kesklin-
nas tihe, mis soodustas spetsiifilise
linnalise keskkonna kujunemist. Jäi
püsima sotsiaalne ja arhitektuurilis-
esteetiline kontrast esindusliku
kesklinna ja mahajäänud ääre-
rajoonide vahel*, mida rõhutas veel-
gi heakorrastuse taseme erinevus.
R. Pullati andmeil oli 1910. a. Eesti
12-st linnast sillutatud tänavaid
ainult 8-l, tsentraalne vesivarustus
2-l ja kanalisatsioon 4-l, kusjuures
need võrgud koondusid kesklinna.

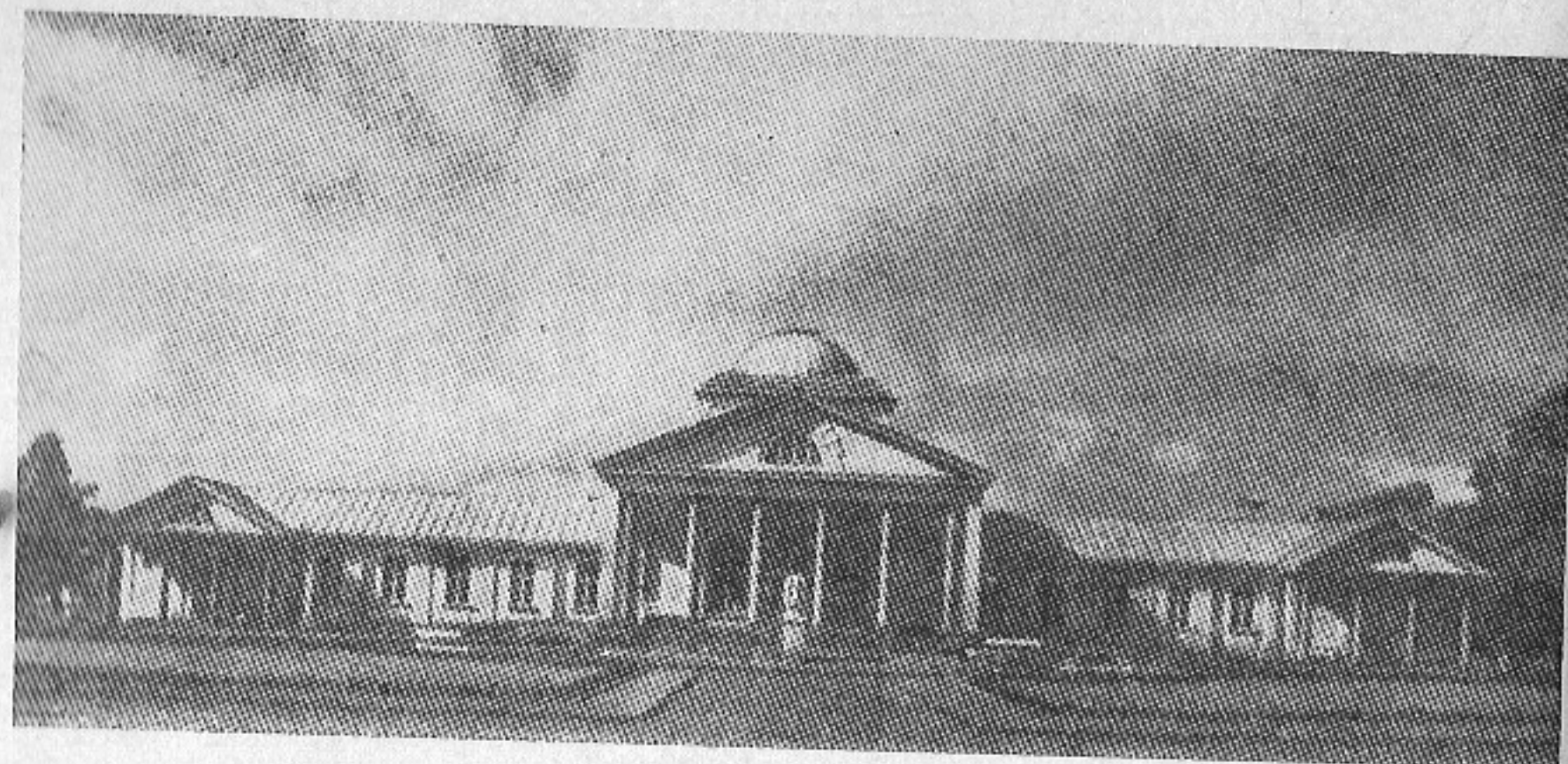
Esimene maailmasõda ja sellele
järgnenud Eesti eraldumine Vene-
maast avaldasid olulist mõju linna-
de arengu iseloomule. Järsult vähe-
nesid linnade kasvu soodustavate
tegurite hulk ning rahvastiku res-
sursid. Seetõttu vähenes ka linnade
kasvutempo.** Juriidiliselt linnade
arv küll suurenes, kuid see toimus
formaalsete seadusandlike aktide
tulemusel, millega linnaõigused
omistati mitmele asulale, mis kand-
sid enam maa-asulate kui linnade
iseloomu. Sellest ajast omab linna
õigusi näiteks Mustla, mis veel
praegugi on tugevate maa-asula
tunnustega.***

* Perioodil 1890. aastast
kuni 1914. aastani elu-
majade arv Tallinnas
kasvas 3617-st 7299-ni
(s. o. ca 100%), kusjuu-
res puitelamute arv
äärrajoonide arvel kas-
vas 2500-st kuni 5607-ni
(s. o. 127% võrra) ja
moodustas ca 77% kogu
elamute arvust [30].

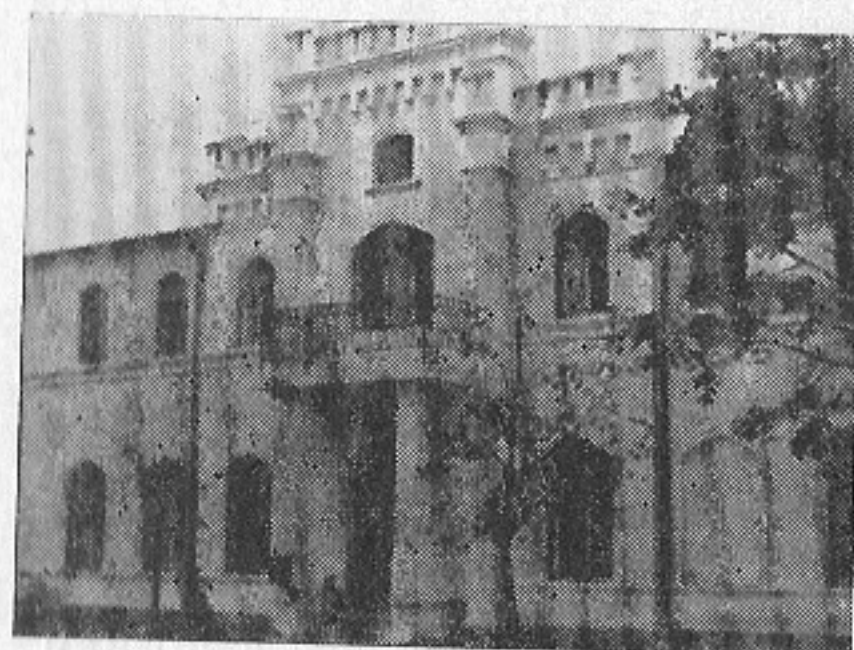
** Linnade elanike arv
Eestis ulatus 1940. a.
354 000 inimeseni, moo-
dustades 33,6% kogu
elanikkonnast, Leedus
22,9%, Lätis langes
35,3%-ni.

*** 1979. a. muudetigi
Mustla staatust. Nüüd
on ta alevik.

supelasu-
as. Arhit.
dt, A. Nürn-
linmaa.

estkontor.
amuna
ajandi al-

utarlaste-
hoone
rus.

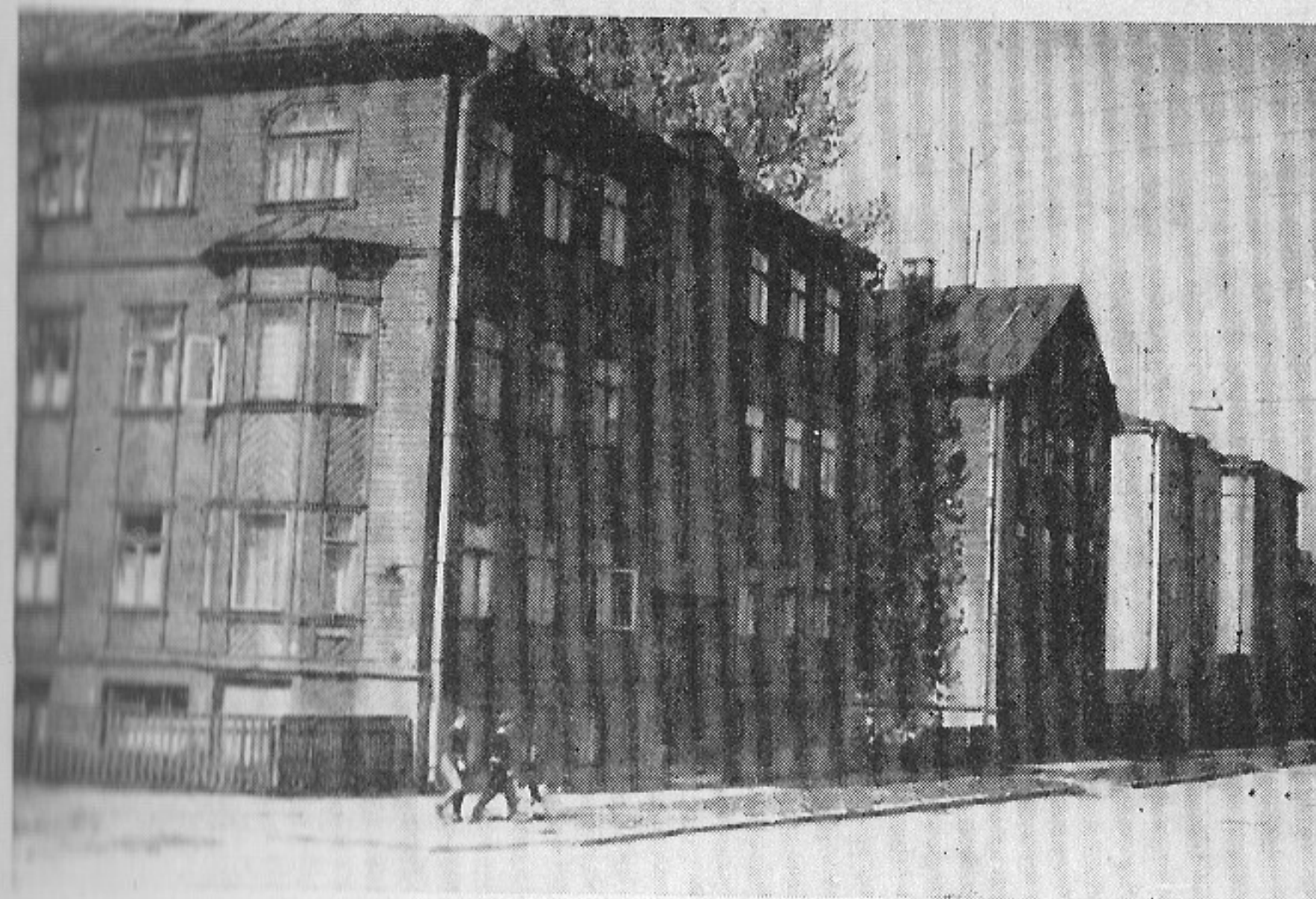
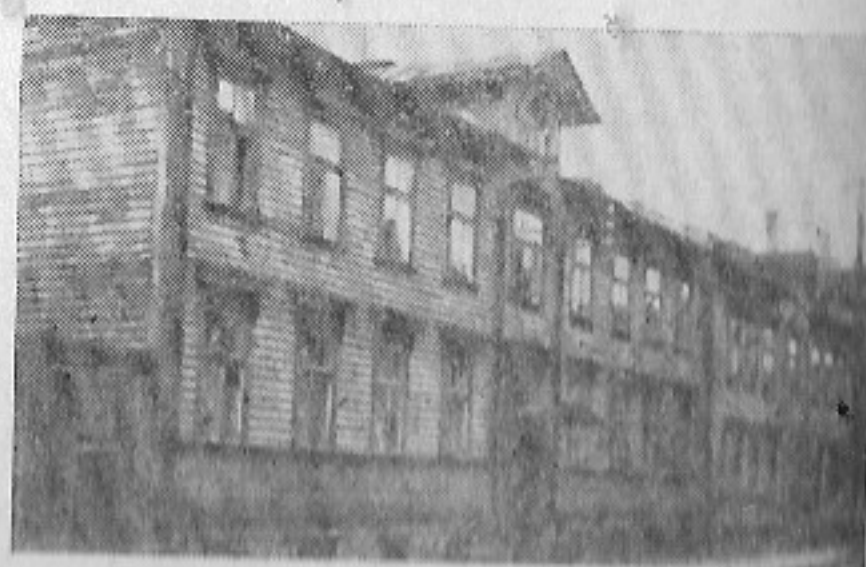
Linnade tormiline kasv mujal maailmas ajendas otsima uusi linnaehituslikke struktuure. Väljapääsu nähti esialgu üleminekus kõrghoo-
nestusele, mehaanilise transpordi eraldamises jalakäijatest, territooriumi funktsionaalses tsoneerimises. Kuid paralleelselt tekib uus idee — piirata linnade kasvu, kujundades suurlinnade asemel või nendele vastukaaluks väiksemaid aedlinnu. Aedlinnade idee levis üle kogu maailma ja sai erakordselt populaarseks.

1913. a. organiseeriti Rahvusvaheline Aedlinnade ja Linnade Projektteerimise Föderatsioon (*International Garden Cities and Town Planning Federation*), mis eksisteerib senini teise nimetuse all — *International Federation for Housing and Planning*, olles vanimaks rahvusvaheliseks linnaehituslikuks organisatsiooniks. See idee leidis tugevat vastukaja ka Eestis, seda enam, et suurem osa Eesti linnu olid väikesed. Idee peamiseks realiseerijaks planeerimiska-

Tallinnas
1878. a.

Tallinnas
1901. a.

99. Elamud Tallinna
äärelinnas. Käesoleva
sajandi 30-ndad aastad

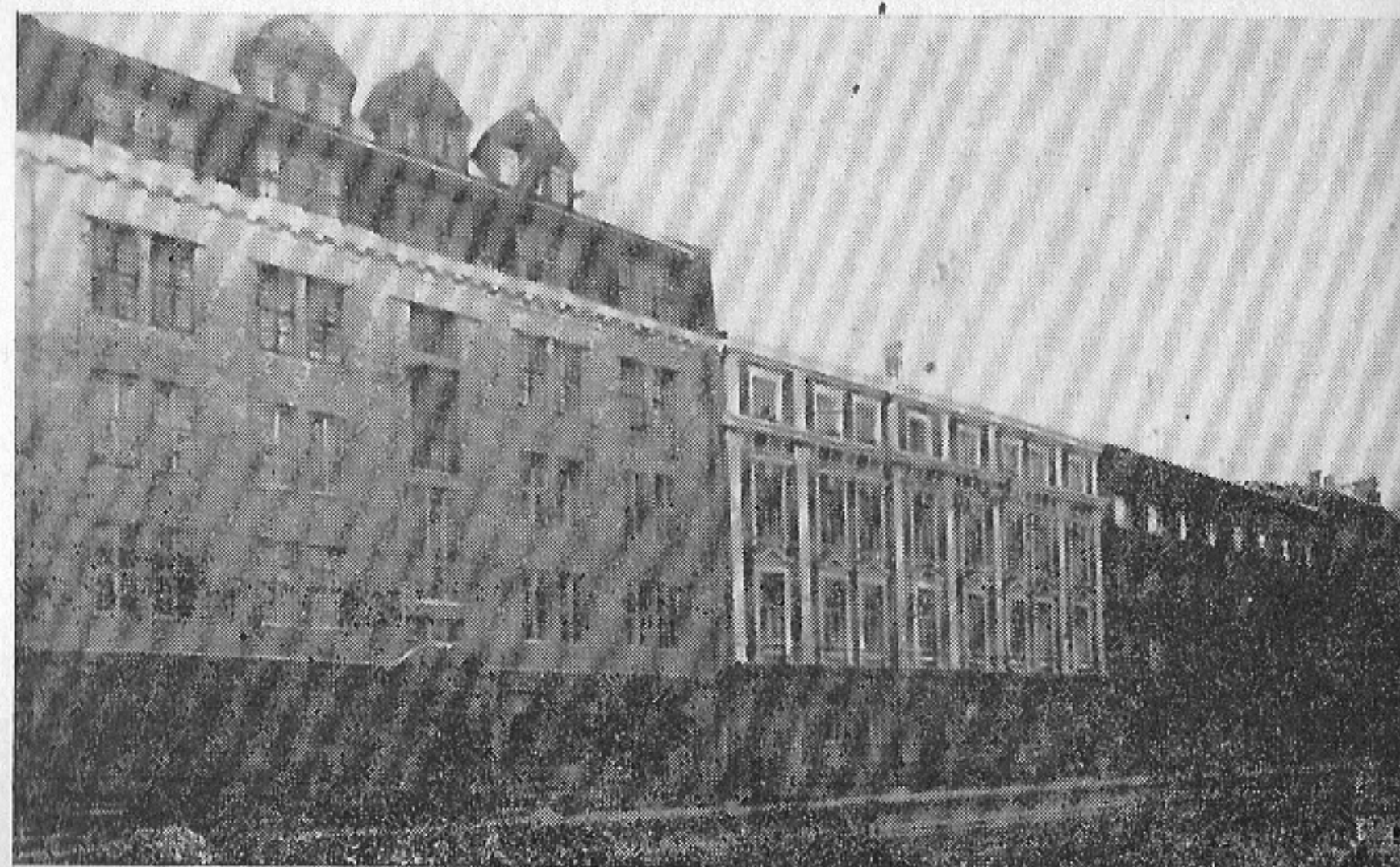
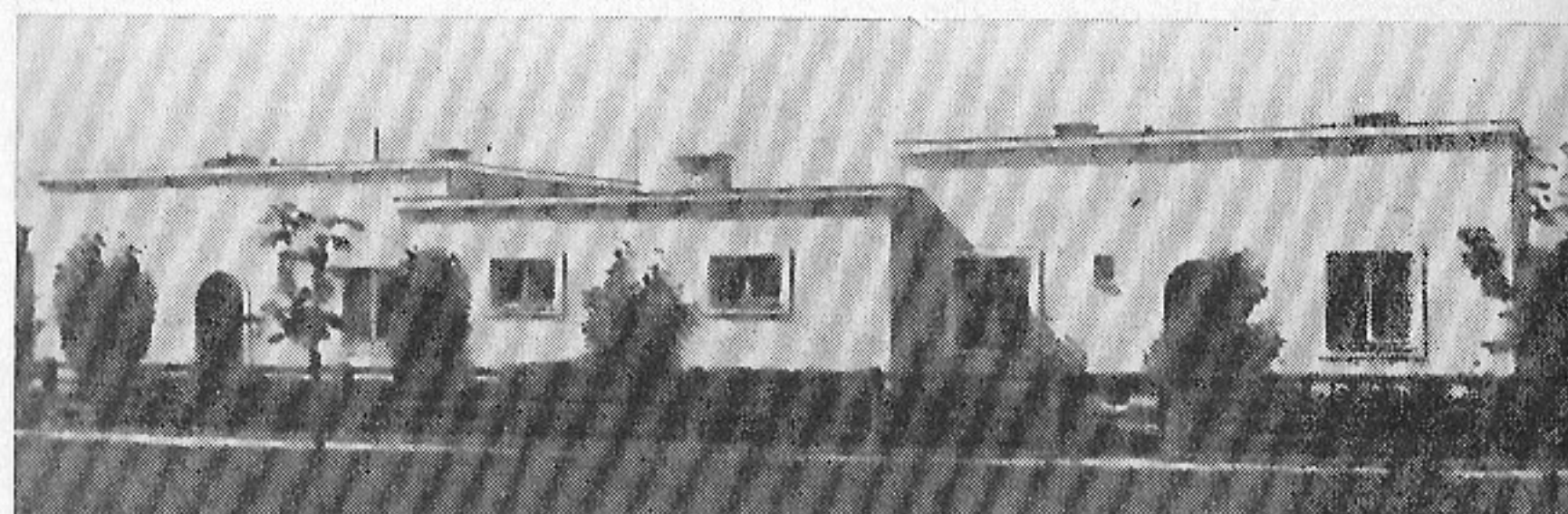

100. Elamud Tallinna
kesklinnas Pärnu
maanteel. Käesoleva
sajandi 30-ndad aastad

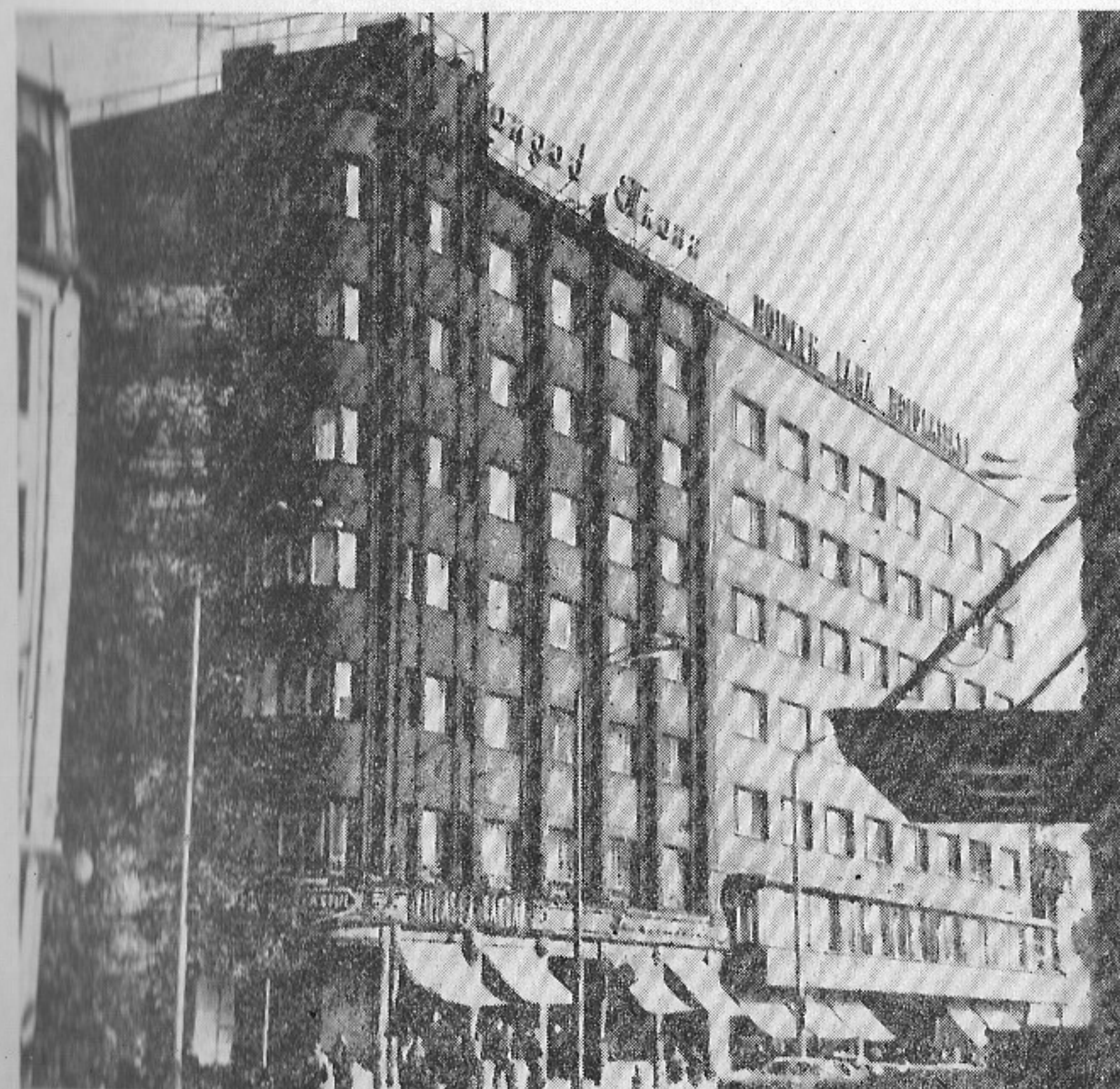

vadesse oli meie vanima generatsiooni silmapaistvaim linnaplaneerija arh. A. Soans. Tagasihoidliku ehitustegevuse tõttu jäi enamik tema linnaehituslikke ideid lõplikult teostamata.

Noorele eesti kodanlusele, kes pealegi oli sõltuv väliskapitalist, ei olnud suuremad linnaehituslikud ettevõtmised jõukohased. Eesti linnades ei ehitatud vaadeldavate aastakümnete jooksul ühtegi ühiskondlikku või mõnda muud objekti, mis oma mahult või monumentaalsuselt oleks võrreldav näiteks «Estonia» või «Vanemuise» teatrihoonega. Ei tekkinud ka uusi suuremaid elu- või tööstusrajoone. Suurimateks, olulises osas kodanlikul perioodil kujunenud elurajoonideks on Nõmme Tallinnas (siis omaette linn), Tamme ja Täht-

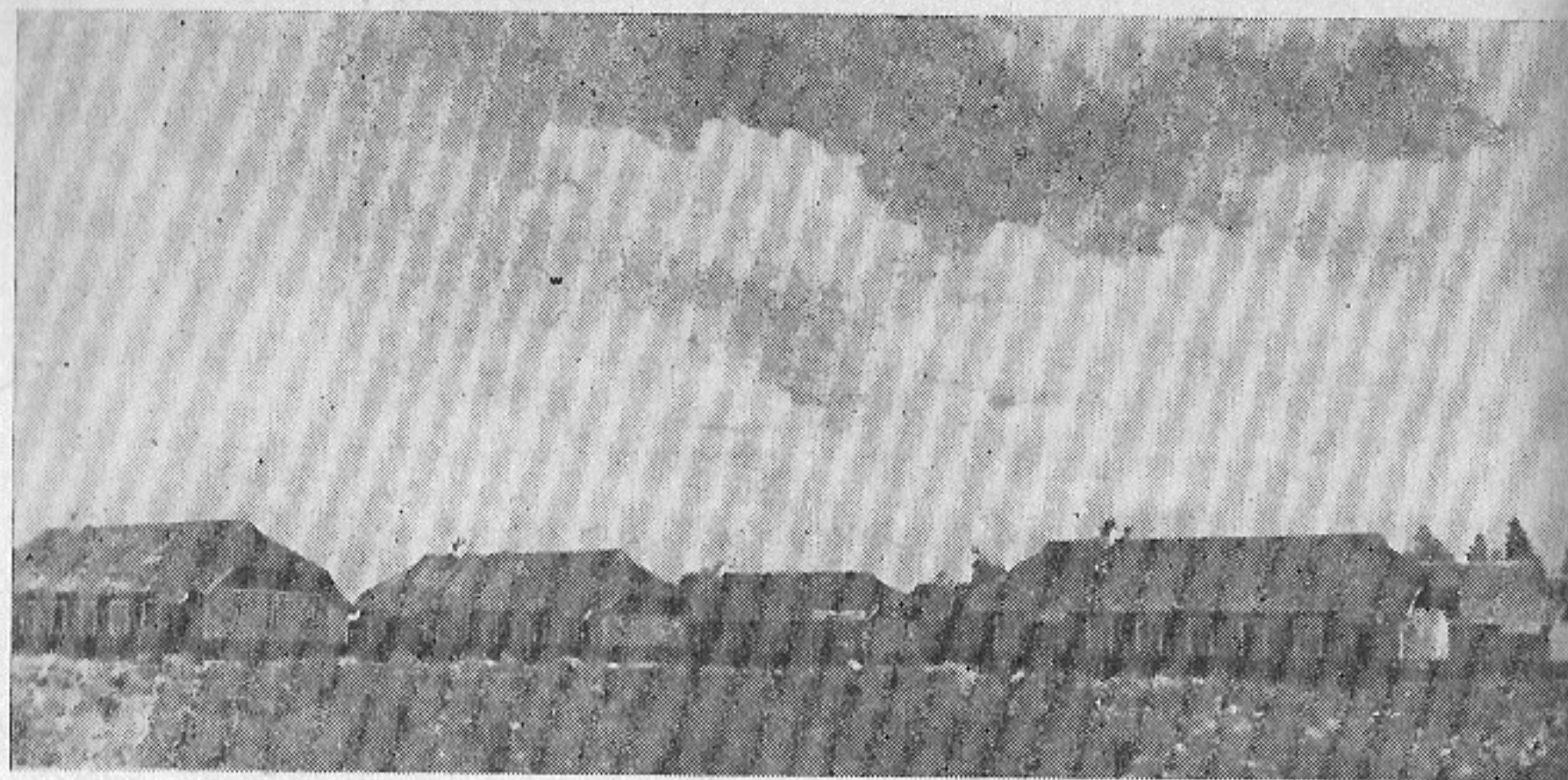

104. Elamud Tallinna kesklinnas Pärnu maanteel, vasakpoolne — arhit. E. Jacoby, parempoolne — arhit. A. Vladovski, 1937. a.

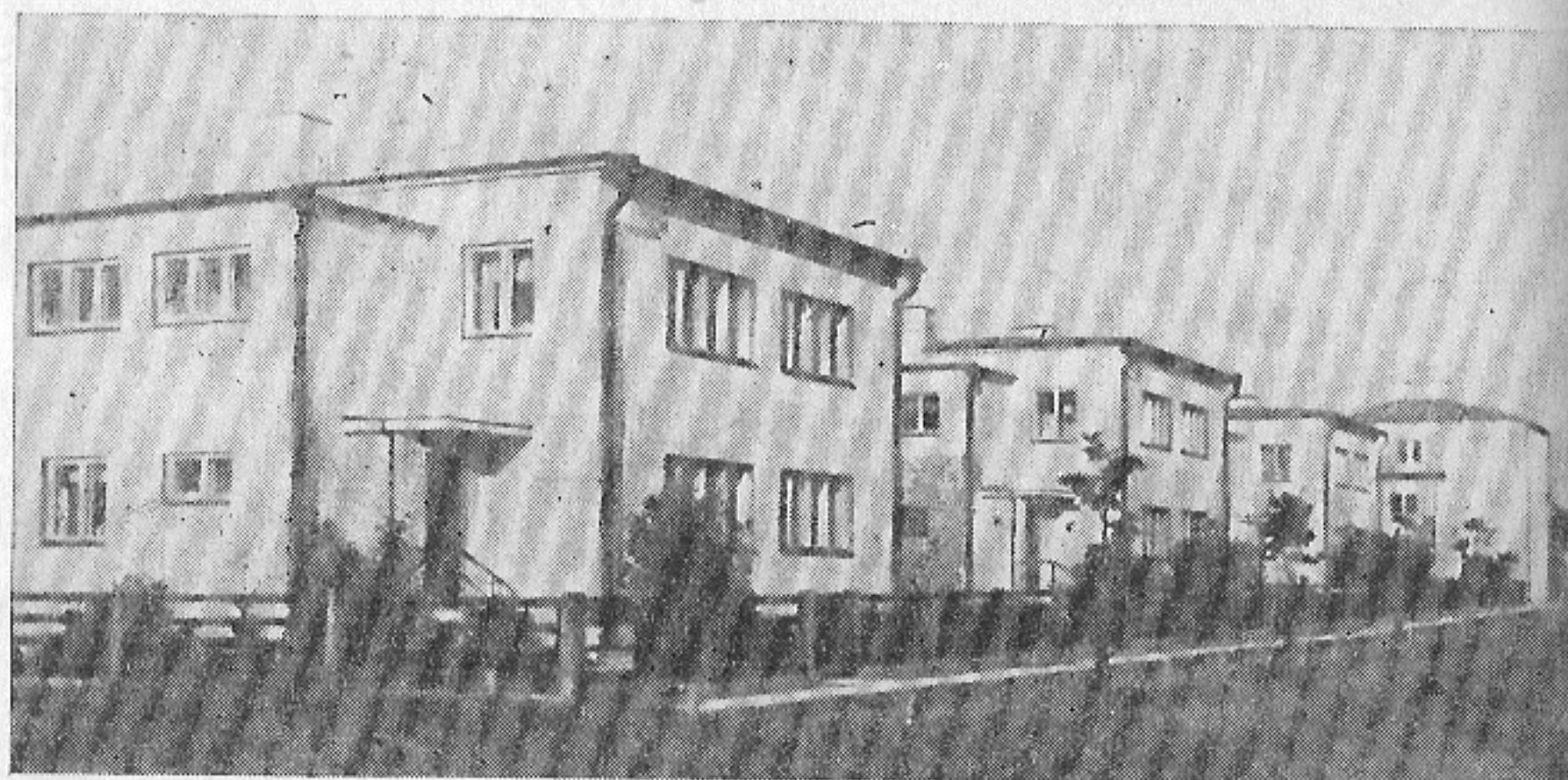

105. Elamud Tallinna kesklinnas Pärnu maanteel, vasakpoolne — arhit. E. Sacharias, 1937. a., parempoolne — arhit. E. Habermann, 1933. a.

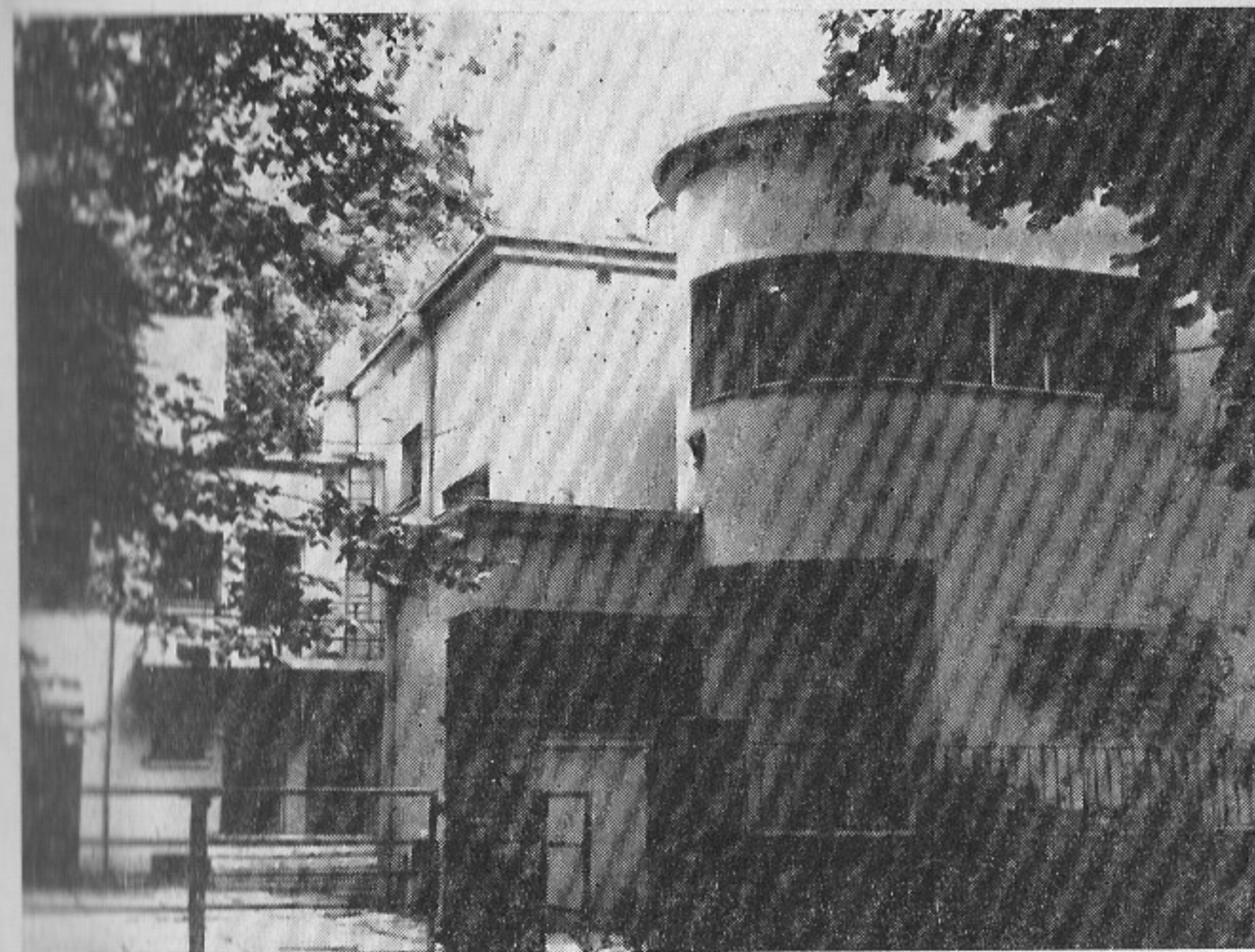
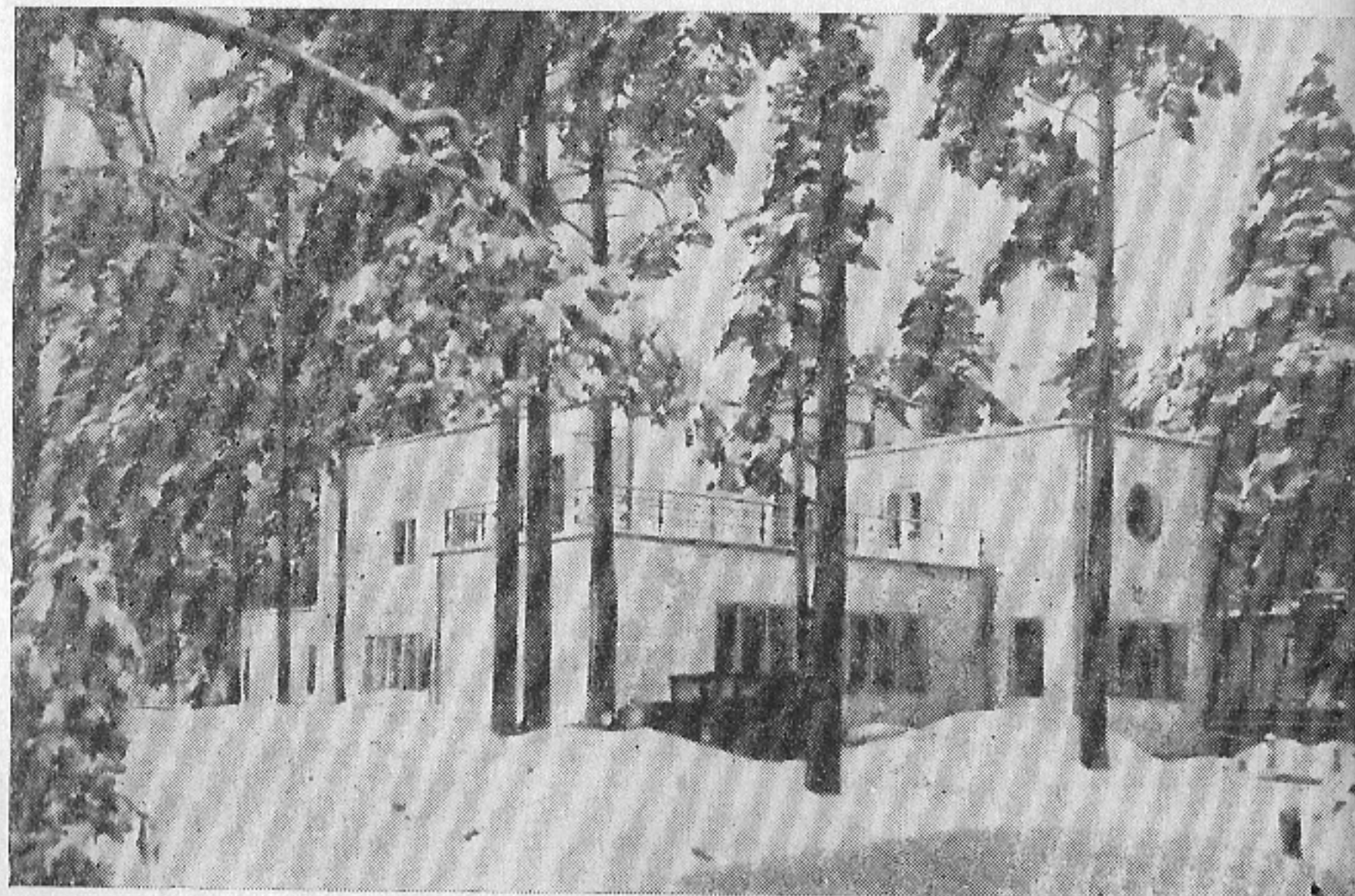
108. Turba-
tööliselamud.
Tõnisberg ja
Ternov.

109. Tallin-
rika tänavas.
Volberg.

110. Nõmmel
40. Arhit.
1935. a.

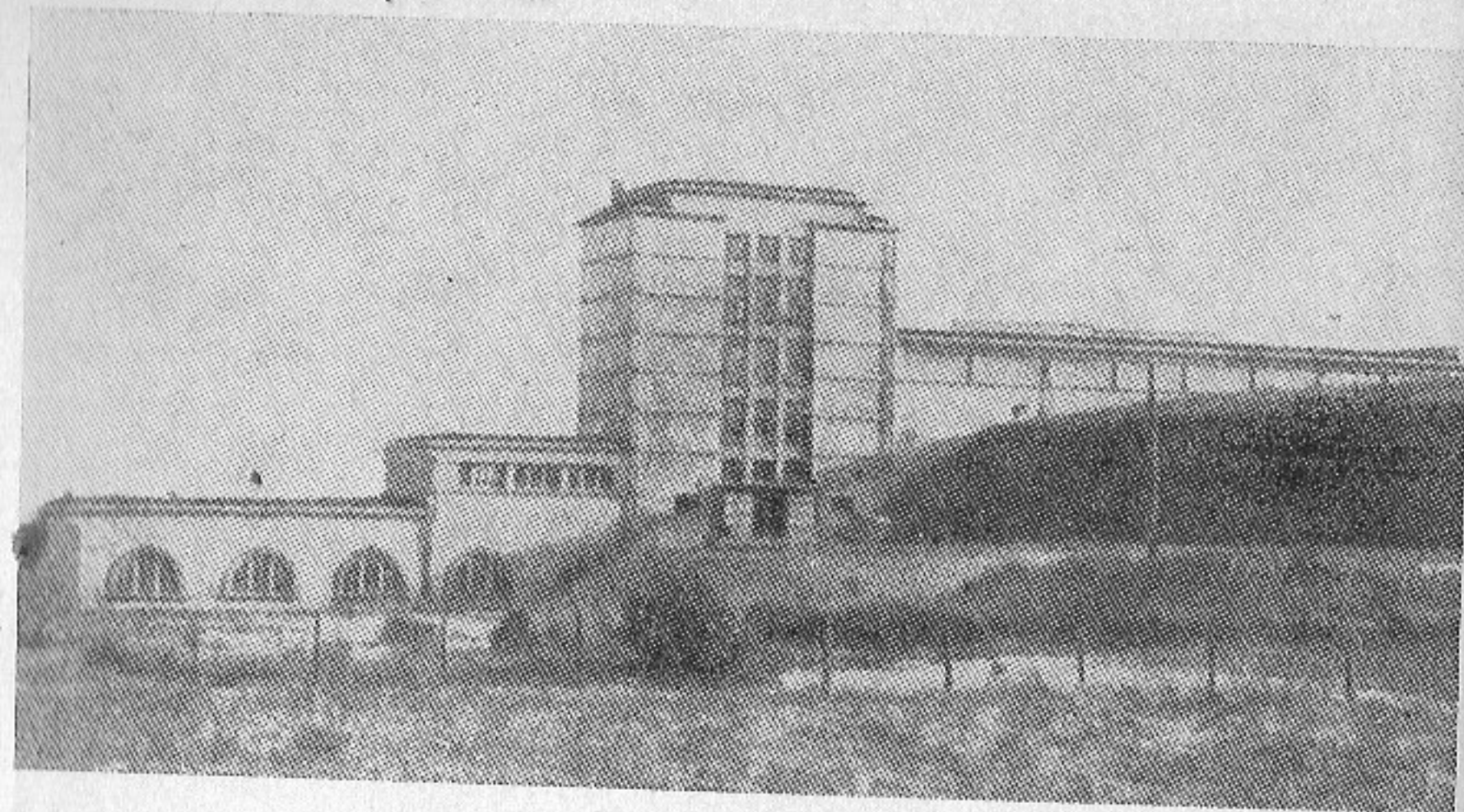
109. XX saj. 30-nd
tele aastatele iselo-
mulik esinduslik
funktsionalistlik er-
mu. Arhit. O. Siim-
maa

vere linnaosad Tartus ja ühepere-
konnaelamutest koosnev mereäärne
linnaosa Pärnus. Kuid spetsialistide,
sealhulgas arhitektide arvu suurene-
mine, üldine tehniline progress ja
kasvanud nõudlikkus, heakvaliteedi-
lised ehitusmaterjalid ja hoolas ehi-
tustööde teostamine soodustasid ar-

hitektuuritaseme üldist tõusu ja ke-
nade majade tekkimist ka linnade
äärerajoonidesse. Kõikjal püstitati
tagasihoidliku mahuga, kuid tihti
laitmatu teostusega hooneid (suure-
mad elamud, kontorid, koolid ja
muud hooned kerkisid käesoleva sa-
jandi kolmekümnendail aastail pea-

110. Tallinna elektr-
jaam. Arhit. E. Ha-
bermann. 1932. a.

miselt Tallinna kesklinnas). On näha püüdu luua oma kohalik, rahvuslik vormikõne.

Tolle aja arhitektuuris on näha konstruktivismi ja eriti funktsionalismi sugemeid, kuid hoonete vormikõne ei ole askeetlik. Hooneid

püütakse elustada nii masside sobiva valiku kui ka tagasihoidliku dekooriga.

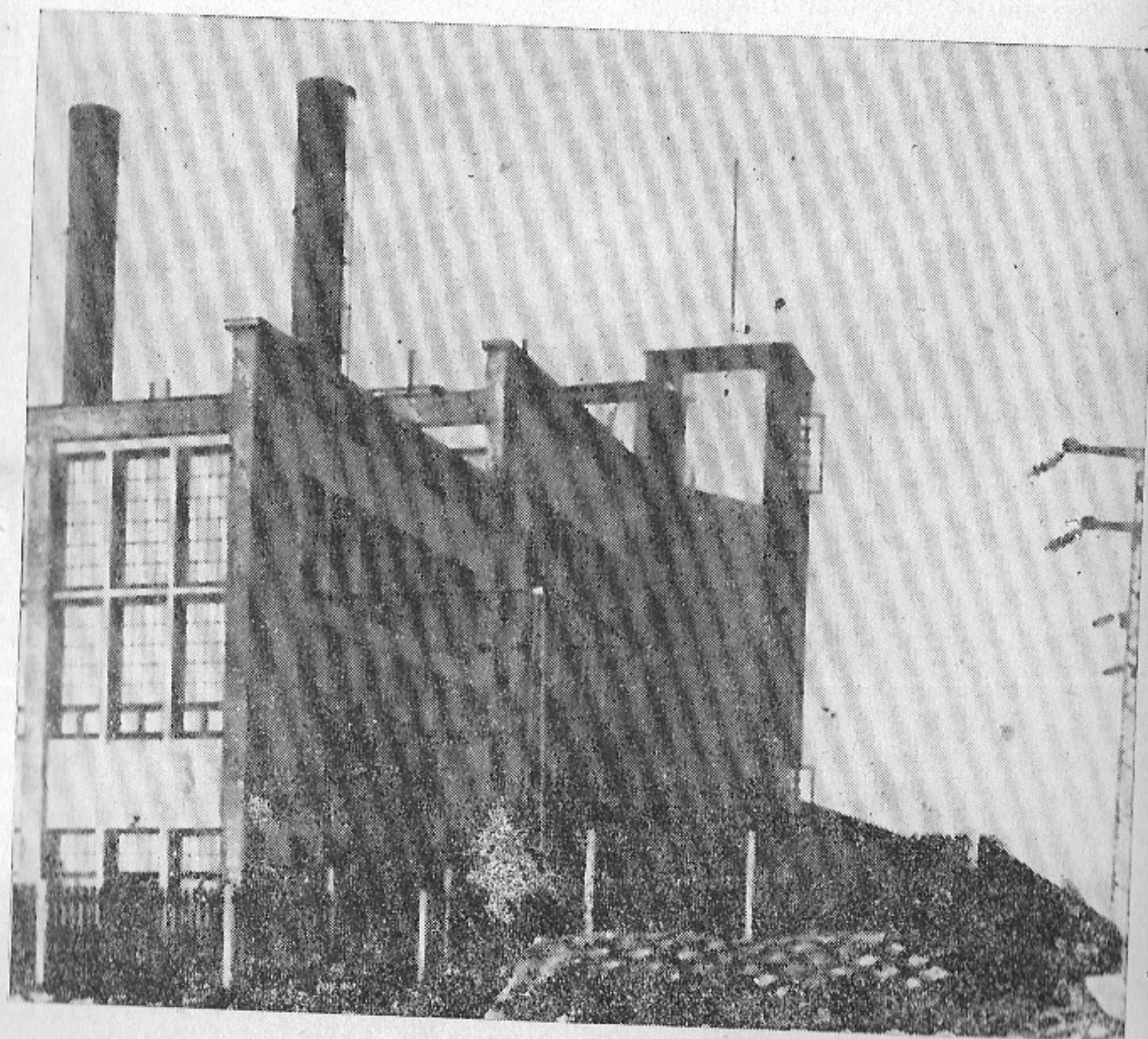
Tugevnes linna ehituslik distsipliin. Kaasaegsetes tingimustes pakub huvi tolleaegne oskus pikkamööda, kuid «valutult» rekonstrueerida lin-

nade üksikuid piirkondi. Piiratud majanduslikud ja tehnilised võimalused ei lubanud läbi viia suuremate piirkondade kiiret radikaalset rekonstruktsiooni. Amortiseerunud hooneid asendati järk-järgult uudega. Kuid uued hooned arvestasid kujunenud situatsiooni ja seetõttu harilikult ei häirinud piirkonna ilmet oma vööra vormikõne ja massiga, nagu see esineb vahel praegu rekonstrueeritavates linnades (näit. Paldiski, Võrus, Rakveres ja mujalgi).

Märkimisväärne töö oli tehtud uute haljasalade rajamisel ja vanade rekonstrueerimisel Tallinnas, Tartus ja Pärnus. Nendest tuleks esile tõsta Tallinna vanalinna ümbritsevat haljasala — Tornide väljakut, Toomparki, Hirveparki jt.

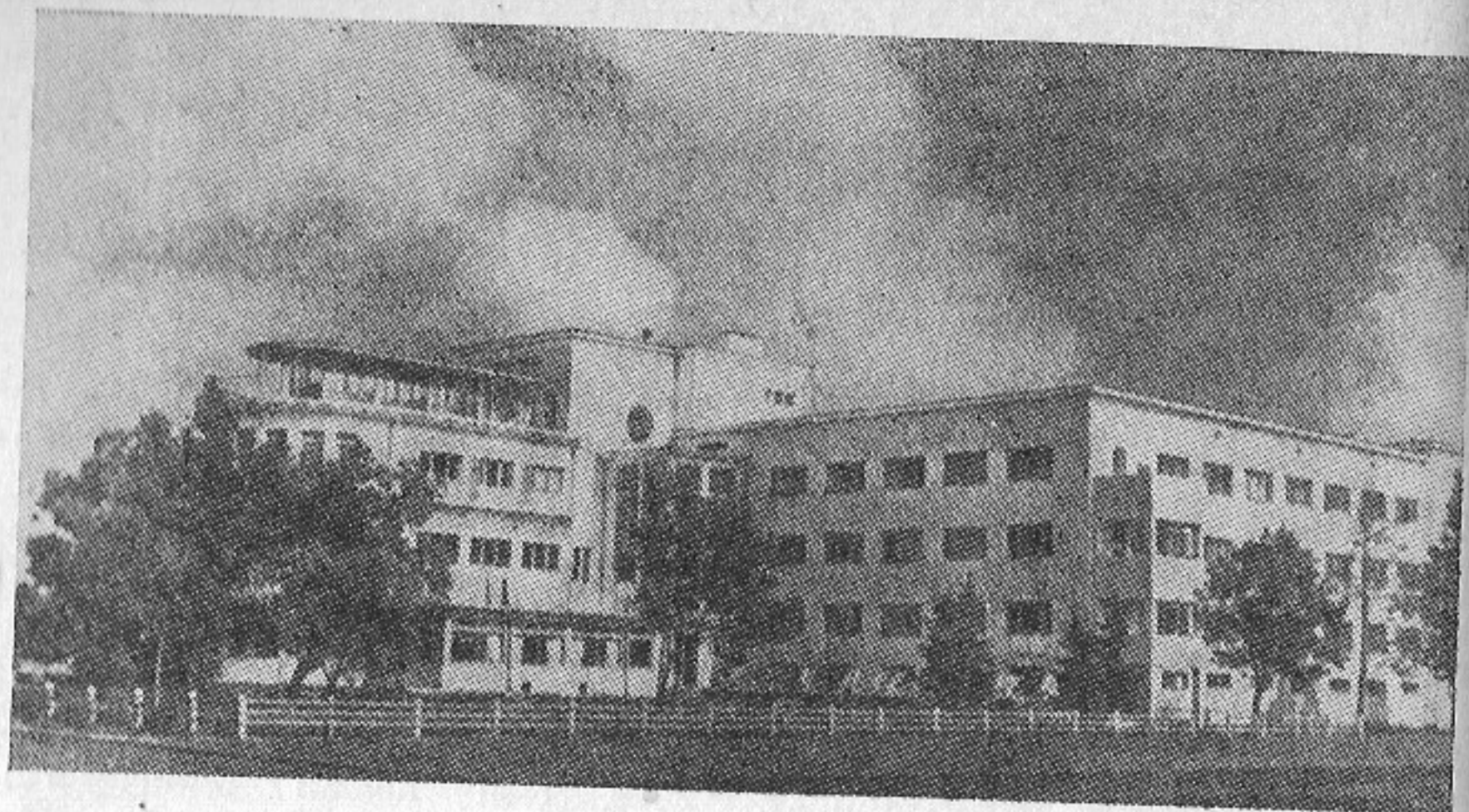
Mõjuv on arhit. A. Kotli projekti järgi ehitatud paekivist tugimüür, mis ääristab Nõukogude tänavat ja harmoneerub hästi Lindamäe haljasala ja Toompea muistse lossi tornide ja müüridega.

Linnade keskused, kus maa hind oli kõrge, hoonestati tihedalt. Majad liitusid üksteisega ning moodustasid pideva frondi, tänavseina; vaesemates äärrajoonides valitses tendents vabama hoonestuse kasuks, kuna neis ehitati valdavalt puumaju, mida tuletoorjenuete tõttu ei tohtinud liita ühtseks frondiks. Neil aastail tekkis Tallinna äärrajoonides odav omapärane 2—3-korruselise ühesektsiooniline väikekorteritega elumaja tüüp, mida väliselt iseloomustab kivist trepikoda

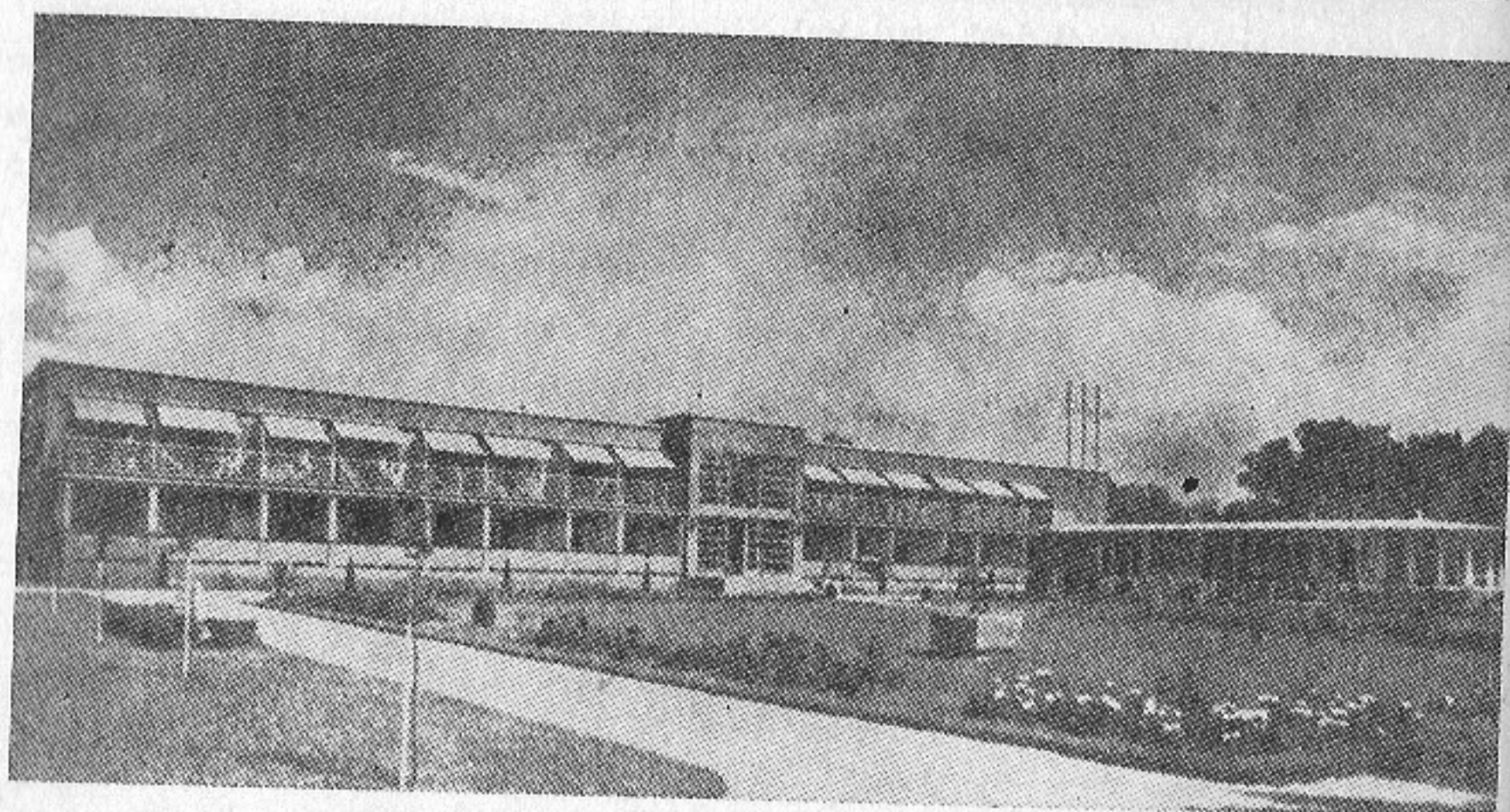

113. Kalevi tänav
Pärnus kaasajal

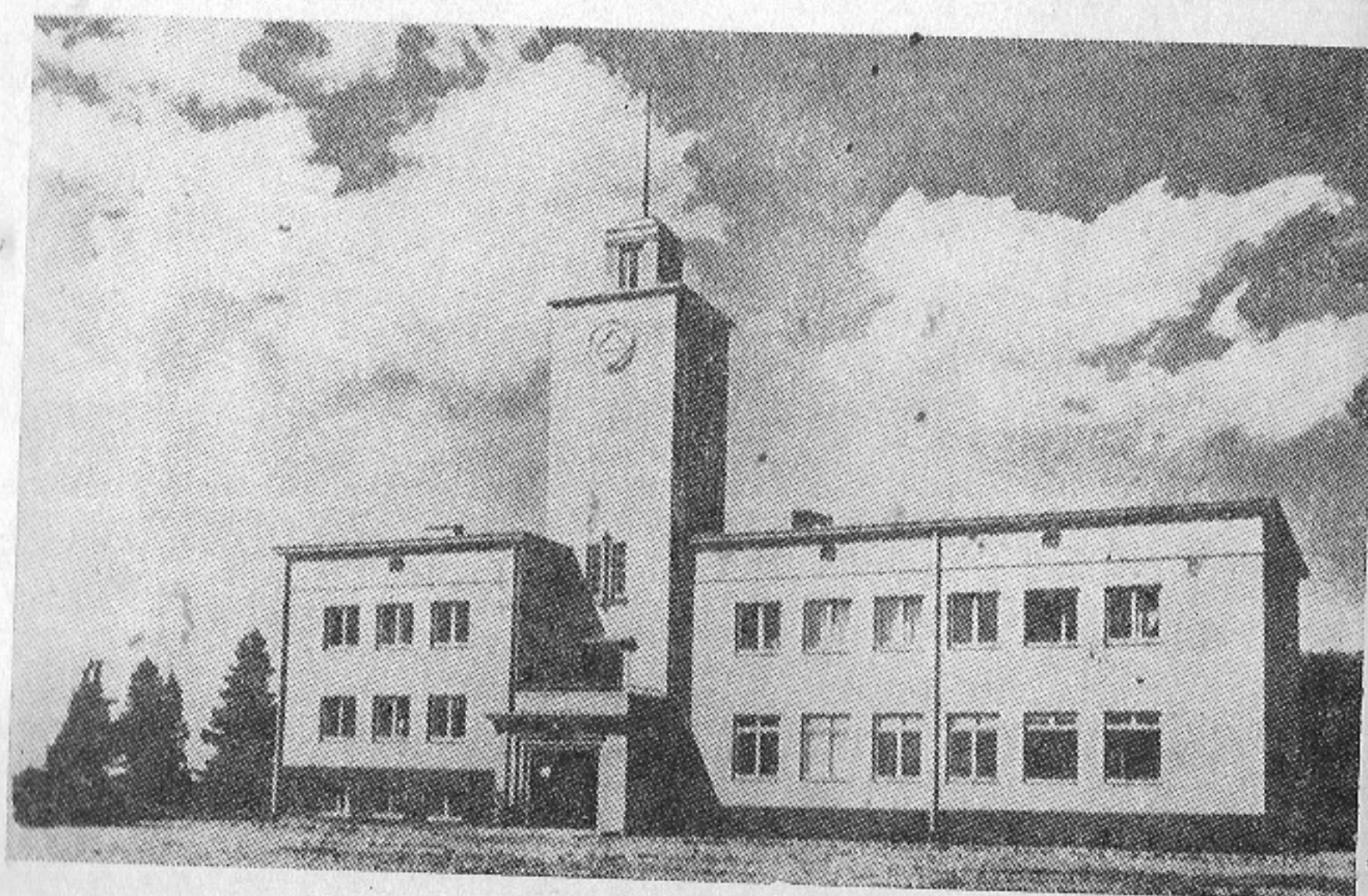
Endine Pärnu
hotell, praegu
sanatoorium «Es-
Artit. O. Siin-
Soans.

Hotell-pan-
na» Pärnus.
Nürnberg.

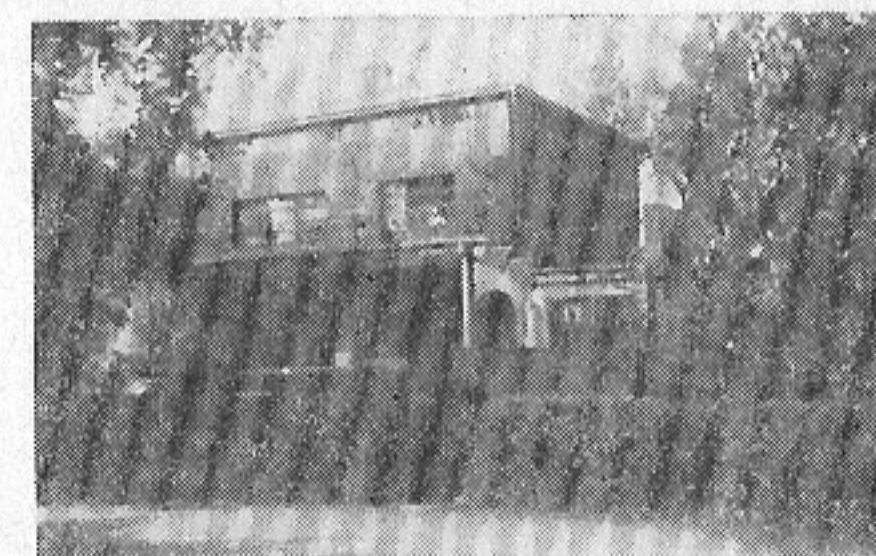

raekoda.
niinen.

117. Käesoleva sajan-
di 30-ndatele aasta-
tele iseloomulik
elamu

118. Elamu Pärnus
Mere pst. ja Ringi tn.
nurgal. Arhit. J. Laa-
si. 1938. a.

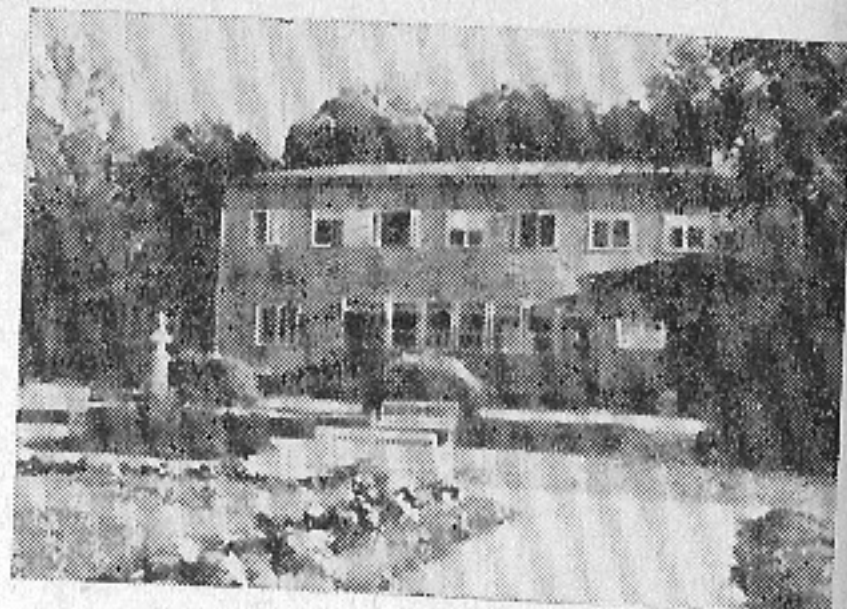
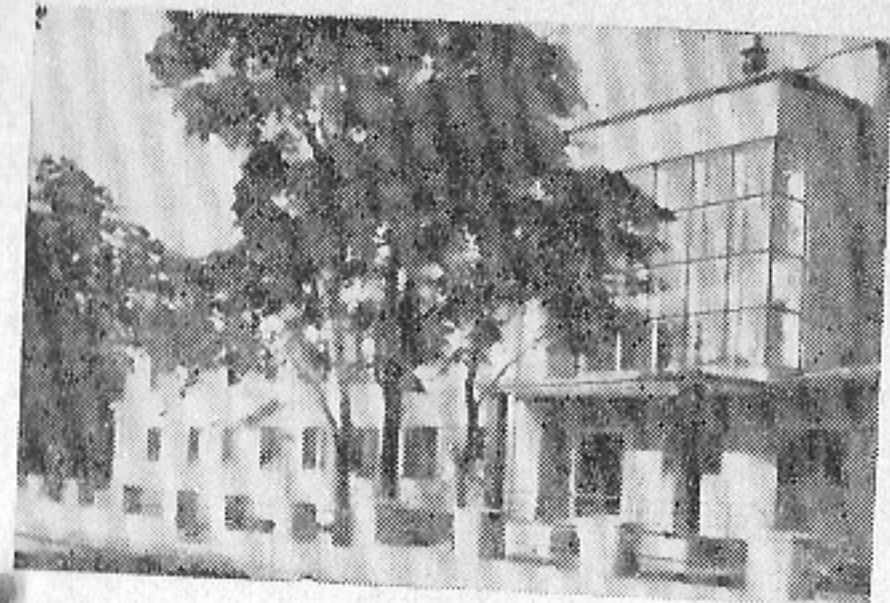

119. Endine elamu,
praegu sanatooriumi
«Rahu» korpus Pär-
nus Tammsaare
puiesteel. Arhit. Me-
rivälja. 1938. a.

120. Vaade Haapsalu
kesklinnale kaasajal

toorium
a. Arhit.
1937. a.

hotell
a. Arhit.
1935. a.

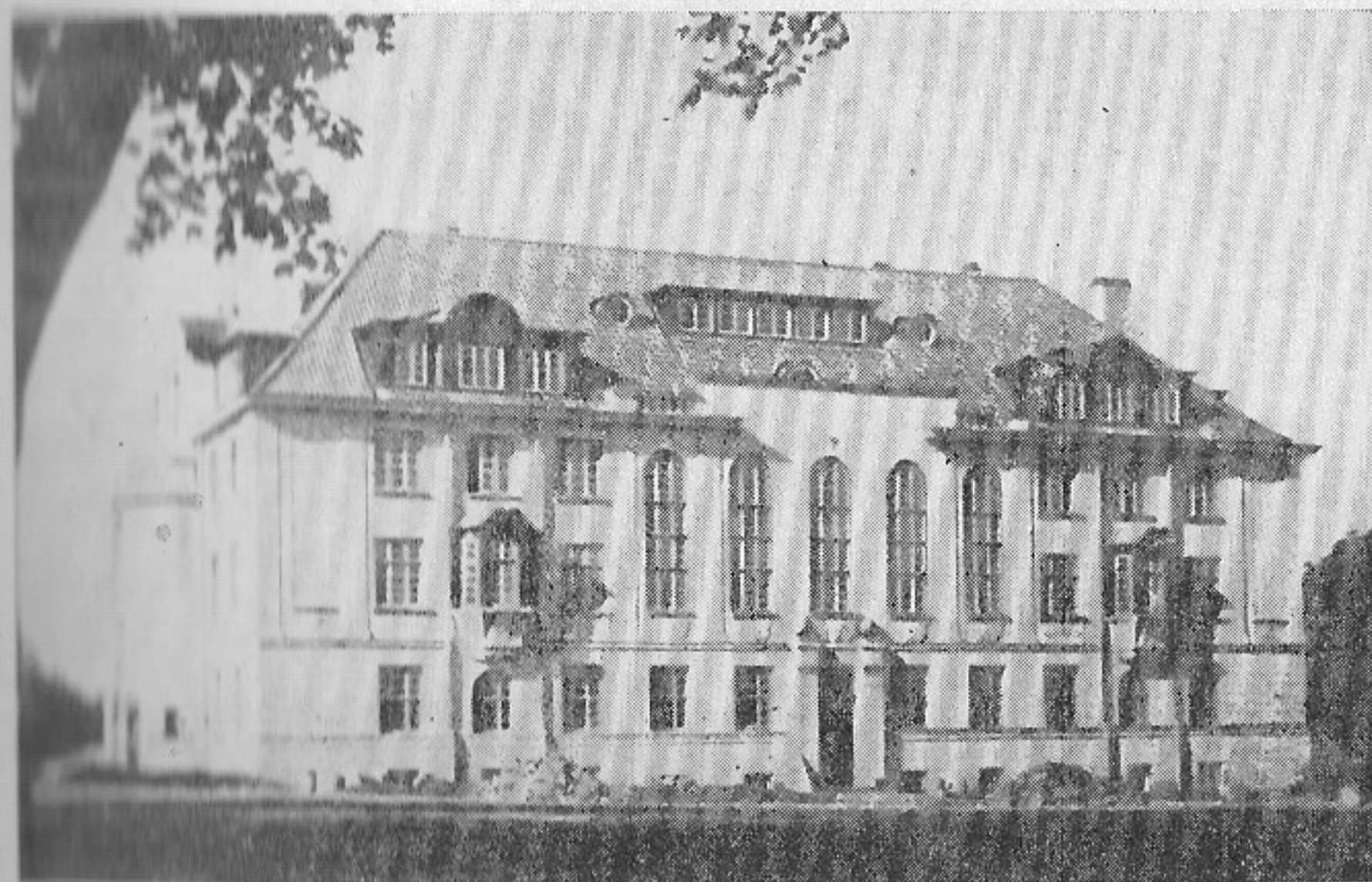
kesklinn

hoone

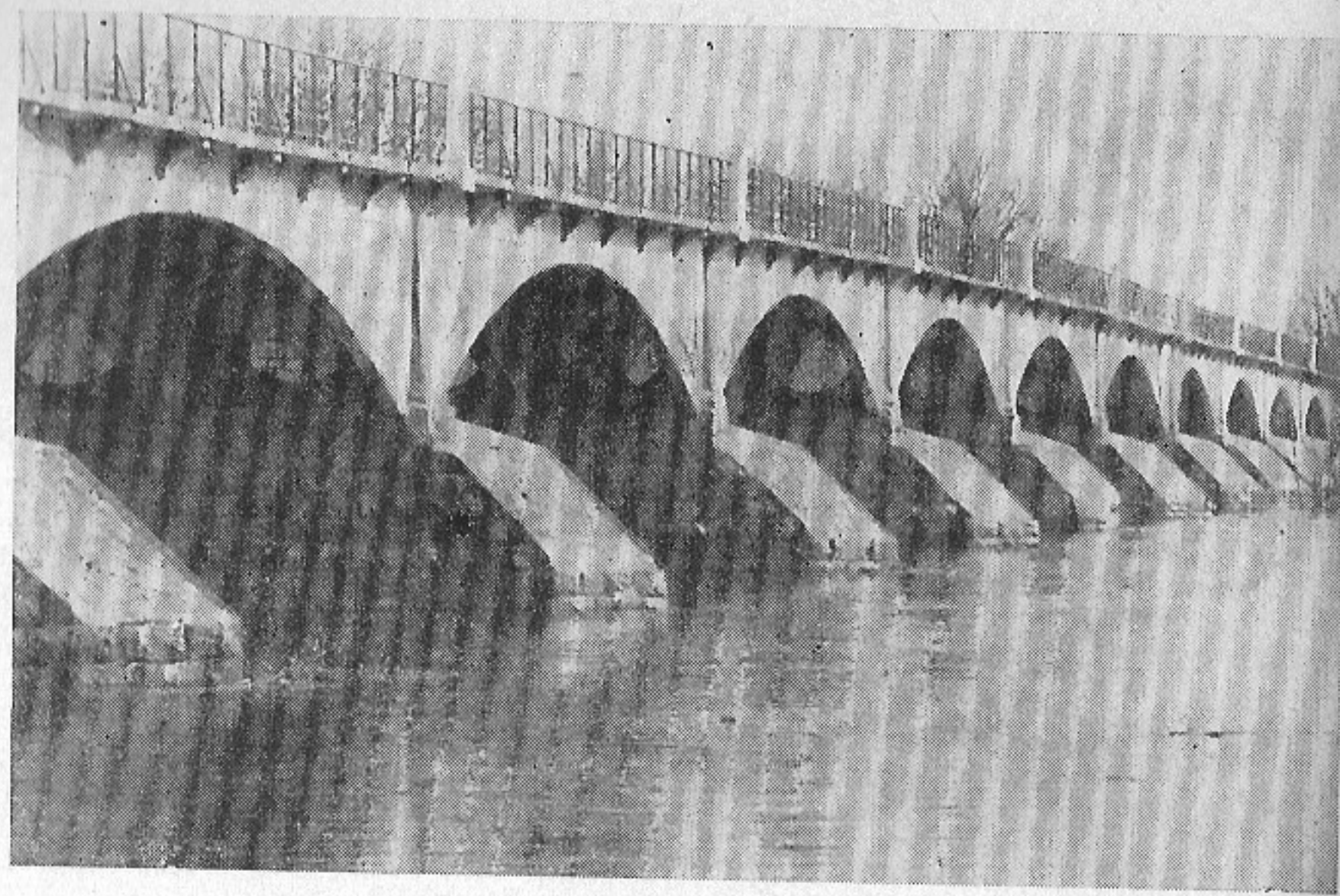
125. NSV Liidu Riigipanga EV Kontori
Viljandi osakonna
hoone. Arhit. K. Bur-
man. 1926. a.

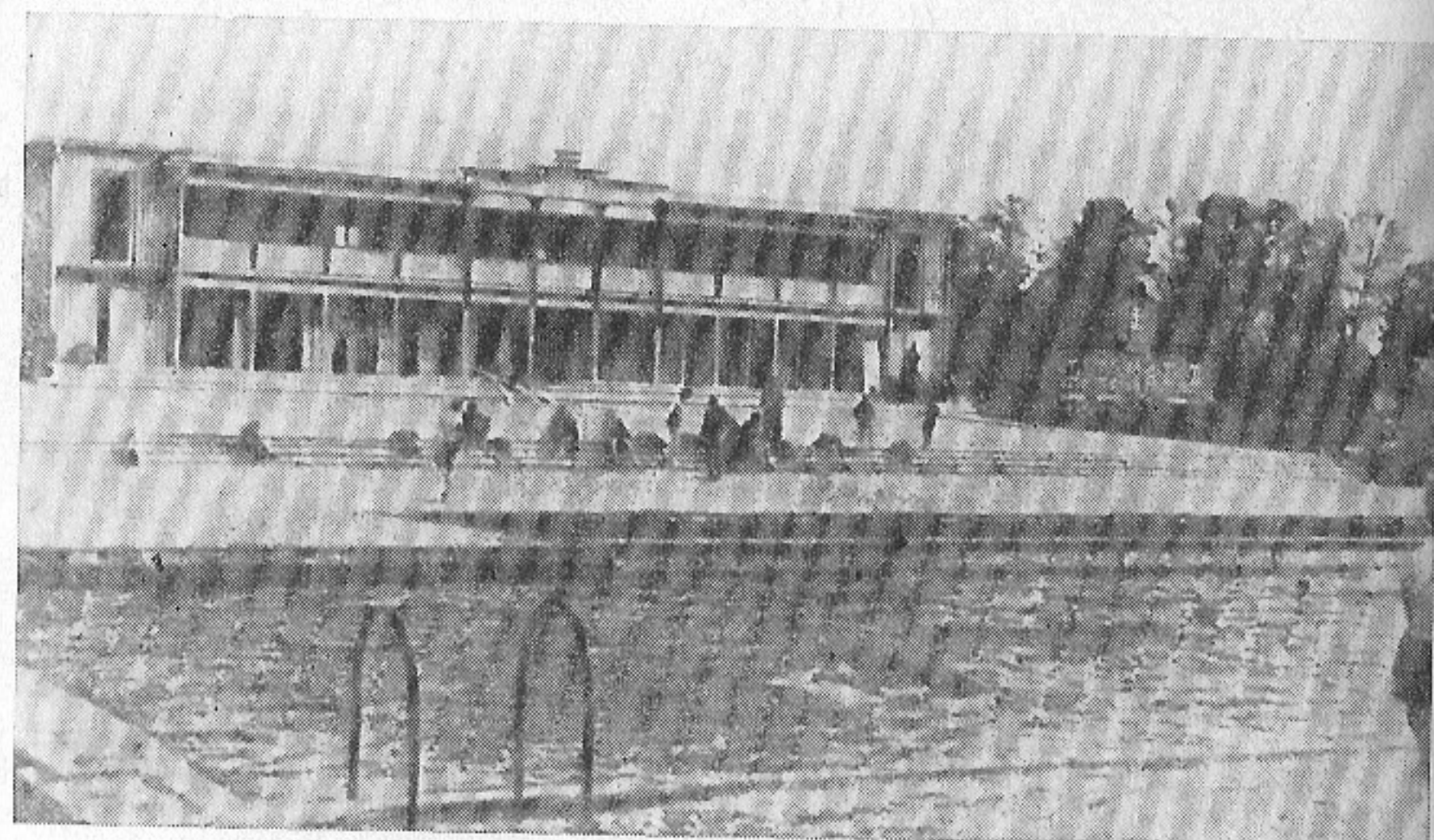
126. Viljandi kesk-
linn

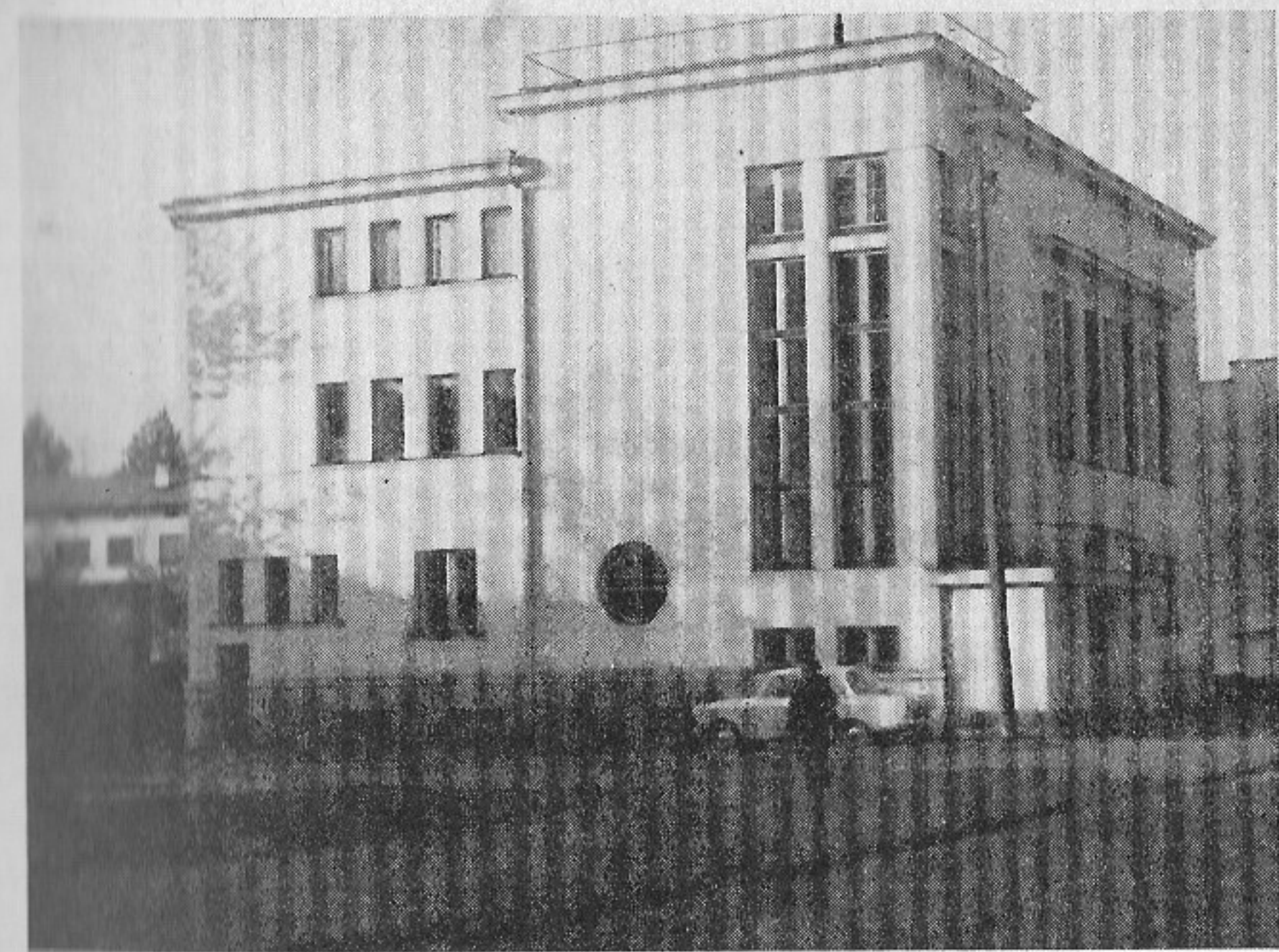
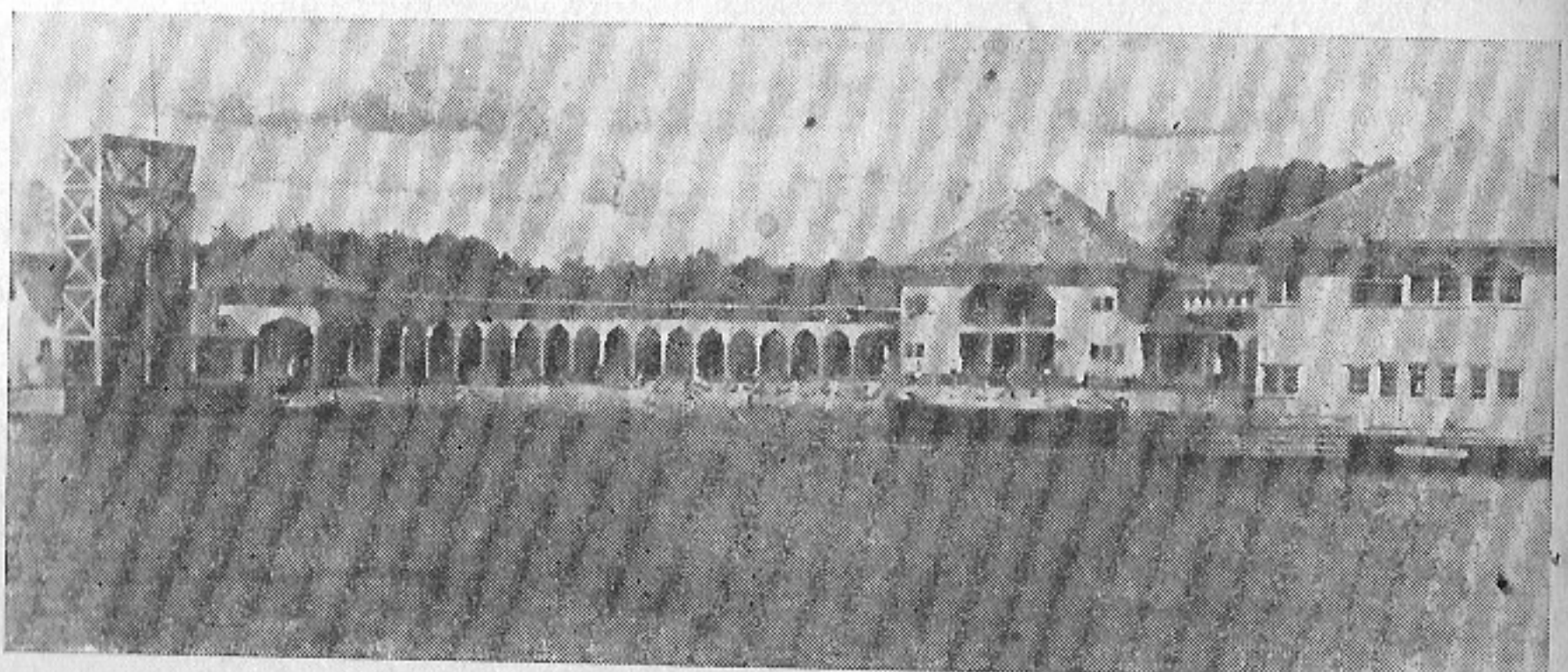
üle Käsari

hoone
Arhit.
1937. a.

lasutus
Arhit.
1928. a.

130. Tartu Kunsti-
kool. Arhit. A. Mat-
teus. 1938. a.

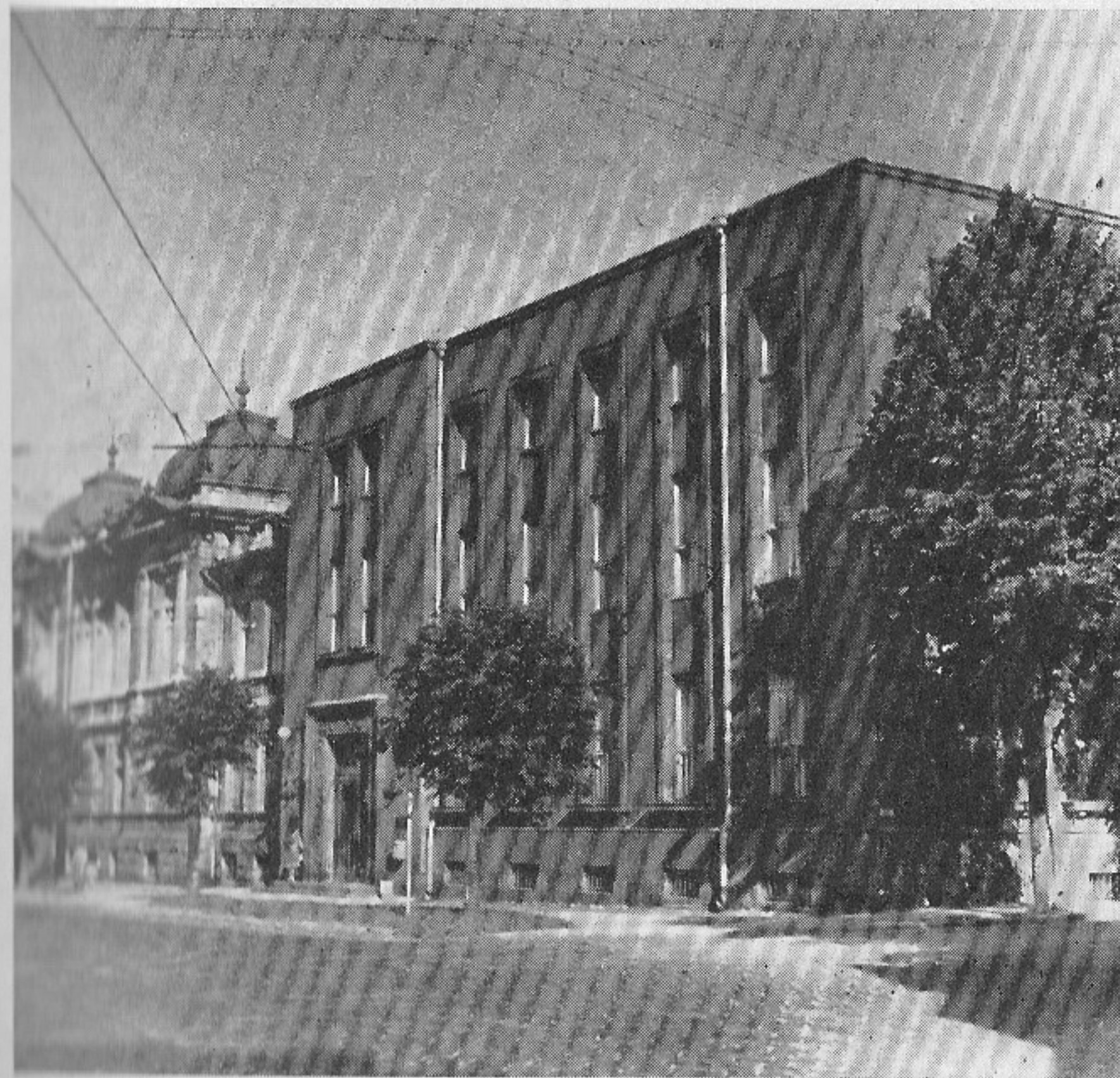
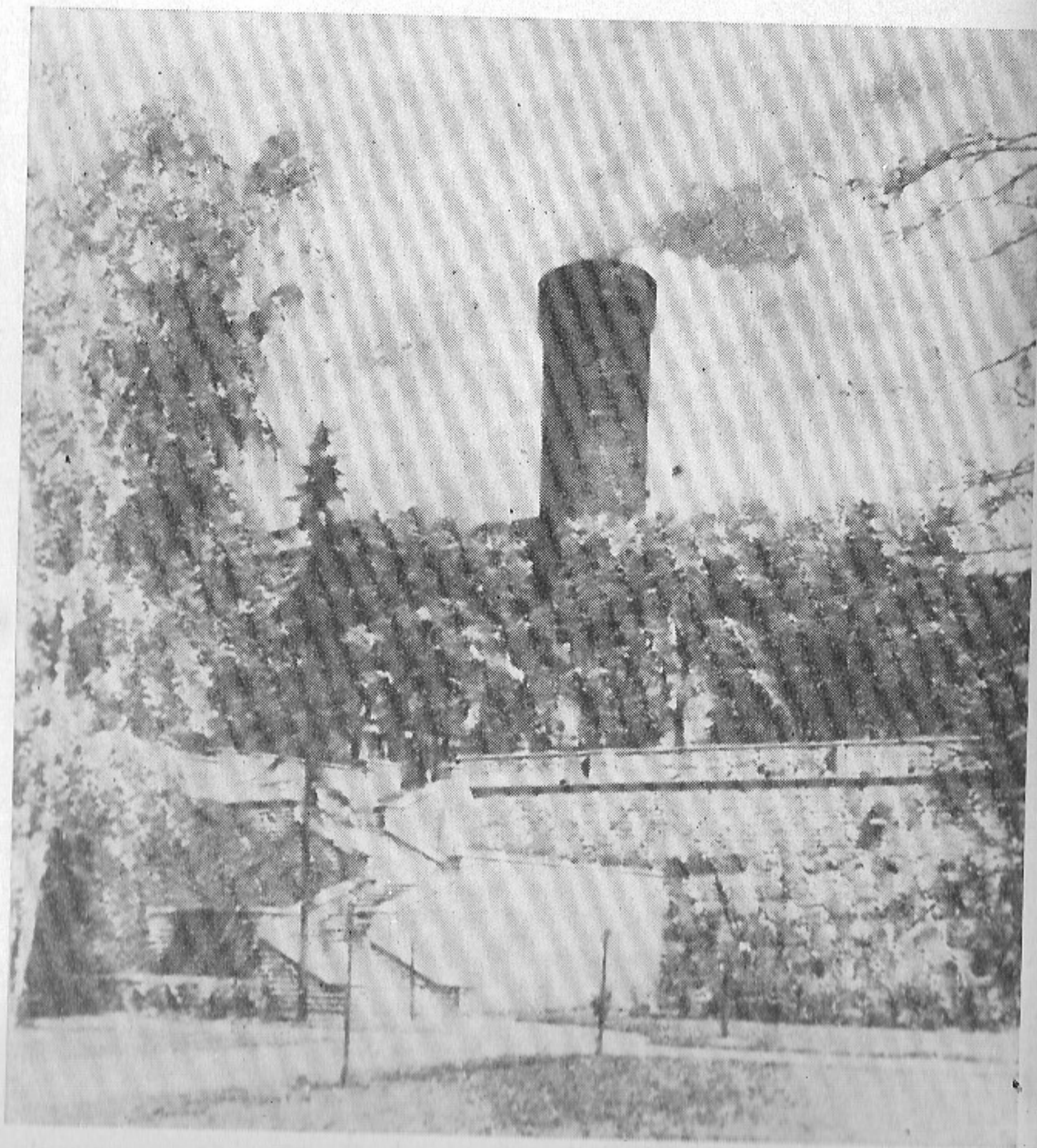

131. NSV Liidu Riigi-
panga EV Kontori
Tartu osakonna
hoone. Arhit. A. Mat-
teus, K. Burman.
1936. a.

d. Mustamäe
Tallinnas.
Mihkelson.

na vana-
va haljas-
ment.
a.

134. NSV Liidu Riigipanga EV Kontori hoone Tallinnas Estonia puistee 13. Ins. F. Adoff. 1935. a.

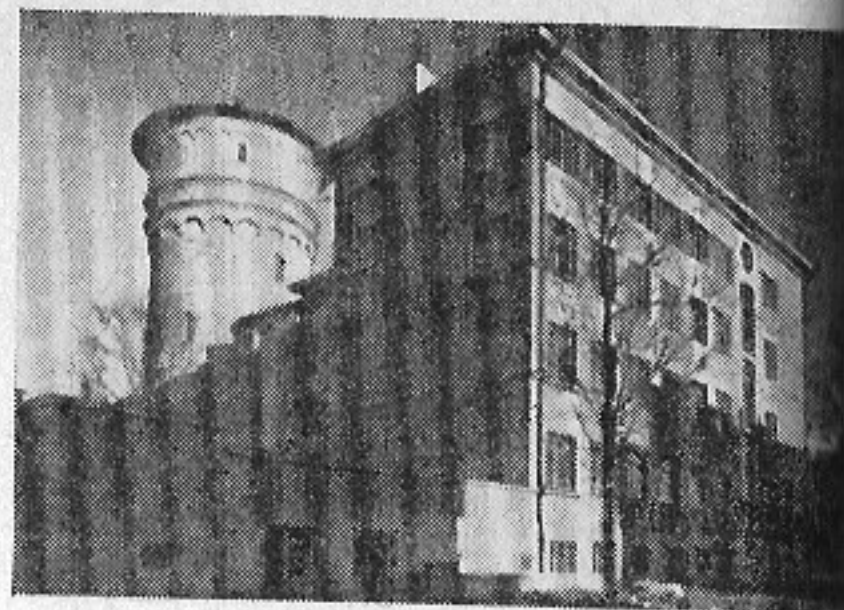

135. Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi hoone Tallinnas Arhit. A. Kotli. 1938. a.

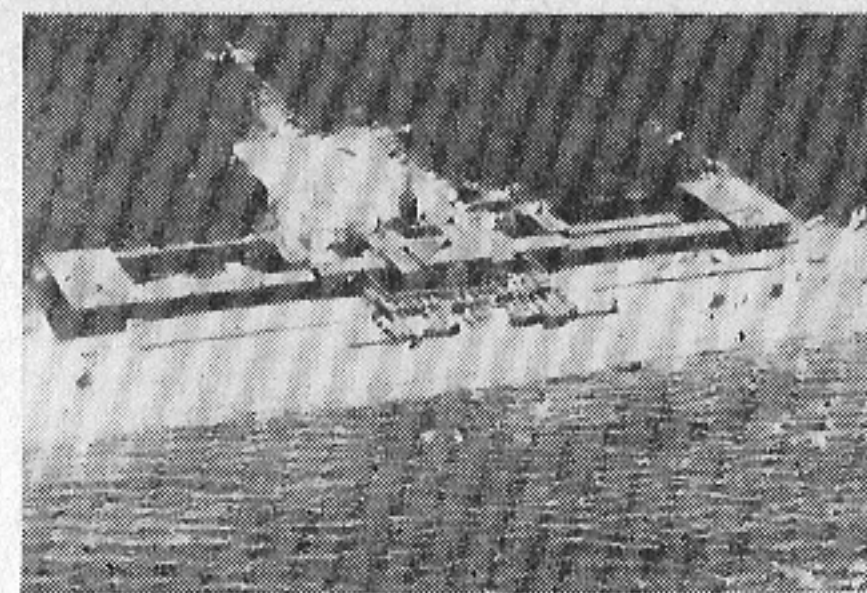
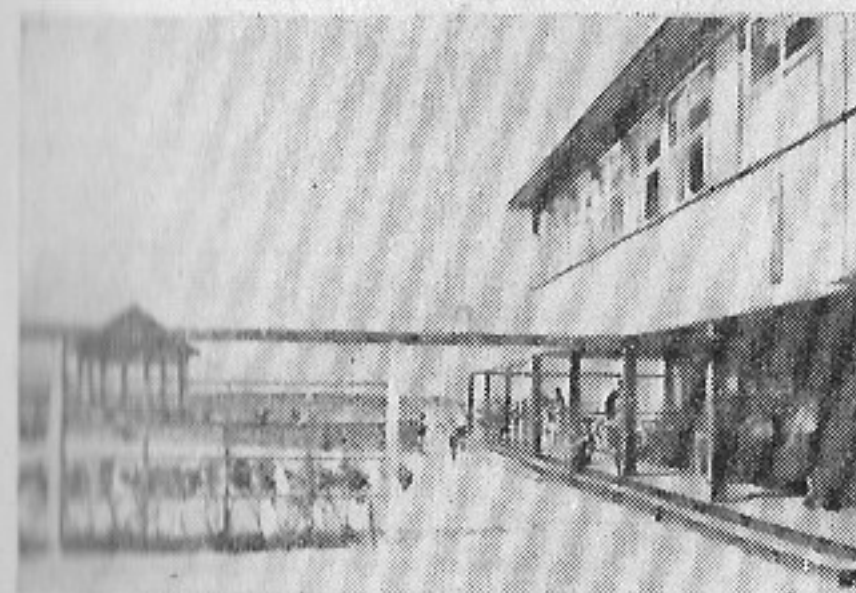
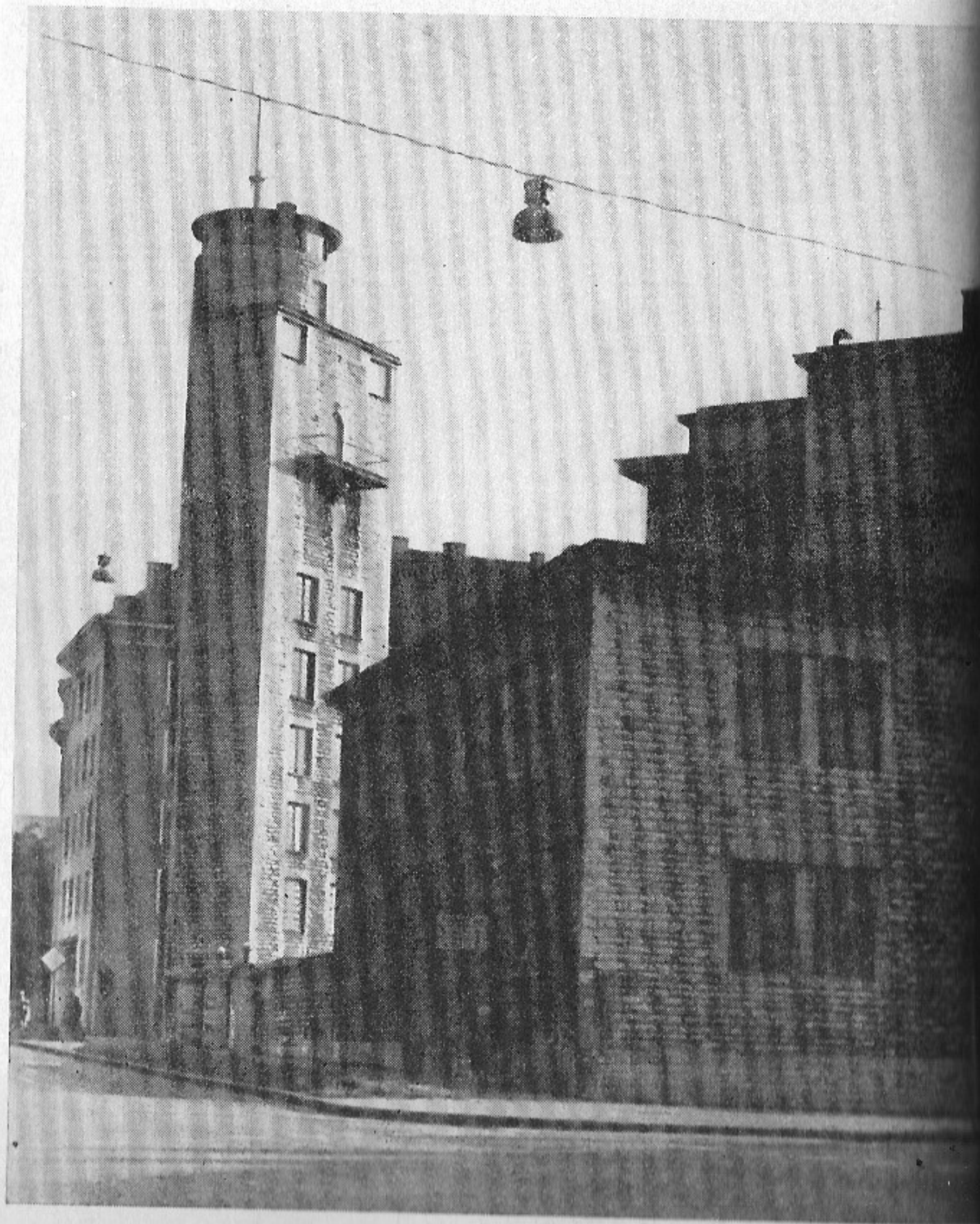
Lühkati Sa-
Metsakool.
Bolau.

ana Riikliku
Päevikau-
Tehnikum.
Johanson.

erjehoone
Gogoli tn.
H. Johan-
1939. a.

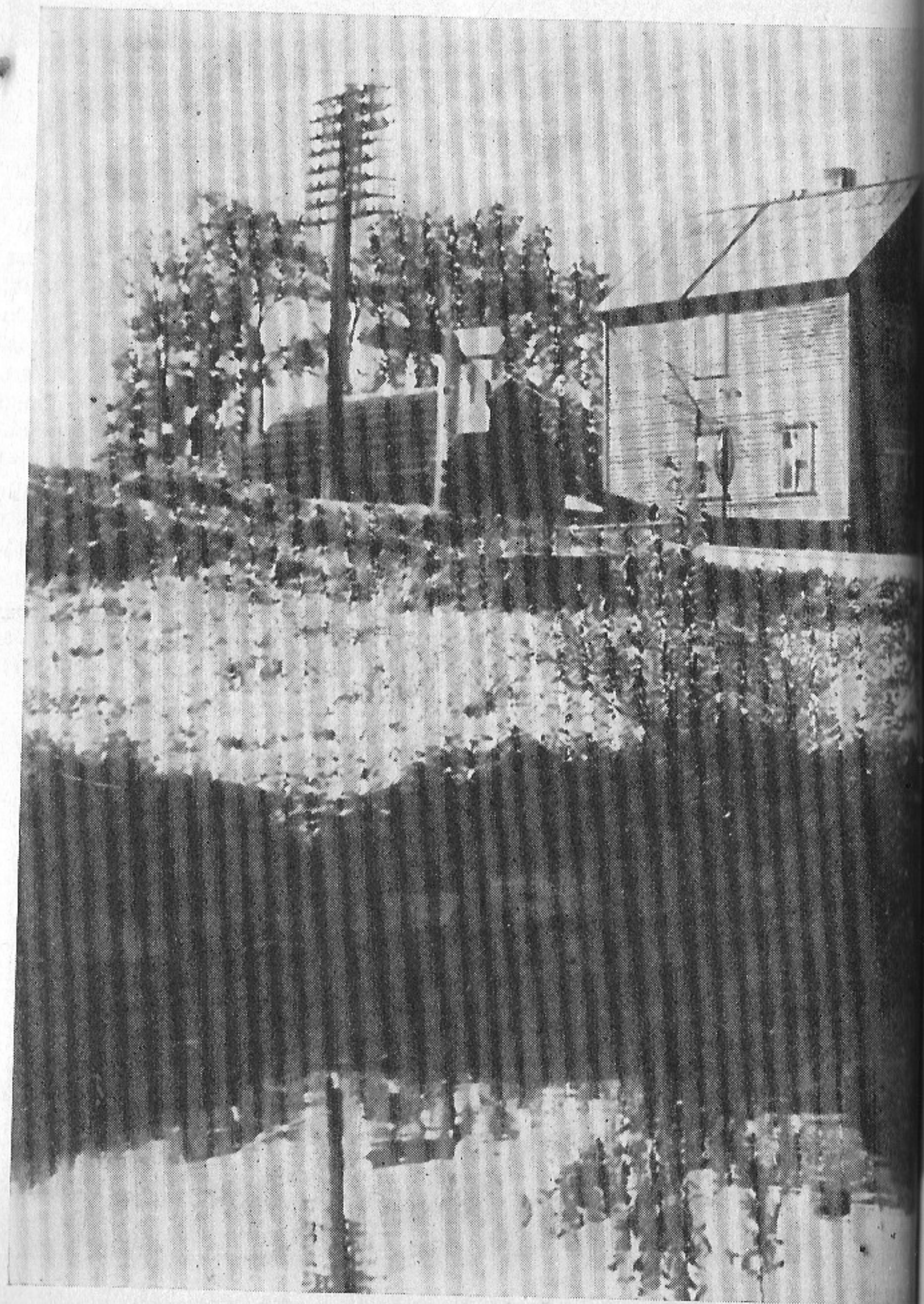
139. Pelguranna end.
supelasutus Tallin-
nas. Arhit. A. Soana.
1936. a.

140. Pirita end.
supelasutus.
Arhit. E. Kuusik,
F. de Vries. 1929. a.

ja puitplankudest krohvitud või lau-
dadega vooderdatud seinad. See elamu tüüp avaldab veel praegugi olulist mõju Tallinna mõne piirkonna arhitektuursele ilmele. Õnnestunud, omapärase arhitektuuriga on mitu paekivist ehitatud hoonet Tallinnas, nagu Lasnamäe koolimaja (1935. a.), Tuletõrjehoone (1938. a.) ja mõned teised. Linnade aeglane kasv võimaldas tõsta hoonestatud territooriumi heakorrastuse taset, suurendada silutatud tänavate arvu, pikendada veevarustus- ja kanalisatsioonivõrke. Olgugi, et tänu heale ehitustööde kvaliteedile ja hoolsale eksploatatsioonile linnade üldilme paranes, jäi siiski püsima erinevus rikkaste ja vaeste linnaosade vahel.

Abja
laosale

Olulised muudatused toimusid XIX saj. II poole — XX saj. I poole jooksul maa-asulastikus. Seoses kapitalistlike suhete arenguga põllumajanduses kaotati XIX saj. II poolel vana maakorraldus, asuti talude kruntimisele ja nende müümisele talurahvale. Paljud ostetud talude peremehed eelistasid lahkuda külast ning asuda elama oma krundile. Maa-asustus hakkas hajuma vastavalt talude kruntimisele ja väljaostmisele. Eriti hoogsalt kulges see protsess jõukamas Lõuna-Eestis, mille tõttu hajaline asustus saavutas seal suurema ulatuse kui Põhja-Eestis. Hajumist soodustas ka Lõuna-Eesti liigendatud maastik, mis raskendas suurte ülesharitud massiivide loomist.

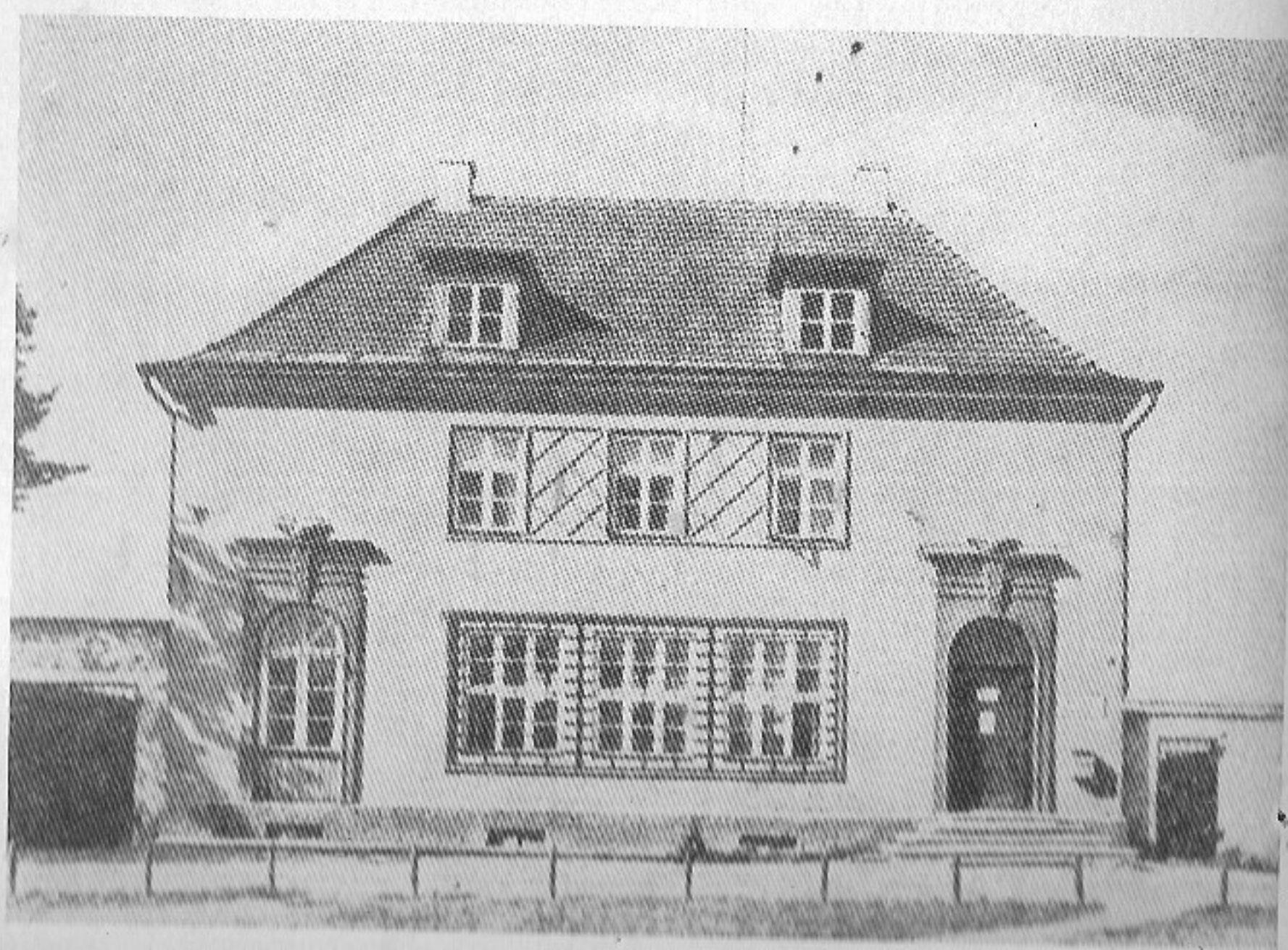
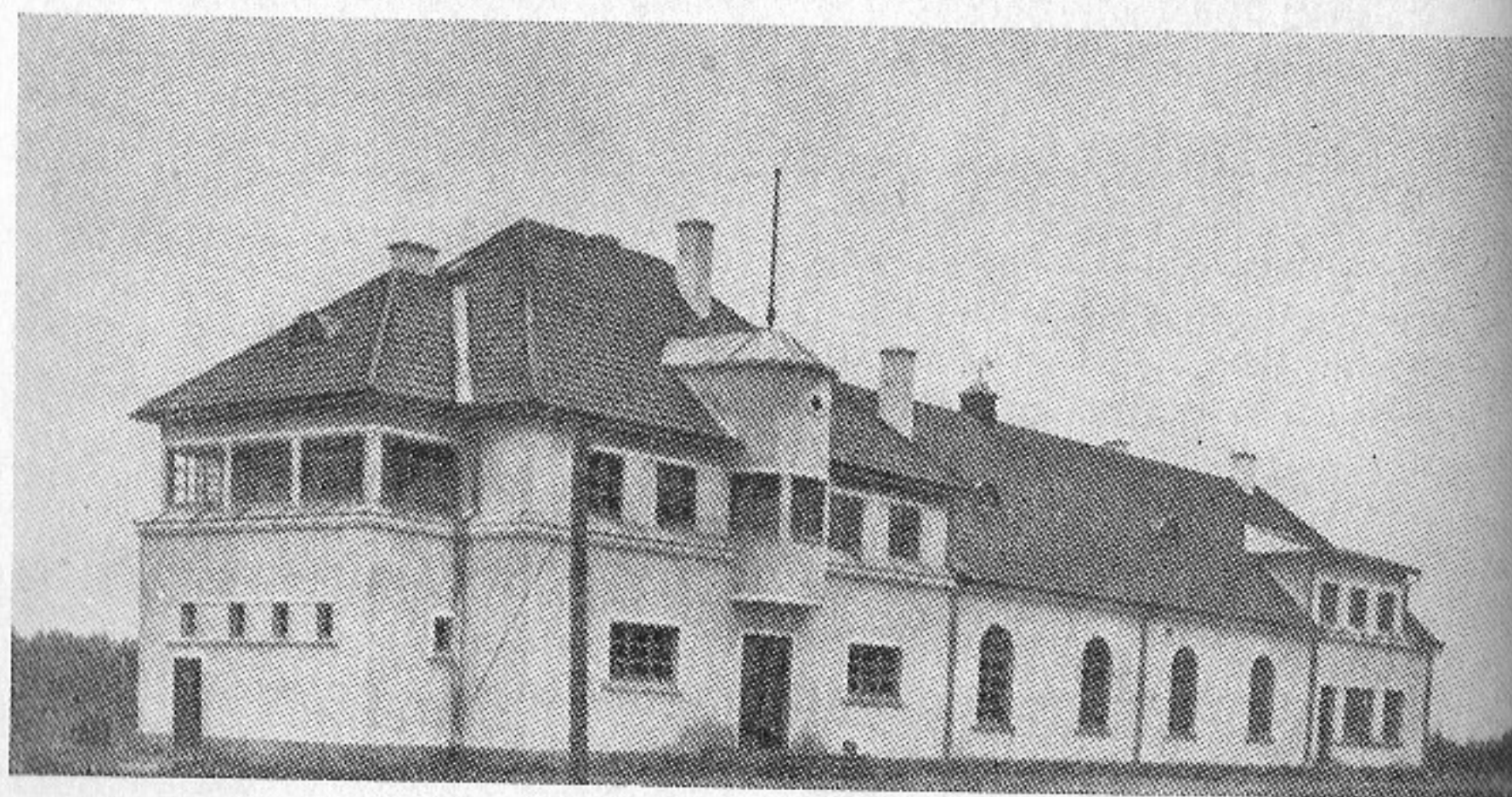
Maa-asustuse hajumine süvenes veelgi XX saj. 20-ndatel aastatel seoses läbiviidud maareformiga, mille alusel toimus mõisamaade võõrandamine, kruntimine ja jagamine.

1939.—1940. a. ulatus talude arv 140 000-ni. 700 000-st maaelanikust elas absoluutne enamus taludes, tegeles põllumajandusega. Seega võis sel ajal maaelanikkonda samastada põllumajandusliku elanikkonnaga. Talude hajus paiknemine soodustas seda, et neist kujunesid suhteliselt

autonoomsed sotsiaal-majanduslikud kompleksid, milles olid ühendatud elamine, tootmine ja teataval määral isegi teenindamine — seega asula põhilised funktsioonid. Taluhooned pidid olema avarad — seda tingisid suured perekonnad, varude säilitamise vajadus ja loomapidamine. Hooneid ehitati kas liidetult ühe katuse alla (sellisel juhul ulatus hoone pikkus 40—50 meetrini) või ühendatult funktsionaalselt sobivatesse gruppidesse. Hoonete püstitamisel pidi maaelanik hoolega arvestama agraarsete struktuuride omapära, mille tõttu hajaasustus oli tihedalt seotud konkreetse koha iseärasustega: reljeefi, haljastuse, veekogude, mullastikutingimuste ja teiste looduslike komponentidega. Teaduse ja tehnika areng ei jätnud mõju avaldamata ka maaelamu tüübile. Arhitektuurselt lihtsat ja monumentaalset rehielamut asendasid täiuslikumad, kaasaegsemate konstruktsioonide ja kõrgema heakor-rastuse tasemega ühepereelamud ja abihooned. Kahjuks mitte alati ei olnud nende arhitektuuriline kvaliteet vanadest rehielamutest väljaarenenud elamutüüpide tasemel. Siin-seal peegeldus talukompleksi-

145. Turismibaas
Aegviidus. Ins.
H. Perna. 1938. a.

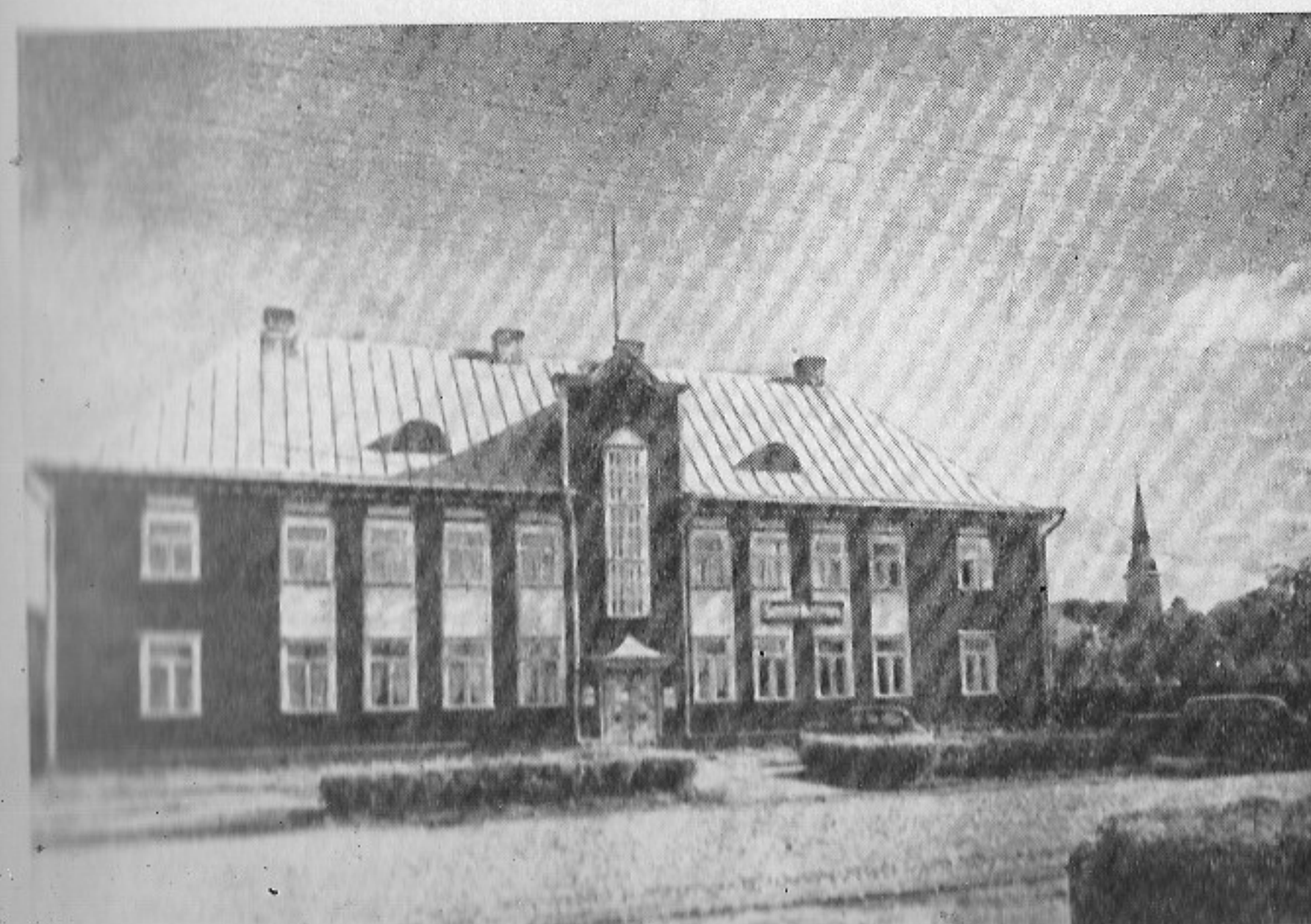

des rikastuvate põllumeeste tõusik-
lusele kalduv maitse ja püüd jäl-
jendada maale vähesobivaid linna-
maju. Selles nähtuses väljendus
lõhe, mis tekkis maa-arhi-
tektuuri arengus. Ei kujunenud
veel vormi, mis oleks vastav uutele
sisuliste nõuetele ja tehnilistele
võimalustele. Selle vormi otsimisel
ja leidmisel on suuri teeneid meie
arhitektidel A. Volbergil, E. Nõval
ja teistel. Kuid vaatamata nende
poolt väljatöötatud paljudele arhi-
tektuurset õnnestunud lahendustele,
muutus kodanliku perioodi aastail
maa-asustus kohati rahutumaks,
kirevamaks ja vahest ka vähem
orgaaniliseks. Taluline hajaasustus
kasvas välja individuaalsele väike-
tootmisele põhinevast põllumajan-
dusest ja maaelanike sotsiaalsest
eraldumisest ning iseloomustab
tootlike jõudude tolleaegset arengu-
taset. Sotsialistlikus formatsioonis
osutus hajaasustus uutele tootmis-
ja sotsiaalsetele tingimustele mitte-
sobivaks ning vajab põhjalikku
rekonstrueerimist.

150. End. Sarakuste
algkool Tartumaal.
Arhit. N. Kusmin.
1934. a.

151. End. Vihula alg-
kool Virumaal. Arhit.
K. Burman, A. Soans.
1931. a.

152. End. Simuna
rahvamaja Virumaal.
Arhit. A. Kotli.
1930. a.

ÜHTSE ASUSTUSSÜSTEEMI TEKE

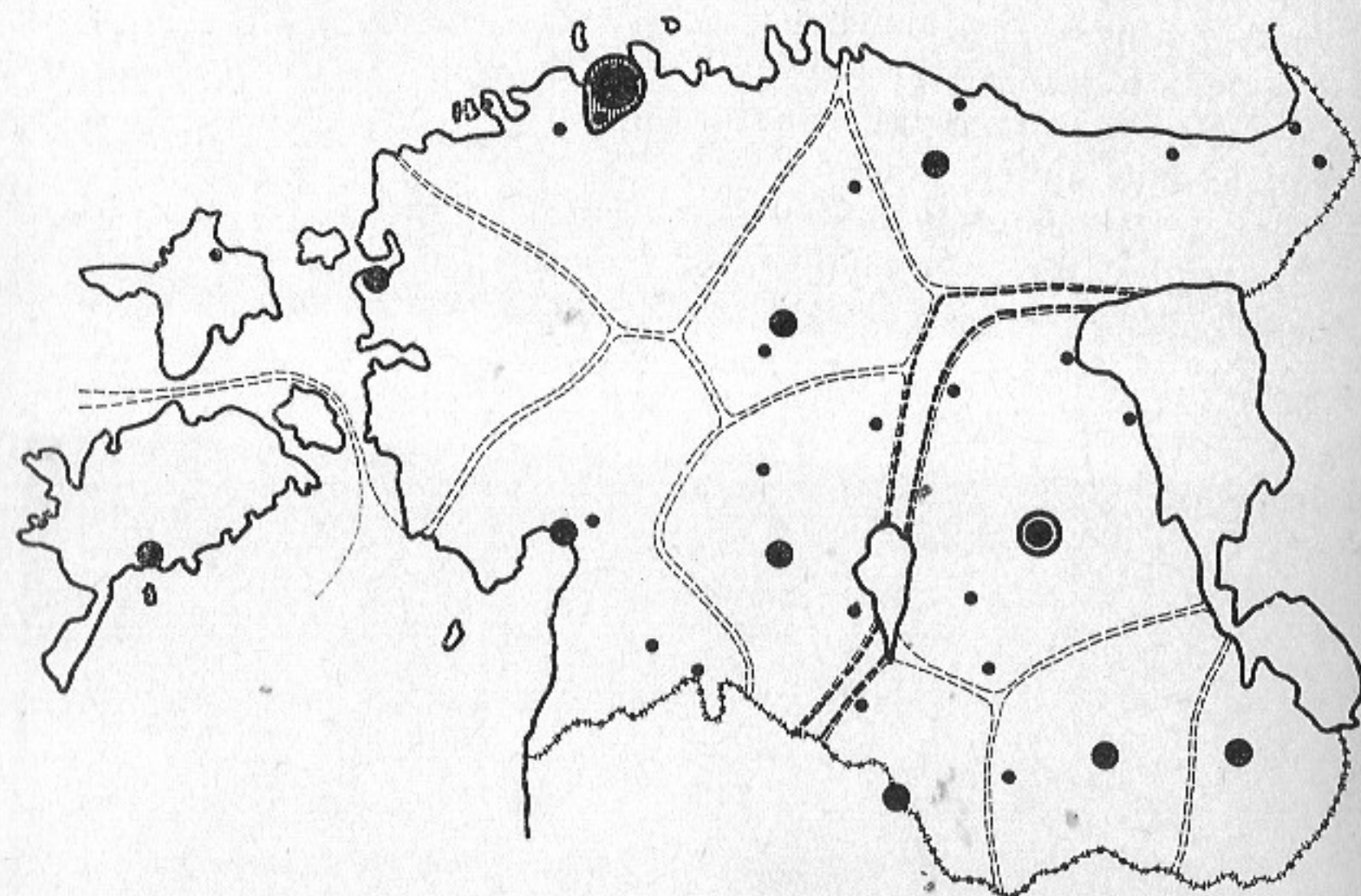
Suureks sammuks asulastiku arengus oli asulate ühtse hierarhilise süsteemi teke.

Asulastik kui süsteem hakkas meie aladel arenema varakult (koos linnaliste asulate tekkega), kuid kogu meie vabariiki hõlmav ühtne asustussüsteem tekkis alles XX saj. I veerandil.*

Vabariigi asustuse peamiseks tugipunktiks sai Tallinn, mis oli ka ainukeseks suurlinnaks meie territooriumil (145 000 elanikku).** Kaagu-Eesti peamiseks organiseerivaks tugipunktiks oli maakonnalinn Tartu (60 800 el.). Linnadeks selle sõna täielikus tähenduses olid ka maakonnakeskused Pärnu (21 900

des oma mõjusfääris asuvaid külasid ja talusid.***

Kokkuvõttena võib nentida, et kapitalistlikul perioodil toimus suhteliselt noore asulakategooria — linnade — kiire kvantitatiivne areng, mis väljendus nii linnade elanike arvu kui ka nende hoonestatud territooriumide enneolematu kasvus. See kasv oli tingitud eeskätt tööstuse arengust, oma iseloomult oli ta iseooluline, ilma suunitluseta ja reguleerimisteta ning viis linnaehituslikku ummikusse. Seetõttu tehti esimesi (esialgu väheviljakaid) katseid allutada linnade arenguprotsessid kindla-

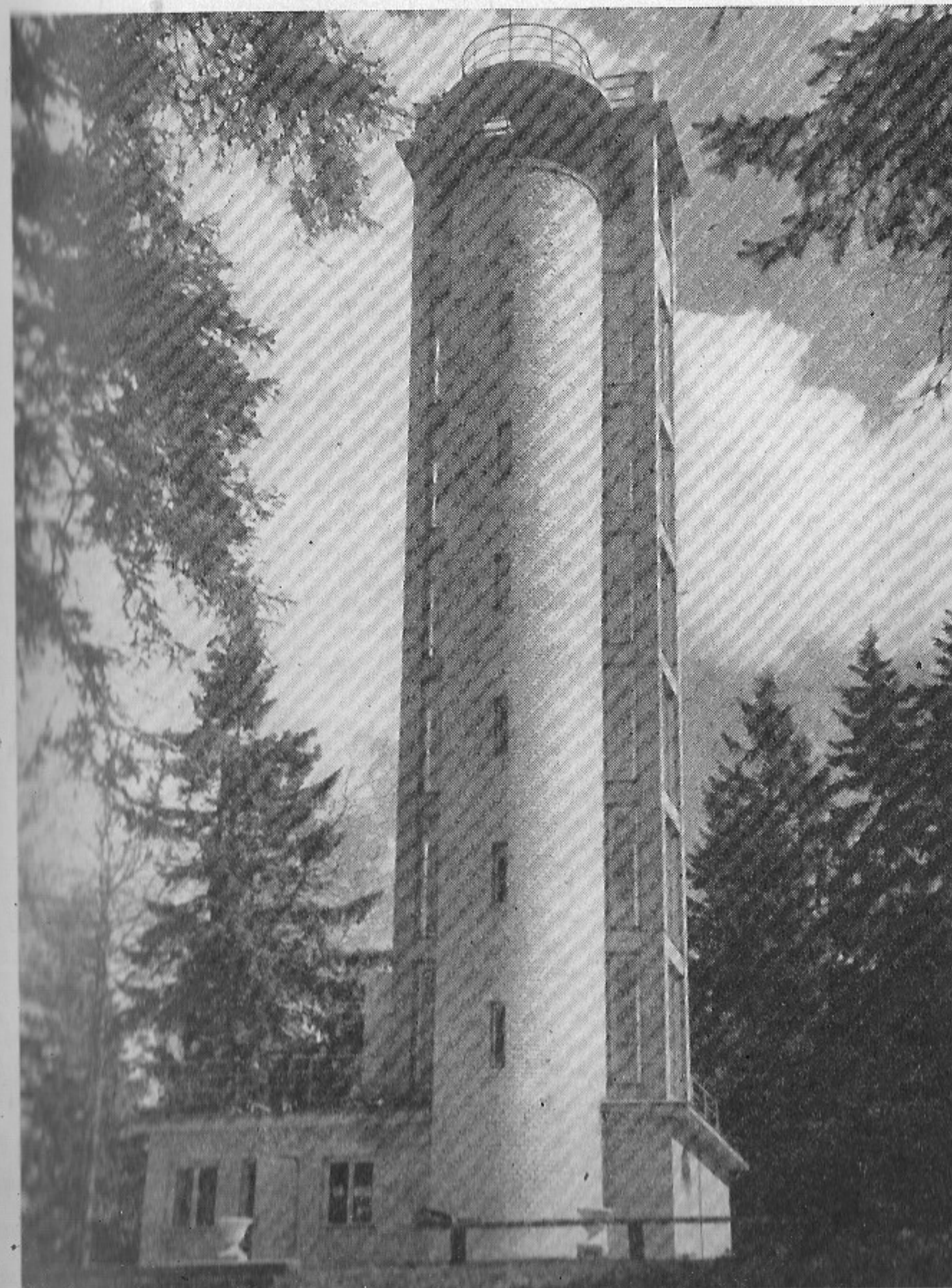
el.), Viljandi (13 000 el.), Valga (10 400 el.), Rakvere (10 300 el.), Võru (6500 el.), Haapsalu (5000 el.), Kuressaare (5000 el.) ja Paide (3500 el.) ning tööstuslik Narva (22 400 el.). Teised Eesti linnad olid väiksemad ja mitmed neist, näiteks Antsla, Kallaste, Mustla, ei vääri- nud tegelikult linna staatust. Need pisilinnad täitsid kohalike teenin- duskeskuste funktsioone, teeninda-

suunalisele juhtimisele generaal- plaanide alusel.

Maal toimus asustuse territo- riaalne laienemine, millega kaas- nes kompaktsete külade kadumine, nende asendamine hajaasulatega. Perioodi lõpuks levis maa-asustus suhteliselt ühtlaselt ja hajusalt üle kogu maa (välja arvatud muidugi põllumajanduseks vähesobivad soi- sed ja metsarikkad alad).

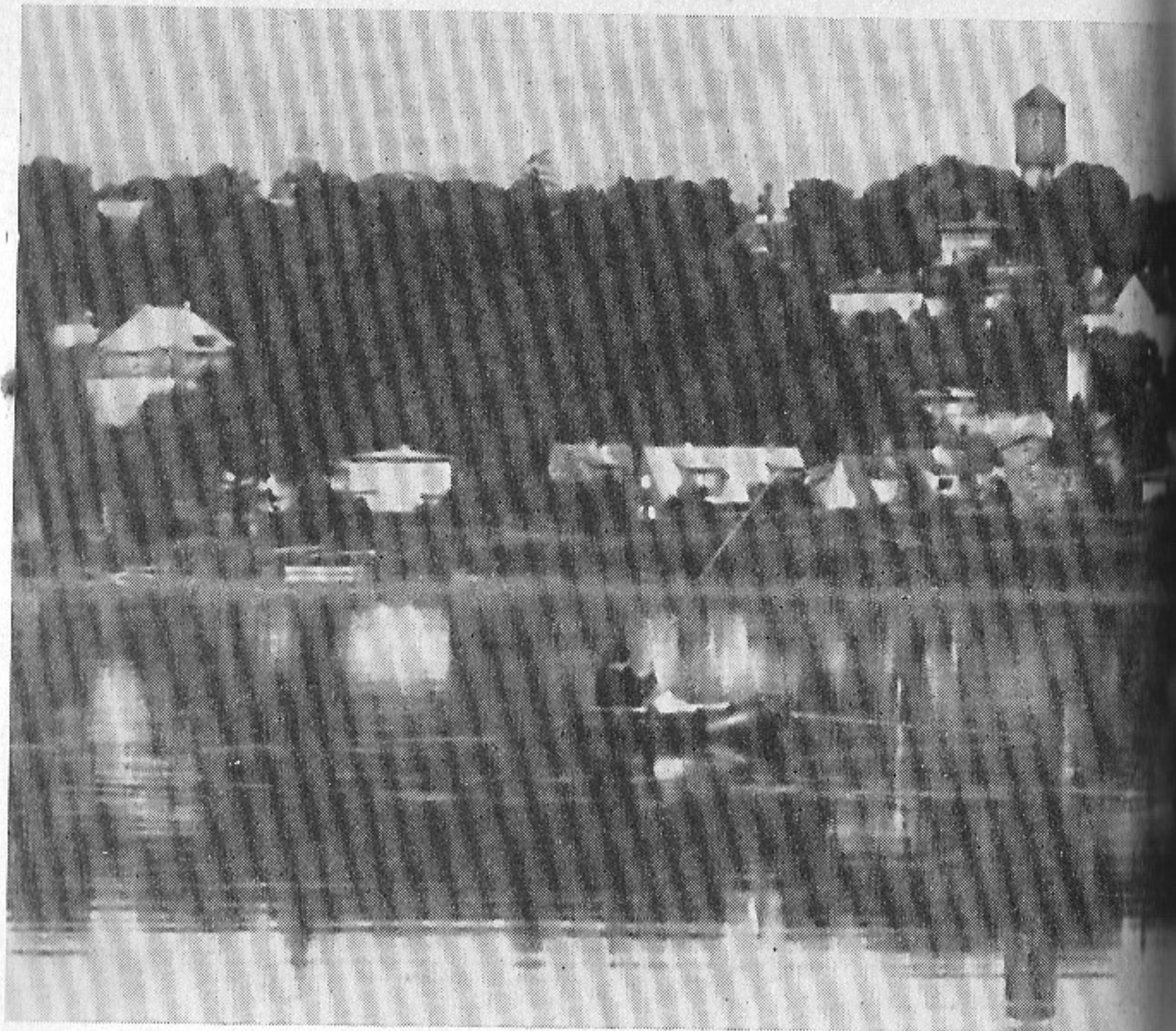
Teaduse ja tehnika progressi saavutused leidsid rakendust ka asulaehituses: hoonete konstrukt- sioonides, teedehituses, veevarus- tus-, kanalisatsiooni- ja muude võrkude rajamises. Omalt poolt soodustas tehniline progress asula- te arengut (näiteks raudtee kutsus esile linnade enneolematu kasvu). Linnaehituslik loov mõte ja tehni-

ka saavutused võimaldasid perioodi lõpuks mõningal määral tasandada perioodi alguses asulaehituses tek- kinud vastuolusid. Kuid jäi püsima nii asulasisene kui asulatevaheline sotsiaalne kontrast ja ebavõrdsus, mida kapitalistlikus ühiskonnas võeti kui loomulikku, endastmõiste- tavat nähtust.

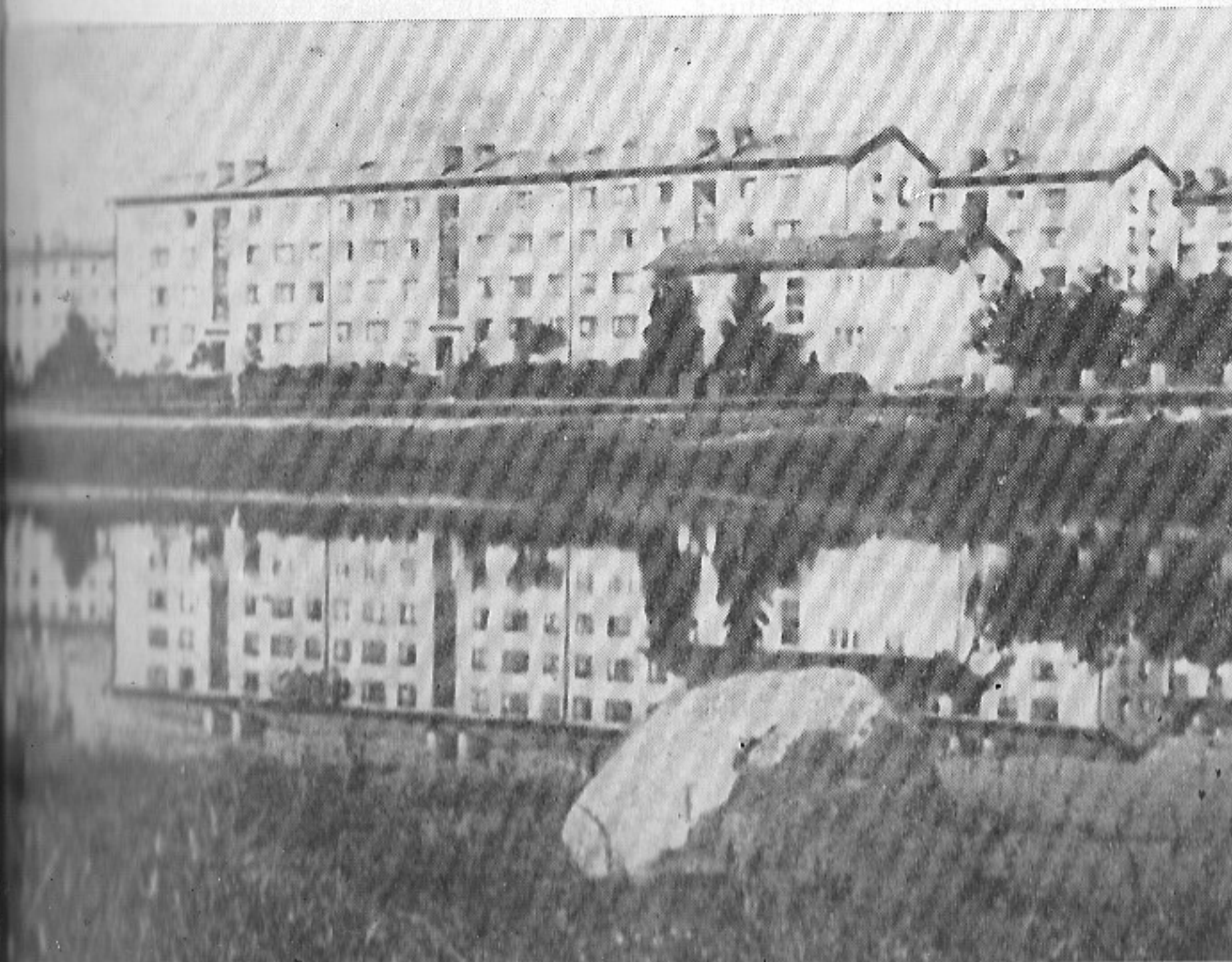
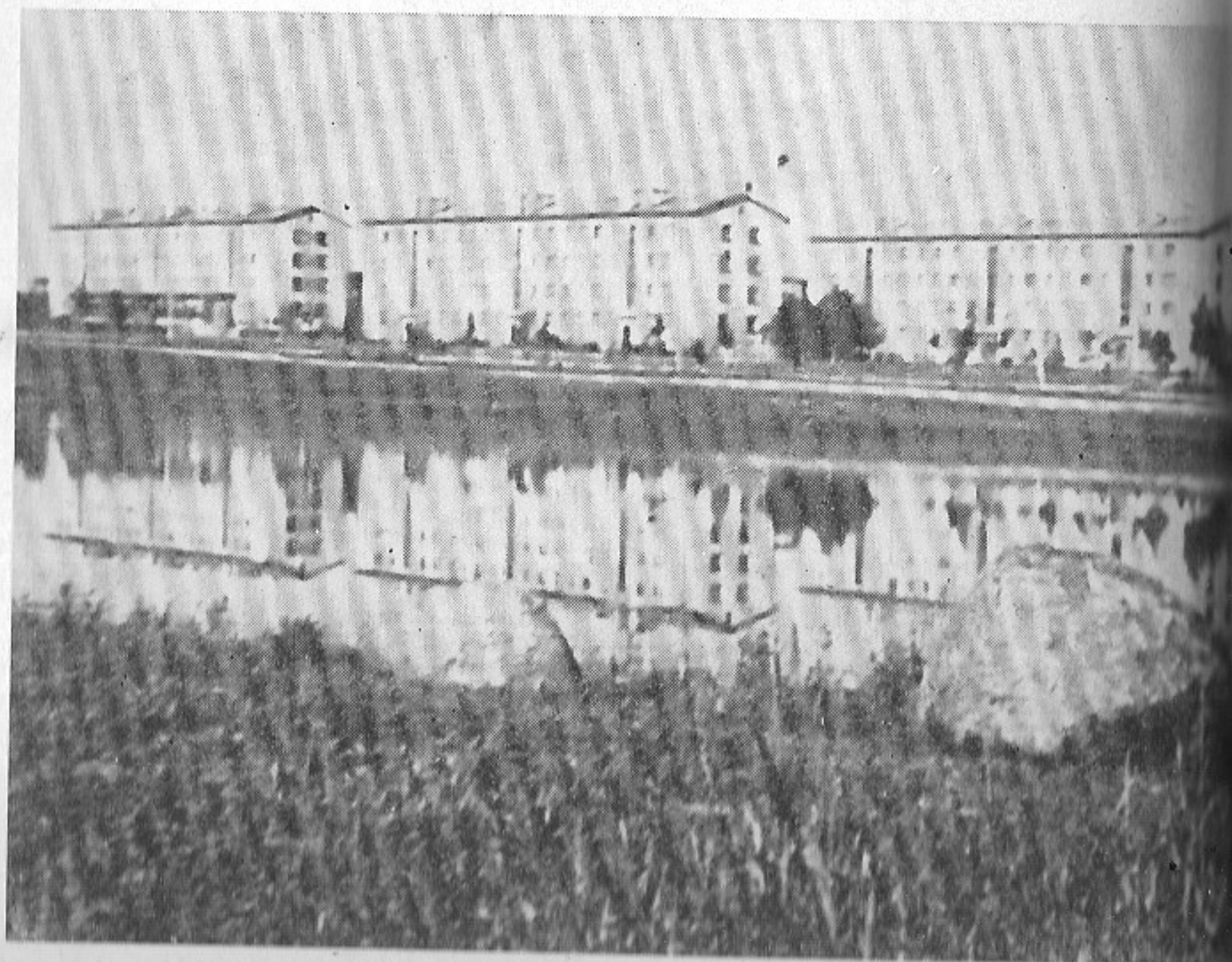

154. Suure Munamäe vaatetorn (ehit. 1939. a., rekonstr. 1969. a.)

ndl. Vaade
nnale kaas-
nuid on väis
alljöö

ndl. Vaade
stele
de kaas-
nas on

II. ASUSTUSE ARENG MEIE PÄEVIL

URBANISEERUMISEST

Nõukogude korra taaskehtestamine päästis valla rahva loomingulised jõud. Vaatamata raskele ja ohvriterohkele Suurele Isamaasõjale ning okupatsiooniaastatele kasvas ajavahemikus 1940—1975 Eestis elektrienergia toodang 90, tööstuse kogutoodang 39,1, põllumajanduse kogutoodang 1,7, raudteetranspordi veoste maht 9,7 ja jaekaubakäive 9,8 korda; kapitaalmahutused rahvamajandusse suurenesid 21,4 korda.³¹ Ehitati ja rekonstrueeriti sadu tööstusettevõtteid, täielikult reorganiseeriti põllumajandusliku tootmise baas ja vabariigi transpordikommunikatsioonid. Tööstustoodangu kasvutempo Eestis oli üle kahe korra kõrgem kui NSV Liidus keskmiselt ning selle ületas ainult Leedu.³² Rahvamajanduse kiire areng ja tootmise industrialiseerimise taseme tõus soodustasid edasist linnade kasvu. Linnaelanike keskmine suhteline juurdekasv moodustas meie vabariigis ajavahemikus 1940—1975 5% aastas. Kui 1940. a. elas linnalistes asulates ainult 33,6% kogu vabariigi elanikkonnast, siis sotsialistlikul perioodil on linnalised asulad muutunud valitsevaks asulakategooriaks, kus elab suurem osa elanikkonnast — kaasaajal peaaegu 70%. Selle näitaja poolest on Eesti kõige linnastunud vabariik NSV Liidus.*

Eesti asustuse ajaloos pole varem olnud ühtegi pikemat perioodi, mil

linnade kasv oleks olnud nii kiire, kui mitte arvestada kapitalismi arengu esimesi aastakümneid. Tuleb aga silmas pidada, et suurem osa linnu olid siis pisikesed ja juba rahvastiku väike absoluutne juurdekasv andis suure suhtelise kasvu. Linnade arengu iseloomus kapitalistlikul ja sotsialistlikul perioodil on ka printsiipiaalne sisuline erinevus. Kapitalismi ajal oli linnade kasv iseooluline, sotsialismi ajal on aga loodud eeldused linnade plaanipäraseks kasvuks kogu rahvamajanduse kooskõlastatud arengu alusel. Rahvamajanduse areng ja linnade kasv saavad olla ja peaksid olema omavahel seotud, moodustades ühe ja sama nähtuse kaks erinevat, kuid koos planeeritavat külge, kuid praktikas pole iga kord õnnestunud kavandatust täiel määral kinni pidada. Linnaehitus on kompleksne nähtus. Seetõttu võib isegi plaani ületamine, kui see on ühekülgne, olla kurjast.

Linnade kasv toimub nii loomuliku kui mehaanilise iibe arvel. Tänu põllumajanduse üha süvenevale mehhaniseerimisele ja elektrifitseerimisele väheneb tööjõuvajadus selles rahvamajandusharus pidevalt. See aga võimaldab rahuldada tööjõuga linlikke tööalasid linnades. Seega toimub meie linnade kasv maaelanikkonna vähenemise taustal.**

Linnastumine ei piirdu meil al-

nult olemasolevate linnade kasvuga. On tekkinud rida uusi linnu. Tõuke suurima uue linna — Kohtla-Järve kasvuks andis põlevkivi tootmise suurenemine ning keemia- tööstuse ja teiste tööstusharude areng. Mõne aastakümnega sai Kohtla-Järve suuruselt kolmandaks linnaks vabariigis, tööstuse kogutoodangu poolest aga Tallinna järel teiseks. Tänu maapõuevarade kaevandamisele ja töötlemisele arenes linnaks Kiviõli.

Mitte kõik meie linnad ei kasva võrdse tempoga. On täheldatav rajoonikeskuste, suuremate tööstuslinnade (näit. Narva) ja satelliitlinnade Keila ja Elva eeliskasv. Ligi kaudu võrdne kogu rahvastiku suhtelise juurdekasvuga — umbes 1,5% aastas — on selliste linnade kasv, mis ei täida administratiivseid funktsioone ega paista silma eriti arenenud tööstusega, nagu Türi, Tapa, Otepää jt. Mõnes pisilinnas, millel ei ole administratiivseid funktsioone ja kus tööstus ei oma olulist tähtsust, elanike arv isegi väheneb (näit. Mustvee, Kallaste, Mõisaküla).

On loomulik, et suuremal linnal on ka suurem elanike absoluutne juurdekasv. Seetõttu hakkab meil suurenema suurlinnade (üle 100 000 elaniku) arv. Ainukeseks suurlinnaks oli Eestis senini Tallinn. 1977. a. sai suurlinnaks Tartu, veel käesoleval sajandil saab selleks tõenäoliselt Narva ja tuleva sajandi algul — Kohtla-Järve. Seega on Eesti muutumas paljude väikelinnade maast suurlinnade vabariigiks.

Urbaniseerumisprotsess ei tähenda oma sisult ainult linnade osatähtsuse kasvu. Isegi vastupidi — maaelanike vähesuse tõttu toimub meil viimastel aastatel linnade kasvutempo aeglustumine. Seega on urbaniseerumisprotsess palju laiem ja sügavam nähtus. Oluline on, et see nähtus haarab ka meie maa-asulaid. Linlike funktsioonide suurenemise

tõttu on aleviteks saanud mitmed meie endised maa-asulad, nagu Lihula, Märjamaa, Rapla, Vändra, Põlva, Loksa, Võsu ja rida teisi, protsess aga jätkub. Üha linnalikemaks muutuvad paljude põllumajanduslike majandite keskasulad. Vaatamata üldisele maaelanike vähenemisele, on majandite keskasulate kasvutempo kõrge, moodustades keskmiselt peaaegu 5% aastas, kõige perspektiivsematel aga üle 10%. See on tingitud tootmise ja teenindamise koondumisest keskasulatesse. Meie sovhoosikeskasulate keskmine elanike arv on ligi 300, kolhoosides ligi 200. Seega on nad märksa rahvarikkamad keskmistest maa-asulatest.* Keskasulaisse koondub elanikkond väiksematest küladest, mille lähedal ei ole tootmisobjekte ja kus jääb maha teenindussfääri areng. See maaelanike kontsentratsiooniprotsess on diametraalselt vastupidine eelneval perioodil toimunud dekontsentratsiooniprotsessile ja on tingitud uutest sotsiaal-majanduslikest suhetest ja elulaadist. Maaelanikkonna sotsiaalsete väärtuste hindamise skaala on muutunud. Linliku elulaadi jooned saavad populaarseks ja juurduvad ka maal, maainimeste sotsiaalsed nõuded kasvavad. See kiirendab linna ja maa vaheliste erinevuste likvideerimist.

Asustuse arengus sai märgatavaks uus joon — kui keskajal tekkisid suuremad asulad teede sõlmpunktides, elamiseks ja kaitseks soodsatel kohtadel, siis rida XIX saj. lõpul ja XX saj. jooksul tekkinud linnu ja alevite ei torka silma soodsate looduslike tingimuste poolest. Nad on ühiskonna arengu uue etapi tulemus, mil inimene, tänu kasvanud tehnilisele võimsusele, võtab kasutusele mitte ainult seda, mis asub maa peal, vaid ka seda, mis peitub sügaval maapõues. Seetõttu on meie linnade võrk muutunud eba-regulaarseks ja nii mitmegi meie

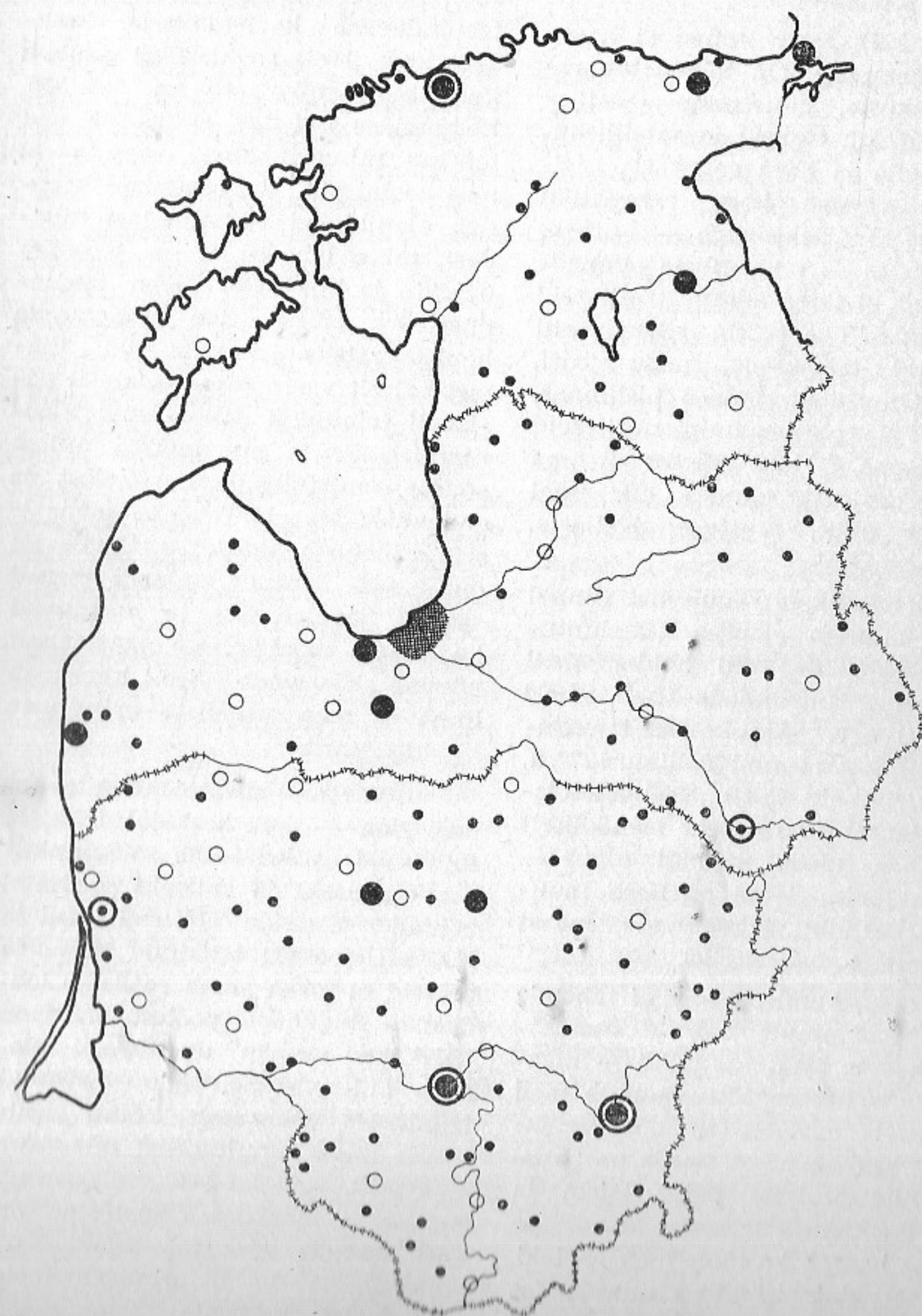
* Majandite keskasulad oleksid veelgi rahvarikkamad, kui nende staatus oleks stabiilne. Majandite piiride ja sellega seotud keskasulate paiknemise muutused on takistanud nende arengut.

uue linna ja alevi maastikulised arengutingimused on halvemad kui vanadel linnadel ja nõuavad kompensatsioonina enam tähelepanu heakorrastusele, haljastusele ja ümbruse melioreerimisele.

Ning lõpuks tuleks mainida, et linnade elanike arvu kasvu põhju-

seks pole meil nüüd mitte ainult ja isegi mitte eeskätt tööstus (see areneb viimaseil aastail peaaegu ilma täiendava tööjõuta), vaid muud nn. mittetootmislikud tööalad, nagu informatsiooni «tootmine», teadus, haridus, kultuur ja teenindamine.

ASUSTUSSÜSTEEM

Asustussüsteemi «karkassi» moodustavad linnalised asulad. Nende võrk on meil märksa tihedam kui keskmiselt NSV Liidu Euroopa-osas, kuid hõredam kui Lätis ja Leedus: territooriumi iga 1530 km² kohta tuleb üks linn, iga 1850 km² kohta üks alev, kokku tuleb üks linnaline asula iga 770 km² territooriumi kohta.* Samal ajal on aga linnad väiksemad kui keskmiselt Nõukogude Liidu Euroopa-osas. Keskmise arvestuslik kaugus linnaliste asulate vahel on kõigest 28 km. Faktilised kaugused erinevad siiski oluliselt sellest keskmisest näitajast, sest linnalised asulad ei paikne kaasajal enam meie territooriumil ühtlaselt, vaid koonduvad koos maa-asulatega sotsiaalsete ja majanduslike eeliste tõttu suurematesse või väiksematesse gruppidesse, moodustades nn. liitasulaid. See asulate aglomereerumine on meie vabariigis alles arengu algstaadiumis, liitasulad ei ole seetõttu alati selgesti eraldatavad. Kuid see protsess on arenev ja avaldab kahtlemata otsustavat mõju perspektiivse asustussüsteemi kujunemisele. Käesoleval ajal on eristatavad järgmised suuremad liitasulad: Tallinna (500 000 elanikku, hõlmab 1000 km²); Tartu (120 000

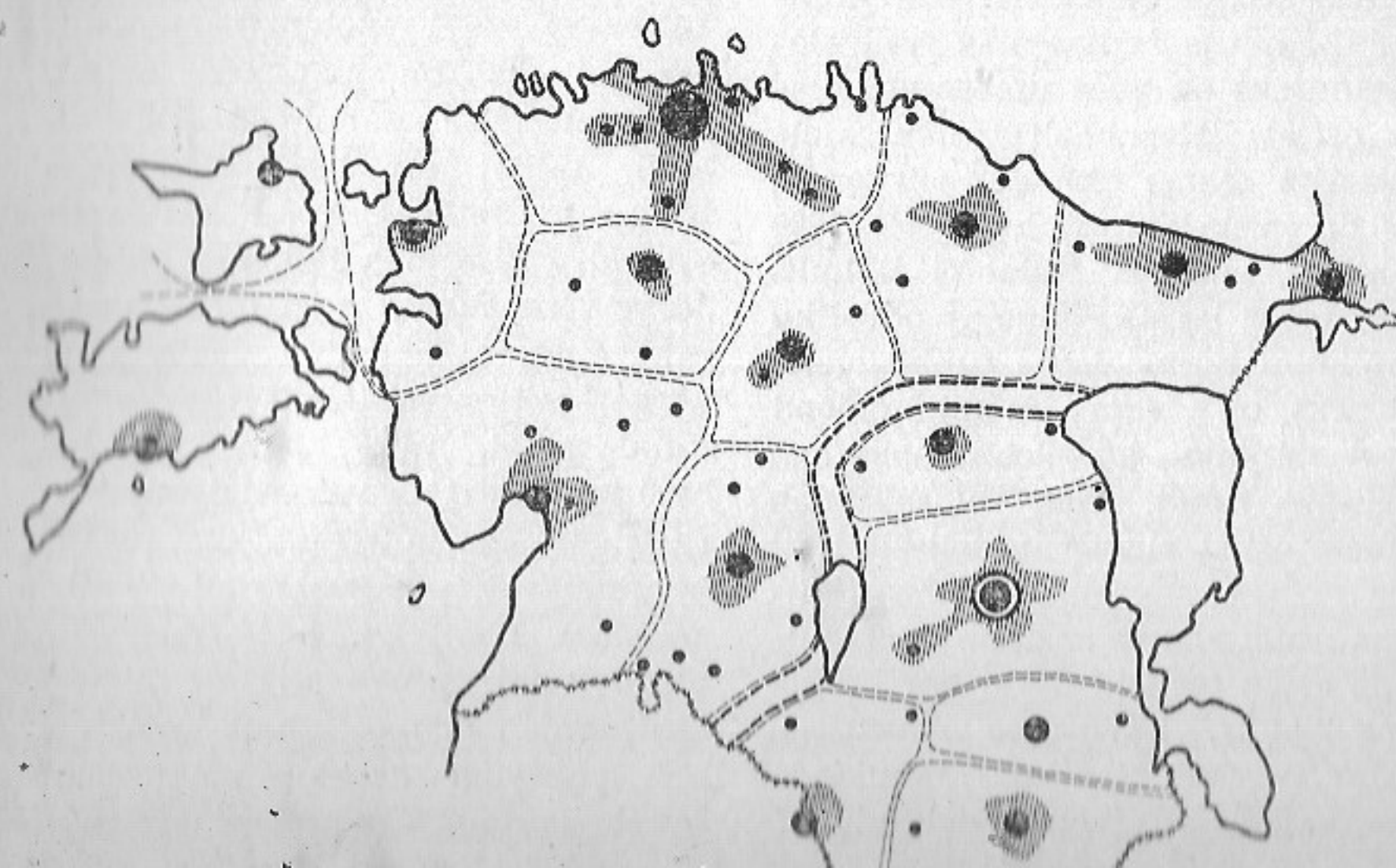
el., 800 km²); Kohtla-Järve (90 000 el., 700 km²); Narva (75 000 el., 500 km²); Pärnu (60 000 el., 600 km²); mõnevõrra väiksemad Rakvere, Viljandi, Võru, Paide-Türi, Haapsalu, Kingissepa, Rapla, Jõgeva ja Põlva liitasulad ja suur hulk veel väiksemaid. Liitasulad on omakorda ulatuslikumateks sotsiaal-majanduslike territoriaalsete üksuste — asulate — hierarhiliste allsüsteemide tuumikuks ja organiseerivaks jõuks. Tundub, et kaasajal võib Eesti territooriumil eristada järgmisi asulate hierarhilisi allsüsteeme: 2 rajoonidevahelist, 15 rajoonilist, umbes 90 majandkonna (majanditevahelist) ja ligi 500 kohalikku (majandisisest).**

Kapitalistlikul perioodil väljajunenud ühtses hierarhilises süsteemis on viimasel paaril aastakümnel tekkinud tugev Kohtla-Järve rajooniline allsüsteem ja vähenenud Rakvere allsüsteemi osatähtsus; vanad kohalikud allsüsteemid transformeerusid majandkondlikeks, kusjuures nende hulk vähenes; tekkisid aga uued, väiksemad kohalikud allsüsteemid.

Vaatamata sellele, et asulate hierarhilised allsüsteemid hõlmavad kõiki meie asulaid, ei oma nad taksonoomiliste ja arhitektuuriliste

* Lätis tuleb üks linnaline asula iga 700 km² ja Leedus iga 570 km² territooriumi kohta. Kui asulate staatust oleks viidud kooskõlla Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi 01. 11. 1974. a. seadlusega, siis meie linnaliste asulate võrk tõenäoliselt tiheneks linnade võrk aga muutuks hõredamaks.

** Hierarhiliste allsüsteemide eraldumine toimub teatud kriteeriumide alusel, mis ei ole veel ühtsetena välja kujunenud. Seetõttu on erinevad uurijad saanud erinevaid tulemusi. Esimesena töötas välja Eesti asulastiku hierarhilise astmestiku prof. S. Nõmmik oma uurimuses [5]. Prof. S. Nõmmiku arvates on Eesti territooriumil kujunenud 4 rajoonidevahelist, 13 rajoonilist ja allrajoonilist süsteemid.

158. Eesti suuremad liitasulad ja asustuse hierarhilised allsüsteemid kaasajal

- vabariiklik (regionaalne) keskus
- ▨ vabariiklik (regionaalne) allkeskus
- rajoonikeskused
- muud linnalised asulad
- suuremad liitasulad
- suuremate asulate mõju piirid

itua et
nahtuse
spetsia-
on meie
ne aren-
kõrgem
teistel
linnadel
näiteks
orrelidav
300 000
aga, Pär-
keskmise
ga lin-

on siiski
om Eu-
ühedalt
näita-

üksustena perspektiivse arengu seisukohalt sellist tähtsust kui nende tuumikud — liitasulad, kuna nad on suhteliselt labiilsed, olenedes administratiivjaotusest, majandamisüksustest ja teistest muutuvatest teguritest. Liitasulad on oma arengus palju stabiilsemad. Juba praegu paikneb liitasulais üle 75% vabariigi rahvastikust. Seoses jätkuva rahvastiku kontsentratsiooniga kasvab nende osatähtsus veelgi. Seetõttu keskendame tähelepanu liitasulate vaatlemisele.

Võrreldes NSV Liidu asularühmade keskmiste suurustega on meie liitasulad ja hierarhilised allsüsteemid tagasihoidlikud: ainult Tallinna liitasula kuulub keskmiste hulka. Tartu liitasula on väike, kõik teised aga väga väikesed. Selles ei oleks midagi halba, kui liitasulate sotsiaalne arengutase oleks niivõrd kõrge, et nad suudaksid täielikult rahuldada neis elavate inimeste vajadusi. Paraku see nii ei ole.* Ühiskonna võimalused on alati piiratud, sest peab arvestama rentaalust. Meie hajutatud asustuse juures ei ole võimalik ehitada isegi kõige primitiivsemat kauplust igasse külla, sest kulutused hoone ehitamiseks ja ekspluateerimiseks oleksid liialt suured. Kõige väiksema, ühe müüjaga kaupluse rentaabliks funktsioneerimiseks on vaja umbes 400 alalist ostjat. Keskkooli (mõnesajale õpilasele) saame ehitada piirkonda, kus on mitte vähem kui 2000—3000 elanikku, vastasel juhul ei jätku kooli jaoks lapsed. Põllumajandusliku tehnikumi normaalseks funktsioneerimiseks on vaja mõnikümme tuhat elanikku, kõrgkooli jaoks aga mõnisada tuhat. Seetõttu rahuldab väikese asula elanik suhteliselt tihti oma tarbeid suuremas asulas. Suurema asula elanik kasutab veel suurema asula teeneid palju harvemini. Ning lõpuks, küllaldase suurusega asulas saavad elanikud rahuldada oma vajadusi niivõrd täielikult, et

üpris harva tunnevad vajadust «asja pärast» kuskile mujale sõita. See on seletatav asjaoluga, et teatava elanike arvu juures tööalade ja teenuste nomenklatuur saavad olla isegi piiratud võimaluste juures niivõrd suured, et rahuldavad absoluutse enamuse elanikkonnast. Oleme püüdnud selgitada igapäevaste või nn. standardsete, aga ka suure osa mittestandardsete vajaduste rahuldamist kindlustavat elanike kontsentratsiooni. Meie küsitlused ja inimeste migratsioonide põhjuste ning suundade analüüs lubavad oletada, et sotsiaalselt suudab elanikke enam-vähem piisavalt rahuldada selline liitasula, milles elab 30 000 elanikku, keskkuses aga vähemalt 20 000. Väiksematel liitasulatel on võimalused inimeste mitmekesiste vajaduste rahuldamiseks võrdlemisi piiratud nende madala potentsiaali tõttu. Seetõttu on täheldatav liitasulate stiihiline püüd oma potentsiaali suurendada. See on võimalik nii liitasulate endi kasvu kui ka teiste liitasulatega liitumise teel. Liitasulate endi kasv on meil rahvastiku madala iibe tõttu suhteliselt aeglane ja vajab sihipärast reguleerimist juurdekasvu suunamisega sinna, kuhu see on kõige otstarbekam. Liitumise teel potentsiaali suurendamiseks on paremad eeldused lähestikku paiknevatel liitasulatel, millel on hea transpordiühendus. Sellised on Põhja-Eestis asuvad Tallinna-Rakvere-Kohtla-Järve liitasulad. Põhja-Eestis on rahvastiku paiknemine saavutanud kõrge kontsentratsiooni. Kitsal asustatud ribal, mis hõlmab umbes 5000 km² (ca 11% vabariigi territooriumist) elab ja töötab üle 700 000 inimese (ehk pool vabariigi elanikkonnast). Elanikkonna tihedus selle lintsüsteemi piires on 120 inimest ühel km²-l, mis ületab mitmekordselt vabariigi keskmise näitaja.** Linnu ja teisi asulaid ei ühenda

selle lintsüsteemi piires mitte ainult vabariigi kõige täiuslikumad transpordimagistraalid (Tallinn—Narva raudtee ja maantee), vaid ka ühised gaasi-, elektri- ja telefonivõrkude süsteemid, ühiselt kasutatavad puhkealad, koopereerunud tööstusettevõtted, ühised teenindusettevõtted, kultuuri- ja õppeasutused.

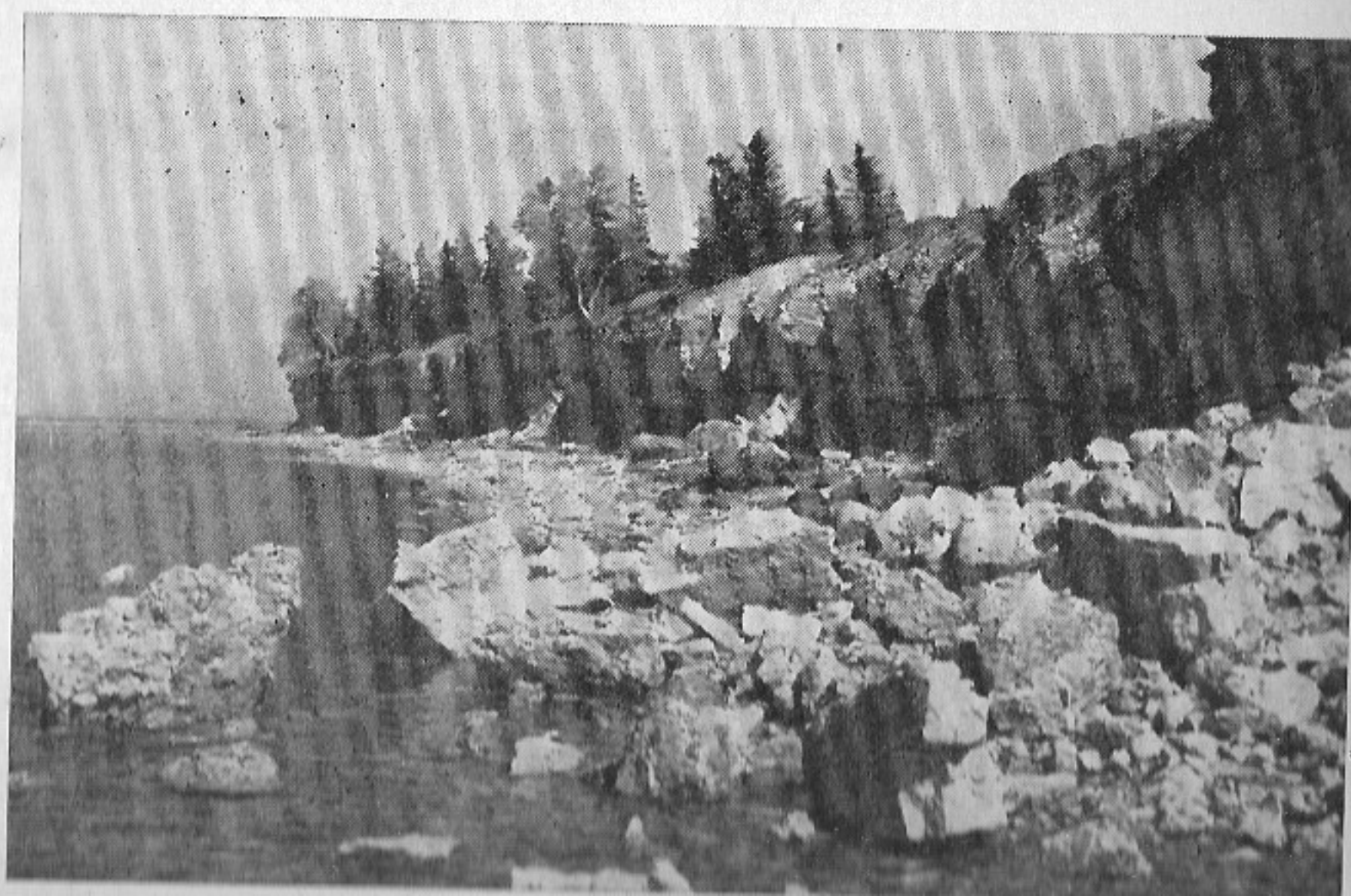
Mujal Eestis on liitasulad väikesed, kaugused nende vahel suuremad ning sellise ulatusega seostatud süsteemi tekkimas veel ei ole. Liitasulate tekkimine, nii nagu linnade kasvigi, on elanike territoriaalse kontsentratsiooni tulemus; nende eksisteerimise ja funktsioneerimise aluseks on aga tihedad asulatevahelised sotsiaalsed sidemed: elanikkonna sõidud liitasulate piires, eeskätt grupi ääreasulaist tsentraalsesse asulasse oma perioodiliste ja olulisel määral ka igapäevaste vajaduste rahuldamiseks. Kui liitasula tsentrumiks on suur, arenenud funktsioonidega linn, on tal tugev külgetõmbejõud ja ta on suuteline organiseerima suurt liitasulat; väike, vähearenenud teenindusfunktsioonidega linn suudab nõrga külgetõmbejõu tõttu koondada enda ümber ainult väikest gruppi. Monofunktsionaalsel tsentraalsel asulal on territoriaalse ulatuse mõju umbkaudu kaks korda väiksem kui sama suurel polüfunktsionaalsel. Liitasulate territoriaalsel ulatusel on olemas kindlad piirid. Need tulenevad ajast, mida inimene on nõus kulutama sõiduks ääreasulast tsentrisse või vastupidi. Suhteliselt standardsete, igapäevaste vajaduste rahuldamiseks on mõnede spetsialistide arvates inimene nõus kulutama sõiduks ühes suunas 1,0—1,5 tundi,^{33*} mis redutseerituna kaugusele (kaasaja liiklusolude juures) moodustab 40—60 km. Umbkaudu selline võiks olla liitasulate maksimaalne raadius. Tundub siiski, et praegu on see mõnevõrra väiksem. Ühtlasi näib, et

liitasulate kujunemise seosed on siiski keerulisemad. Arvatavasti sõltub liitasula raadius olulisel määral tsentrisisestest liiklusoludest. Seose mehhanism võib olla üldjoontes järgmine: liitasulad peavad kindlustama elanikele mitte väiksemaid, vaid suuremaid mugavusi kui eraldi funktsioneerivad asulad. Selle tagamiseks sõiduaja kulu tsentraalsest asulast ääreasulasse ei tohi ületada ajakulu sõidul tsentraalse asula piires. Nii näiteks moodustab maksimaalne ajakulu sõidul Tallinna piires (näit. Pääskülast Meriväljani), kasutades ühiskondlikku transporti, 60—70 min. Väiksema ajakuluga jõuab Pääsküla elanik rongiga Klooga randa, Vasalemma või Keila. Seega on need asulad kättesaadavuse seisukohalt Pääsküla elanikele isegi soodsamad kui Tallinna enda mõned linnaosad ja võiksid kuuluda Tallinna liitasula koosseisu. Väiksemal linnal, kus ajakulu sõiduks linna piires on väiksem, kujunevad ka väiksemad grupid.

Seega kujunevad liitasulad tõenäoliselt mitte ainult tsentri mõjul (olgugi et sellel on suur tähtsus), vaid tsentri ja ümbruskonna koostõmbe mõjul. Kujunemise mehhanism on väga keeruline ja ajakulu tegur on ilmselt üks olulisemaid, mis määrab nende arengut. Võib oletada, et liitasula sisene manustusaeg edaspidi veelgi väheneb, sest aja väärtus kasvab. Liitasulate ulatus võib suurenedagi tänu liikumiskiiruse kasvule.

Siinjuures võiks mainida, et Eesti asustuse omapäraks on asjaolu, et liitasulate tsentritest ääreasulaisse regulaarsete töökäijate hulk on suurem kui vastupidises suunas. Aktiivseteks liitasulate tsentriteks (s. o. sellisteks tsentriteks, kuhu sisse sõidab tööle rohkem inimesi kui välja) on näiteks Tallinn, Narva, Tartu, Jõgeva. Suurem osa teisi tsentreid on passiivsed. Teistes liiduvabariikides esineb passiivseid tsentreid harva ja pendelmigratsioon

* Meie arvates võib normaalseks pidada aega ki 40—50 min., mis koorma ülemääraste elanike ajabilansil.

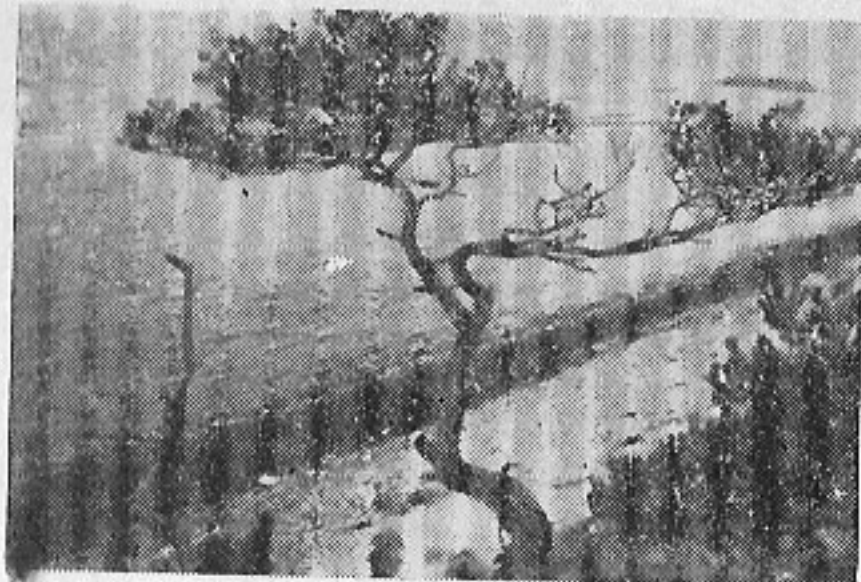
162. Rannamõisa
vaade

visuaalsele tajule mõjuvate looduslike ja tehislake komponentide (reljeef, haljastus, veekogud ja hoonestuse iseloom) koosmõju alusel on meie vabariigis võimalik eristada 10 arhitektuurilis-maastikulist rajooni. Igale sellisele rajoonile on omane teatav, peamiselt seal domineeriv hoonestusviis. Lahtistele tasandikele on iseloomulikud suhteliselt suured külad, esineb kompaktsed või hajusaid külasid kompakt-

sete südamekega; kinnistel ja soistel tasandikel esineb pisikülade võrk; lainelistel, lahtistel maastikel, samuti mere- ja järveäärsetel tasandikel esinevad tihti suhteliselt suured, venitatud tänavkülad; väga hajusad külad on iseloomulikud künklikule maastikule, kusjuures lahtistel künklikel maastikel on nende võrk väga tihe, kinnistel maastikel aga hõre; urbaniseerunud piirkondades domineerivad rahvarikkad kü-

163. Lääne-Eesti
lahtine tasandik

lad, kusjuures siin esineb kõige enam kompaktseid külatüüpe.

Maa-asulate arengu peamiseks tendentsiks on liitasulaisse kuuluvate alevike ja külade kasv ja nende hoonestuse kompaktse suuremine ning liitasulaist väljaspool asuvate külade hääbumine.* Selle nähtuse liikumapanevaks jõuks on suuremate asulate mõned sotsiaalsed eelised, mis väljenduvad eeskätt elu-otsuste organiseerimisel saavutatavas aja kokkuhoius. Meil praegu kujunenud hajusa maa-asulastiku juures asuvad töökohad, kauplused, koolid, lasteasutused ja teenindusettevõtted elukohtadest kaugel. Elanike koondamisel suurematesse asulatesse kaugused vähenevad. Odavam ja kergem on ehitada elamuid ning tõsta nende heakorra taset — varustada tsentraalse kütte, vesivarustuse, kanalisatsiooni ja elektrienergiaga; alanevad ühiskondlike hoonete maksumused ja asulate ekspluateerimiskulud. Samal ajal ei saa maa-asulaid ehitada ka üleliia suurte ja kompaktsetena — siis tunduvad nad elanikele liialt «linlikena» ja side ümbritseva maaga lõtvub — on ju oluline osa maaelanikest maaharijad. Maa-asula suurus on sõltuv tema funktsionaal-

sest struktuurist. Kui selles domineerivad linlikud alad — kasvab ta suuremaks, kui valitsevad ruraalsed, s. o. kui maa-asula on «puhas» põllumajanduslik asula — jääb ta väiksemaks. «Puhaste» põllumajanduslik asula saab vaevalt kunagi olla rahvarikkam kui mõnisada inimest, sest tema elanikkond on seotud maaharimisega, suurema põllumajandusliku asula puhul läheks aga tööpiirkond liialt ulatuslikuks. On olemas ka tihe korrelatiivne seos maa-asulate suuruse ja rajoonide praeguse põllumajandusliku tootmise arengutaseme vahel, millest võib järeldada, et elanike arvu suurendamine meie maa-asulates võib tootmisele kasu tuua. Suuruse optimaalset piiri selle seose järgi määrata on raske, näib, et praegu on see põllumajanduslikel maa-asulatel mitte üle 300 elaniku, põlufunktsionaalsetel maa-asulatel umbes 500–600 elanikku. Muidugi mõista omandab suures maa-asulas erilise tähtsuse õige planeerimisstruktuur ja hoonestusviis, mis peavad vastama elanike vajadustele ja maaelu spetsiifikale. Neid küsimusi käsitleme järgmises peatükis.

Tervikuna on meie asustus arenenud looduslike ja sotsiaal-majandus-

* Suurenevaid ja hääbuvaid maa-asulaid on kõikides suurusgruppides, kuid mida suurem on maa-asula, seda vähem esineb tema hääbumise juhtumeid. Nii on ajavahemikul 1959–1971 suurusgrupis kuni 25 elanikku kasvanud kõigest 11% asulaid ja 89% asulaid on kahanenud; suurusgrupis 26–50 elanikku on kasvanud 16,1% ja 83% asulaid on kahanenud; suurusgrupis 51–100 elanikku on kasvanud 16,2% asulaid; suurusgrupis 101–200 elanikku — 47,8%; suurusgrupis 200–500 elanikku — 68,0%; üle 500 elanikuga asulad on peaaegu kõik kasvanud. Kasvu seisukohalt on meil «pöörde- liseks» ca 200 elaniku- ga maa-asula.

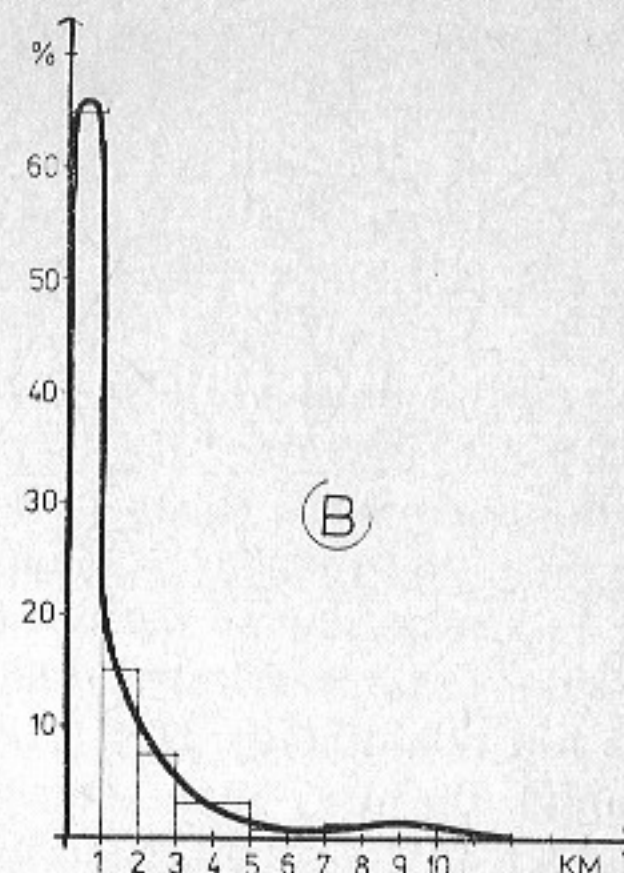
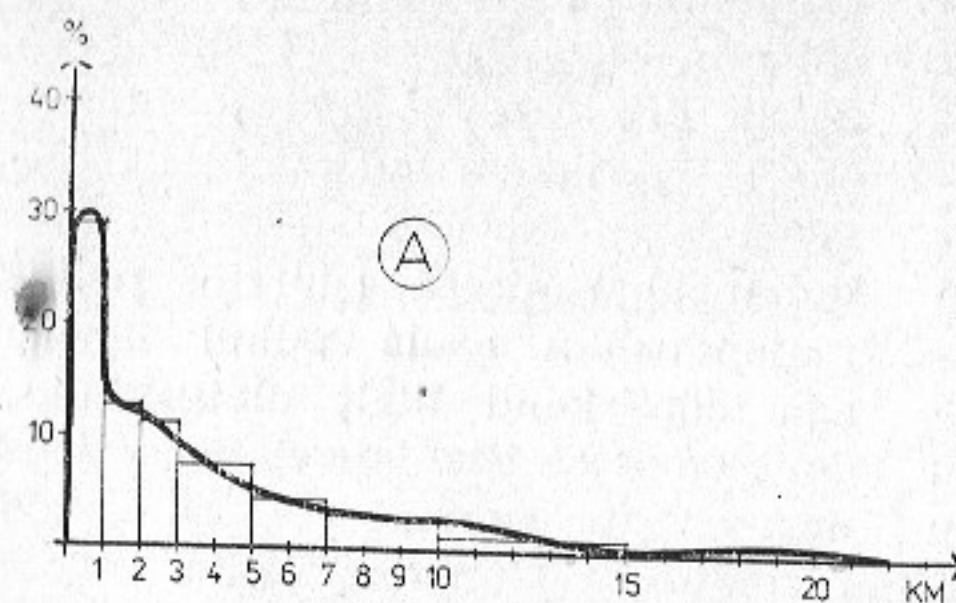
Enam-vähem samasugune maa-asulate suure- renemise ja hääbumise protsess on täheldatav ka Leedus ja Lätis. Pea- miseks erinevuseks on see, et seal on «pöörde- liseks» ca 100 elanikuga maa-asula, mis on tingitud põllumajanduse madalamast kontsent- ratsioonitasemest ning vabariikides.

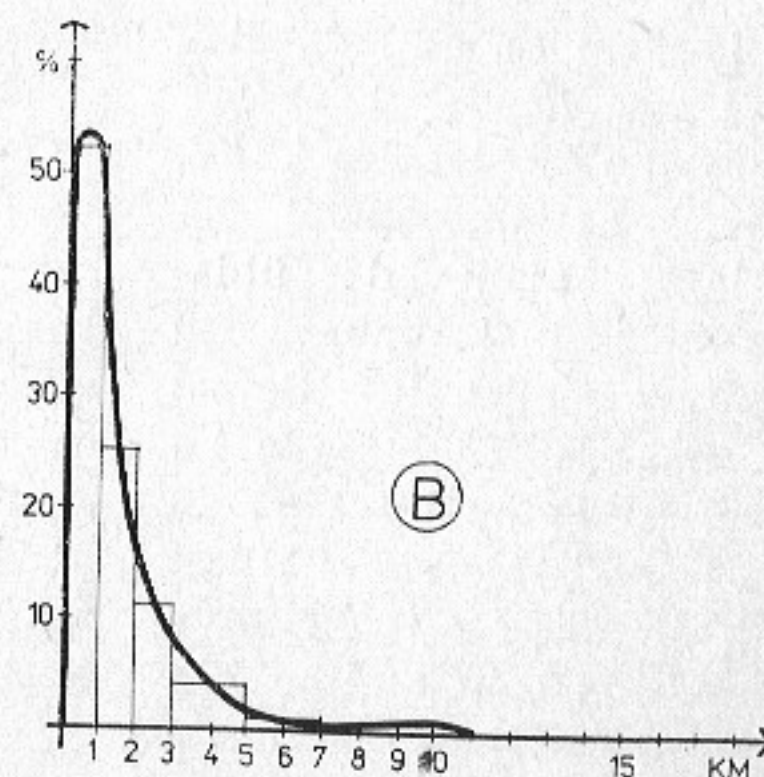
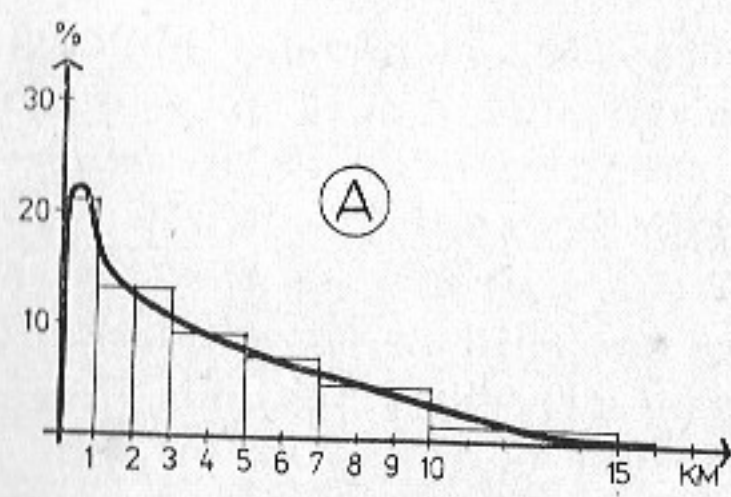
168. Lõuna-Eesti künnklik kinnine maastik

elurahast
mutusteni

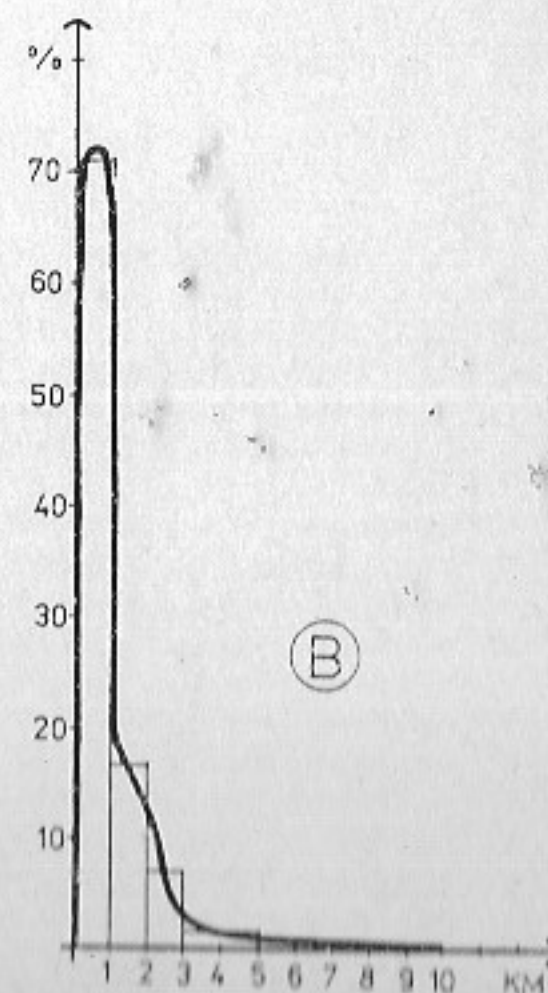
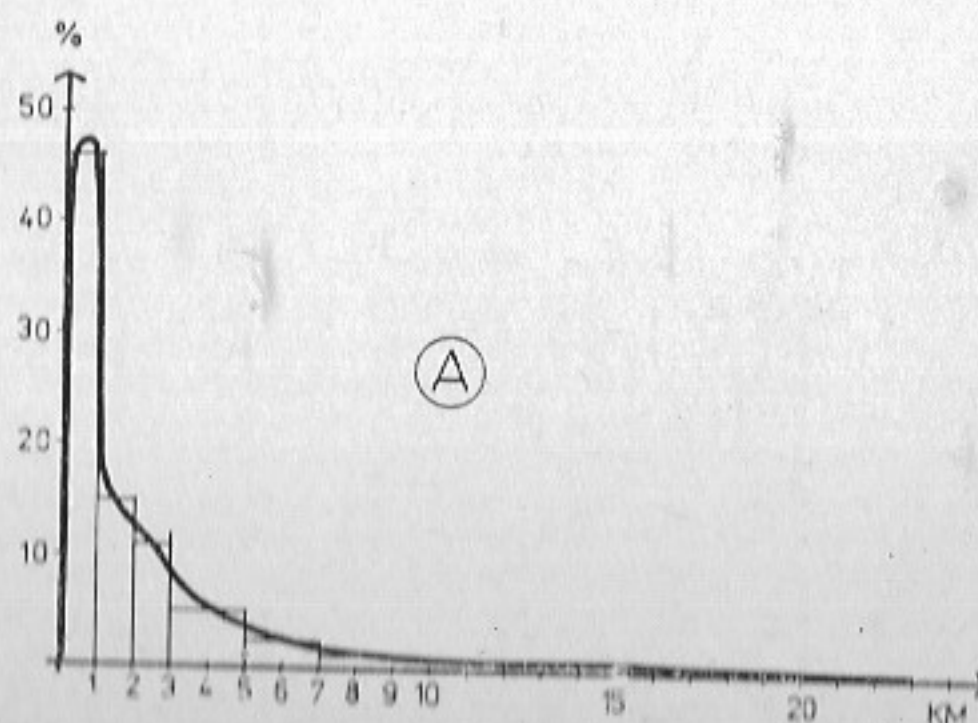
lusteni:
ing,
e poolt

klassi-
ti: A —
— elani-
— tavit

ed kau-
ast töö-
faktiili-
— ke
— ad

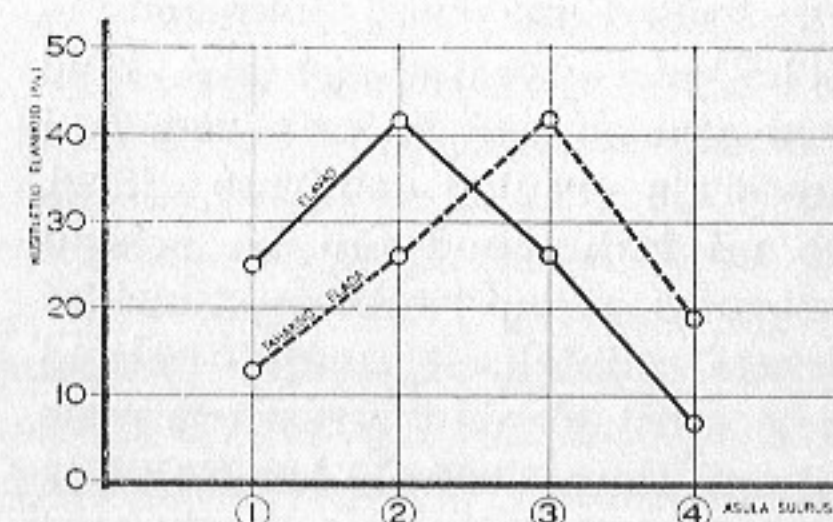

like tingimuste mõjutusel. Asustuse kui süsteemi põhilisteks puudusteks on isegi mitmete meie suuremate liitasulate liialt madal potentsiaal ja maa-asustuse ülemäärane hajutatatus. Samal ajal on asustuse arengutendentsid progressiivsed, kuna vastavad ühiskonna vajadustele ja võimalustele.

Asustuse arendamise tähtsaimaks ülesandeks on meil otstarbeka liitasulate süsteemi kujundamine. See tingib transpordimagistraalide ja ühiskondliku transpordi eelisarendamist. Ühtlasi näib, et meie praeguse killustatud asustuse juures, mis ei suuda alati kindlustada intensiivsele ühiskondlikule transpordile vajalikku koormust, on liitasulate kujundamise üheks soodustavaks tingimuseks ka individuaaltranspordi arendamine ja sellega seoses olevate probleemide lahendamine. Teisest küljest on killustatud asustus nähtavasti üheks individuaalsõiduvahendite hulga kiire kasvu põhjuseks (on ju Eesti kõige enam autodega varustatud vabariik Nõukogude Liidus).

Teiseks ülesandeks on perspektiivsete maa-asulate elanike arvu suurendamine piirini, mis on põhjendatud tootmise huvidega, otstarbekas sotsiaalselt ja ökoloogiliselt ning pole majanduslikult koormav.

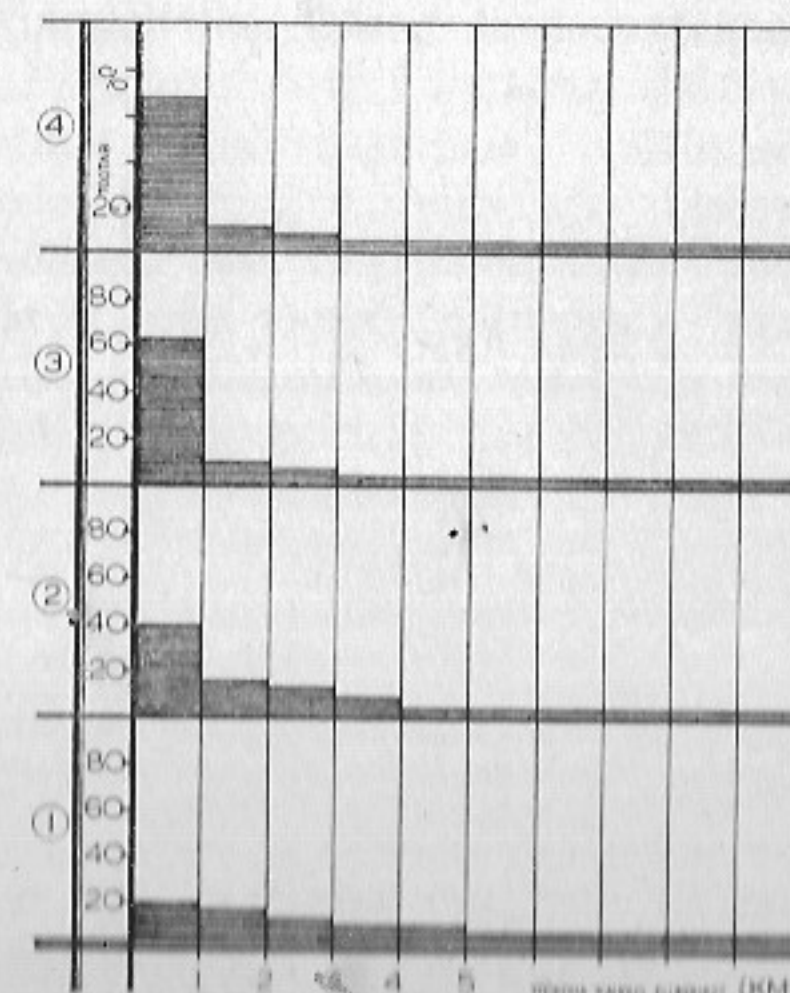
Kolmandaks ülesandeks on puuduliku potentsiaaliga suuremate liitasulate tsentrite arendamine eesmärgiga luua regulaarne, kogu süsteemi huve arvestav linnade — tugipunktide võrk.

172. Lasteasutusteni:
A — faktilised, B —
elanike poolt soovita-
vad

173. Maaelanike soovid külade suuruse kohta: 1 — talu; 2 — alla 100 elanikuga asula; 3 — 100—500 elanikuga asula; 4 — 500—2000 elanikuga asula

174. Elu-ja töökoha vaheliste keskmiste kauguste sõltuvus asula suurusest

ASULATE ARHITEKTUUR

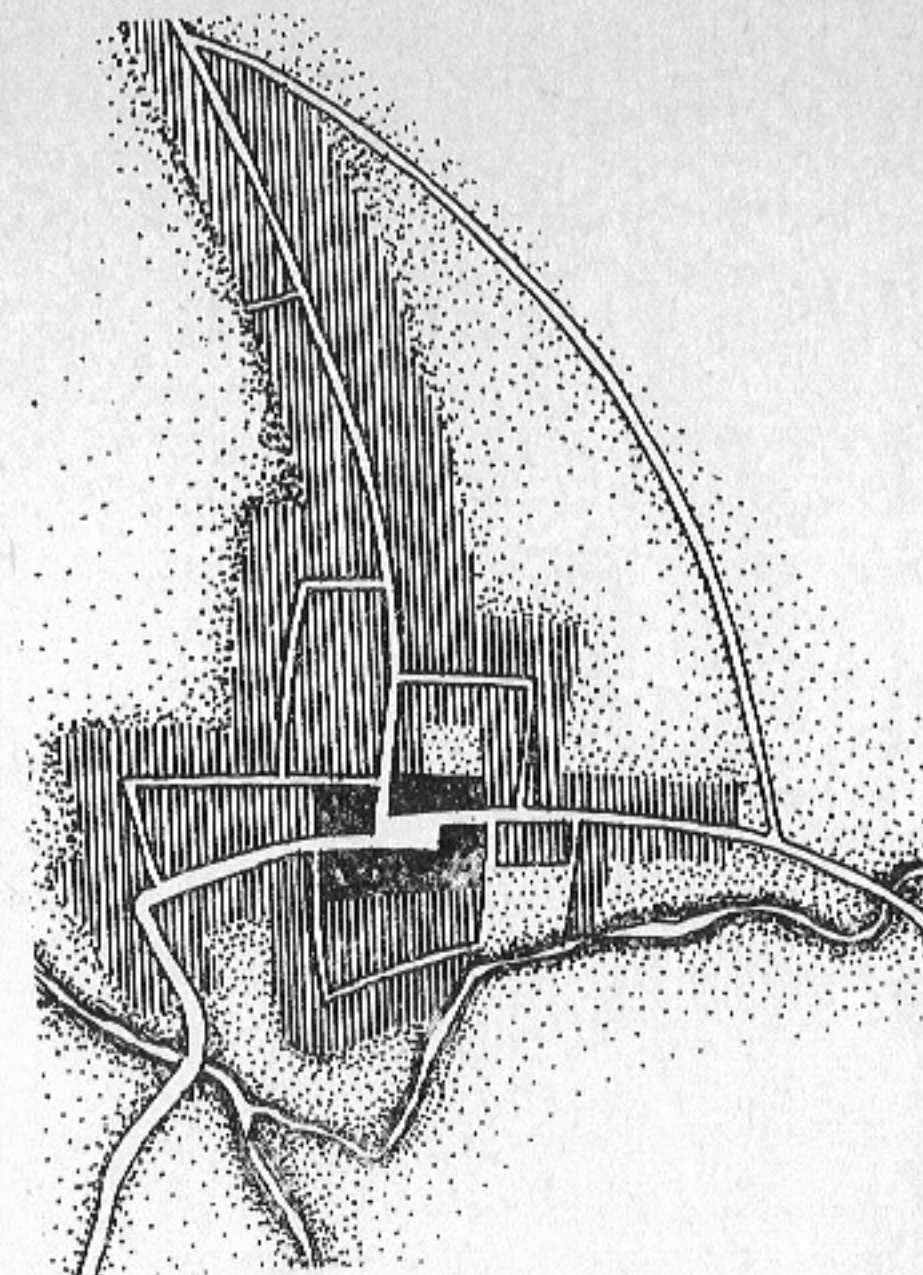
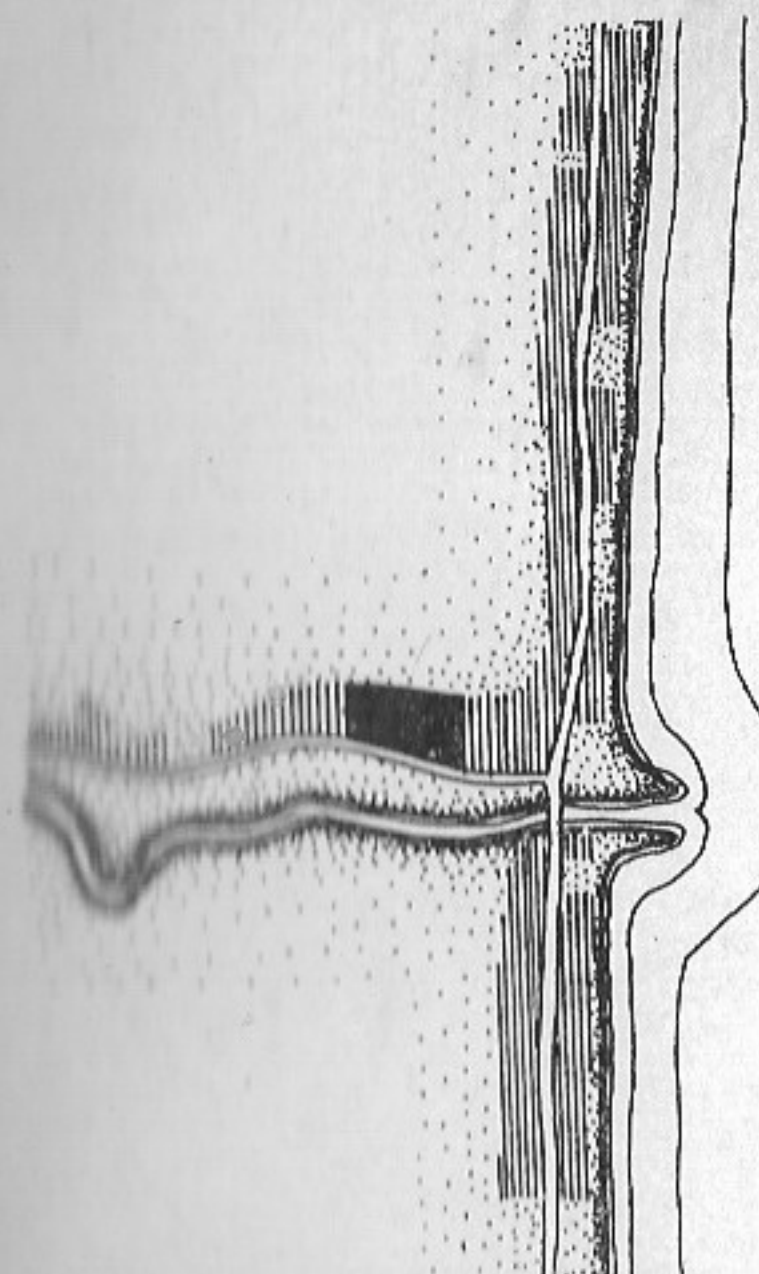
PLANEERIMISSTRUKTUUR

Asulate planeerimisstruktuuri all mõistetakse nende territoriaalse organiseerimise omapära, mis väljendub eeskätt plaani geomeetrilistes omadustes (plaani vorm, transpordikommunikatsioonide skeem).

Planeerimisstruktuur koos hoonestuse ja loodusega moodustab asula näo. Sotsialistlik ühiskond, likvideerinud maa eraomanduse, kõrvaldas varajasematel perioodidel valdusõiguslikest suhetest tulenenud raskused ja vastuolud asulate territoriaalses arengus ja lõi soodsad võimalused otstarbekate planeerimisstruktuuride loomiseks. Kuid isegi meie tingimustes ei ole asula planeerimisstruktuur vabalt määratav, vaid see kasvab välja kordumatutest kohalikest tingimustest. Asulad on nagu inimesed — neil kõikidel on teatav sarnasus, kuid samal ajal on nad ka erinevad. Kui grupeerida asulad suuruse järgi, võib nii kujunenud kui ka praegu arenevates planeerimisstruktuurides märgata suhteliselt palju ühiseid tüpoloogilisi jooni. Suurem osa meie pisilinnu (kuni 5000 el.) kasvas välja endistest küladest, kus hoonestus hõlmas peamiselt peatee piirkonna, ja seetõttu on neil lineaarne struk-

tuur. Plaani teljeks on peatänav, mis tekkis asulat läbiva maantee baasil, sellele lisanduvad mõned hiljem tekkinud paralleel- ja põiksuunalised tänavad. Elanikkonna ja hoonestuse tihedus pole kuigi kõrge, domineerivad üheperekonnaelamud; tihedus tõuseb ühiskondliku keskuse piirkonnas, kuhu koonduvad kauplused, sööklad, kultuuri- ja muud ühiskondlikud asutused (mis teevad mitte ainult asulat, vaid ka lähimat ümbrust) ja üksikud suuremad elumajad. Pisikäitised paiknevad laialipillatult — seega selge funktsionaalne tsoneerimine puudub. Kuna kõik on jalgsikäigu ulatuses, siis puudub ka asulasisene ühiskondlik transport. Niisugused on näiteks Kilingi-Nõmme, Kallaste, Antsla, Suure-Jaani, Mustvee ja paljud teised meie pisilinnad ja alevid. Selline planeerimisstruktuur võimaldab ühiskondliku keskuse head kättesaadavust ümbruse elanikele, asula paindlikku territoriaalset arengut: kasvamist igas suunas (pikuti, laiuti, radiaalselt jne.), iga-sugust tsoneerimist, ka hoonestuse tihendamist ja korruselisuse tõstmist.

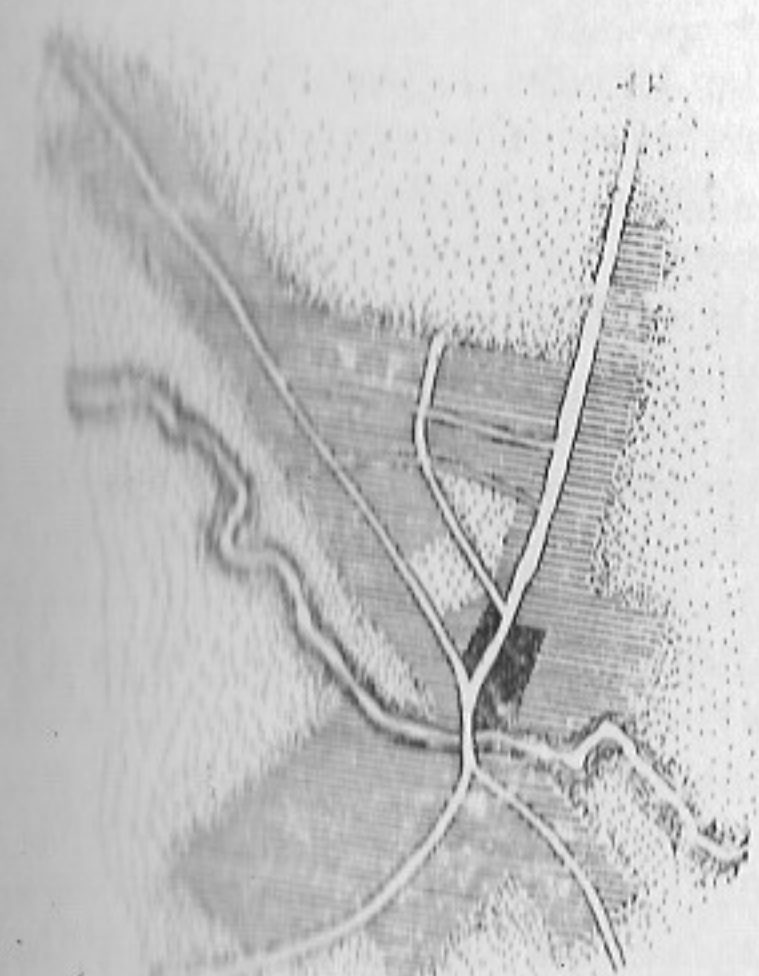
Planeerimisstruktuur võtab teise kuju, kui linna või alevi elanikkond

177. Mustvee

Radiaalse planeerimisstruktuuriga linnalised asulad

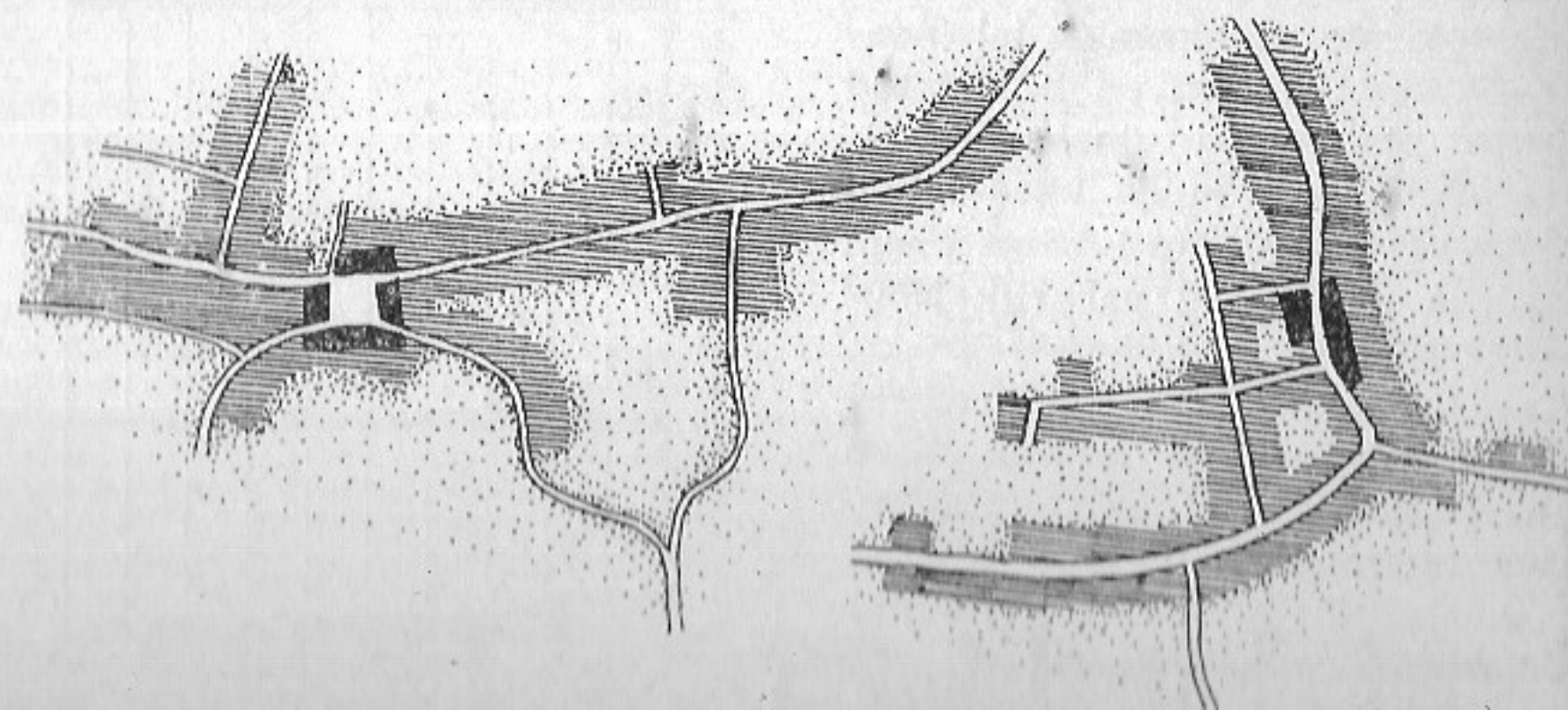
178. Paide

liselt suurte puhkealade järele. Need asjaolud kutsuvad esile funktsionaalsete tsoonide tekke ja arengu: asula territooriumi jagunemise elu-, tööstus- ja puhkerajoonideks, neid ühendavate transpordikommunikatsioonide ja arenenuma ühiskondliku keskuse kujunemise. Kuna nii suure asula territoorium ületab mugava jalgsikäigu piirid ja kujunevad küllaldase koormusega liiklussuunad, hakkab arenema ka asulasisene ühiskondlik transport. Ühtlasi hakkab asula kasvama kõrgusesse — hoonestatud territooriumi laialivalgumise vältimiseks tekivad paljukorruseliste elamute kolded. See tingib vajaduse arendada kogu asulat hõlmavaid maa-aluseid kommunikatsioone, mis omakorda soodustavad asula kompakt-suse suurenemist. Hõredalt hoonestatud lihtsakujulisest linnasulast hakkab kujunema tihedama hoonestusega keerulisema lint- või radiaalkontsentrilise kujuga linn. Sellise arengu algstaadiumis on näiteks Rapla, Paide, Jõgeva ja Keila, millel on radiaalne skeem; Paldiski (areneb mere ääres lintsüsteemina),

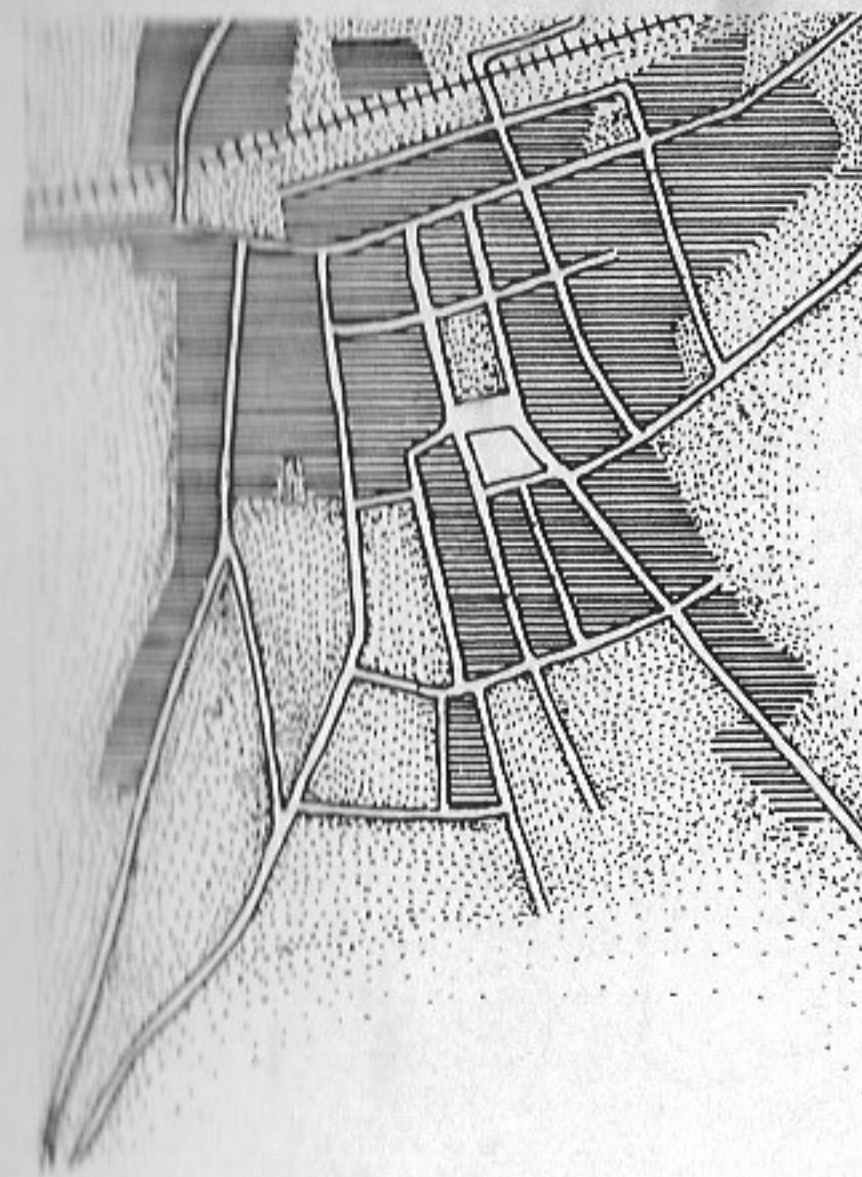
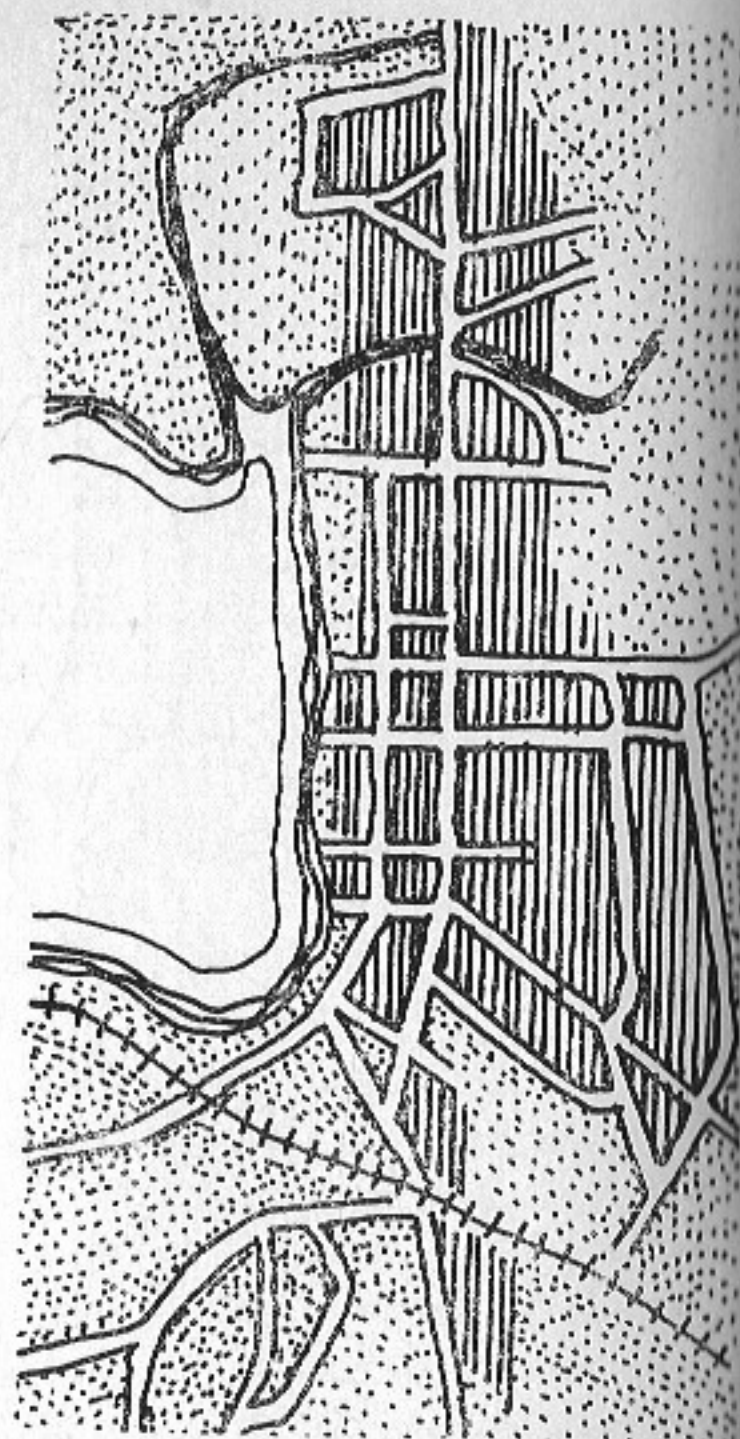
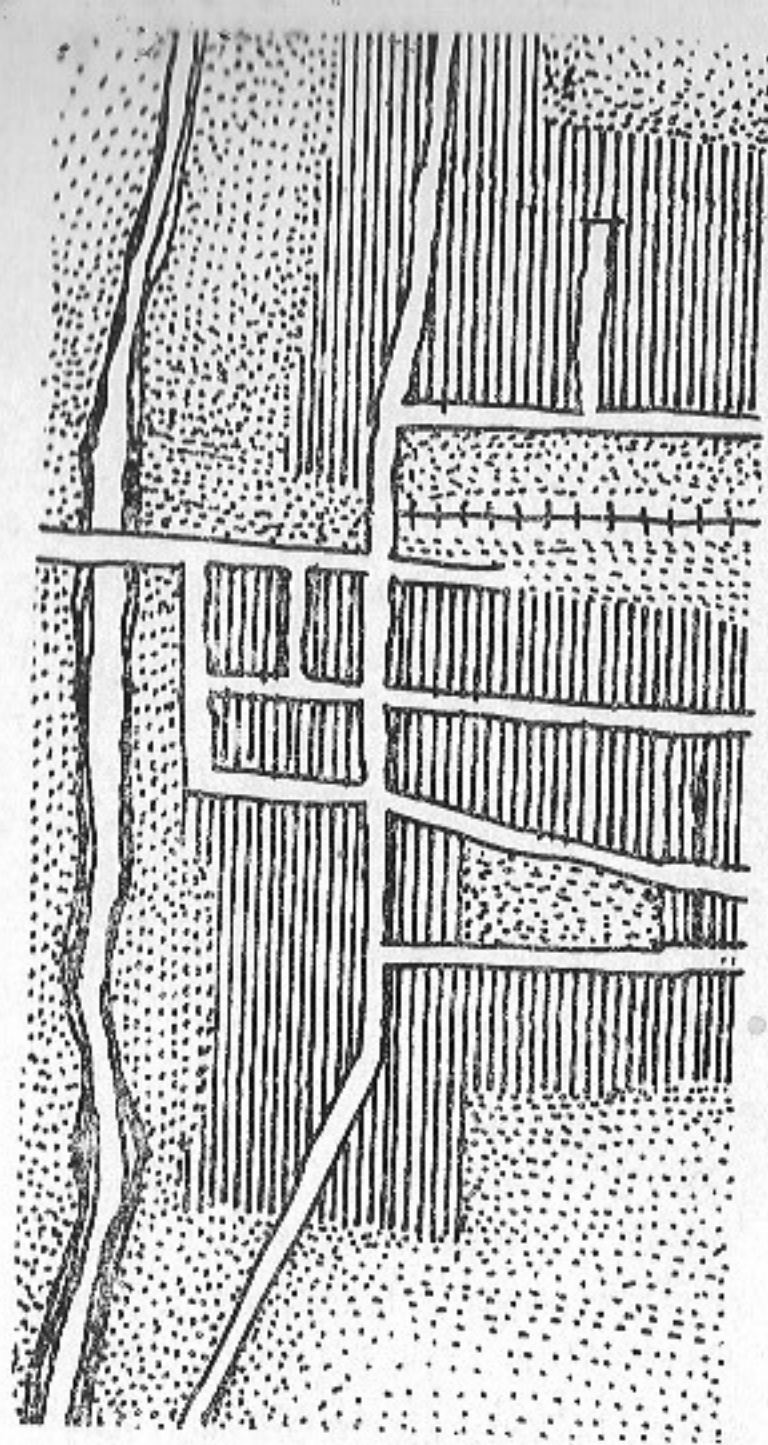
179. Rapla

- hoonestatud alad
- ühiskondlik keskus
- haljasalad

planeerimisstruktuuriga
Nõmme
hoonestatud
ühiskondlik
haljasalad

ületab 5000 piiri. Sellise suuruse saavutamiseks asula ainult juhul, kui on olemas vastavad kujundavad tegurid, meie tingimustes eeskätt tööstusettevõtted, mis linnaehituslike planeerimiseeskirjade kohaselt tuleb koondada tööstustsooni. Asula enda ja suurema teenindatava tagamaa tõttu tekib vajadus ka enamarenenud ühiskondliku keskuse ja suhte-

vas, siis Tallinna-suuruses linnas on kauba- ja inimveod kolossaalsed. Tallinna tööstus, kommunaalmajandus, ehitus ja elanikkond kasutavad (tarbivad ise ja saadavad ka välja) päevas üle 100 000 tonni mitmesuguseid materjale, seadmeid,

toiduaineid ja teisi kaupu; transpordivahendid veavad iga päev linna sees, aga samuti linnast sisse ja välja ligi 500 000 reisijat. On arusaadav, et transpordimagistraalide võrdlus elava organismi veresoonkonnaga ja tänavate nimetamine arteriteks ei ole liialdus. Suure linna planeerimisstruktuur peab arvestama transpordi korraldamise optimaalseid võimalusi ja isegi teataval määral olema sellele allutatud. Juba möödunud sajandi lõpul esitas hispaania insener Arturo Soria y Mata lintlinna kontseptsiooni, mille kujundavaks teljeks pidi saama kõige odavam ja kiirem ühiskondliku transpordi liik — roobastransport. Madridi lähiste ehitatud linnaosas oli see esialgu hoburaudtee, hiljem mootor- ja alates 1909. a. — elektritrass. Elanikkonna liialt madal planeeritud tihedus, mis ei kindlustanud trammi küllaldast koormust, kujunduslike, sotsiaalsete ning teiste linnaehituslike probleemide vähene ar-

Radiaal-kontsentrilise planeerimisstruktuuriga linnad:

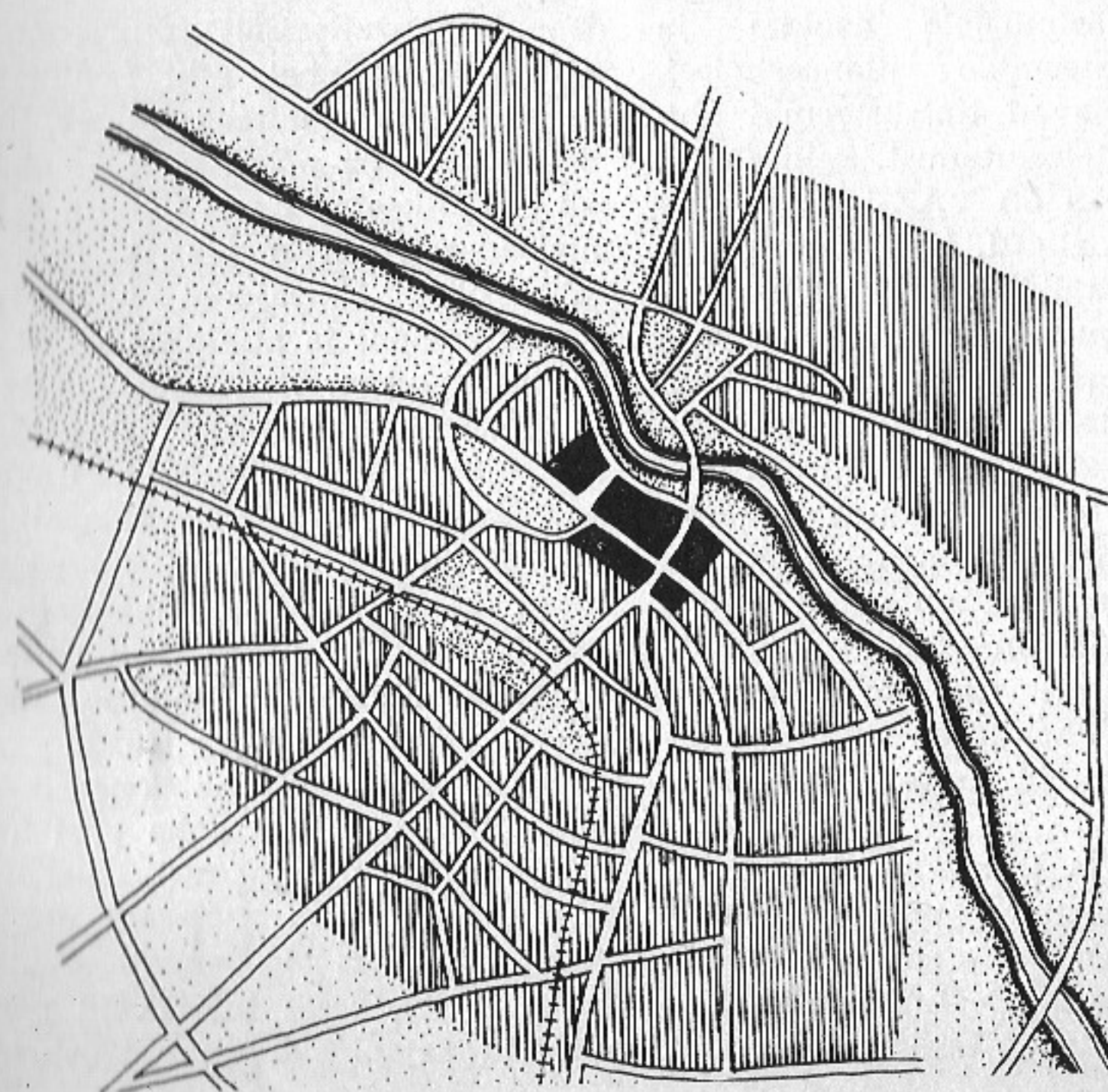
182. Rakvere

hoonestatud alad
haljasalad

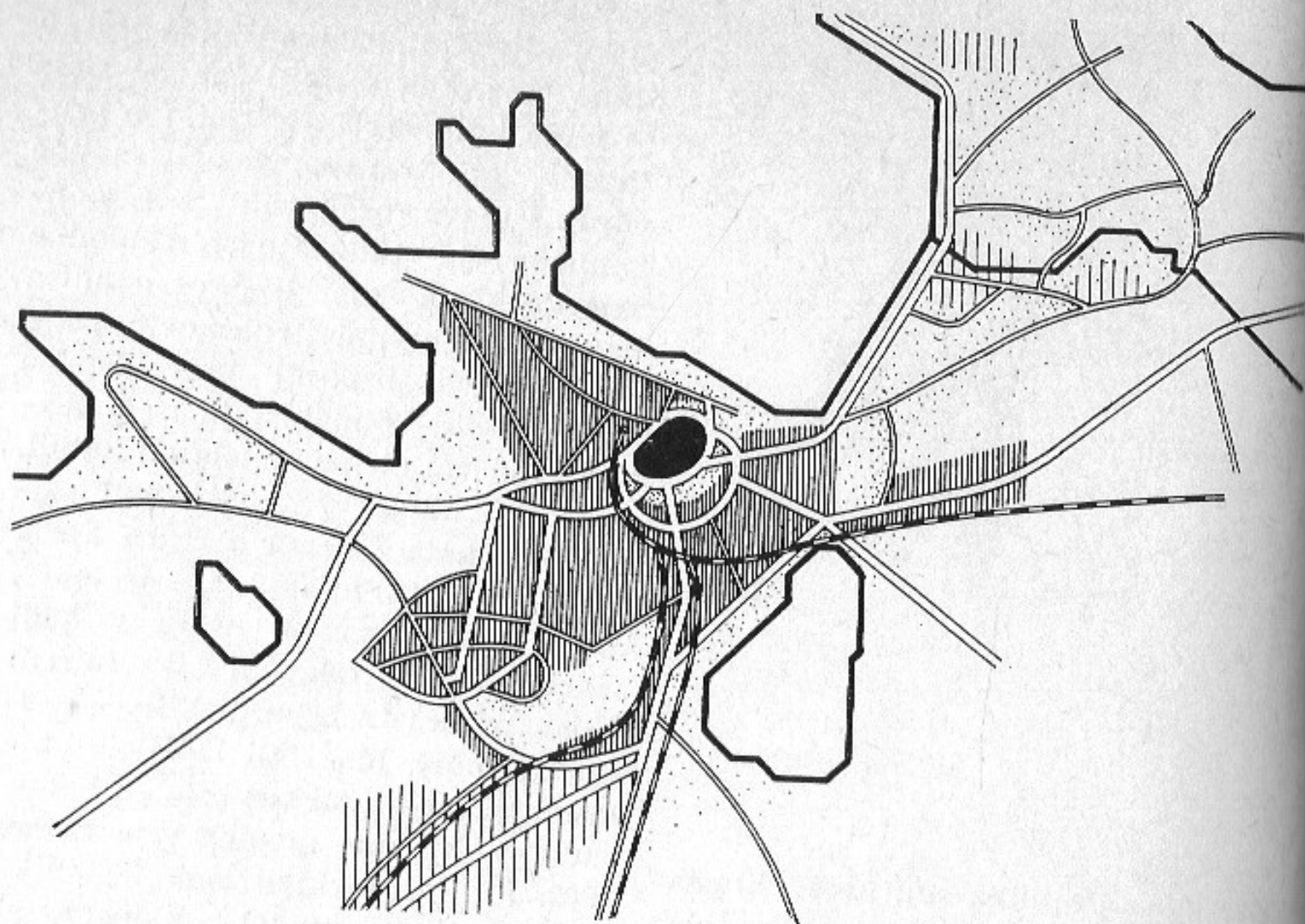
Türi (areneb mitmesuunalise lintsüsteemina) ja mõned teised linnad ja alevid. Ühe või teise arengusuuna tõukeks on siinjuures konkreetne maastikuline situatsioon ja ajalooliselt kujunenud teedevõrgu olukord.

Edasisel linna suurenemisel muutub planeerimisstruktuur veelgi komplitseeritumaks. Radiaalselt arenevatel linnadel tekivad ringtänavad, ühendamiseks radiaalseid magistraale omavahel ja juhtimaks transpordivooge kesklinnast eemale, lintlinnadel tekivad mitmed paralleelsed liiklusalad, sest üks tänav ei suuda tulla toime vajalike transpordivahendite läbilaskmisega. Funktsionaalne tsoneerimine muutub keerulisemaks, sest suureneb tööstus- ja puhkerajoonide arv; abiks peamisele ülelinnalisele ühiskondlikule keskusele, mis saab täiendava suure koormuse sissesõitnute arvel, tekib vajadus elurajoonide ühiskondlike keskuste järele. Suureneb ühiskondliku transpordi marsruutide hulk, linn kasvab üha rohkem kõrgusesse, hoonestus- ja

elanike tihedus suureneb. Radiaal-kontsentrilise süsteemi järgi kujuneva linna näiteks on Rakvere, kujunenud radiaal-kontsentriliseks linnaks on Tartu; lintsüsteemi järgi, paralleelselt Tamula järvega kujuneb Võru ja kujunenud lintlinn on paralleelselt merega kulgev Pärnu; lintlinnaks kujunemise tendents on Kohtla-Järvel. Meie vabariigi suurim linn Tallinn on käesolevaks ajaks saanud võrdlemisi selge radiaal-kontsentrilise struktuuri, kuid seoses hoonestuse levikuga läände paralleelselt Keila raudteega ja ida suunas areneva Lasnamäe kompleksse elu-tööstusrajooniga täieneb ta kahe tugeva lintsüsteemiga. Selline plaanide transformatsioon tekib seoses vajadusega kujundada suuremas linnas soodsamat transpordisituatsiooni. Transpordi osatähtsus kasvab linna suurenedes tohutult. Kui meie pisilinnad on põhiliselt jalakäijate päralt, nende kaubakäive ulatub kõigest kümnetesse tonnidesse ja sissesõitnute arv sadadesse inimestesse päe-

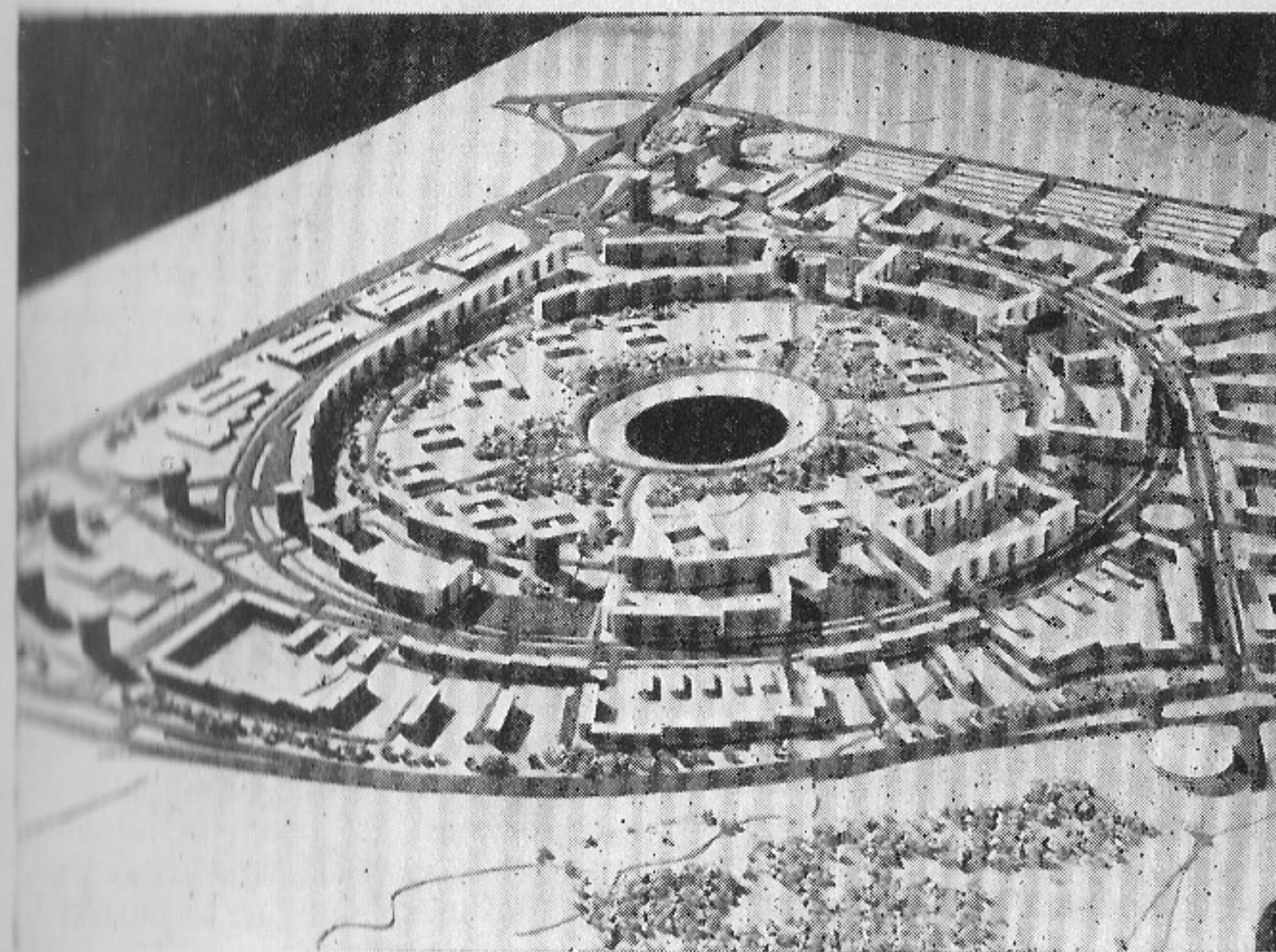
183. Tartu

vestamine, s. o. linnaehitusliku kontseptsiooni allutamine ainult transpordile tegid sellise linnalinnal idee väheleuliseks. Kuid A. Soria y Mata teeneks oli tähelepanu suunamine transpordiküsimustele asulate ja nende süsteemide planeerimisel. Kaasajal leiavad lintsüsteemid üha laialdasemat kasutamist. Sellise süsteemi näiteks on VAZ-i autoehitajate linn Togliatti, kus spetsiaalsete automagistraalide abil, millel konveierina liiguvad mahukad autobusid, transporditakse väga lühikese ajaga otse tehase väravatesse kümned tuhanded töötajad. Lintsüsteemina on arenenud Nõmme linnaosa Tallinnas. Selle peamiseks pikitelgedeks on elektriraudtee ja Vabaduse pst., mis on võimelised kindlustama kiiret transpordiühendust pikisuunas, ühendades linna läänepoolsed rajoonid ja tagama kesklinnaga.

Väga heaks lintsüsteemi näiteks, mille prototüübina võib vaadelda kolmekümnendatel aastatel esitatud N. Miljutini linnaehituslikke ideid, on Tallinnas Lasnamäe rajooni

planeerimiskava. Elurajooni telgedeks on projekteeritud kaks tranšeedesse süvendatud kiirmagistraali. Elamud paiknevad platool, väljaspool transpordivahendite müratsiooni. Paralleelselt elurajooniga, sellest lõuna pool, piki Leningradi maanteed ja raudteed kulgeb tööstusrajoon, aga põhja pool — platool — puhkealad Kose, Lükati, Pirita metsapargi, Pirita jõe ja Tallinna lahe näol. Elurajooni ühendavad tööstusrajooni ja puhkealadega kiirmagistraalidega risti kulgevad teed, mis ületavad kiirmagistraale sildade abil. Selline struktuur kindlustab hea ühenduse kesklinnaga ja mugavad lühikesed ühendusteel elurajooni ja töö- ning puhkekohtade vahel. Elanike kõrge kontsentratsioon kindlustab küllaldase koormuse ühiskondlikule transpordile, tema ökonoomse funktsioneerimise, võimaldades ühtlasi koha peal luua arenenud ja mitmekesisest ühiskondliku teenindamise süsteemi; puhkealade lähedus leevendab elanike suurest tihedusest tulenevaid negatiivseid asjaolusid; suur tööstusra-

joon kindlustab laialdase töövaliku.

Omapäraselt on lahendatud Väike-Öismäe elurajoon Tallinnas. Tema kujunduslikuks teljeks on ovaalse kujuga ringmagistraal, mis oma sisult on suletud lintsüsteem. See ovaal asub kahe magistraali — Paldiski maantee ja Ehitajate tee ristumiskoha läheduses ja on mitmes kohas nendega ühendatud. Selline paigutus võimaldab juhtida transiittranspordi elurajoonist mööda ja jätab rajoonisisese ringmagistraali ainult kohalike sõitude jaoks. Looduslikud tingimused (lähedal asuvad metsaalad, Harku järve supelrand) soodustavad igapäevase puhkuse otstarbekat korraldamist. See rajoon on planeerimise seisukohalt üks ökonoomsemaid Tallinnas ja kogu Eestis.* Kui linnade planeerimisstruktuuri ratsionaalselt transformeerida ja ühiskondlikku transporti edasi arendada, siis linnade suurenemine teatavates piirides ei too kaasa keskmiste ajakadude olulist suurenemist. Saksa DV linnauurijad väidavad, et nende lin-

nade saavutatud arengutaseme juures moodustuvad need keskmiselt 45 min.³⁵ Märkatavalt suurenevad ajakaod linnasiseses liikumises, kui linnade elanike arv ületab 500 000–600 000 inimest. Seetõttu hakkavad neis tekkima spetsiaalsed transpordisüsteemid (näiteks kiirmagistraalid, allmaaraudteed jne.). Nõukogude Liidus peetakse allmaaraudteid vajalikeks miljonilinnades.

Vaataksime maa-asulate planeerimisstruktuuri arengutendentsi.

Kui veel 1939.—1940. a. oli 700 000-lise maaelanikkonna põhiliseks tegevusalaks põllumajandus (rakendatus üle 300 000 inimese) ja maaelanikke võis samastada põllumajandusliku elanikkonnaga, siis kaasajaks on olukord muutunud. Suurema tootmismahu juures on 470 000-lisest maaelanikkonnast põllumajanduses rakendatud kõigest 100 000 inimest ehk vähem kui vee- rand. Maainimesi ei tohi enam samastada põllumajandustöötajatega,

185. Ringsüsteemae planeerimisstruktuuriga elurajooni näide — Väike-Öismäe elurajoon Tallinnas. Arhit. M. Meelak, M. Port. Projekt kinnitatud 1968. a.

* Projekti kohaselt on rajooni ette nähtud ehitada ligi 700 000 m² üldpinda (398 500 m² elamispinda) ja suur hulk ühiskondlikke hooned, elamute keskmine korruselisus on erakordselt kõrge — 9 korrust, kõrge on ka tihedus — 4204 m² elamispinda ühele hektarile (ligikaudu 40 000 in/km²), rajooni maksumus on ligi 100 miljonit rubla.

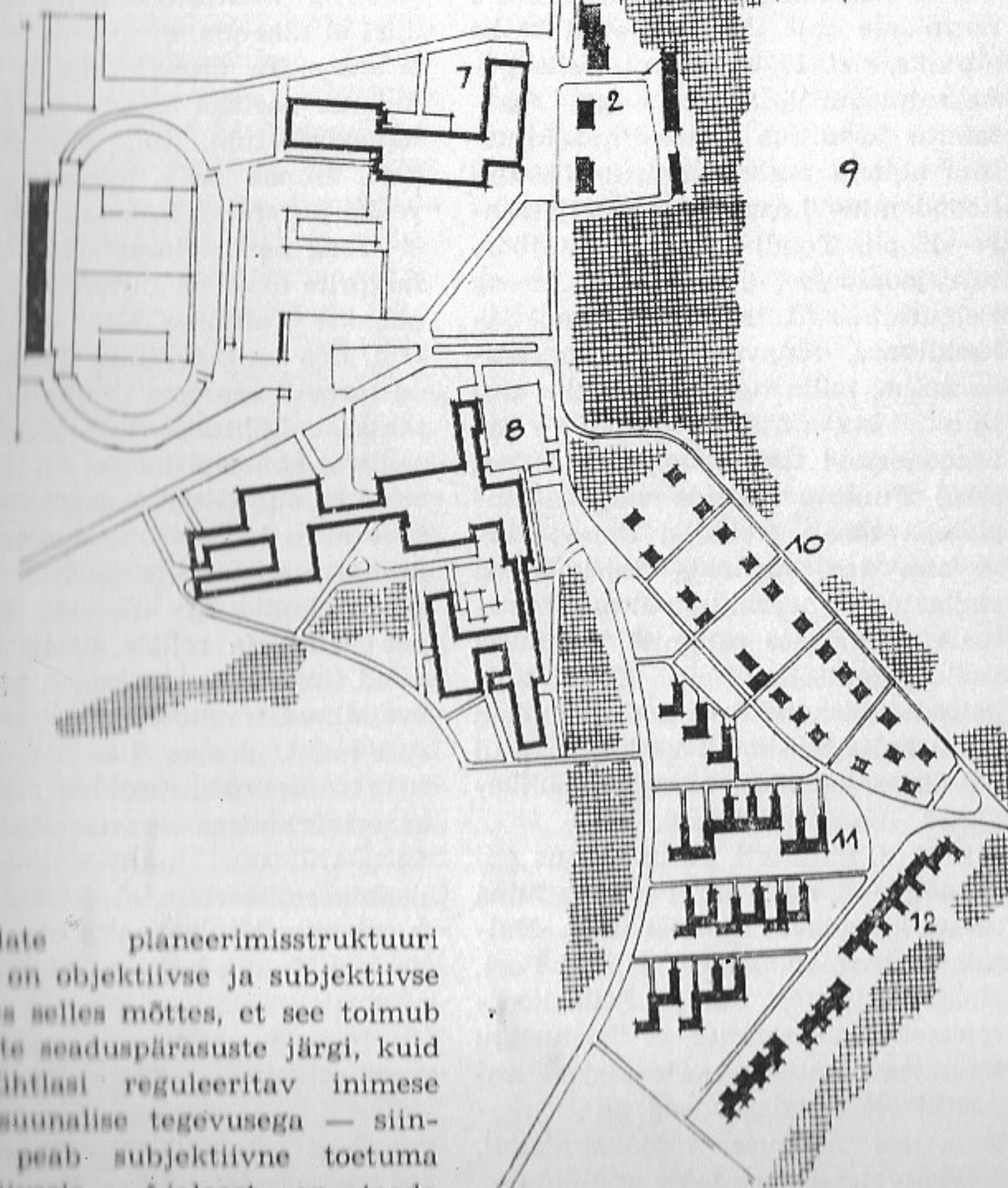
71. a. oli meil ener-
giasuhtes künni-
a. a. ha kohta 10
a. rohkem kui 1939.
a. (296 hobujõudu).

sest nende seas on palju teiste kutsealade esindajaid. Ka põllumajandustöötaja ise on kaasajal hoopis midagi muud kui mõnikümmend aastat tagasi. Vanasti tehti tööd hobusega, kaasajal — traktori, autoga ja elektri jõul liikuvate mehhanismidega*. Seoses sellega on muutunud ka maaelanike elulaad. See tingis vajaduse uue otstarbekama maa-asula tüübi kujundamiseks, mis ei pruugi oma kõikide elementide osas olla maaga nii tihestasti seotud kui vana maa-asula. Eelkõige väljendub see asulate funktsionaalses tsoonierimises. Kui varem oli iga maaelamu (talu) ühtlasi ka tootmisüksus, siis nüüd eralduvad elamud tootmisest, koondudes asula elutsooni; tootmine (loomakasvatus, remonditöökojad, garaažid, laod) aga kontsentreerub territoriaalselt eraldatud tootmistsooni. Selgelt eristub asula ühiskondlik keskus, mis püütakse paigutada elanike liiklemissuundade keskmesse, harilikult elu- ja tootmistsooni ühendava, kõige enam kasutatava tee ligidusse. Tihti kujundatakse selle läheduses ka asula park. Kasvatavate ja arenevate asulate elutsooni iseloomustab planeerimise seisukohalt suhteliselt arenenud tänavatevõrk, mis rajaneb paaril enam-vähem paralleelselt kulgeval pea- ja mõnel ristikulgeval tänaval. Meie parimad maa-asulad paistavad silma kõrge heakorrastusega: asfalteeritud tänavate, hoolitsetud haljastuse, tänavavalgustuse, kanalisatsiooni ja muude maa-asulate võrkudega. Heakorrastuse tase meie enamarenenud maa-asulais hakkab ületama oma teostuse kvaliteedilt ja ulatuselt linnade heakorrastuse taset. Mõnikord on meeldivam ka hoonestus, eriti ühiskondlikud hooned. Kui teistes liiduvabariikides on silmapaistvamaid tulemusi saavutatud linnade planeerimisel ja hoonestamisel, siis Eesti NSV-s on suurema hüppe teinud maaehitus. See ei

tulene mitte ainult maa-asulate iseloomu muutustest, vaid kogu meie maastikupildi transformatsioonist, mis seisneb ühesuguse kasutusviisiga maade massiivistamises ja teedevõrgu põhjalikus rekonstrueerimises koos suurte transportsõlmede elektrikõrgepingeliinide jne. väljaehitamisega.

Maaelanike kontsentratsioon ja seoses sellega maa-asulate plaanide kompaktsuse suurenemine on paratamatu. Kuid siiski tuleks jätkata otsinguid maa-asulate planeerimisstruktuuri täiustamiseks. Alternatiivina kompaktsale linnataolisele maa-asulale võiks esitada liitasula, mis koosneks üksikutest vabalt looduses paiknevatest suurematest ja väiksematest hoonetegruppidest, näit. täieliku heakorrastusega varustatud ühiskondlikust keskusest ja sellega seotud mõnest paljukorterilisest elamust ning mõnevõrra madalama heakorrastustasemega üheperekonnaelamute gruppidest, kus on võimalik vahetult elamu juures tegelda isikliku abimajapidamisega. Meie poolt läbiviidud küsitlused näitavad, et enamik maaelanikke pooldab teatavat maaelu spetsiifika säilitamist. Tehislik keskkond (asula planeerimisstruktuur, hoonestus, heakorrastus) peab ühelt poolt vastama kujunenud elutingimustele, teiselt poolt aga olema vahendiks elutingimuste kujundamisel. Kui me ehitame linnataolisi maa-asulaid, siis loome keskkonna, kus elu saab kulgeda linnaliselt. Kuid linnaelugi pole ideaal ja seetõttu on vajalik teatavate spetsiifiliste maaelu ja keskkonna joonte säilitamine. Seda soodustabki hajusam, looduslähedane, väiksematest hoonetegruppidest koosnev maa-asula planeerimisstruktuur, kus domineerivaks elamutüübiks on siiski üheperekonnaelamu. Õigesti kirjutab arhitekt B. Mirov³⁶: «...teatud mittemateriaalsete momentide nimel on inimene nõus taluma isegi ebamugavusi

ja lisakulutusi. Tuleks uurida, kas kõik see, millega oleme senini põhjendanud suurte kompaksete asulate loomist, ongi nii otsustava tähtsusega. Võrkude, heakorrastuse ja teedevõrgu ökonoomne kujunemine pole tähtsusetu, kuid neid ei tohiks lahendada samade kriteeriumide alusel, nagu linnade ehitamisel... Kultuurilise ja muu teenindamise korraldamiseks on olemas mitmeid variante ja võimalusi.» Näib, et ülalmainitud liitasula plaanistruktuur on üks võimalus probleemi positiivseks lahendamiseks.

Asulate planeerimisstruktuuri areng on objektiivse ja subjektiivse süntees selles mõttes, et see toimub kindlate seaduspärasuste järgi, kuid on ühtlasi reguleeritav inimese kindlasuunalise tegevusega — siinjuures peab subjektiivne toetuma objektiivsele. Ajaloost on teada palju utoopilisi linnaskeeme ja

186. Maa-asulate kaasaegse planeerimise näide — Vinnil Nädissovhoostehnikumi keskasula. Arhit. O. Randur. 1 — administratiivhoone; 2 — sektisioonelamud; 3 — kaubanduskeskus; 4 — klubi; 5 — lasteasutus; 6 — saun; 7 — spordikompleks; 8 — tehnikum; 9 — haljastus; 10 — ühepereelamud; 11 — blokeeritud elamud; 12 — eksperimentaal-elamud

teelulisteks, sest neis lähtuti abstraktsetest linnakujundamise ideedest, arvestamata linnade arengusisemisi jõudusid. Kaasaega iseloomustab üha süvenev objektiivsete faktorite uurimine ja arvestamine asulate organismide kujundamisel.

TALLINNA JA VILJANDI GENERAALPLAANIDEST

Tallinna esimene kinnitatud ja realiseeritud generaalplaan valmis juba 1945. a. (arhit. O. Keppe, A. Soans, H. Arman). Vastavalt NSV Liidu kehtivatele linnaehituslikele normidele oli ta koostatud 25-ks aastaks, s.o. 1970. aastani. Selle generaalplaani järgi toimus linna taastamine ja mitme tähtsa linnaehitusliku abinõu realiseerimine: tööstuse koondamine Lasnamäele, Paljassaares—Kopli, Tondi ja Männiku tööstusrajoonidesse, elamuehituse areng Pelgurannas, Lillekülas, Tondil ja kesklinnas, tänavavõrgu rekonstrueerimine, mille tulemusel tekkis uus linna keskväljak, ehitati välja Lomonossovi tänav, Lenini puistee, Eesti Punaste Küttide väljak, Kingissepa tänav, Tehnika tänav, Järvevana tee ja rida teisi. Linna radiaalne planeerimisstruktuur muutus ringtänavate rajamise tulemusel radiaal-kontsentriliseks. Ehitati hulgaliselt ühiskondlikke hooneid, loodi palju haljasalasid nii kesklinnas kui ka äärrajoonides, arendati puhkealasid, insenerivõrkusid.

1970. a. kinnitati Tallinna uus generaalplaan, mille järgi toimub linna areng käesoleval ajal (arhit. L. Hallak, H. Arman, D. Bruns, M. Port, H. Sepp, ins. R. Välba). Selle koostamisel on arvestatud, et tööstusliku tootmise loomulikud eeldused Tallinnas ei ole kuigi soodsad puhta mageda vee nappuse, tööjõudefitsiidi, sobivate territooriumide puudumise, transpordisüsteemi ülekoormatuse ja toorainevaesuse tõttu. Eestis on mit-

See realiseeritakse asulate — linnade, alevite, alevike ja külad planeerimiskavade koostamisel nende elluviimisel, s.o. asulate väljaehitamisel.

Vaatleksime generaalplaanide väljatöötamist meie kahe linna — Tallinna ja Viljandi näite varal.

meid tööstuslikuks arenguks soodsa mate eeldustega linnu. Seetõttu on generaalplaanis ette nähtud Tallinna osatähtsuse mõningane vähenemine vabariigi tööstustoodangus. See muldugi ei tähenda, et tööstus Tallinnas ei arene. Ta areneb küllalt kiiresti (kümne aastaga kogutoodangu maht kahekordistub), kuid mitmes teises Eesti linnas peab tööstus arenema veelgi kiiremini. Iseärasuseks on see, et areng peab toimuma intensiivsete faktorite arvel ja uutest ettevõtetest nähakse Tallinnas ette ainult selliseid, mis on tarvilikud Tallinna enda tarbeks ega oma linnakujundavat tähtsust. Lähtudes tööstuse arengusellisest kontseptsioonist on prognoositud ka suhteliselt tagasihoidlik elanike arv kasv — keskmiselt 4000 inimest aastas (sajandivahetuseks peaks elanike arv ulatuma 490 000—500 000-ni) ja sellele vastavad abinõud linna infrastruktuuri arenguks (vajalikud territooriumid, elamuehituse maht, ühiskondlike hoonete ehitus, transpordisüsteemide areng, insenerivõrkudega varustatus jne.). Infrastruktuuri harmooniline areng peab garanteerima, et Tallinnast kujuneb täiuslikult funktsioneeriv organism. Juhul, kui linn kasvab ettenähtust kiiremini, on raske vältida disproportsioone infrastruktuuri arengus ja see võib esile kutsuda häireid linna elutegevuses. Valdava osa tööstusettevõtetest tuleb koondada tööstusrajoonidesse. Tallinnas on ette nähtud kujundada 5 põhilist tööstusrajooni: Lasnamäe, Paljassaa-

res—Kopli, Kadaka, Tondi ja Männiku. Mõningad tööstusettevõtted (näit. Tallinna Vineeri- ja Mööblikombinaat) jäävad tööstusrajoonidesse üle viimata. Tööstusrajoonid on segaprofiiliga, välja arvatud Männiku, kus selgelt domineerib ehitusmaterjalide ja -detailide tootmine.

Tööstusrajoonide asukohtade valikul on arvestatud juba olemasolevat tööstuslikku paiknemist, vajalike sanitaarnormide tagamist, transporditingimusi ja teisi tegureid. Perspektiivis peaksid need tööstusrajoonid looma elamumassiivide ja ühiskondlike keskustega moodustama generaalplaani autorite kontseptsiooni kohaselt suhteliselt kinnisi süsteeme «elukoht-töökoht-teenindamine». Linnaelanikkonna igapäevane liiklemine peaks lokaliseeruma kindlates linnaosades ja mitte hajuma üle terve linna laiade. See aitaks parandada linna transporditingimusi ja säästa elanike aega, ent eeldab seda, et inimesed elavad oma töökohtade läheduses ja elukoha- või töökohajärgselt on kindlustatud vajalike ühiskondlike teenustega.

Siin puutume kokku raske, seni lahendamata linnaehitusliku probleemiga. Meie andmetel pole üheski suurelinnas õnnestunud luua selliseid «kinnisi» rajooni. Eriti raske on seda saavutada suure tööhõive tõttu meil. Tallinnas ja teistes meie linnades töötab praktiliselt kogu tööjõuline elanikkond ja paljud pensionärid, ent väga harva on juhuseid, kus perekonnaliikmed töötavad ühes ja samas ettevõttes. Noorukid õpivad erikoolidega keskkoolides, mis ei asu ega saagi asuda alati elukoha lähedal. Kui ühe perekonnaliikme töövõi õppimiskoht ongi elukoha lähedal, siis teiste oma on harilikult kaugel. Olukorda raskendab elamuehituse ja korterijaotamise praktika. Peamiseks ehitustandriks oli Tallinnas aastate vältel Mustamäe, siis Õismäe, alates 1978. a. — Lasnamäe. Olenemata töökoha asukohast said

tallinlased kortereid ikka peamiselt kas Mustamäele või Õismäele, nüüd Lasnamäele. Korteri või töökoha vahetamine on tülikas ja ka küsitava väärtusega, sest raske, praktiliselt võimatu on leida selline paik, mis võrdselt rahuldaks kõiki perekonnaliikmeid. Ja kaugused suurenevad, ajakaod sõiduks tööle ja teenindusobjektide juurde kasvavad, mis teadagi väsitab, tekitab ebamugavusi ja närvipinget.

Probleemi lahendamist soodustavad madalam tööhõive, suurem korterite valikuvõimalus (seega korterite küllus) ja komplekssete segaprofiiliga linnaosade kujundamine.

Teiseks oluliseks linnakujundavaks faktoriks saab Tallinnas laevandus. Tallinnal on head looduslikud eeldused laevanduse arendamiseks tormide eest hästi kaitstud, soodsate sügavuste ja pika jäävaba perioodiga lahe näol. Arvestades Nõukogude Liidu väliskaubanduse kasvu ja suurt vajadust sadamate järele on igati loogiline kauba- ja ka reisisadama edasine areng Tallinna lahes. Seetõttu näebki generaalplaan ette sadama olulist laiendamist. Pole aga veel selge, kuidas seda kõige otstarbekam oleks teha. Olemasolevas kohas on sadama laiendamine väga raske, praktiliselt võimatu, kahjustamata linna teisi funktsioone. Seetõttu on generaalplaani täpsustavas lokaalses projektis — kesklinna planeerimiskavas (arhit. D. Bruns, T. Kallas, R. Karp ja ins. H. Karu) — tehtud ettepanek kaubasadama üleviimiseks Paljassaares, kus ta saab territoriaalselt vabamalt areneda ega kahjusta oluliselt linna teisi funktsioone. Praegune kaubasadam reserveeritakse aga selle projekti järgi reisijate sadama väljaehitamiseks. Ettepanek on ahvatlev, sest võimaldab tunduvalt parandada linna planeerimisstruktuuri, kuid selle realiseerimine on väga kulu-

Vastavalt vabariikide
statistilistele andmetele.

tingimused, et elamis-
linna jaotus elanike
vahel on enam-vähem
ühlane.

kas, ületades arvatavasti 100 milj. rubla, ning seepärast lähemal aastakümnel vaevalt kõne alla tuleb. Seoses linna ja tema külgetõmbejõu kasvuga suurenevad kauba- ja reisijatevoolud nii linnasisestel kui linna suunduvail transpordimagistraalidel. See tingib raudteesõlme, lennu- ja autobussiliinide reorganiseerimise.

Areneb linna teadus- ja õppefunktsioon. Maa-alad selle funktsiooni arendamiseks on reserveeritud peamiselt Mustamäele, kuhu on püstitatud Tallinna Polütehnilise Instituudi hoonete esimene järk, naabruses on alustatud Eesti NSV Teaduste Akadeemia instituutide hoonete ehitamist ning on oodata ka mitme teise uurimisasutuse rajamist.

Täites kindlaid ülesandeid terves asulate süsteemis, peab linn samal ajal rahuldama ka oma elanike vajadusi. Esimene neist on elamuvajadus.

Tallinlaste kindlustatus elamispinnaga oli generaalplaani koostamise ajaks (võrreldes teiste liiduvabariikide pealinnadega) suhteliselt hea — ca 9,4 m² (kõrjem kui Vilniuses, Minskis, Kišinjovis ja paljudes teistes sotsialistlike vabariikide pealinnades ja õige vähe madalam kui Riias).^{*} Kuid suhteliselt hea keskmine tase ei tröösti veel neid, kes elavad kitsamates korteritingimustes. On püstitatud ülesanne — generaalplaani kehtivuse perioodi lõpuks kindlustada kõik tallinlased heade korteritega. Generaalplaani autorite kontseptsiooni kohaselt on korteritingimused head siis, kui korter vastab kõigile ehitusalastele ja sanitaarnormidele ja on sedavõrd ruumikas, et igale perekonnaliikmele on võimalik ette näha omaette tuba. Nii Eestis kui ka vennasvabariikides koostatud eksperimentaalsed projektid lubasid oletada, et selleks on vaja 15 m² elamispinda elaniku

kohta.^{**} See norm saigi aluse võetud Tallinna generaalplaani koostamisel. Lihtsate arvestustabel on võimalik selgitada, kui palju elamispinda on vaja Tallinnajuurde ehitada, et mainitud tasakaal saavutada (muidugi mõista tuleb seejuures arvestada ka mitmel põhjusel väljalangevat elamufondi elanike juurdekasvu). Tehtud kontrollarvutused veensid, et püstitatud ülesanne, vaatamata oma suurusle (juurde tuleb ehitada peaaegu 1,5 Tallinna), on realiseeritav.

Kuhu elamuid ehitada? On ilmselgelt tõestusteta selge, et juba hoonestatud territooriumi piires kujunenud elurajoonide tihendamise arvel neid ära mahutada pole võimalik. Ka on elamispinna kitsikuse puhul iga vähemgi korralik elamu suur väärtus, mida lammutada ei tohi. Ulatuslikumad lammutustööd algasid Tallinnas alles 1975. a. seoses Keldrimäe tänava piirkonna intensiivsema rekonstrueerimise, mõningate ühiskondlike hoonete (Postihoone, Ametiühingute Maja) ehitamise ja Kingissepa tänava rekonstrueerimisega. Seda võimaldas eelnev edukas elamuehitus, mille tulemusena tallinlaste kindlustatus elamispinnaga paranes. Generaalplaani realiseerimise algusaastail tuli valida hoonestamiseks vabad territooriumid, kus saaks takistamatult, voolumeetodil monteerida paneelilamuid. Võimaliku paarikümne maa-ala omavaheline võrdlus lubas eelistada Mustamäed, Õismäed ja Lasnamäed, kuhu tuleb valdav osa uutest elamutest. Peaaegu 1 milj. m² uut elamispinda ehitatakse sajandi lõpuaastail ka kesklinna amortiseerunud elamute asemele (näit. Keldrimäe tänava piirkonda, jaamahoone ümbrusesse ja mujale) ja ekstensiivselt hoonestatud maa-alade tihendamise arvel (näit. Lilleküla).

Uute rajoonide valikul etendasid

suhtavat osa nende soodsad looduslikud tingimused (vastuvõetav geoloogiline, metsaparkide olemasolu või nende lähedus, puhkuse kasutatavate veekogude lähedus), püüdes kujundada kompleksseid elu- ja tööstusrajooni, samuti ka perspektiivsete magistraalide trasseid, mis peavad siduma kõiki linna rajooni üheks tervikuks.

Reisijaliikluse tingimustes ei ole maastiku- ja objektide, seepärast ei ole tal ka hinda. Kuid maal on suur väärtus ja teda tuleb kasutada säästlikult. Tallinna territooriumi ressursid on tagasihoidlikud, kuna põhjas piirab teda meri, lõunas — Ülemiste järv, läänes — põllumajanduslikud maad ja metsapargid, idas — lennuväli ja soosunud alad. Linna edasine territoriaalne areng on tõkestatud. Seepärast hakkavad Tallinna hooned pürgima kõrgusesse. Uusi individuaalilamuid linna administratiivpiiris enam peaaegu ei ehitata. Elamuehituses omandavad üha suurema osatähtsuse 5–9- ja enamakorruselised majad. Kasvab ka elanike ja hoonestustihedus. Kui Mustamäel on mikrorajooni ühe hektari kohta elamispinda 3000–3500 m², siis Õismäel ületab see 4000 m², Lasnamäel suureneb veelgi.

Linna selline arengusuund on tingitud nii linnaehituslikest normidest, mis nõuavad kõrget elanike tihedust elurajoonides, kui ka generaalplaani autorite kontseptsioonidest, kes ei seadnud eesmärgiks radikaalsemalt tõkestada Tallinna elanike arvu kasvu kas või elanike juurdekasvu suunamisega Tallinna linnas ja teistesse linnadesse. Võimalik, et kui linnaehituslikud normatiivid elanike tiheduse osas oleksid madalamad, oleks ka Tallinna elanike arvu kasv olnud väiksem, sest piiratud territooriumile poleks nii palju elanikke lihtsalt mahutanud.

Uuele tasemele on planeeritud tõsta ühiskondlik teenindamine. Kui elamispinnaga kindlustatus suureneb meil generaalplaani kohaselt 1,5-kordselt, siis varustatus ühiskondlike hoonetega enam kui 2-kordselt. Teenindusasutused kontsentreeritakse peamiselt nn. ühiskondlikesse keskustesse. Viimased moodustavad astmelise süsteemi: ülelinnaline ühiskondlik keskus, rajoonide keskused, mikrorajoonide keskused. Võimsaim ja mitmekülgsem on planeeritud ülelinnaline keskus, kuhu on ette nähtud ehitada tähtsaimad kultuuri-, kaubandus-, olme-, administratiiv- ja muud hooned. Selle tuumik jääb traditsioonilisele kohale Viru väljaku ja Võidu väljaku piirkonda, võttes enda alla ka osa vanalinnast. Kuid sellest maa-alast tulevasele ülelinnalisele keskusele ei jätku ja seepärast on planeeritud tema territoriaalne kasv põhja suunas mööda Mere puiesteed mereni, idas mööda Narva ja Tartu maanteed ja Lomonossovi tänavat, läänes hõlmab keskus Lenini puiestee ja lõunas laieneb mööda Pärnu maanteed kuni Tõnismäeni.

Ülelinnaline ühiskondlik keskus on praegu ja jääb ka edaspidi linna elutegevuse kõige tähtsamaks sõlmpunktiks.^{*} Ülelinnalise keskuse keerulisemaks probleemiks on tema kompaktsuse säilitamine. Ulatuslikul territooriumil paiknev keskus on ebamugav kasutajatele ja ka asutustevahelise koostöö organiseerimisel. Seetõttu võibki täheldada suurlinnade keskuste hoonete pürgimist kõrgusesse. Tallinna keskus asub ja jääb määramata ajaks püsima väga suure arhitektuurilis-ajaloolise väärtusega vanalinna naabrusesse. Tallinna vanalinn on meie rahvuslik rikkus, mis väärib esiletõstmist ja eksponeerimist. Vanalinna lähim ümbrus peaks arhitektuurses mõttes moodustama temaga mittekonkureeriva

^{*} Ainult vabariigi kõrgemad administratiiv- ja asutused jäävad generaalplaani kohaselt Toompeale.

fooni. Eriti ohtlikud on vanalinna läheduses suure gabariidiga kõrged hooned, mis võivad lämmatada teda oma massiga. Seepärast ongi kesklinna planeerimise projekti igakülgselt põhjendamiseks spetsiaalselt uuritud kõrghoonete paigutamise võimalusi kesklinna territooriumile, lähtudes nende visuaalsest kooskõlast vanalinnaga. On määratud tsoonid, kuhu kõrghooneid paigutada ei tohi. Kingisepa tänav on määratud selle keeluala umbkaudseks piiriks. Seega peaks Tallinna ülelinnaline ühiskondlik keskus jääma suhteliselt madalaks, kõrghooneid püstitatakse tõenäoliselt ainult selle äärealadele. See aga raskendab kompaktse keskuse loomist. Võimalik, et kaugemas tulevikus tuleb kompensatsiooniks kõrghoonete vähesusele tõsiselt mõelda Tallinna keskuse maa-aluse ruumi kasutuselevõtmisele linnalehituslikuks otstarbeks. Abiks ülelinnalisele keskusele on generaalplaanis ette nähtud rajoonikeskused Mustamäele, Lillekülla, Nõmmele, Kopli, Öismäele ja Lasnamäele. Tõsi küll, rajoonikeskuste

arv ja paiknemine võivad veel täiustada seoses mõningate muutustega elurajoonide esialgu kavandatud suurustes. Siinjuures peab mainima, et tuleks teha veel täiendavaid uurimusi eesmärgiga täiustada rajooniliste ja mikrorajooniliste teenindavate asutuste menklatuuri.

Ühiskondliku teenindussüsteemi kujundamisega on otseselt seotud vanalinna hoonestuse kasutamine tulevikus. Selle peamine lähtepunkt on arhitektuurilis-ajalooline — vanalinn peab säilima oma ajastu mälestusmärgina. Ilma eriliste põhjendusteta vanalinna ilme moderniseerida ei tohi. Vastupidiselt vanalinnas tuleks vabaneda parasithoonestusest, rekonstrueerida paljud aja jooksul ümberehitatud objektid, andes ajalooliselt eriti väärtuslikele tagasi nende esialgsed vormid, arhitektuuriliste vahenditega veel enam rõhutada kogu seda väärtuslikku ja stiilidelt mitmekesisust, mis vanalinnas on säilinud. Samal ajal ei tohi vanalinn muutuda surnud linn-muuseumiks, mida ainult eksponeeritakse, sest

ta pole seda kunagi olnud. Vanalinn peab elama täisväärtuslikku elu kitsas keskaegses kesta. Selleks, et seda kesta mitte «lõhki ajada», on vaja igale hoonele leida sobiv funktsioon. Seega on ülesanne otse vastupidine sellele, mis esineb «normaalse» projekteerimise juures. See ülesanne väljub oma detailsuse tõttu generaalplaani raamist. Generaalplaanis on tehtud ainult põhimõtteline otsus vanalinna säilitamise kohta, tema kasutamise kohta eelkõige teeninduse huvides.

Tallinna planeerimisstruktuur on kujunenud aastasadade vältel eeskätt maastikuliste ja majandusgeograafiliste tingimuste mõjutusel. Selle parandamise seisukohalt on suur tähtsus kesklinna merega seostamise kavandil. Möödunud sajandi lõpul ja käesoleva sajandi esimesel poolel hoonestati kesklinna lähedased mereäärsed alad mitmesuguste kaasajaks iganenud tootmisobjektide, ladude ja elumutega. Kõige lähem mereäärne ala on seega Tallinna elanikele raskesti kättesaadav ja puhkepaigana mittekasutatav. Generaalplaanis on ette nähtud rekonstrueeritud ja õgvendatud Mere puiestee pikendada mereeni ja rajada mere kaldale avar park. Pargi külgetõmbejõu suurendamiseks püstitatakse sinna ühiskondlikke hooned. Linnahall ongi esimene suurehitus, mis hakkab kaunistama Tallinna kaldapealset kesklinna ligidal, moodustades selle piirkonna peamise arhitektuurilise aktsendi. Veel üks avar pääs linnast mere äärde on ette nähtud luua Lilleküla rajoonis. Seda kujundatakse haljasalade süsteemi abil, mis rajooni sügavusest praeguse Liimivabriku piirkonnas (olemasolevate rekonstrueeritavate parkide baasil) suundub Kopli lahe poole, ühinedes randa rajatava pargiga.

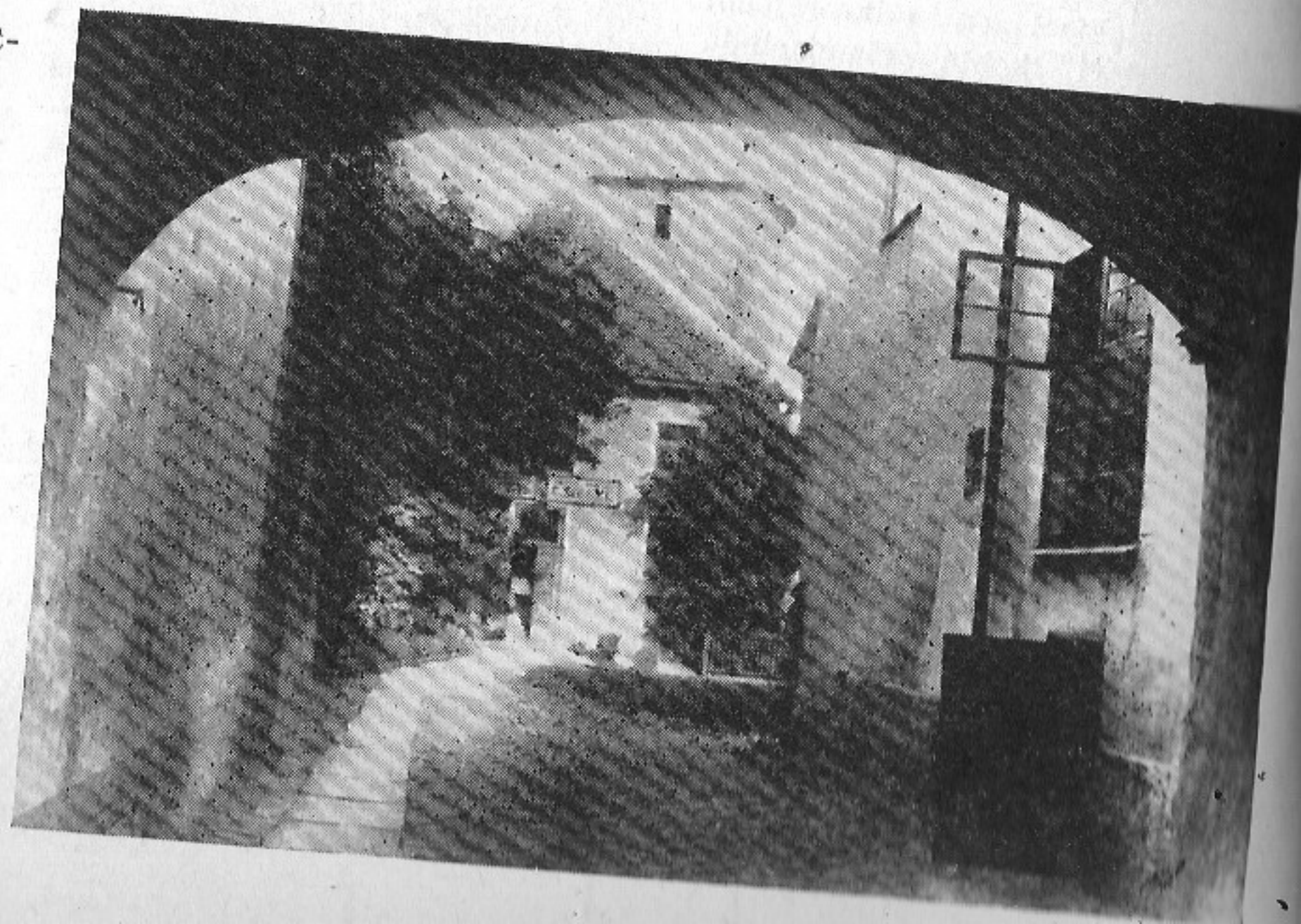
Seega omandab meri kui tervistav ja esteetiline faktor edaspidi

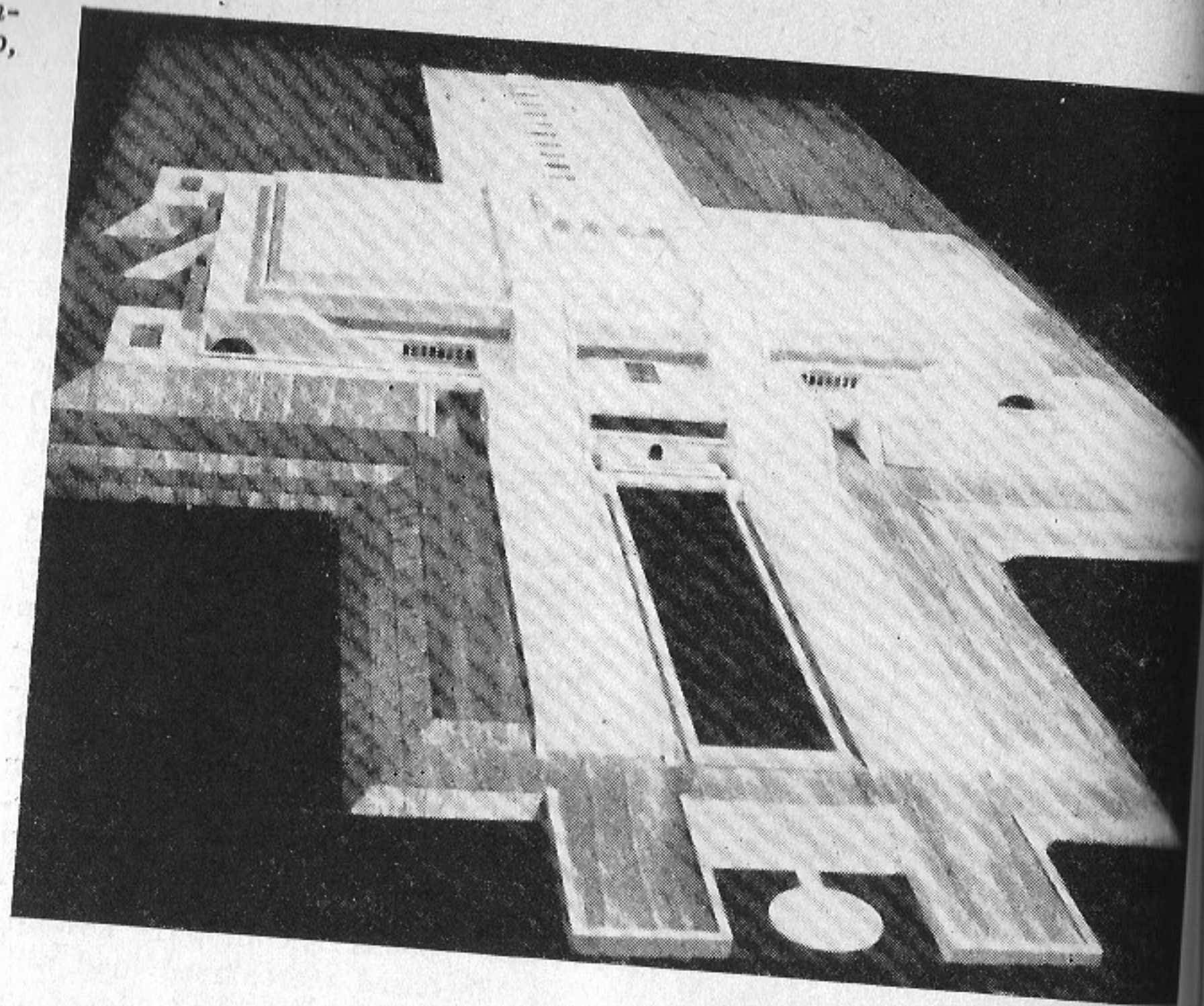
188. Saia kalle ja Pühavaimu kiriku fragment

189. Olevimäe tänav

190. Hoone detail vanalinnas

ja vana-
stiilidelt mit-
tn. 29 õu

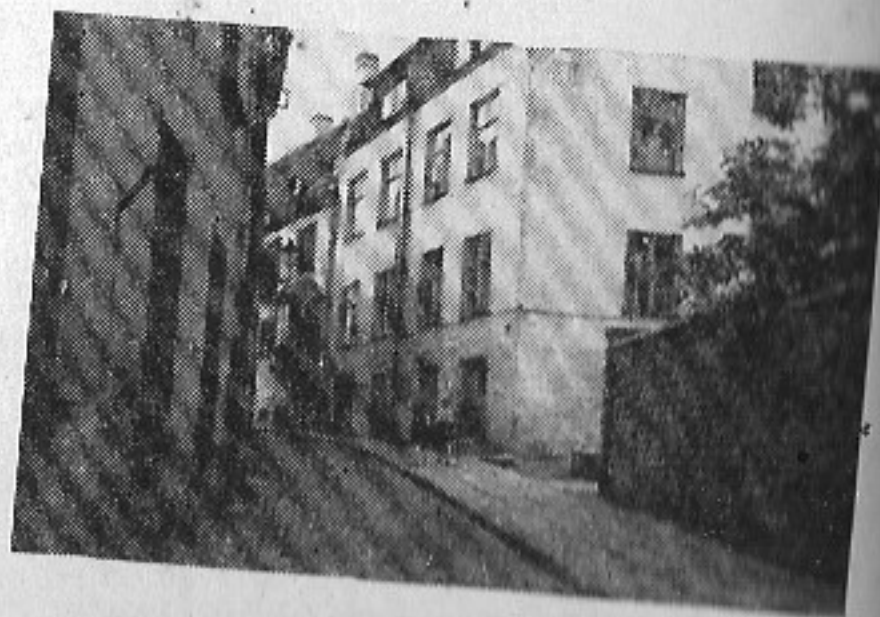
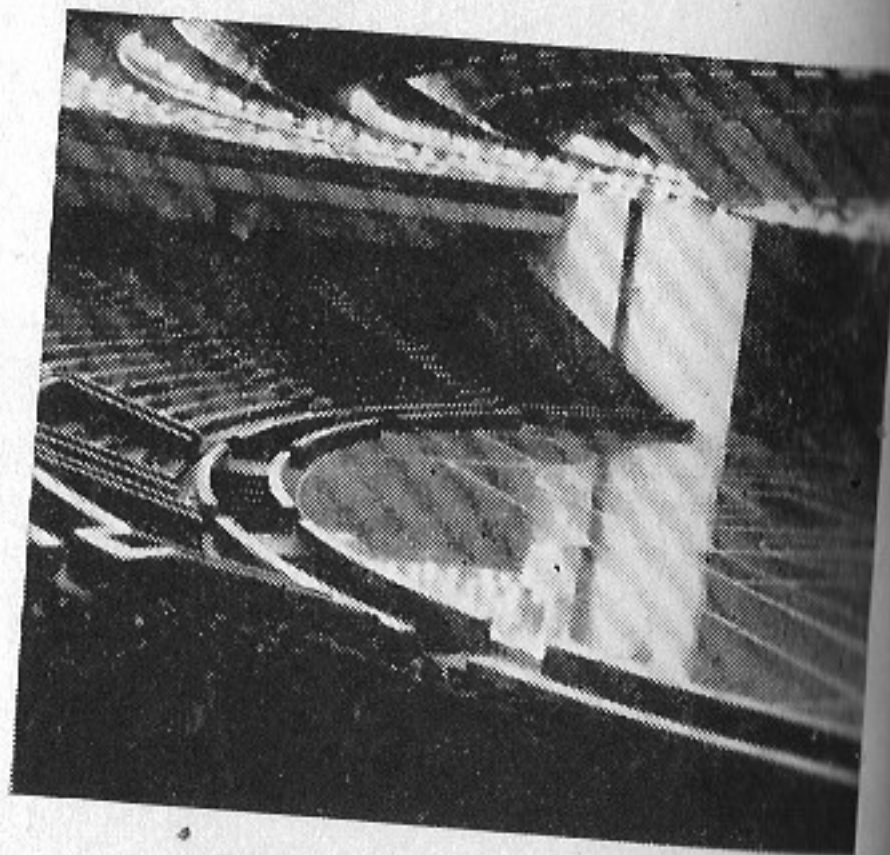
linnahalli

suurema tähtsuse, mis kahtlemata avaldab positiivset mõju kogu linna organismile. Mere kasutamiskõlblikkust tõstab tublisti ka linna kanalisatsioonisüsteemi põhjalik rekonstrueerimine.

Õhubasseini puhtuse garanteerimiseks rekonstrueeritakse linna soojusmajandus. Kaovad väikesed katlamajad. Neid asendavad mõned suured, kus saab kindlustada paremat põlemisrežiimi ja kasutada kütuseks looduslikku gaasi (üleminekuperioodil ka vedelkütust).

Koduses majapidamises on ette nähtud gaasi kasutamisel üle minna elektrile.

Tõsiseks probleemiks on Tallinna varustamine puhta mageda veega. Linna lähedal olevad veeressursid ei kata linna vajadusi. Seetõttu tehakse ulatuslikke töid Tallinnast suhteliselt kaugel asuvate veeallikate juhtimiseks Tallinna (Pärnu jõe ülemjooks, Jägala jõe ülemjooks jt.). Näib, et tulevikus osutub

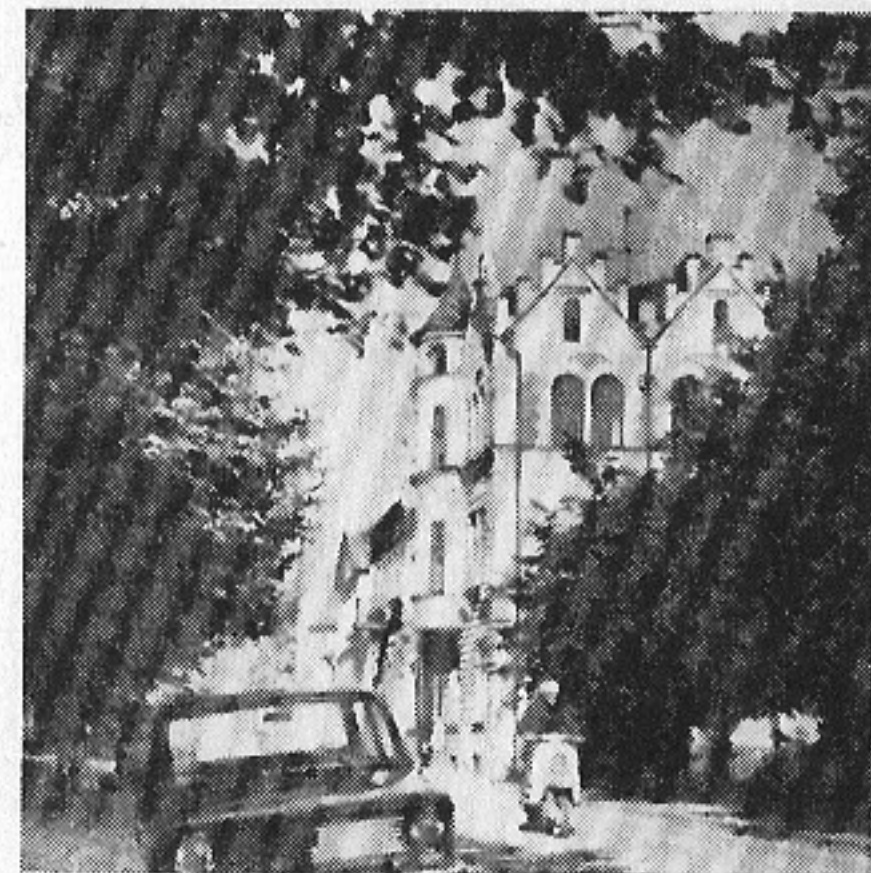
valimatuks veejuhtme ehitamine Peipsi järvest Tallinna. See abinõu ei lahenda mitte ainult Tallinna veevarustuse küsimust, vaid loob ka head eeldused kogu Põhja-Eesti veeprobleemi lahendamiseks ja sarnaste olukorra parandamiseks.

Situ keerulist probleemi tuli lahendada Viljandi linna generaalsoostamise käigus arhitektide M. Pordil ja M. Meelakul, säilitamaks linna omanäolisust ja rahuldumaks tuleviku nõudeid. Linna perspektiivse planeerimisstruktuuri kujundamisel on oskuslikult arvestatud huvitavaid looduslikke tingimusi — hea haljastusega künklikku järveäärset maastikku, järvelt ja järvele avanemaid vaateid, maastikuliselt loovaremeid pargiga, aga ka ajalaste vältel kujunenud linna struktuuri keskajast pärineva tänavavõrguga tsentris.

Kujundavate tegurite osas on ka Viljandi generaalsoostamise iseloomulikuks jooneks tööstuse tagasihoidlikum areng võrreldes mõnegi teise linnaga. Teiselt poolt võimaldavad tema looduslikud eeldused arendada teda turismi- ja puhkelinnana, aga samuti oma rajooni juhtimis- ja teeninduskeskusena. See suund nõudis looduslike eelduste maksimaalset kasutamist ja isegi nende arendamist ja täiendamist. Linna territoorium on ette nähtud jaotada kolmeks mikrorajooniks selli-

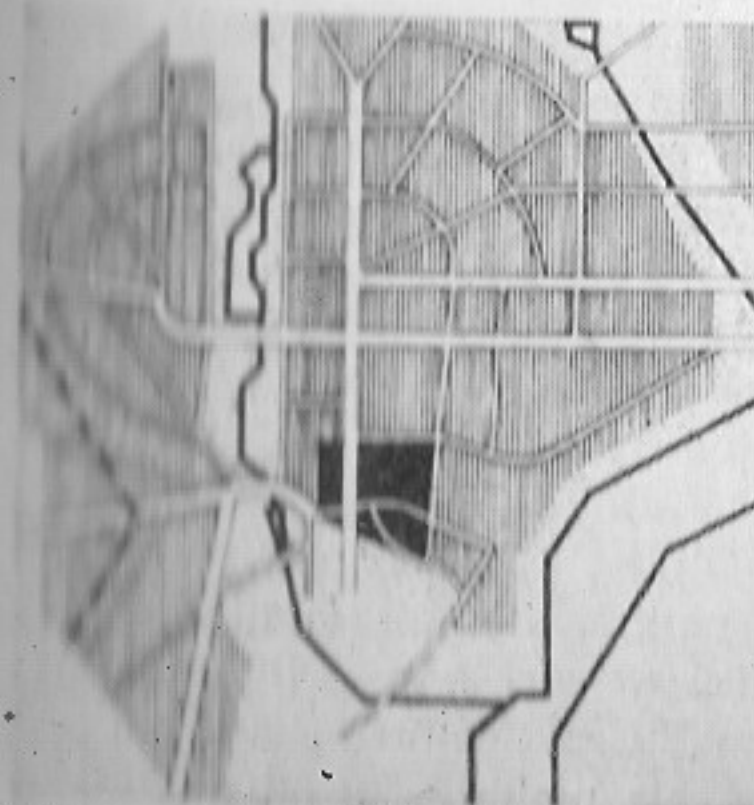

194. Viljandi tule-
tõrjehoone. Arhit.
T. Rein. 1977. a.

195. Viljandi vaade

selt, et igaüks neist liituks ühe küljega haljasala- ja veekoguga ja teise küljega — transpordimagistraaliga. See garanteerib ühelt poolt mikrorajoonide head sidemed loodusliku keskkonnaga, teiselt poolt aga head transpordivõimalused. Ülelinnalise tsentri lahendus on koostatud kahes variandis. Esimese variandi kohaselt jääb ta vana linna, praktiliselt vanale kohale.

196. Viljandi planeerimisstruktuur kaasa-
ajal

197. Viljandi vaade

8. Viljandi uue ge-
neraalplaani skeem.
Arhit. M. Meelak,
Port

mikrorajoonid
ühiskondlikud
keskused
rohelised
alad
peamised
transpordi-
magistraalid

See variant on konservatiivsem, kuid ta arvestab hästi kujunenud traditsioone ja elanike harjumusi, kasutab täielikult olemasolevaid ühiskondlikke hooned, vastab hästi linna sujuva arengu põhimõtetele. Teine variant näeb ette uue keskuse loomist kõrgele järve kaldale, seostatuna järve ja uue hoonestusega. See variant on radikaalsem, suurejoonelisem, pakub palju võimalusi mõjuva ansambli loomiseks, kus arhitektuurset mõju võib saavutada looduse ja tehisluku keskkonna sünteesi teel. Kuid ta arvestab vähem kujunenud situatsiooni ja arengu järjepidevust ning on kallim. Viljandi ülelinnaline keskus näitab kujukaalt sõlmprobleemide keerukust ka väikestes linnades.

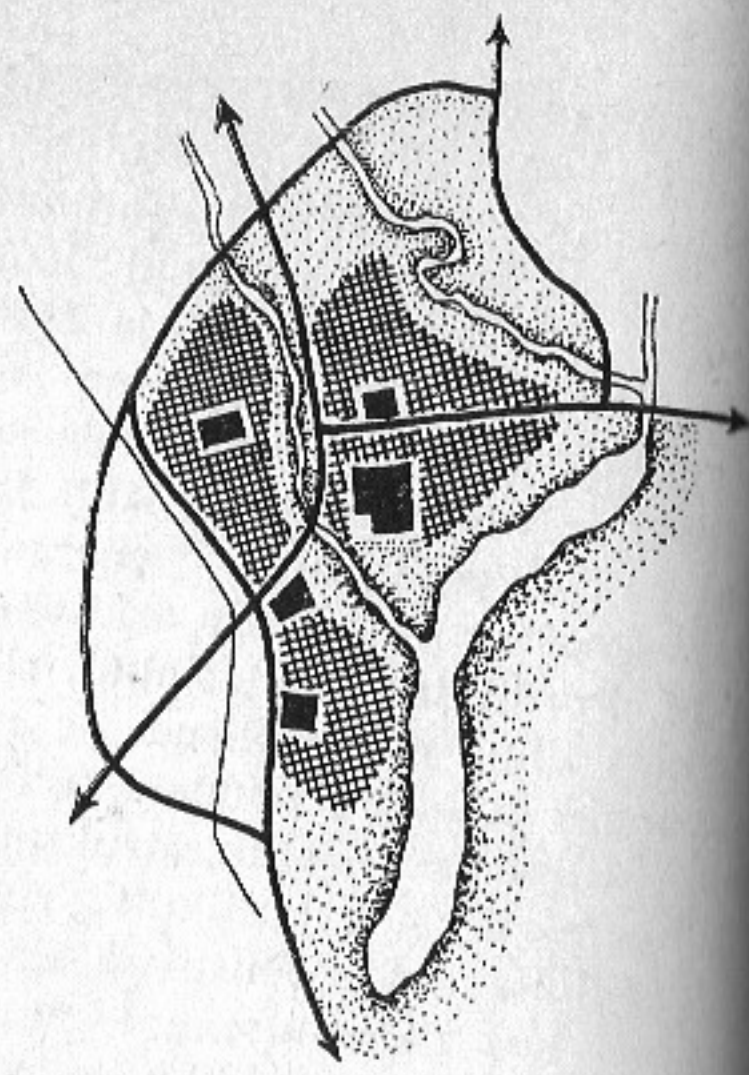
Mitte vähem keerukas pole eluterritooriumi hoonestamise probleem. Viljandis on arvestusperioodi jooksul ette nähtud saavutada hea kindlustatus korterite ja ühiskondlike teenindusasutustega. Milliste hoonete abil aga seda teha? Kas hoonestada linn 5-korruseliste sektorielamutega, mis on küll ökonoomsed ja hõlpsasti ehitatavad, kuid mõjuvad monotoonset ja muudavad radikaalselt kujunenud ruumipilti, või otsida teisi võimalusi? Autorid tegid ettepaneku kasutada segahoonestust, näiteks Paala rajoonis kasutada 3-5-korruselisi sektisoon- ja 9-12-korruselisi tornelamuid. See peaks tagama ühelt poolt arhitektuurse seostatuse olemasoleva madalakorruselise hoonestusega ja teiselt poolt looma vajaliku vahelduse. Kokku kindlustab selline hoonestusviis territooriumi kasutamise vajaliku intensiivsuse ja ökonoomsuse.

Lühikeses ülevaates on võimatu käsitleda isegi paari linna generaalplaani kõiki aspekte, rääkimata meie kõigi asulate generaalplaanidest. Käsitletu taotles põgusalt tutvustada neid küsimusi, mida la-

hendatakse asulate generaalplaanides, ja mõtestada lahti nende lahendamise meetodeid.

Kokkuvõtteks võib märkida, et generaalplaani olulisemaks ülesandeks on linna sellise planeerimisstruktuuri kujundamine, mis igal ajamomendil vastaks elanike vajadustele ja linna majanduslikele võimalustele. Planeerimisstruktuuri ei määra arhitekti vaba fantaasia, vaid see kasvab välja kordumatust kohalikest looduslikest tingimustest, oleneb asula suurusest, tema funktsioonidest ja osatähtsusest teiste asulate suhtes, asula ajaloolise arengu iseärasustest ning projekteerimismõistest. Arhitekt peab leidma paljudest võimalikest arengusuundadest parima ja põhjendama seda.

Ülevaatest nägime, et asulate planeerimisstruktuuride areng taotleb paljude ülesannete lahendamist: tootmislike, transpordialaste, sanitaar-hügieeniliste, tehnoloogiliste jne., nende hulgas ka asulate arhitektuurilis-kunstilise kvaliteedi täiustamist. Kuid see kvaliteet ei olene ainult planeerimisstruktuurist. Olulist tähtsust omavad asulates paiknevate ansamblite ja üksikehitiste arhitektuurilis-kunstilised omadused. Seetõttu peatume alljärgnevalt nende põgusal analüüsil.

HOONED JA ANSAMBLID

Asula areng eeldab hoonestuse, hoonetüüpide ja nende arhitektuurilise kujunduse arengut. Sealjuures on oluline, et asulate arhitektuurilised sõlmepunktid, ansamblid ja isegi kogu keskkond avaks oma esteetiliste vahenditega asustuse struktuuri, oleks sellega kooskõlas ja aitaks seda tunnetada. On loomulik, et suuremad ja tähtsamad keskused vajavad suuremaid ühiskondlikke hooned, et nende hoonete nomenklatuur on mitmekesisem, et innavad on laiemad ja elamud suuremad. Ja ei ole kogu asustuse arhitektuuri seisukohalt loomulik, kui väikesesse maa-asulasse püstitatakse 4-5-korruselisi linnaelamuid ja grandioosseid kultuuripaleesid. Igal asulas peaks olema ehitisi, mis annavad sellele asulale.

Meie vabariigi peamine keskus ja suurim linn on Tallinn. On arusaadav, et suuremad ühiskondlikud hooned ja eriotstarbelised teeninduskeskused ehitatakse siia, kuna nad ei teeninda mitte ainult linna elanikke, vaid kogu vabariigi elanikkonda ja ka suurt hulka väliskülalisi.

Tallinna olulisimaks sõlmepunktiks on kavandatud keskvaljak. Te-

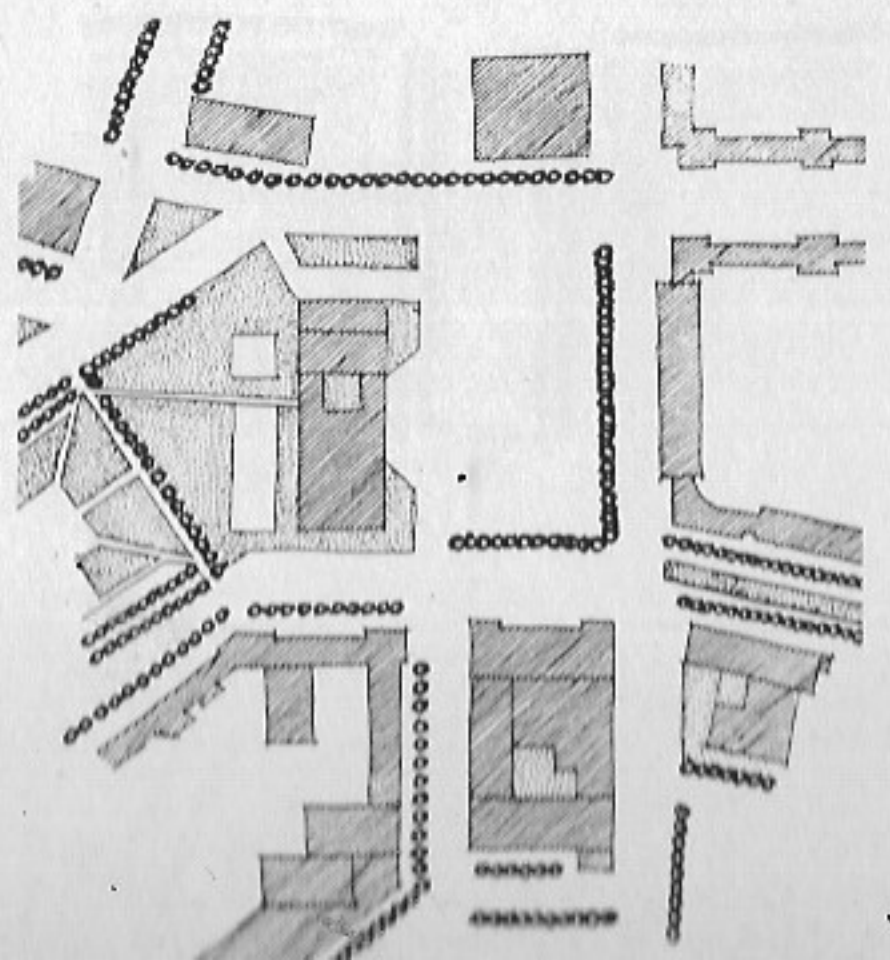
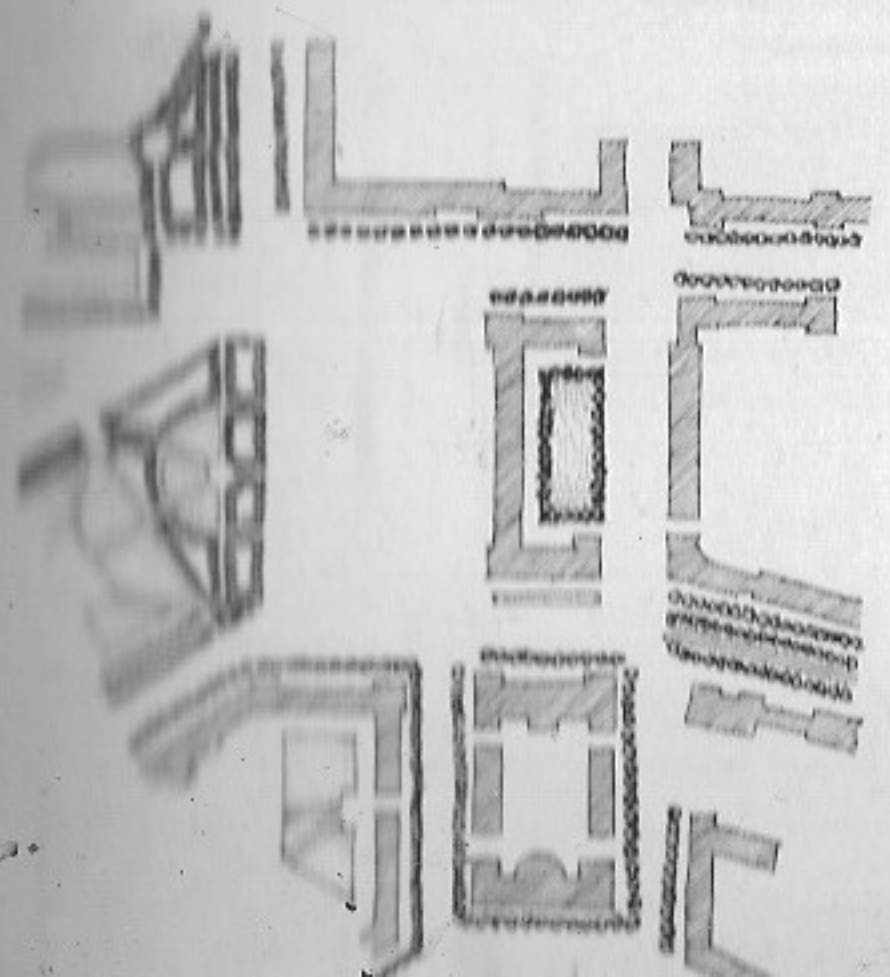

199. Hotell «Viru». Arhit. H. Sepmann, M. Port, V. Tamm, V. Asi, L. Raudsepp ins. U. Pall. 1972. a.

200. Teenindusmaja. Arhit. M. Kaarna. 1974. a.

ma tähtsust rõhutab asend vana linna ja seda piirava ning arendatava haljasvööndi vahetus naabrus, linna tähtsaimate radiaalmagistraalide — Pärnu maantee, Narva maantee ja Lomonossovi tänava algpunktis. Väljaku iseloom, ots-

201. Tallinna keskvaljaku esialgne planeerimiskava

202. Tallinna keskvaljak tänapäeval

hooned
haljastus

tarve ja sellega ka arhitektuurilise kujunduse kavad on aga aja jook-sul muutunud.

Algselt oli väljak mõeldud linna esindusväljakuks ning vastavalt sellele kujundati teda pidulikuna. Väljak oli projekteeritud avatuna vanalinna ning haljasvööndi suu-nas, kolm külge oli ette nähtud hoonestada monumentaalsete admi-nistratiivhoonetega, dominandi pidi moodustama umbkaudu praegusele parkimisplatsile projekteeritud esi-induslik Eesti NSV valitsusasutuste maja. Selle kava realiseerimiseks on ehitatud «Eesti Energia» admi-nistratiivhoone ja kaubamaja.

Vahepeal töökspidamised muutu-sid. Esinduslikkuse idee asendus funktsionaalse asjalikkuse ideega. Kohale, kus pidid toimuma tallin-laste demonstratsioonid, püstitati hotell «Viru», selle vastu ehitati neutraalse arhitektuurse lahenduse-ga Teenindusmaja, Narva maan-tee algusesse — Postihoone. Välja-kul asub parkimisplats, mis asen-datakse tulevikus mitmekorruselise

parklaga. Esialgselt kavandatu suurejooneline paraadlik ansambel asendub intensiivse elutegevuse keskkonnaga.

Arhitektuurselt esinduslikumale võib kujuneda Eesti Punaste Küt-tide väljak. Ka see ansambel are-neb mõningate kõrvalekaldumiste-ga, võrreldes 1949. a. pärineva ka-vaga. Esialgse planeerimisprojekti kohaselt oli RAT «Estonia» teljele ette nähtud Eesti NSV Teaduste Akadeemia peahoone, selle jätkuke piki Lenini puiesteed — TPI komp-leks, väljakut pidid flankeerima ühelt poolt administratiivhoone ja teiselt poolt Fr. R. Kreutzwaldi nim. Raamatukogu hoone. Selle projekti kohaselt on ehitatud väljaku üht külge piirav omaaegne Põllumajan-duslike Ühistute Keskliidu hoone, mida kasutab nüüd Eesti NSV Tea-duste Akadeemia. Sellega liitub TA Küberneetika Instituudi hoone, mil-le jätkuks on TA Teadusliku Raa-matukogu plokk. RAT «Estonia» vastas kõrgub EKP KK hoone V. I. Lenini monumendiga selle ees.

205. Eesti Punaste Küttide väljak. Vaade lõunast

Väljaku üks külge on praegu veel hoonestamata. Planeerimisprojekti transformatsioon on tingitud elu arengu ootamatustest. Esimestel sõ-jajärgsetel aastatel oli väga raske, sisuliselt võimatu ette kujutada teaduslike ja õppeasutuste sellist «plahvatuslikku» arengut, nagu see

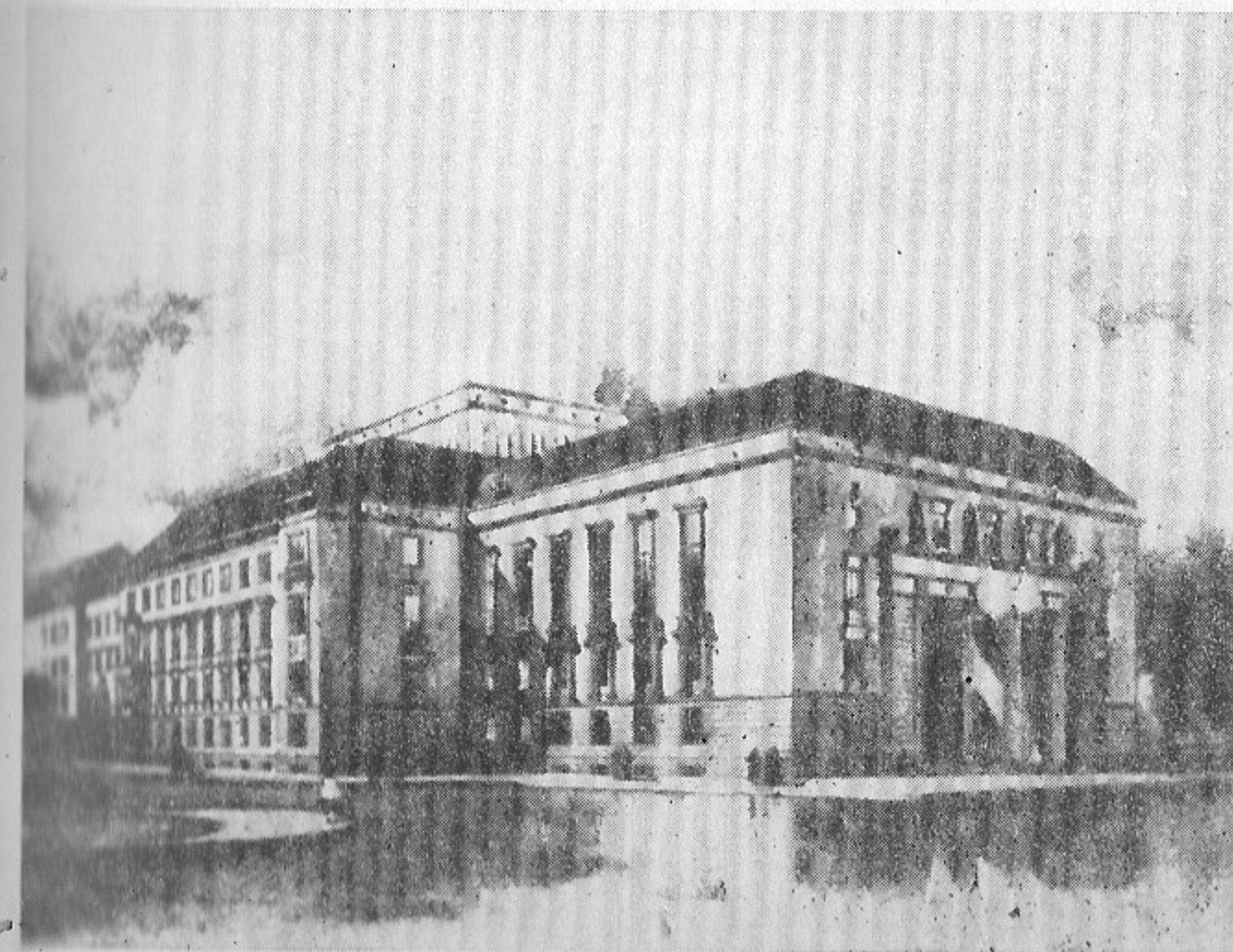
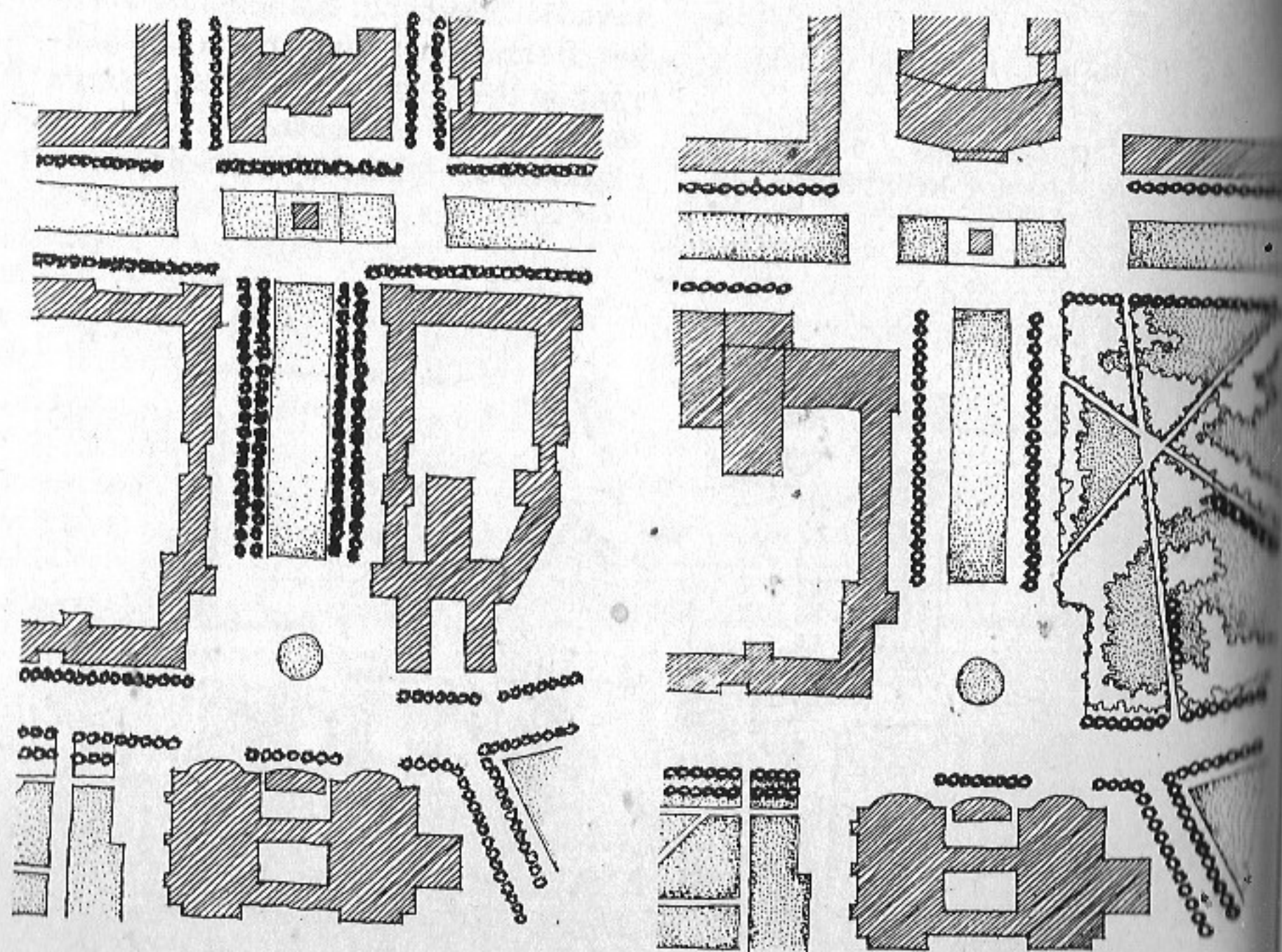
toimus viiekümnendatel aastatel ja järgneval aastakümnel. Neid käsit-leti traditsiooniliste akadeemiliste, püsivate, väga soliidsete ja vähe-dünaamiliste asutustena. Linna tsentrum näis igati sobivana nii meie suurima kõrgema õppeasutu-se — Tallinna Polütehnilise Insti-

Punaste väljaku esi-planeerimiska-rt. H. Arman.

Punaste väljak täna-

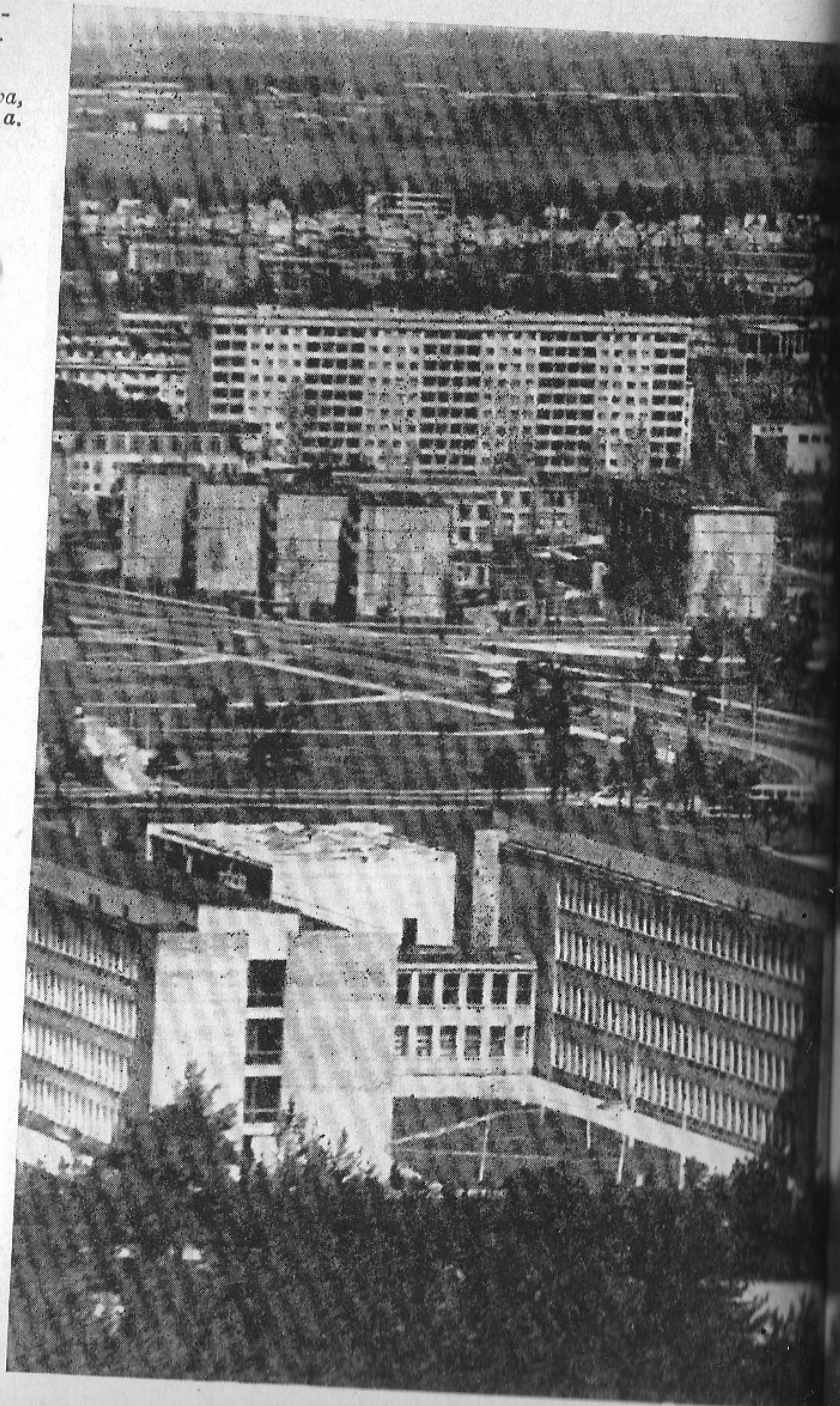
ned

astus

206. Raamatukoguhoone projektettepanek. Perspektiiv-vaade. Arhit. P. Tarvas, A. Volberg

Tallinna Polü-
tehniline Instituut.
Arhit.
Põlvus, H. Sep-
p, O. Kontšajeva,
audsepp. 1968. a.

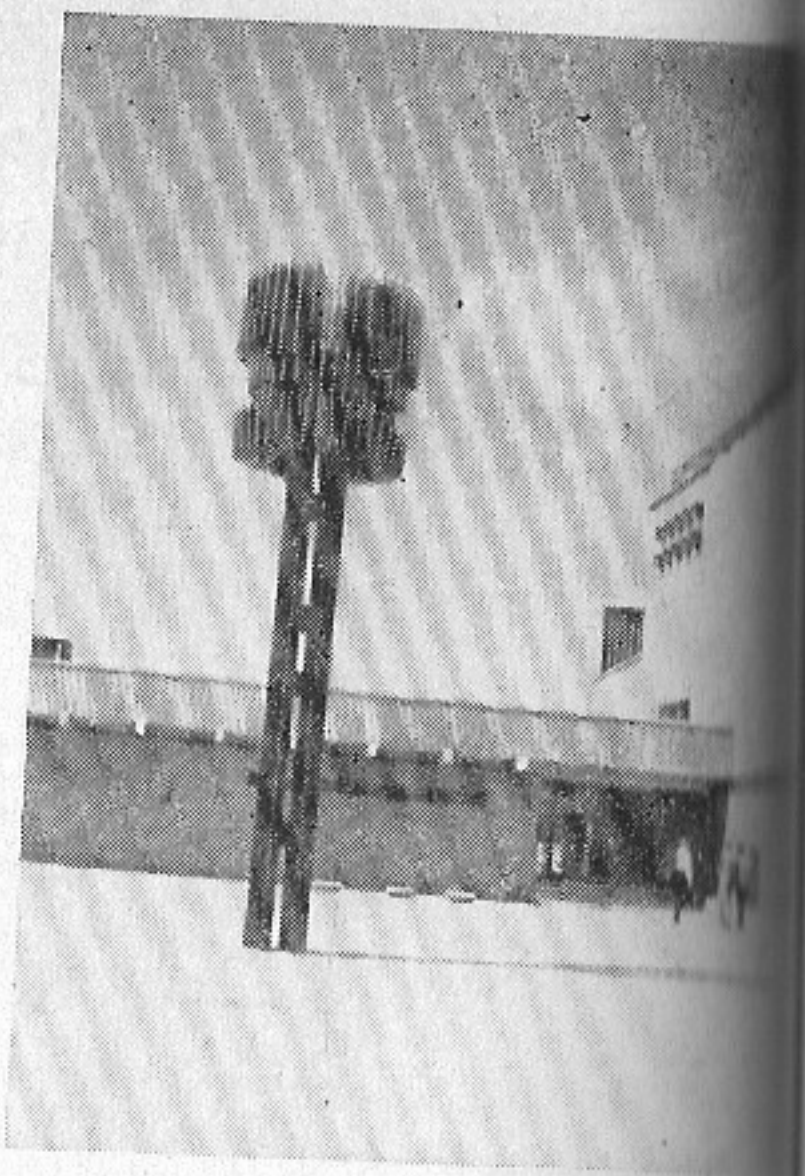

tuudi — kui ka Eesti NSV Teaduste Akadeemia hoonete püstitamiseks. Kuid juba esimesed sõjajärgsed aastad näitasid, kuivõrd dünaamilised, arenemisvõimelised need asutused on. Kesklinna kitsastes territoriaalsetes tingimustes oleks nende kasv ja areng väga piiratud olnud. Seetõttu otsustati teaduslinnak ehitada sellisele territooriumile, kus piiravaid tingimusi oleks minimaalselt. Mitmest teisest parimaks osutus Mustamäe elurajoonis olev territoorium suurepärase loodusliku pargi ääres, kuhu kaasajaks ongi kerkinud Tallinna Polütehnilise Instituudi hoonete kompleksi esimene järk ning Eesti NSV TA mõned hooned.

TPI peahoone lahenduse iseärasuseks on selle paindlikkus. Valitud süsteem — paralleelselt paigutatud teaduskondade neljakorruselised korpused, mis omavahel on ühendatud madalama plokiga, — võimaldab arendada ansamblit teaduskondade korpuste lisamise teel. Peahoone arhitektuurseks rõhuks on aula. Saaremaa dolomiidiga vooderdatud ning vertikaalselt liigendatud aula seinad ja lõõtsakujuline katus moodustavad mõjuva kontrasti vestibüüli, söökla ja raamatukogu klaasitud pindadega. Peahoone maht on peaaegu 120 000 m³, seega on see üks suuremaid ehitusi meie vabariigis. Valitud süsteem võimaldas kompleksi järkjärgulist ehitamist ja ekspluatatsiooni võtmist: algul teaduskondade õppekorpused (1963.—1966. a.), siis aula (1968. a.) ja viimasena raamatukogu (1971. a.). Samuti järk-järgult on valminud ka tüüpsed ühiselamud ning eemal asuv mahukas (36 600 m³) spordihooned.

Eesti NSV Teaduste Akadeemia hoonetest on nüüdseks püstitatud Keemia Instituudi korpus ja mõned tootmisliku iseloomuga objektid.

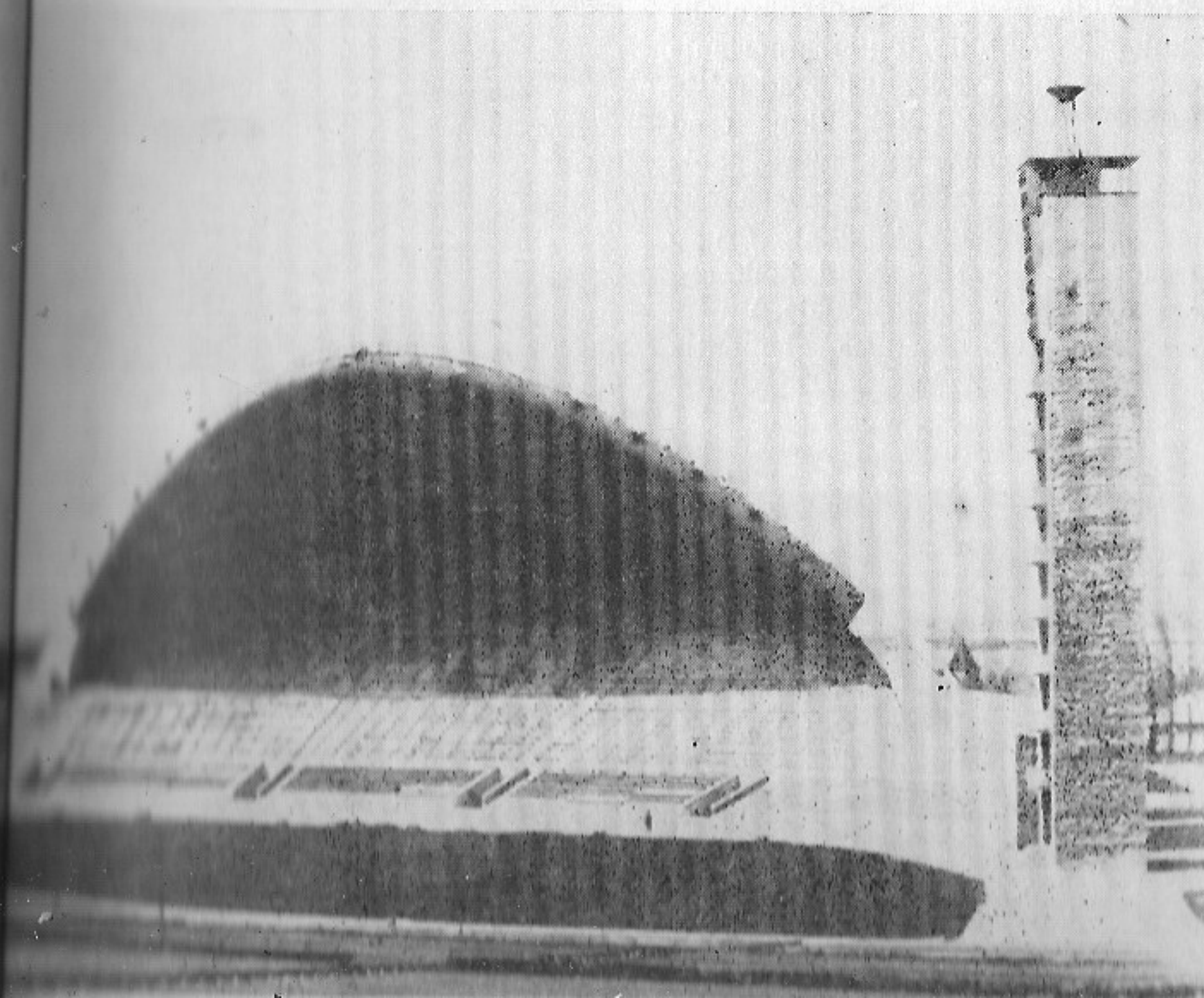
Ulatuslikumaks ühtseks ansamblik Tallinnas, kus ehitused vahelduvad pargialadega ja kus on saa-

vutatud arhitektuuri ja maastiku suurepärane kooskõla, kujuneb Läänemäe nõlva ja Tallinna lahe vaheline territoorium alates Kadriorust kuni Piritani. Selle ansambli arhitektuuriliseks dominandiks on 1960. a. ENSV 20. aastapäevaks ja 15. juubelilaulupeoks ehitatud laululava, mõni aasta hiljem püstitatud lillepaviljon ja kohvik «Tuljak», Maarjamäe memoriaalansambel, olümpiakompleks ja Piritja kloostri varemed.

Laululava kujutab endast amfi-teatrit, mis on kaetud paraboloidse akustilise ekraaniga. Tema lõunapoolisel küljel paikneb hoone raadio- ja televisioonireporteritele, põhjapoolisel küljel — 42 m kõrgune torn traditsioonilise laulupeotule jaoks. Akustilise ekraani kandjaks on kaared (tugedevaheline kaugus peaaegu 73 m), mis on ühendatud vantkonstruktsiooniga.

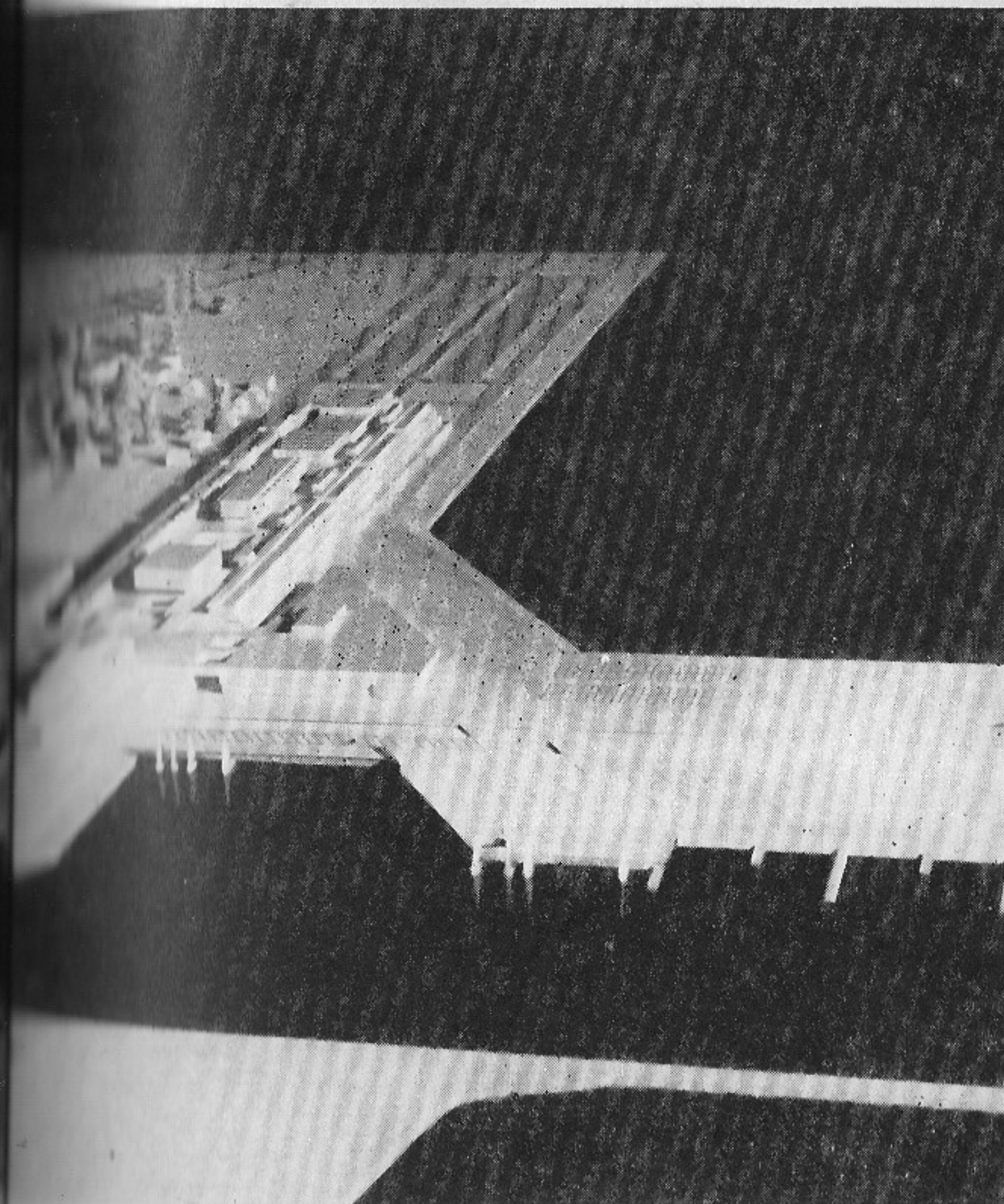
209. Piritja kloostri kiriku sisevaade (XV saj.)

210. Laululava. Arhit. A. Kotli, H. Sepmann, U. Tõlpus, H. Sepp, P. Madalik. Ins. E. Paalmann, H. Tüll, A. Kroon, K. Tallo, A. Soans, V. Hütsi, konsultandid — prof. H. Oruvee, prof. H. Laul. 1960. a.

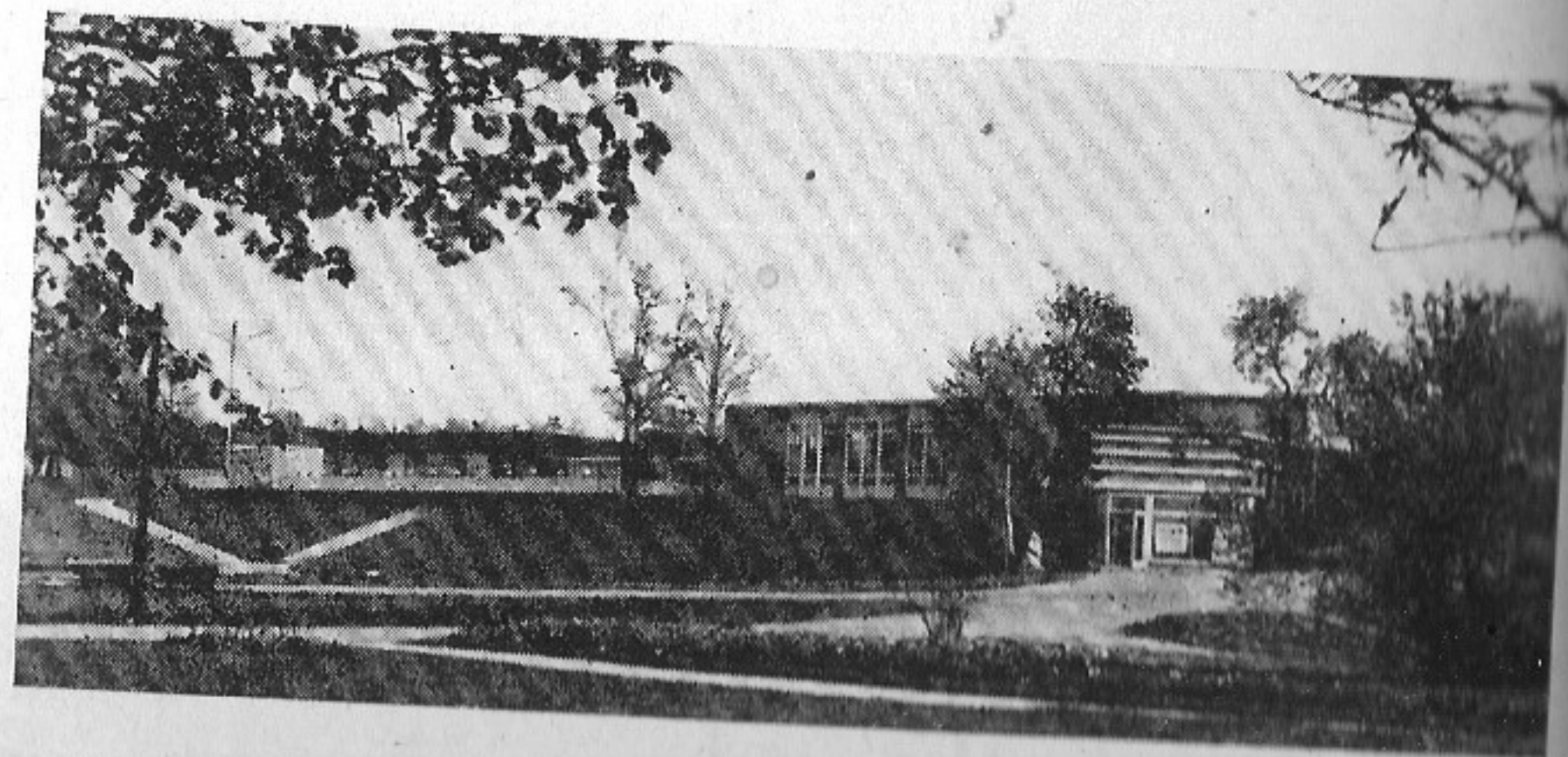
Laululava suur arhitektuuriline mõju peitub tema vormide suurejoonelises, elegantses lihtsuses, kasutatud materjalide — tahutud pae- kivi, siledade betoonist seinapinda- de, akustilise ekraani puitpinna ja laululava merepoolse seina klaas- pindade kontrastis ja erakordselt kaunis, rikkalikult haljastatud asu- kohas mere taustal Tallinna vana- linna siluetiga kauguses. Arhitek- tuurne, konstruktiivne ja funktsio- naalne ühtsus teevad laululava üheks silmapaistvamaks näiteks Eesti sõjajärgses arhitektuuris.

Head kokkusulamist loodusega ning teatavat luulelisust on tunda lillepaviljoni ja kohvik «Tuljaku» lahenduses. See on saavutatud rel- jeefi järgiva hoonete konfiguratsiooni, sobivate tagasihoidlike mahtude ja suurte klaaspindadega, mis visuaalselt seovad interjöörü ümbrusega ja võimaldavad vaba vaadet ühelt poolt merele ja linna siluetele ning teiselt poolt Lasnamäe nõlvale ja pargile. Suurepäraseks rõhuks ansamblile on memoriaal- kompleks, kus meeleolu loovad mitte üksikud kompleksi tehiskud osad — Jäätke monument, mere poole suunatud vabaõhusaal igavese tu- lega, leina tähistav kajakate grupp propüleede kohal —, vaid kõik see koos reljeefi, puudegruppide, muru, mere ja muude looduse elementi-

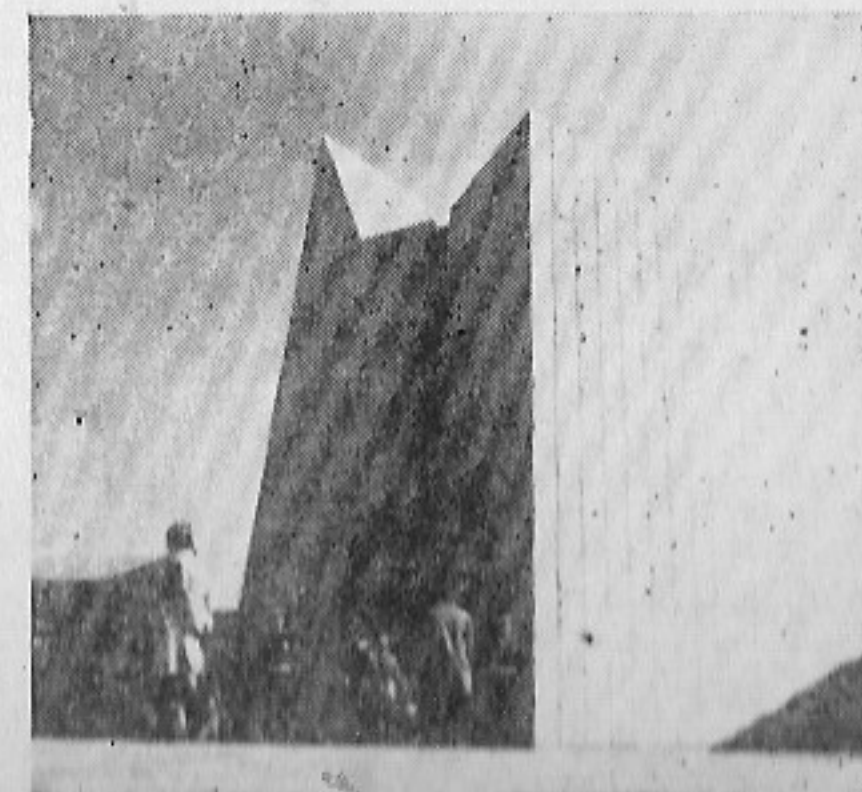
212. Olümpia- kompleks Tallinnas. Arhit. H. Sepmann, P. Jänes, A.-H. Loo- veer, A. Raid, V. Tamm.

paviljon ja kohvik (1966. a.). Pormeister

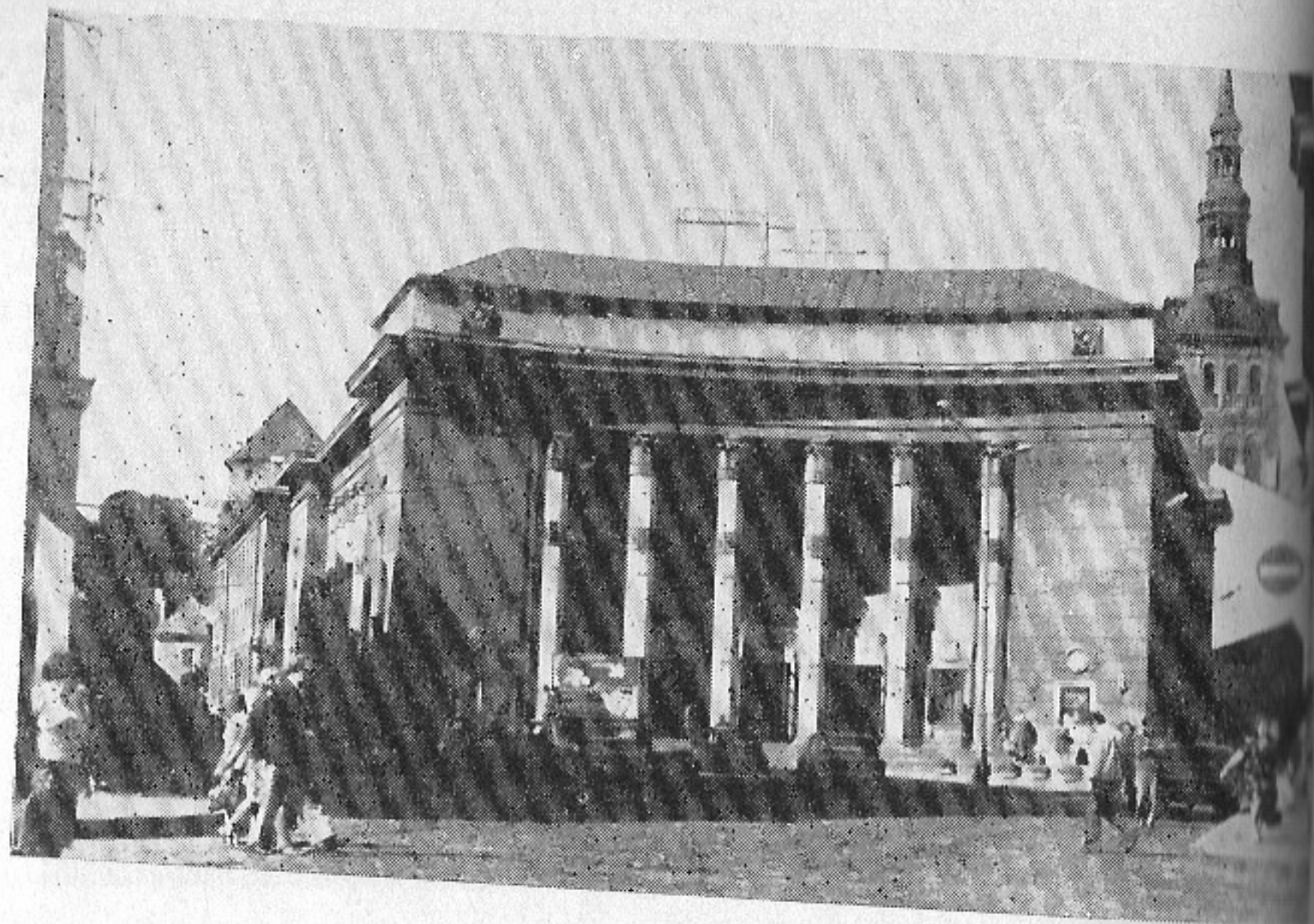
dega. Suurepäraseks lõpetuseks ansamblile on olümpiakompleks ja võimas Pirita klooster.

Et saa mainimata jätta Tallinnas Hiule püstitatud onkoloogiadis- panserit, Mustamäe meditsiinilin- nakut, kino «Sõprust» Tallinna va- nalinnas, mis kajastab 1950-ndate aastate alguse püüdu luua uut suunda eesti rahvusarhitektuuris, ajulat Mere püestel. See on ai- nult väike osa sõjajärgsetel aastatel

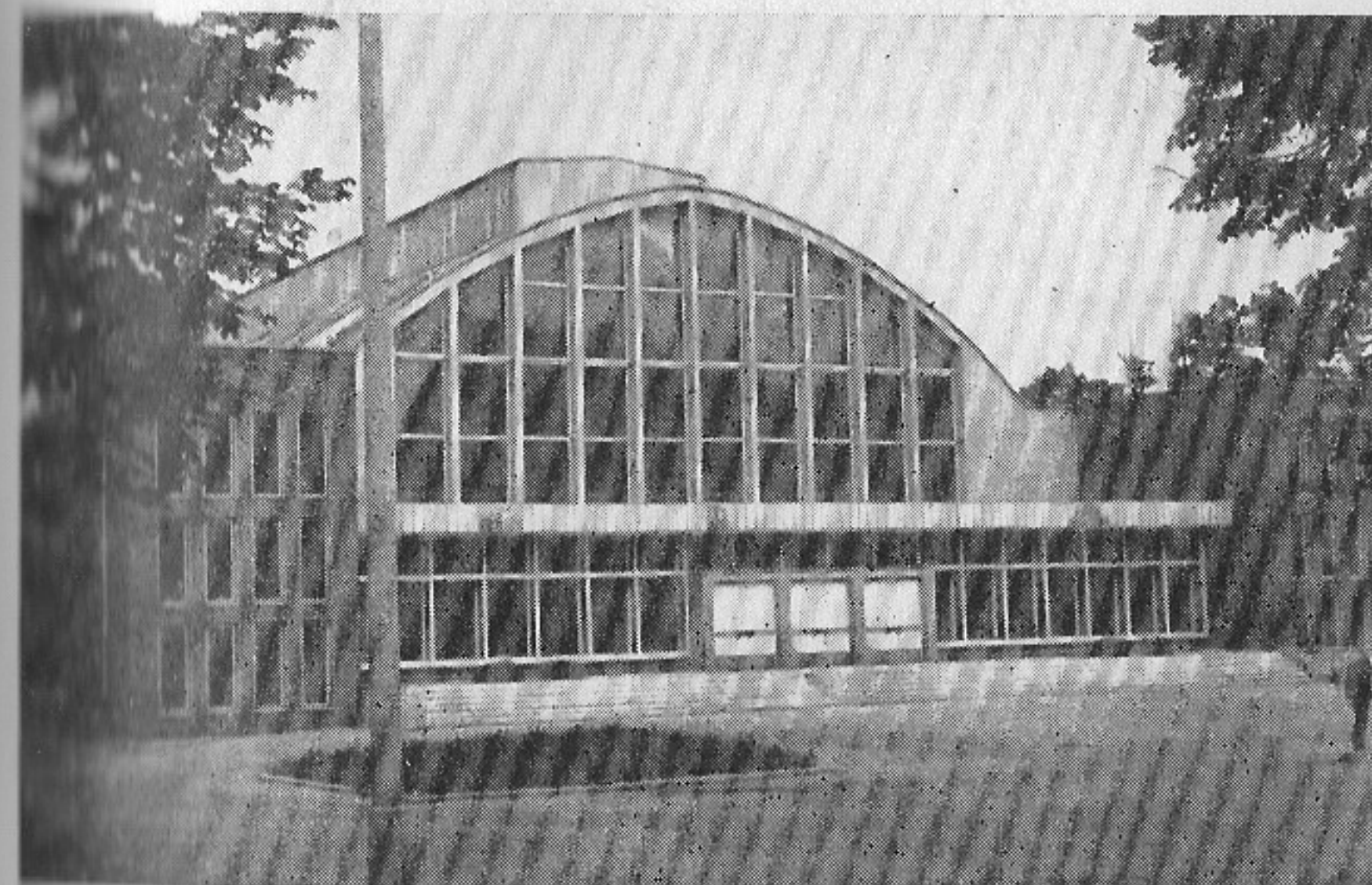
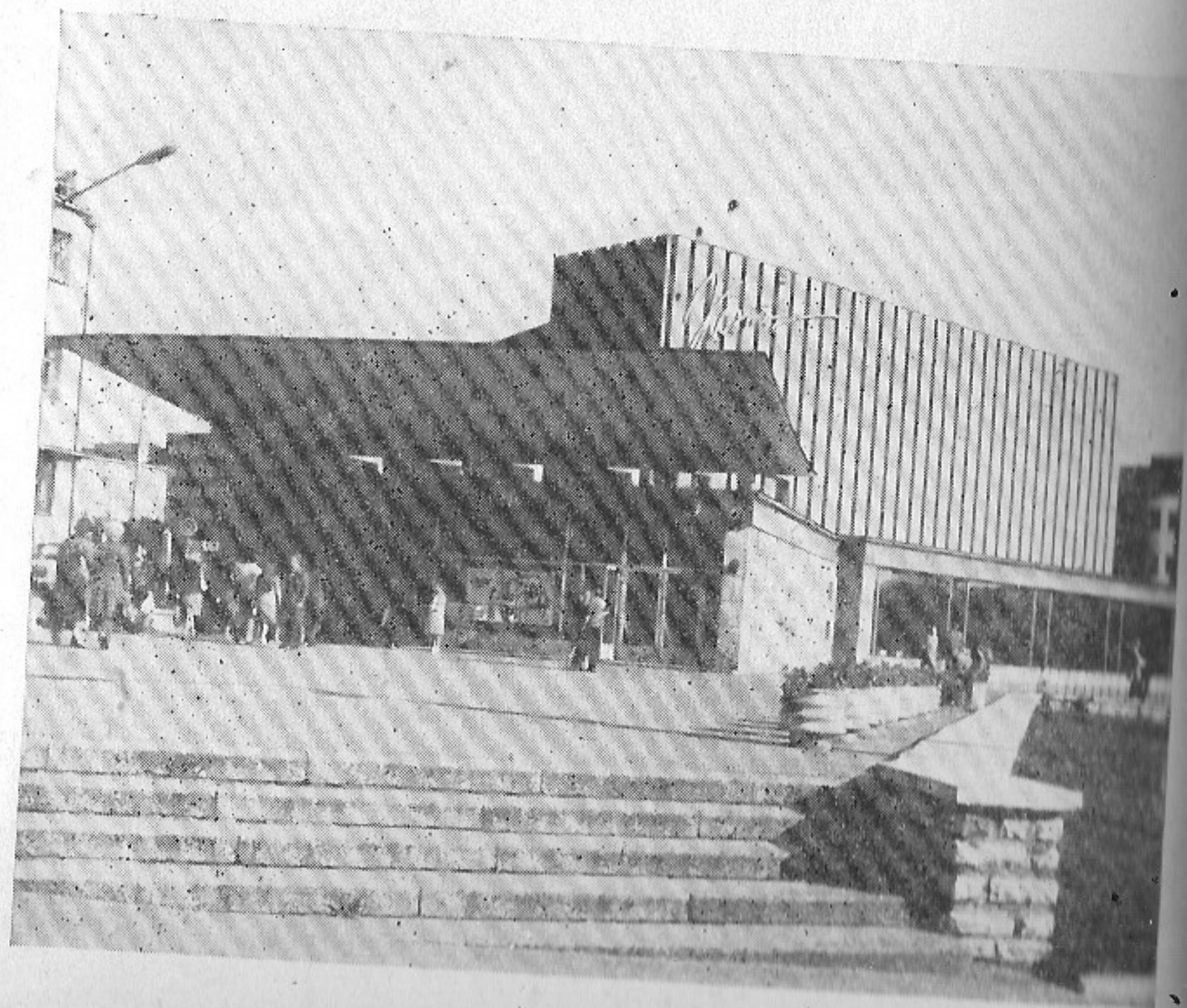

213. Tallinna Maarja- mäe memoriaal- ansambli fragment. Autorid A. Murdmaa, V. Hütsi, M. Varik, J. Palm, E. Põldroos. 1975. a.

Kino «Sõprus»
Tallinnas. Arhit.
Tarvas, A. Vol-
p, 1955. a.

Kraankino
Tallinnas.
Laasi.

216. Siseujula Tallin-
nas Mere puisteel.
Arhit. U. Tõlpus,
P. Tarvas, O. Kont-
šajeva, ins. H. Tüll.
1965. a.

Tallinnas püstitatud ansamblitest
ja ühiskondlikest hoonetest.

Ka ulatuslikum elamuehitus toi-
mub Tallinnas. Poolteise aastaküm-
nega on ehitatud Tartu-suurune
Mustamäe ja mõne aastaga peaae-

gu Pärnu-suurune Väike-Õismäe.
See sai võimalikuks tänu võimsale
tootmisbaasile. Kuni 1950. a. kesk-
paigani kasutati nii Tallinnas kui
ka mujal elamute juures veel sõja-
eelsest perioodist tuttavaid konst-

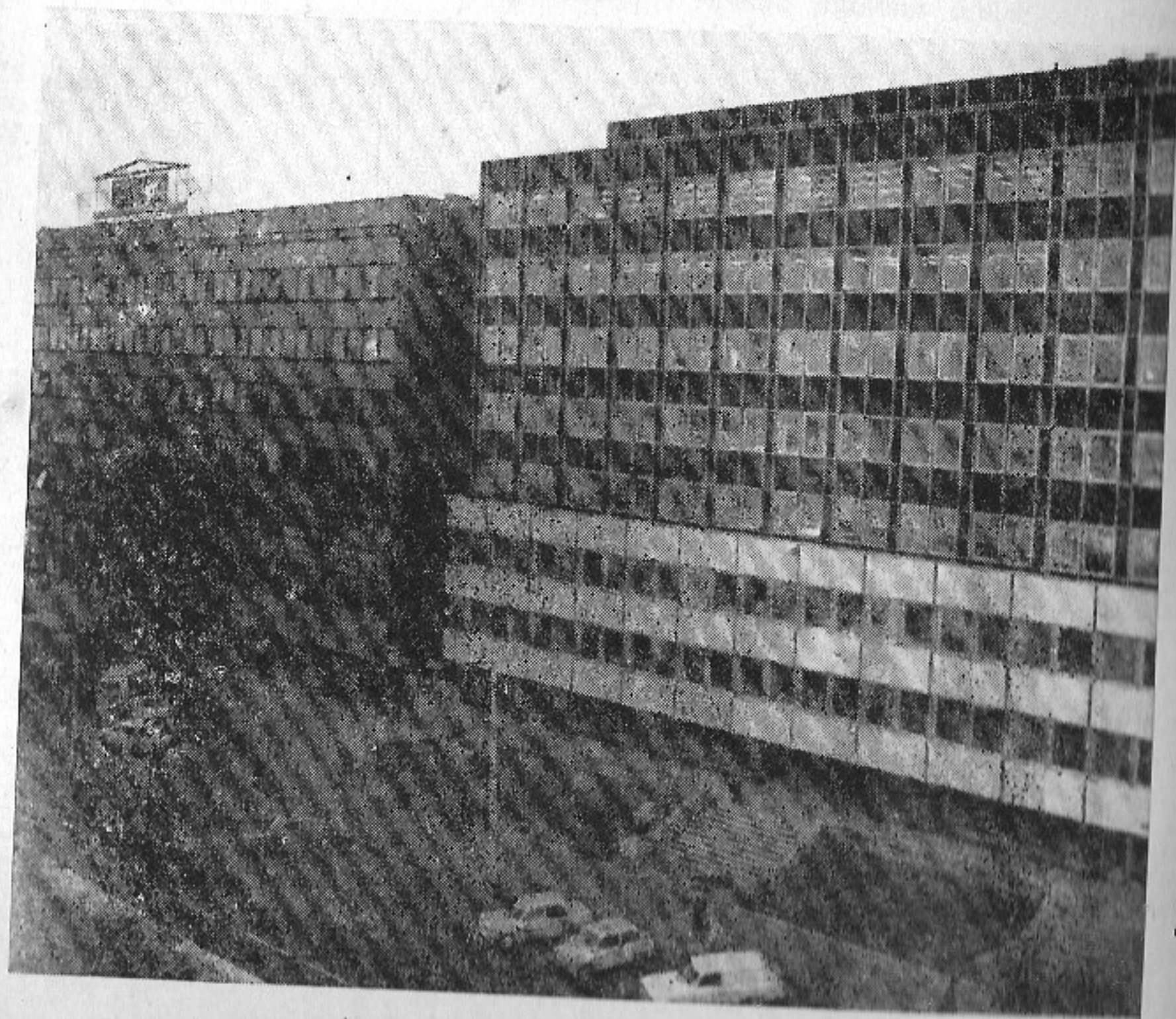

217. Kohvik «Kadri-
org» Tallinnas. Arhit.
V. Herkel, 1971. a.

kirjandus-
allinnas.
J. Kosme,
berg, ins.
e. 1972. a.

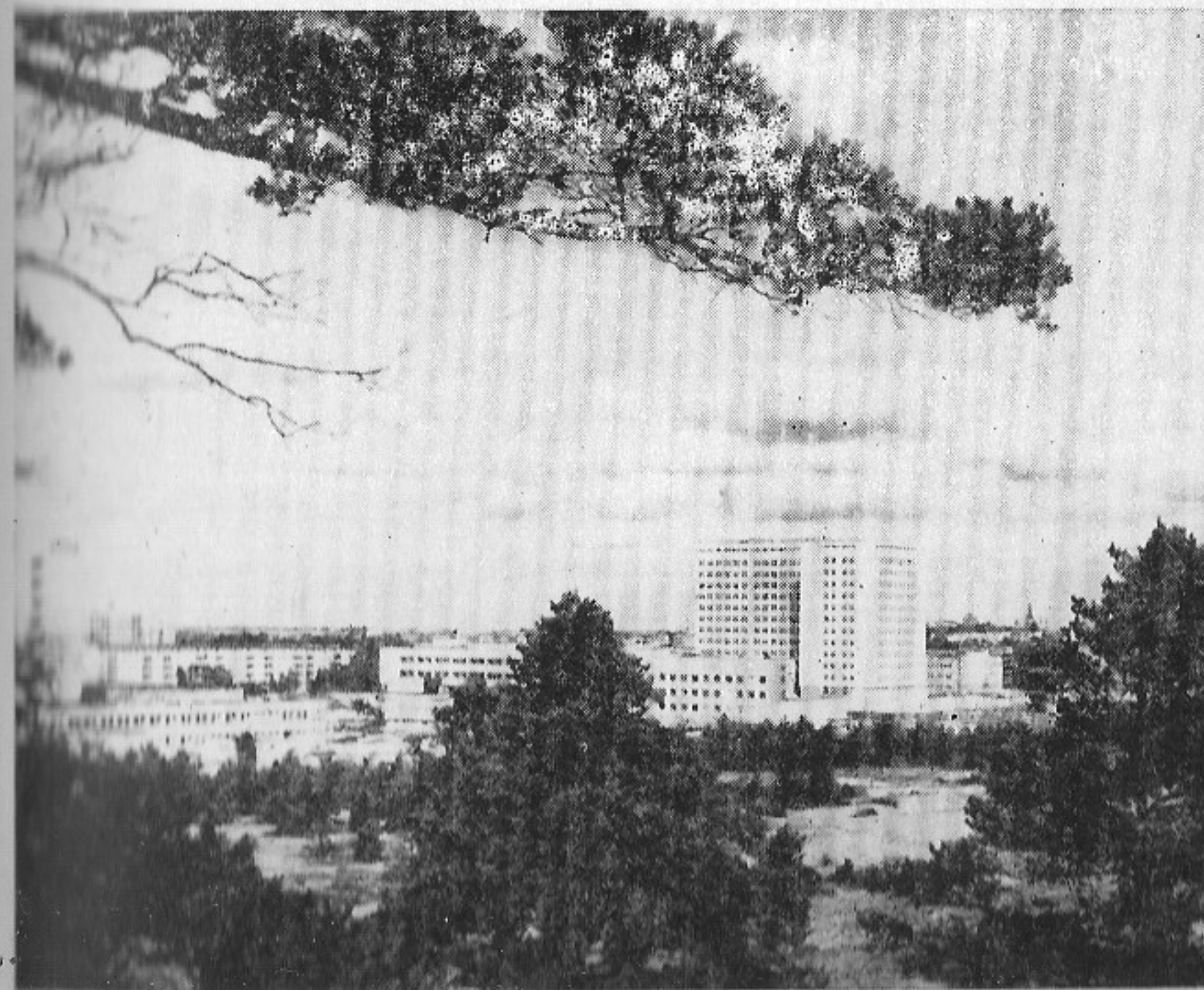
iliku
esti Kol-
hoonete
rk. Vasak-
(1970. a.)
anaselja,
hoone
hit.

220. Onkoloogiadis-
panser Tallinnas.
Arhit. K. Luts,
M. Vainik. 1966. a.

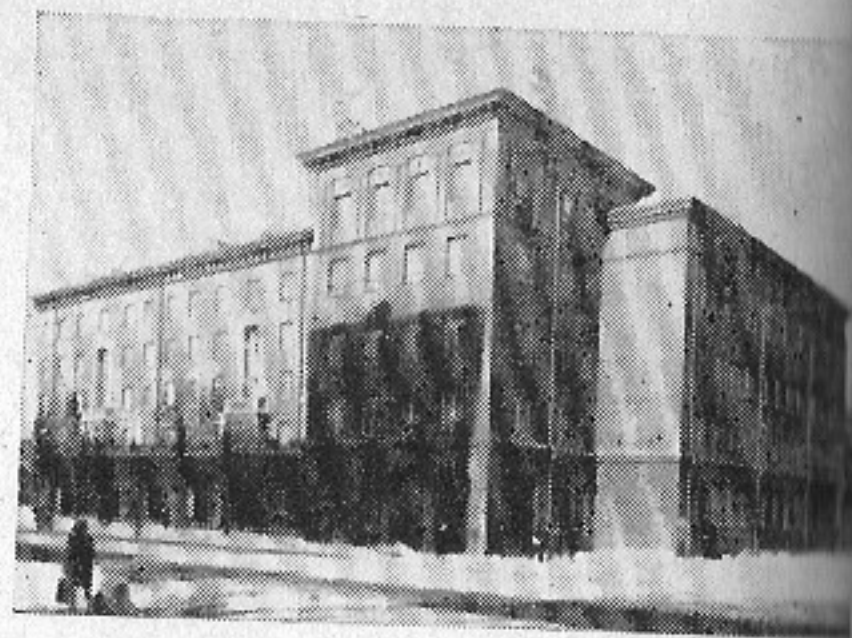

221. Mustamäe
meditsiinilinnak
Tallinnas. Arhit.
I. Puumets, H. Aru.
Esimene järk
1977. a.

KVL-i
aone-elamu
as Narva
el. Arhit.
H. Härm-
1961. a.

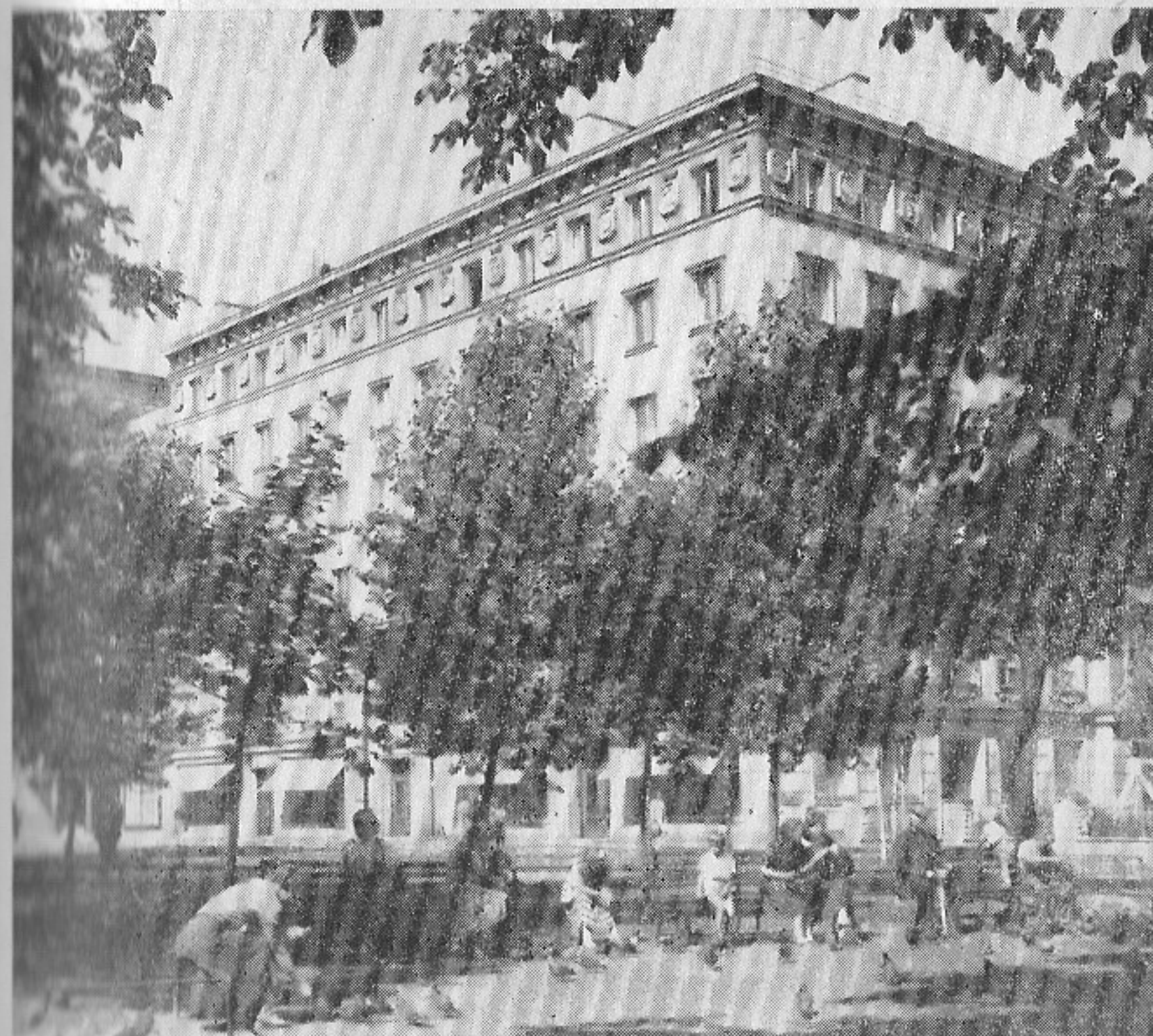
ruktisioone: paekivivundamente, tel-
lisseinu ja monoliitsest betoonist,
aga vahel ka puitvahelagesid. Algul
ehitati rikkalikult dekoreeritud
fassaadide ning võrdlemisi suurte
elu- ja abiruumidega maju. Hil-
jem fassaadid lihtsustusid. Ela-
mispinna kitsikuse tõttu majutati
ühte korterisse harilikult mitu
perekonda. Uus etapp algas 1959. a.,
mil juurdus väikekorteritega ja
suhteliselt kõrge industriaalse tase-
mega elamuseeria 1—317. Äärmiselt
ökonoomne lahendus (väikesed elu-
ruumid: 16—17 m² suurune elutuba
ja ca 12 m² suurune magamistuba;
miniköök, miniesik ja minivanni-
tuba) välistas võimaluse paigutada
ühte korterisse mitu perekonda.
Need projektid aitasid kiirendada
elamispinna juurdekasvu ja kind-
lustasid perekondadele normaalse
korteriiviilise majutamise. Seega,
vaatamata elanike «jahedale» suh-
tumisele väikekorteritesse, etendasid
need teataval perioodil olulist posi-

tiivset osa korteriprobleemi lahenda-
damisel.

Uut, arhitektuurses ja tehnilises
mõttes veel täiuslikumat etappi
tähistas Majaehituskombinaadi käi-
kulaskmine Tallinnas 1961. a. alg-
võimsusega 35 000 m² elamispinda
aastas (1120 korterit), mis kasvas
varsti 50 000 m²-ni aastas ja on
nüüdseks mitmekordistunud. Käes-
oleval ajal toodab kombinaat
põhiliselt viie- ja üheksakorruse-
lisi elamuid, eksperimentaalselt ka
16-korruselisi tornmaju, püstitades

rgsele
sloomu-
ktuu-
Tartu
Arhit.
1954. a.

224. Elamu Tallinnas
Võidu väljakul.
Arhit. A. Kotli.
1953. a.

225. Sõjajärgne
tüüpelamu K. Marxi
puiesteel Tallinnas

neid peamiselt Tallinna, kuid ka vabariigi teistesse linnadesse ja isegi maale. Kombinaadis toodetavaid elamuid on korduvalt täiustatud: vastavalt elamispinnaga varustatuse tõusule on suurenenud pinnad kortereis, paranenud tehniline varustus (gaasipliitide asemel

elektripliidid) ja viimistlus (laudpõrandate asemel parkett, kõrgema kvaliteediga tapeet jne.). Paranenud on ka hoonete välimus.

Väga häid tulemusi on saavutatud Tallinnas, aga samuti teistes Eesti linnades ning maa-asula-

228. Mustamäe hoonestus. Eksperimentaalne suurpaneelidest tornelamu. Arhit. H. Aurik, ins. E. Kaarelson, M. Soonike. 1974. a.

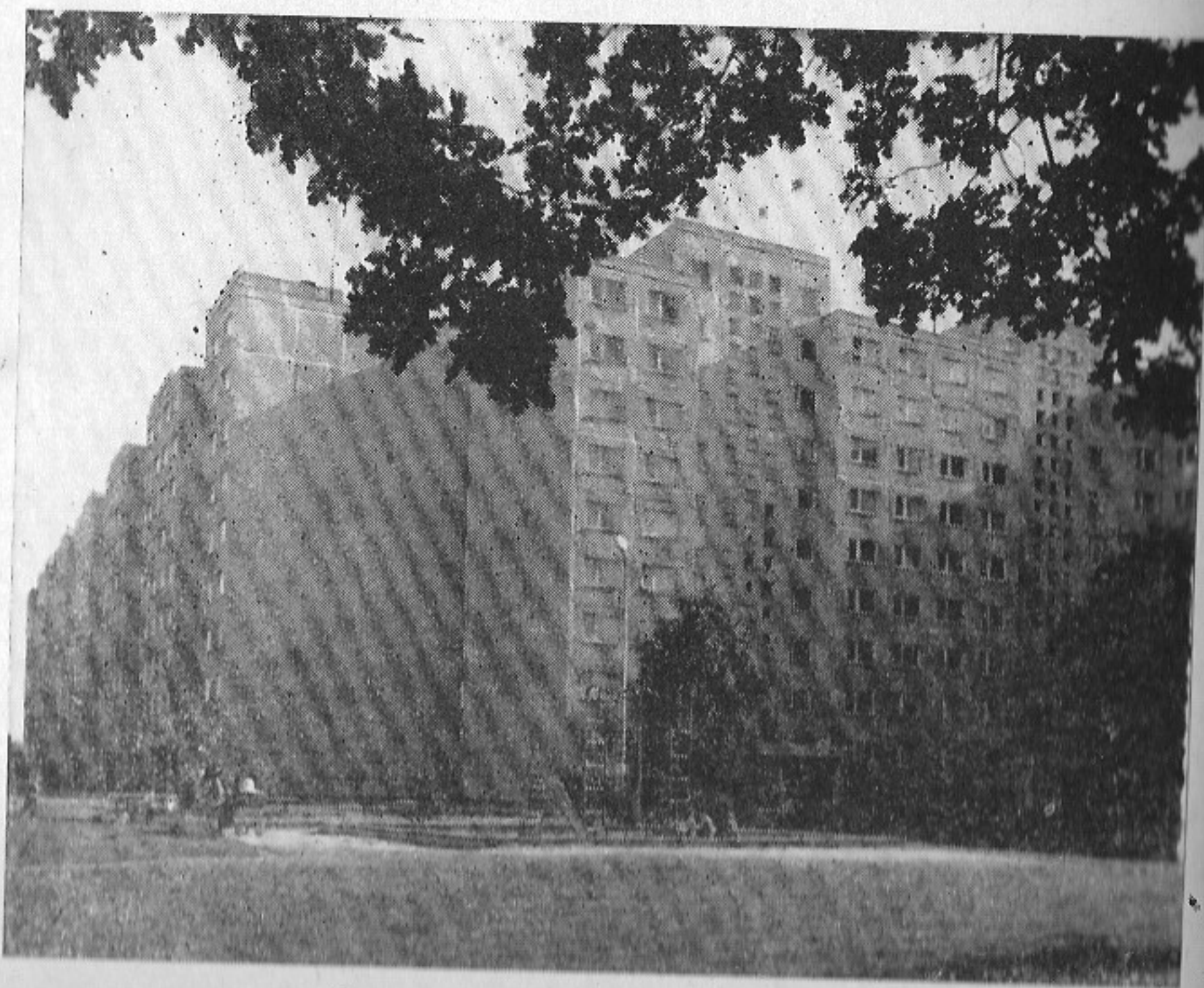
229. Mustamäe hoonestus. E. Vilde tee. Esiplaanil mikrorajooni teeninduskompleks «ABC». Arhit. P. Jänes. 1969. a.

232. Kaasaegne
9-korruse
elurajoon
Tallinnas.
1970. a.

233. Kaasaegne
rekonstrueeritud
elurajoon
Tallinnas.

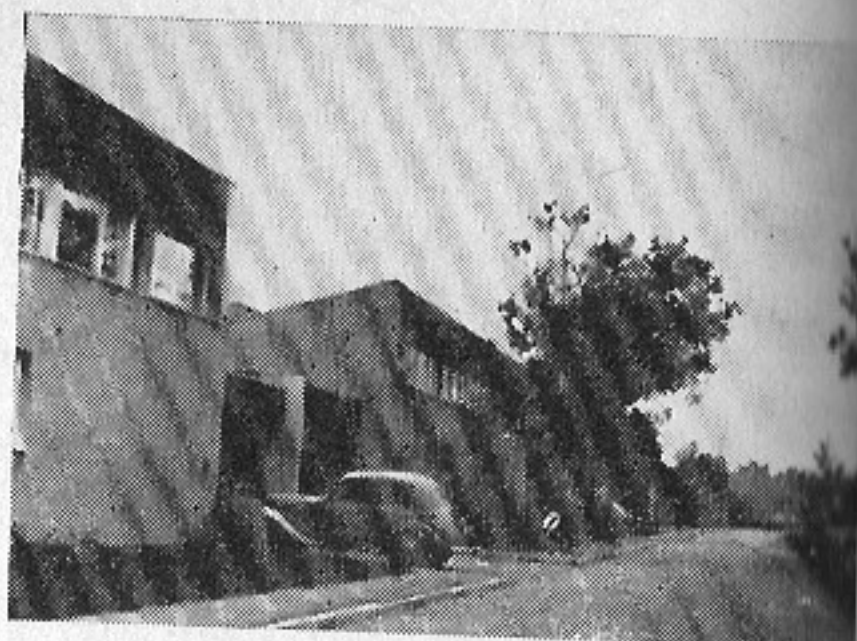
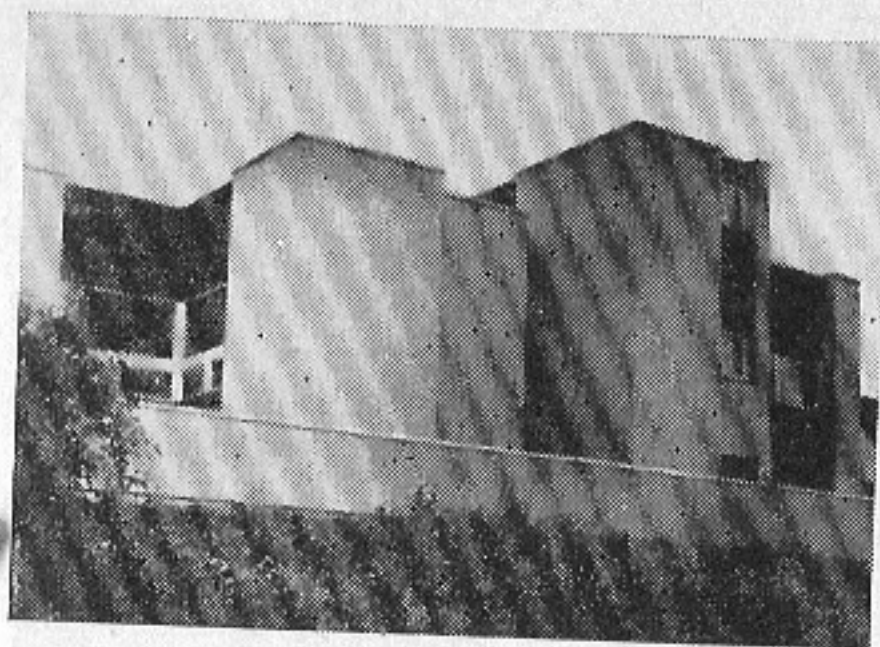
233. Kaasaegne
rekonstrueeritud
äärelinn. Lilleküla
elurajoon Tallinnas.
1977. a.

234. Tallinna
rekonstrueeritavate
rajoone kesklinnas.
Elamu Virmalise
tänavas. Arhit.
P. Madalik. 1970. a.

perelamu
Tallinnas.
Karp.

eritunud
Tallinnas

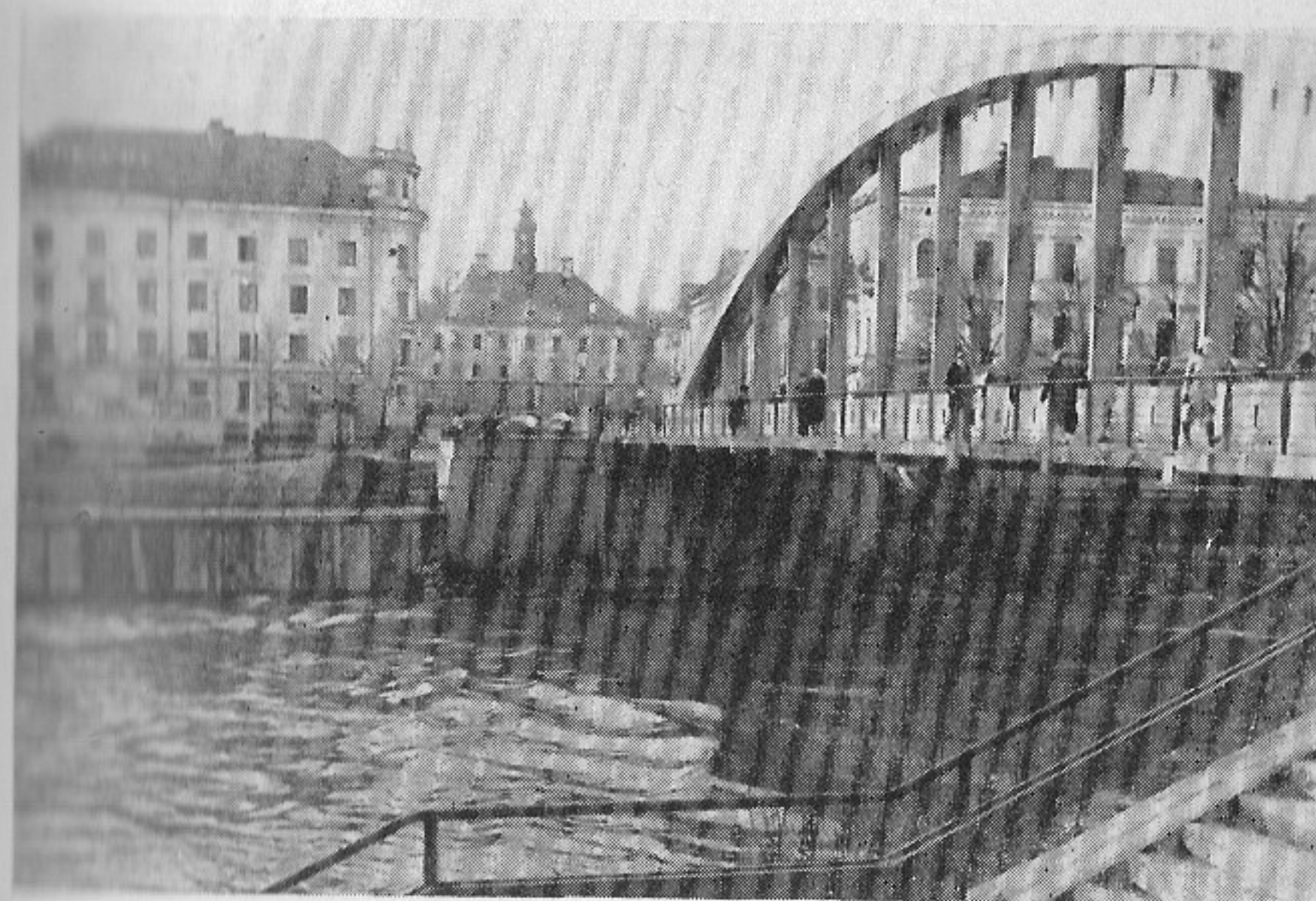

tes üheperekonnaelamute projekteerimise ja ehitamise valdkonnas. Paljude spetsialistide arvates on meil ehitatud üheperekonnaelamute kujundamise tase kõrgem kui kuskil mujal NSV Liidus ega jää maha välismaa parimatest näidetest.

Rida ansambleid ja palju suurepäraseid ühiskondlikke hooneid on sõjajärgsel perioodil püstitatud teistesse Eesti linnadesse. Nende hulka kuulub ulatuslik Emajõe-äärne hoonetekompleks Tartus, mis praegu koosneb Nõukogude väljakust rae-koja ees, uuest RAT «Vanemuise» hoonest, kaubamajast ja mitmest muust objektist ning teisel pool jõge asuvast restoranist «Kaunas», seda ümbritsevast pargist ja taamal kõrguvatest TRÜ üheksakorruselistest ühiselamutest. Ilmet on võtnud Tartu suurim uus elurajoon — Anne linnaosa.

Pärnusse on rajatud uus peaväljak, mille põhidominandiks on L. Koidula nim. Pärnu Draamateater, mereäärsele tsoonile mitu sanatooriumi, teistesse linnaosadesse hotell, KEK-i administratiivhoone ja rida huvitavaid elamuid; Haapsallu suurepärane kultuurihoone ja kaubanduskeskus, on laiendatud sanatooriumi; Raplasse — RSN Täitevkomitee ja KEK-i administratiivhooned; Paidesse — kaubanduskeskus jne. Ei saa jätta mainimata ABC-tüüpi teeninduskeskusi, mille koosseisu kuuluvad kauplused, teenustöökojad, toitlustusettevõtted, kultuuriasutused jm, aga samuti

eraldiseisvaid lasteasutusi ja koolihooneid. Teeninduskeskused ehitatakse linnade igasse uude mikrorajooni ja nad on ette nähtud elanike igapäevaste, standardsete vajaduste rahuldamiseks. Seetõttu püütakse neid paigutada selliselt, et nad oleksid elanikele hästi kättesaadavad

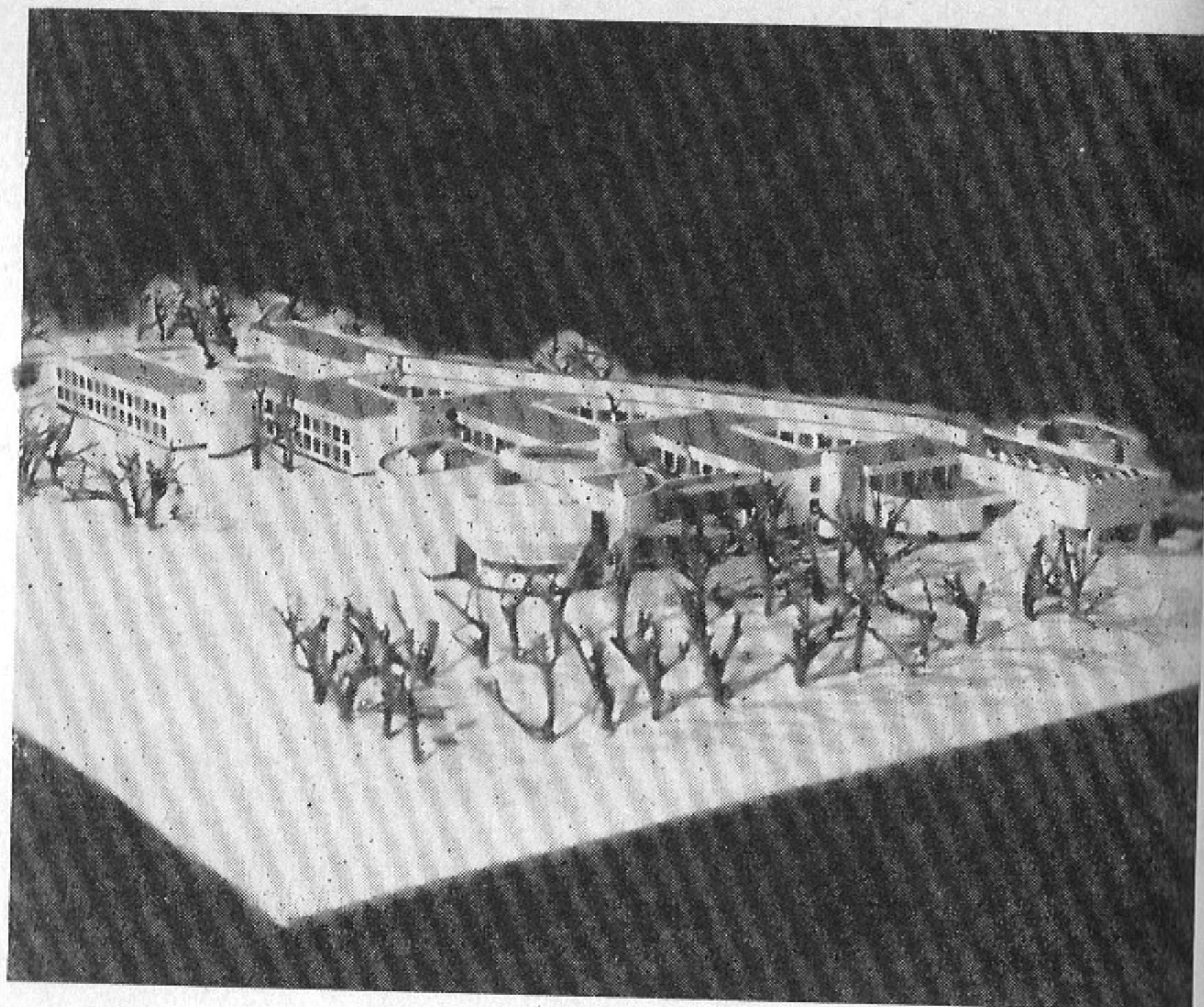

237. Jalakäijate sild üle Suure Emajõe Tartus

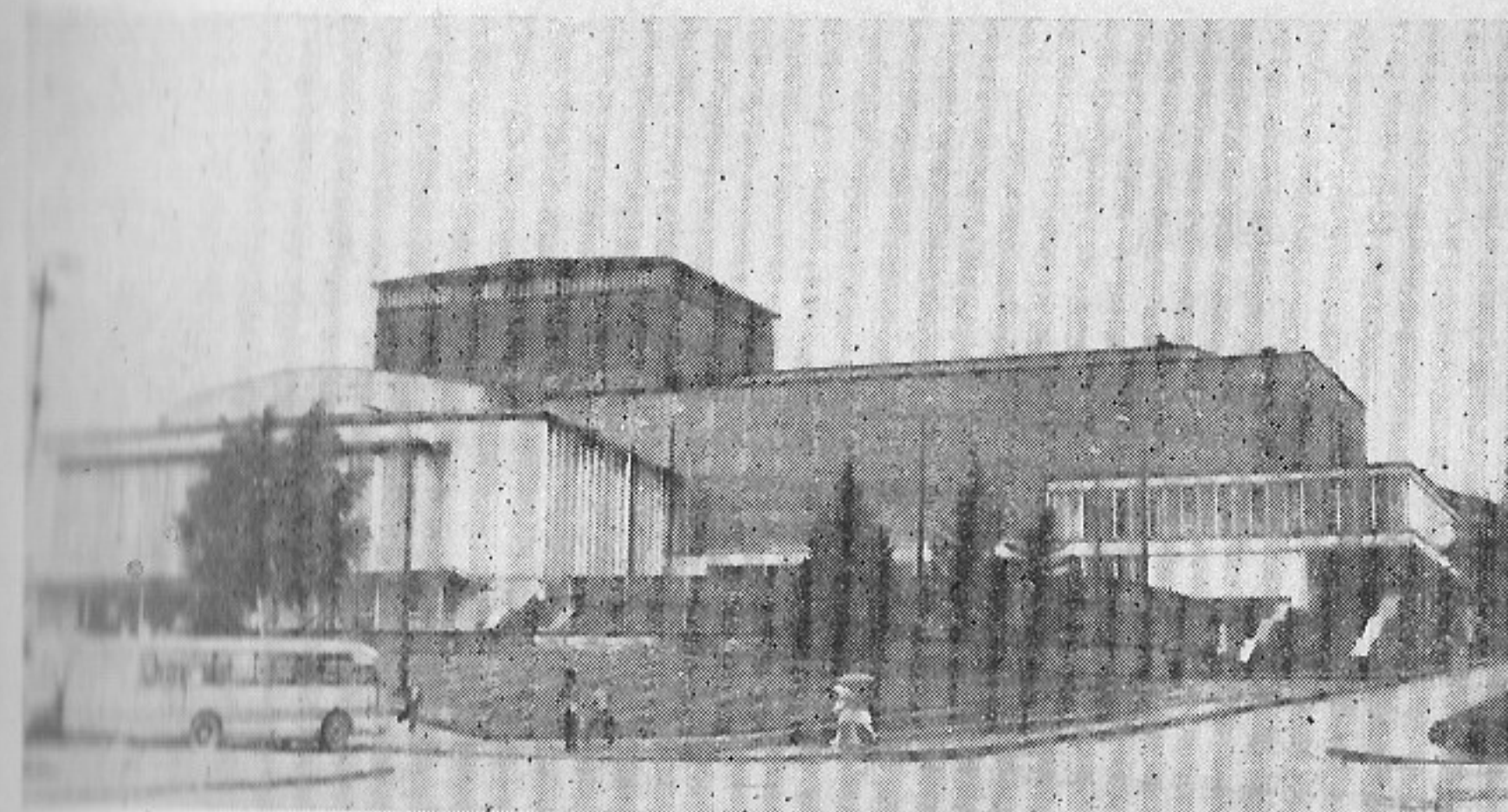

238. Nõukogude väljak Tartus

õppehoone
Arhit.
later

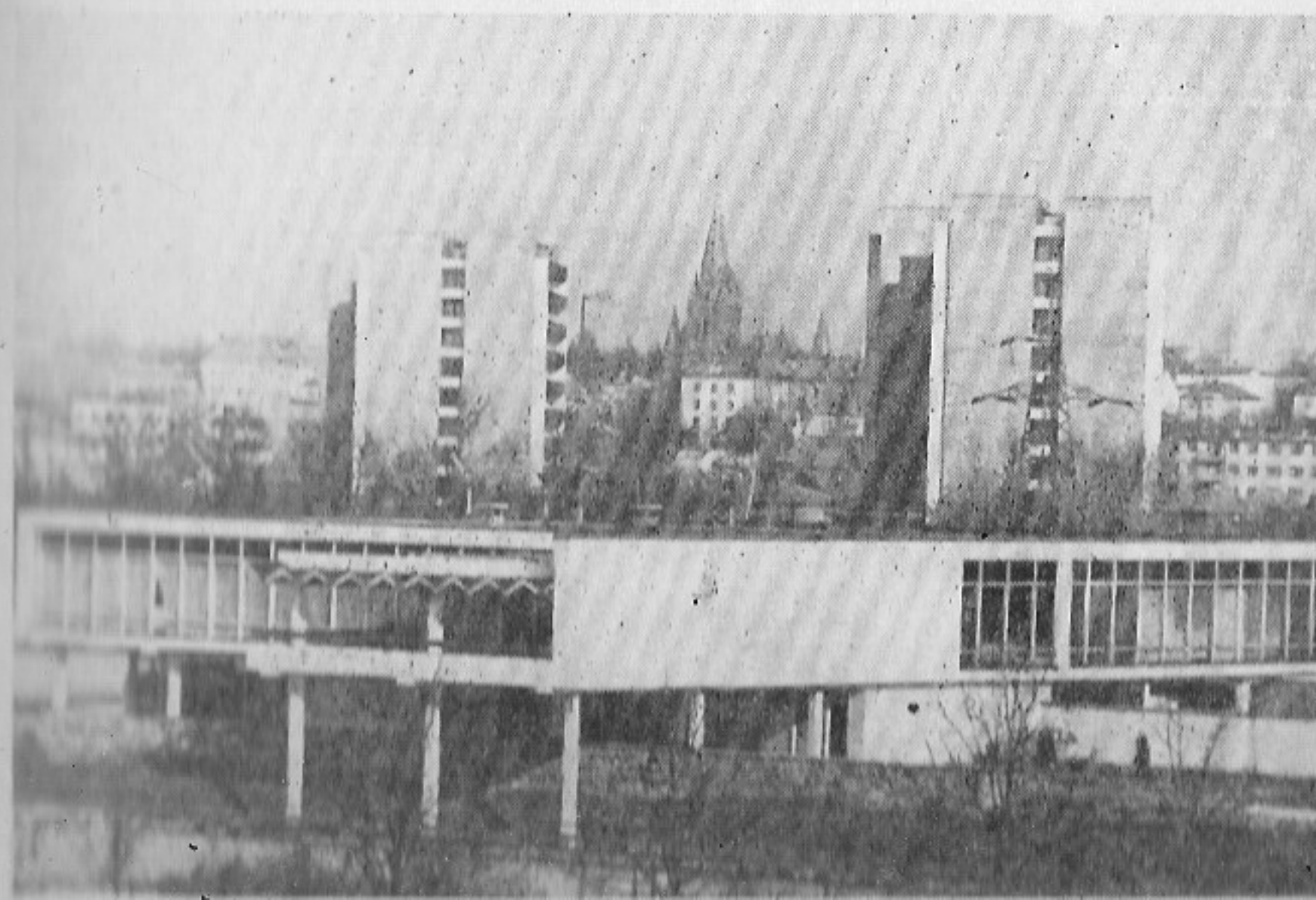
linnaosa
Tartus.

241. RAT «Vane-
muise» hoone
Tartus. Arhit.
P. Tarvas, A. Vol-
berg, U. Tõlpus,
H. Kalmet,
V. Tamm. 1971. a.

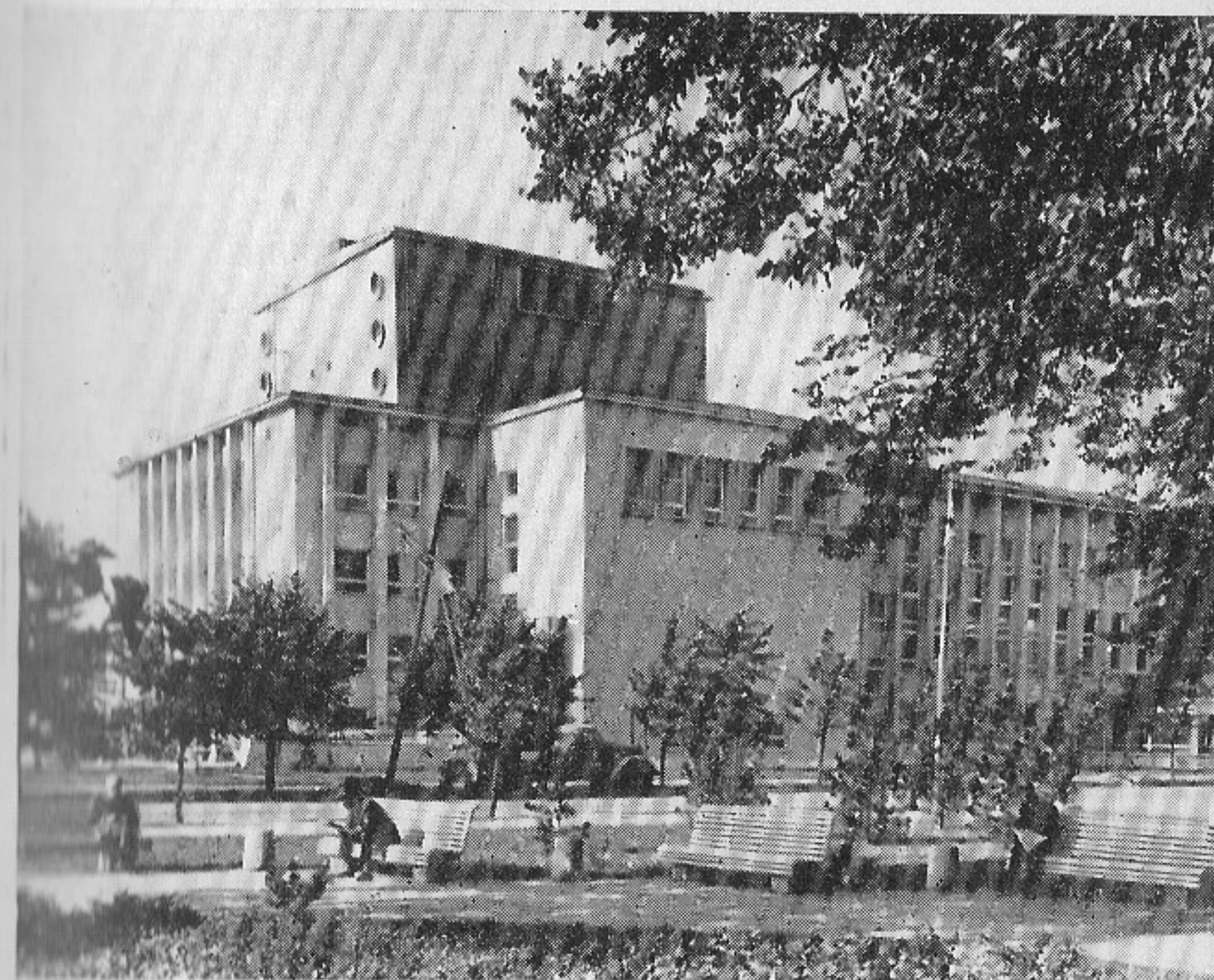
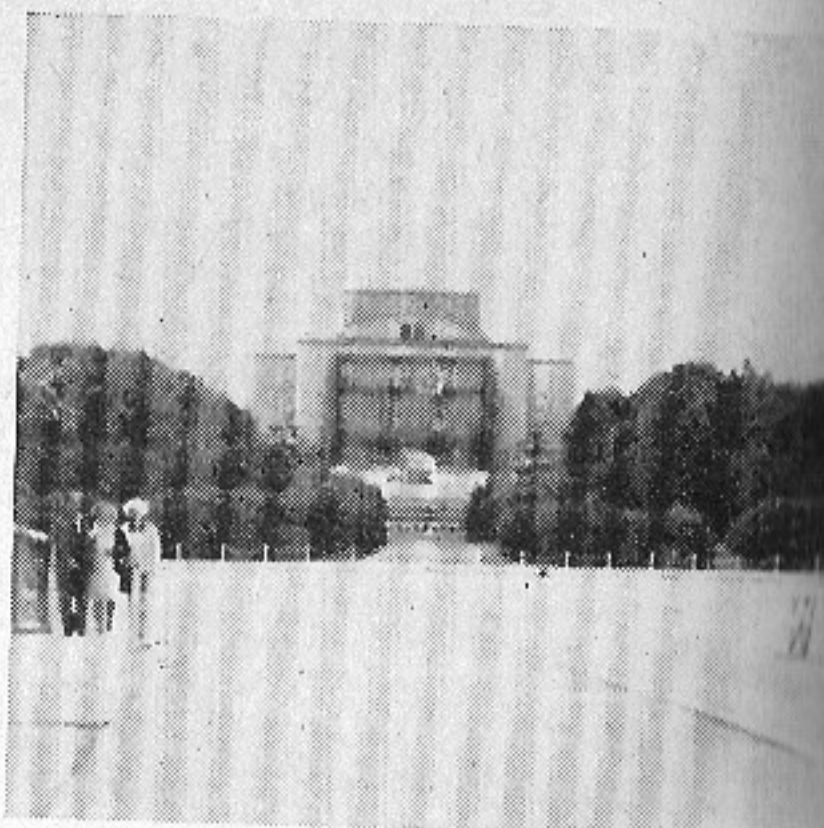
242. Suur Emajõgi
ja Tartu kesklinn

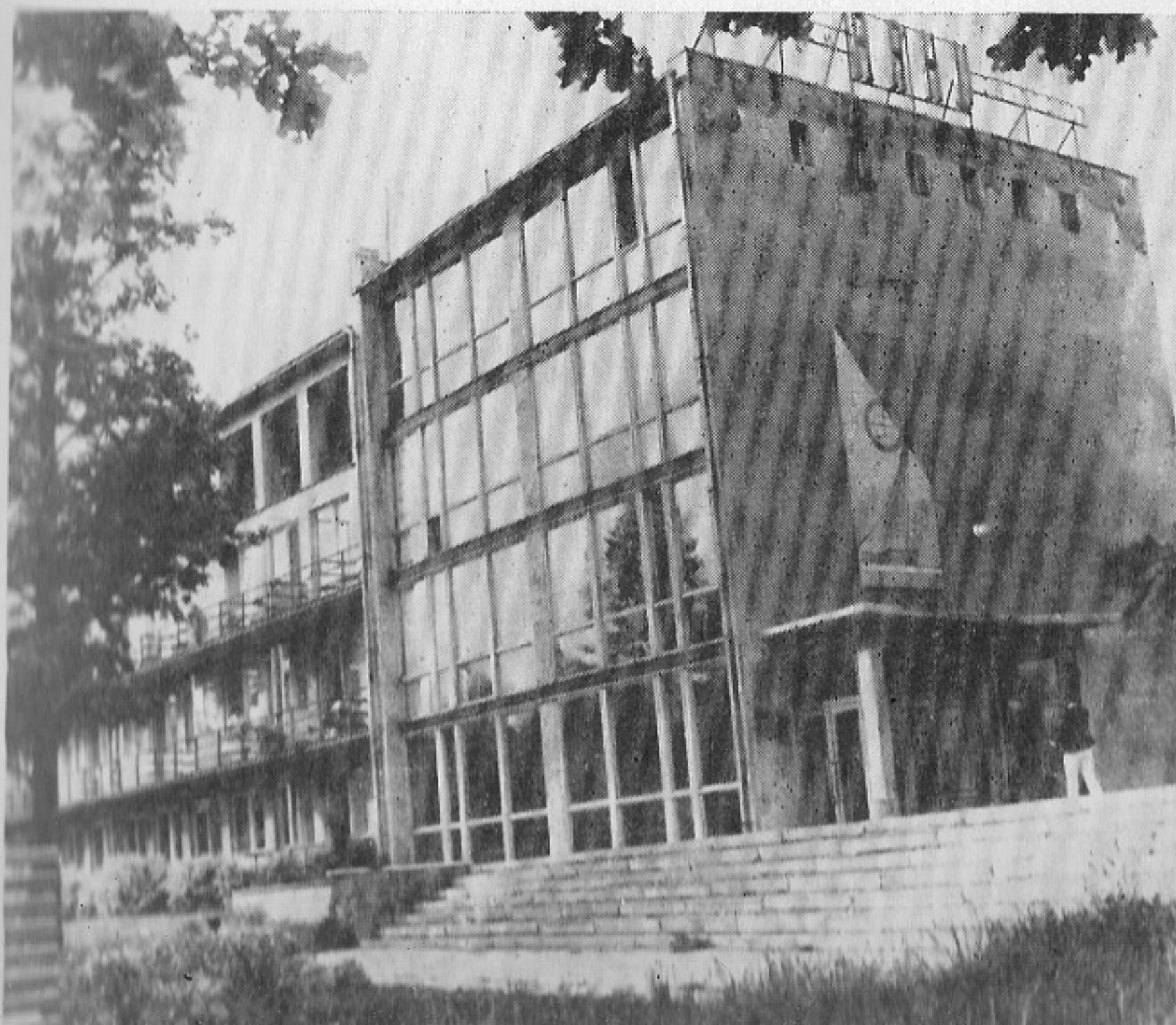
243. Tartu Ülejõe
linnaosa kaasaajal

(jalgsikäigu kaugusel, nende külastamisel pole vaja ületada magistraale). Samal ajal peavad ABC-tüüpi teeninduskeskused asuma kommunaaltranspordivahendite peatuste läheduses, et neid võiks külastada ka nii-öelda mööda minnes — näiteks teel töölt koju jne. Olulised muudatused on toimunud tööstusrajoonide arhitektuuris. Vanade kogemuste põhjal assotsieerub mõiste «tööstusrajoon» suitsu, tahma, müra ja ilmetute suurte hoonetega. Tänapäeval paraneb tööstusrajoonide ilme aastast aastasse. Tänu energiamajanduse tsentraliseerimisele tööstusrajooni piires ja järkjärgulisele üleminekule gaasiküttele kaovad õhusaastajad. Tööstusrajoonide arhitektuurilis-esteetiline tase hakkab

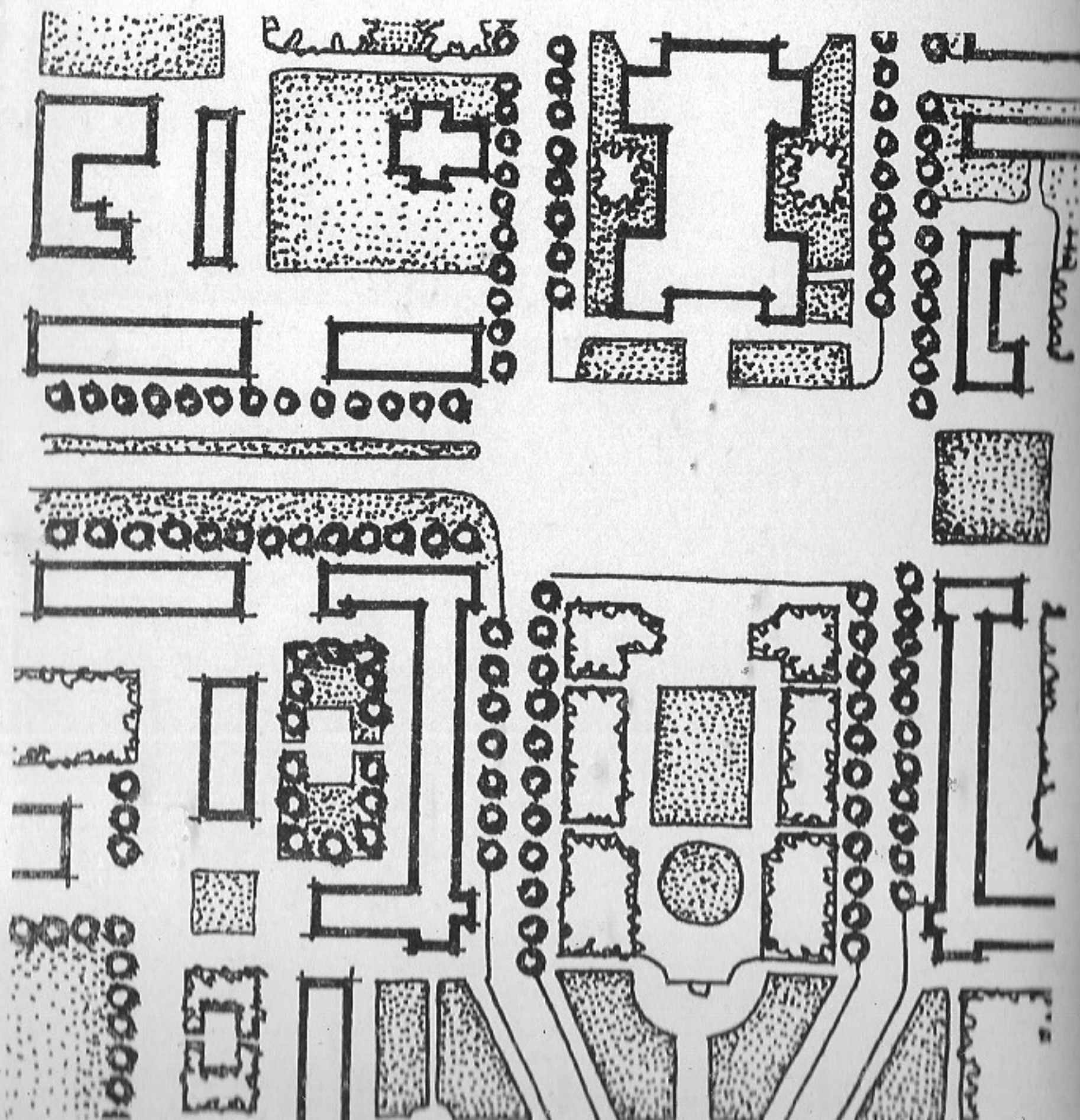
läheneda elurajoonide tasemele. Teisiti see ei saagi olla, kuna kümned tuhanded inimesed veedavad siin ligikaudu $\frac{1}{3}$ oma elust. Peale selle, hõlmates suuri territooriume,

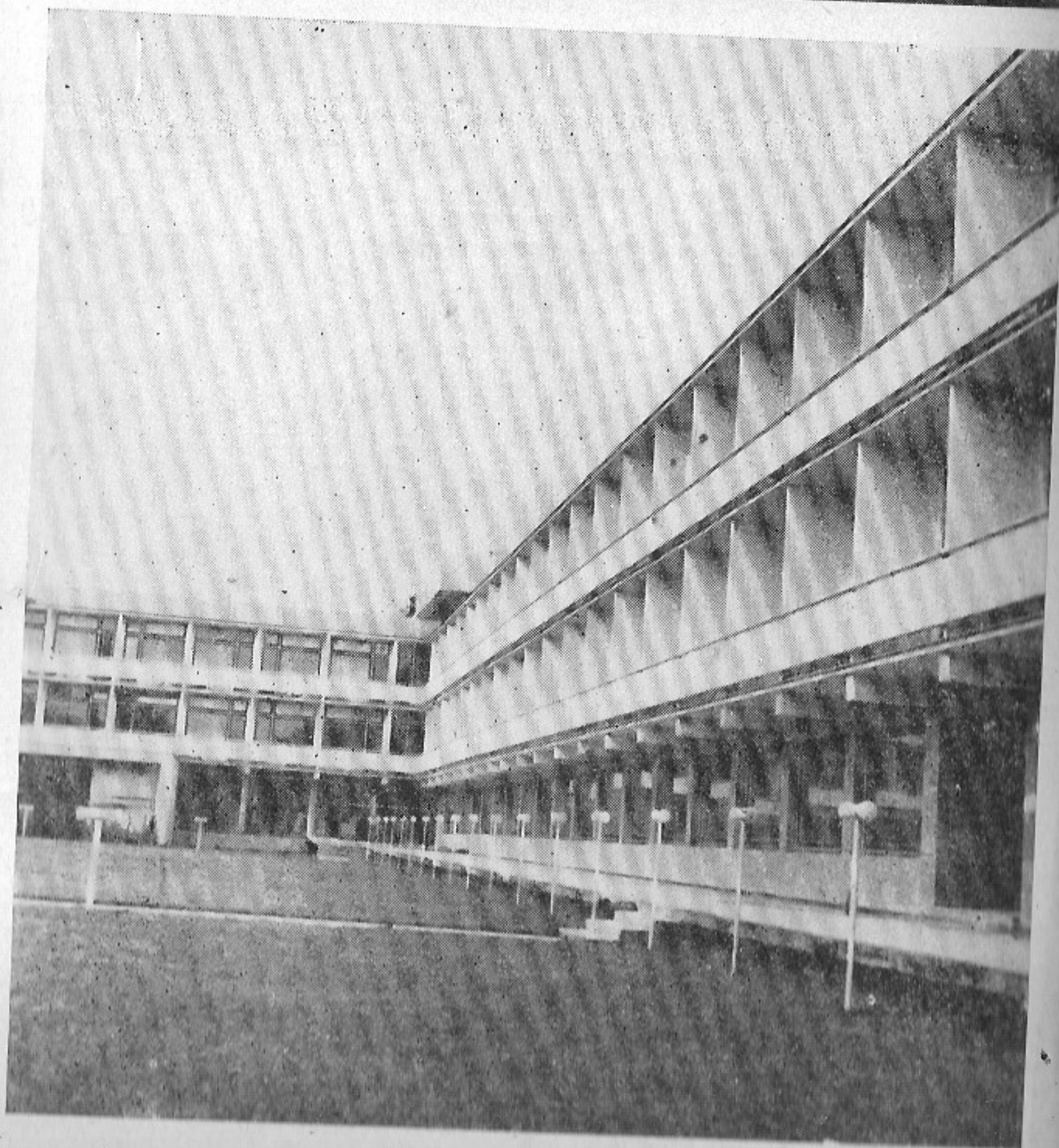
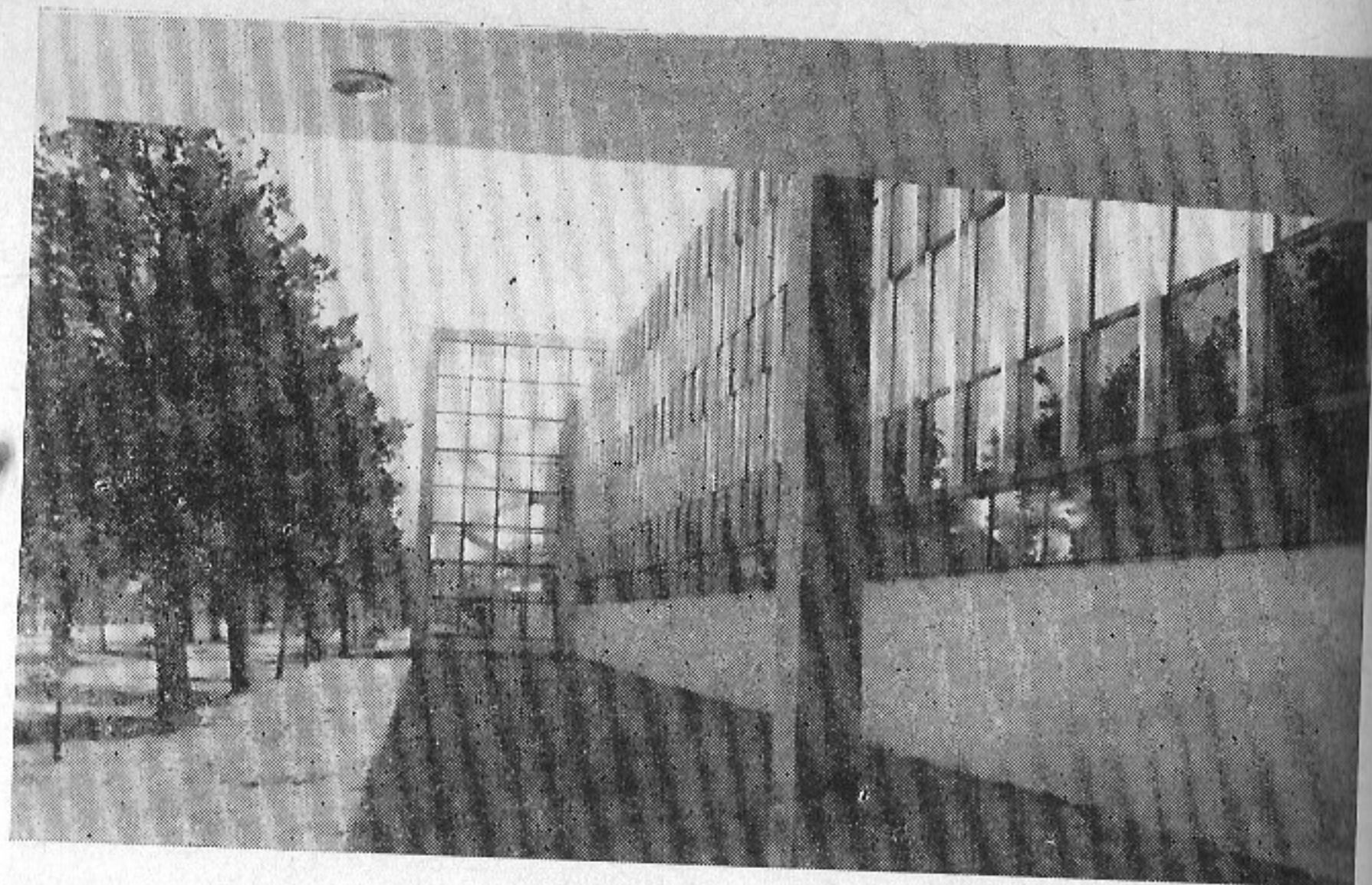

246. L. Koidula nim.
Pärnu Draamateater.
Arhit. I. Laasi

247. Sanatoorium
«Rahu». Arhit.
L. Plaks

250. Pärnu KKK-1
elamu. Arhit.
T. Rein, ins.
A. Ringo. Vaade
tänavalt. Esimene
järg 1976. a.

nnavad tööstusrajoonid suurt täht-
sust linnade üldilme arhitektuurili-
isel kujundamisel.

Kõiki Eesti linnades püstitatud
silmapaistvaid objekte pole võima-
lik nimetada, rääkimata nende ana-
lüüsist. Mainigem ainult veel, et
sõjajärgse perioodi jooksul oleme
püstitanud kaks sellist suurt linna,

nagu Narva ja Kohtla-Järve koos
nende tööstus-, elu- ja ühiskondlike
hoonetega.

Mõnevõrra erinevalt toimus ehi-
tustegevuse areng maal. Seoses sel-
lega, et sõjakahjustused olid maal
väiksemad ja toimus intensiivne
elanike migratsioon linnadesse, oli
maarahva varustus elamutega
kogu aeg suhteliselt hea. Seetõttu
oli alguses pearõhk asetatud
tootmishoonete fondi arendamisele
ja maade melioreerimisele. Paari-
kümne sõjajärgse aastaga ehitati
lautu peaaegu 400 000 lehmale,
sigalaid üle kahe korra roh-
kem ja lindlaid 2,5 milj. linnule.
See võimaldas paigutada uutesse
hoonetesse ligi 60% ühiskarjast,
peaaegu kõik majandite linnud ja
sead. Elamuehitus hakkas hoogu
võtma alles viiekümnendate aastate
lõpul seoses kolhooside ja sovhooside
keskasulate väljaehitamise. Seda
protsessi peegeldab ekspluatatsiooni
antud uus elamispind: 1951.—
1955. a. — 12 000 m², 1956.—1960. a.
— 125 000 m², 1961.—1966. a. —
138 000 m² ja 1966.—1968. a. —
163 000 m², järgnevatel aastatel veel
tunduvalt rohkem. Radikaalselt
muutus maaelamu iseloom. Kogu

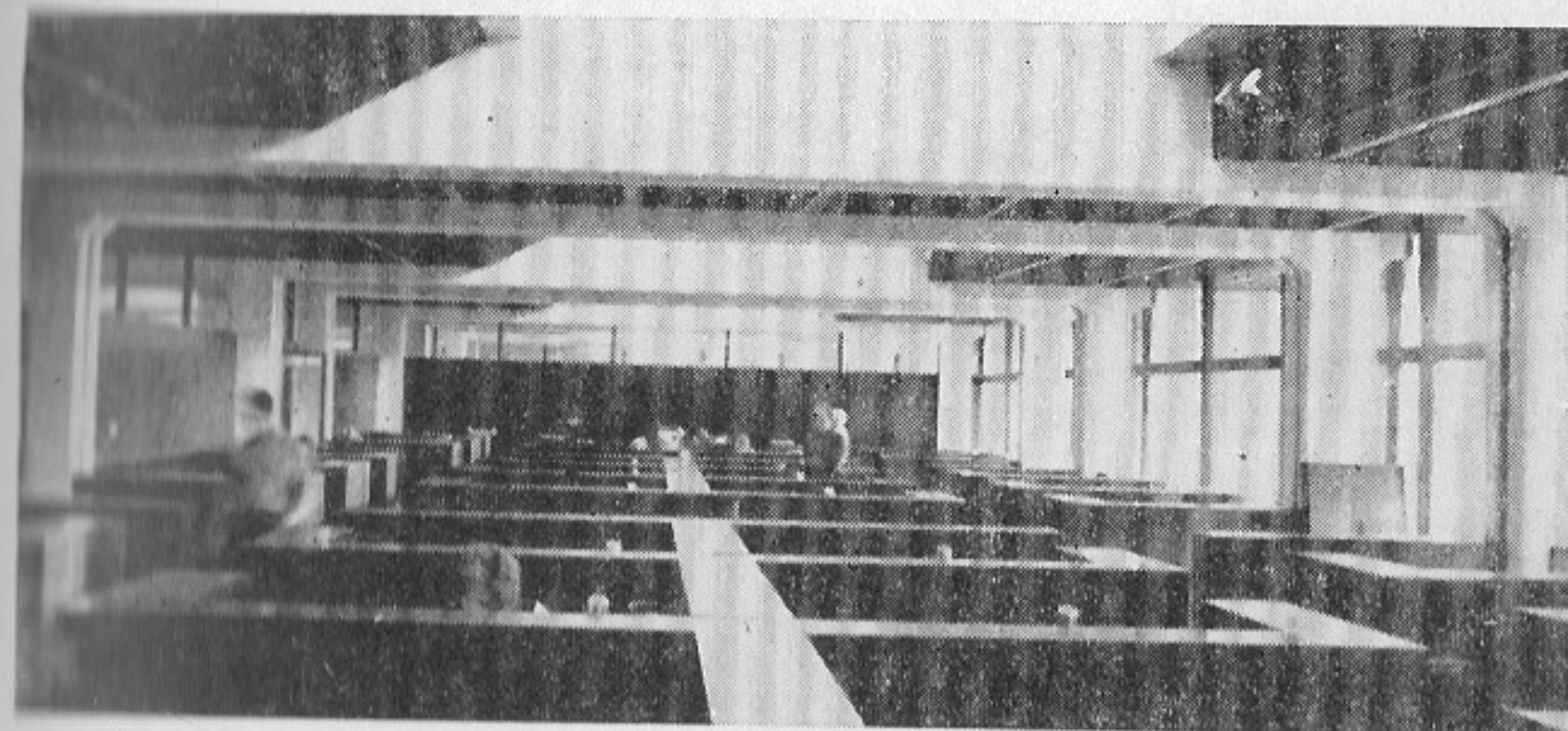
251. Pärnu KKK-1
elamu sisetänav

1972.-1973. a.
nad üld-
sealhulgas
— 46%,
ed — 50%
lamispinna

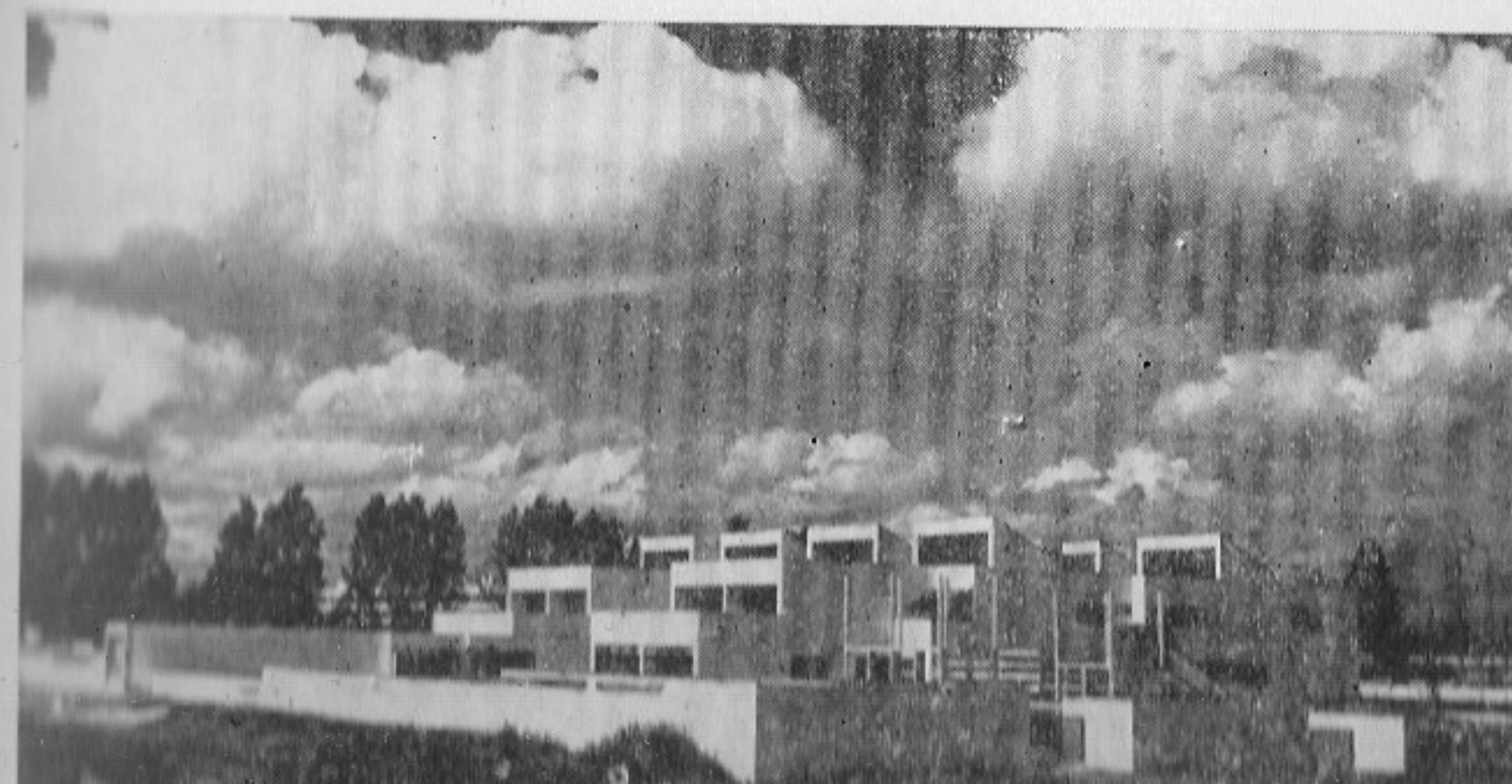
eelneva maa-asustuse ajaloo vältel ehitasid maainimesed endile peamiselt ühepereelamuid, kuna see tüüp vastas kõige enam endisele maaelu spetsiifikale. Alles kapitalistliku perioodi viimaseil aastakümneil hakati suuremates maa-asulates ehitama üksikuid mitmekorterilisi elamuid, millesse asusid elama põllumajandusega otseselt mitteseotud maaelanikud. Käesoleval ajal, nagu juba märkisime, on põllumajandusega otseselt mitteseotud elanike hulk maal võrdlemisi suur, seetõttu on mitmekorterilised elamud leid-

nud maal ka teatavat kõlapinda. Kuna nad on kergemini kindlustatavad kõigi mugavustega ja ehitamise seisukohalt lihtsamad, on neid ka riiklike ja majandite enda vahenditega suhteliselt palju püstitatud*, milles siiski peegeldub vajaduste ja võimaluste vastandlikkus. Kui väiksemad 2-3-korruselised üürimajad on teatavale osale maaelanikest vastuvõetavad ja võivad ruumipildi seisukohalt sobida meie maa-asulaisse, siis suured 4-5-korruselised sektsioonelamud on vastuvõetamatud. Muidugi mõista ehitat-

254. Pärnu KEK-1 administratiivhoone tööruum. Arhit. J. Jaama, ins. A. Ringo. 1973. a.

KEK-1
taga-

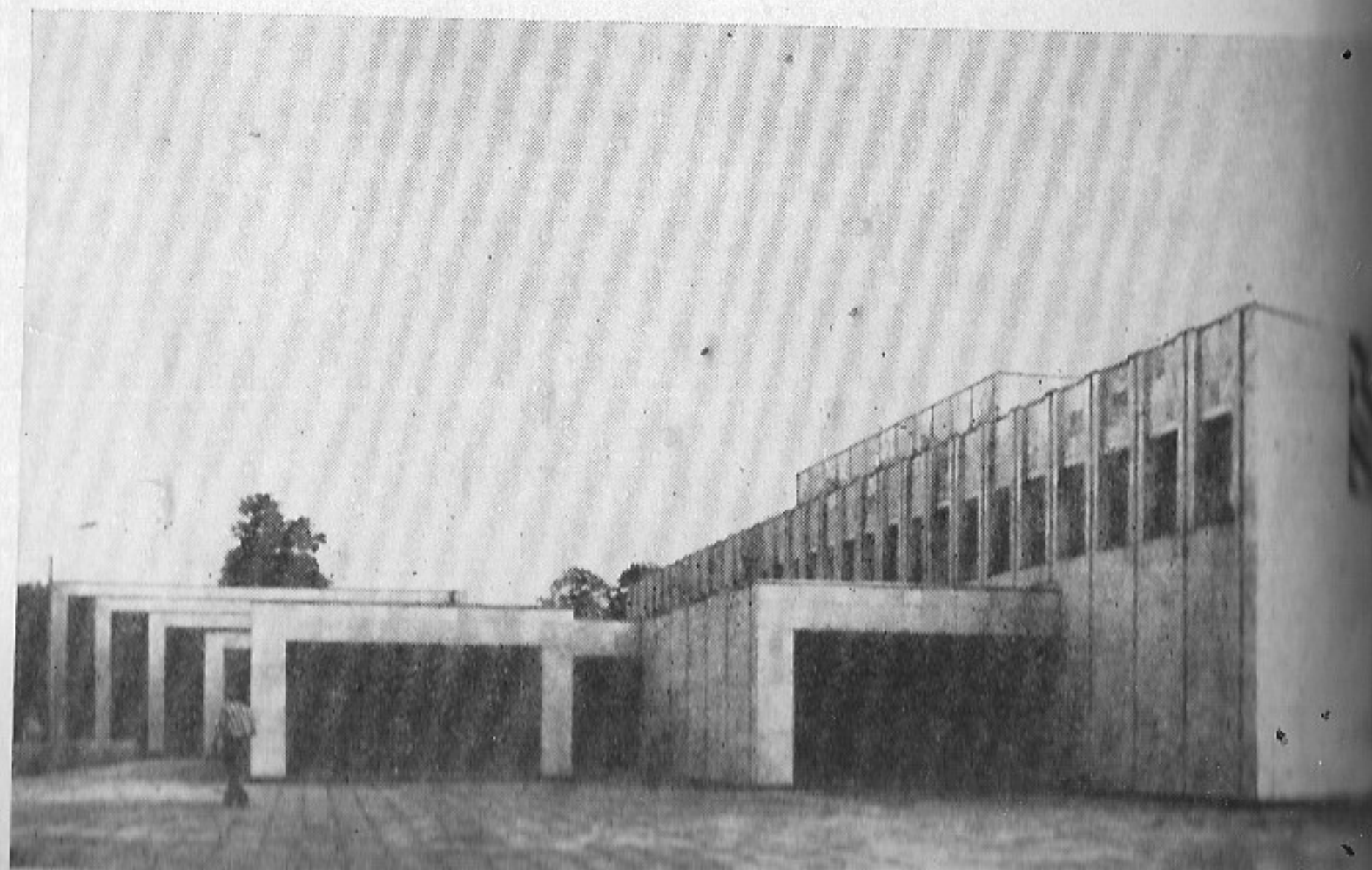

255. Pärnu KEK-1 lasteaed. Arhit. T. Rein. 1978. a.

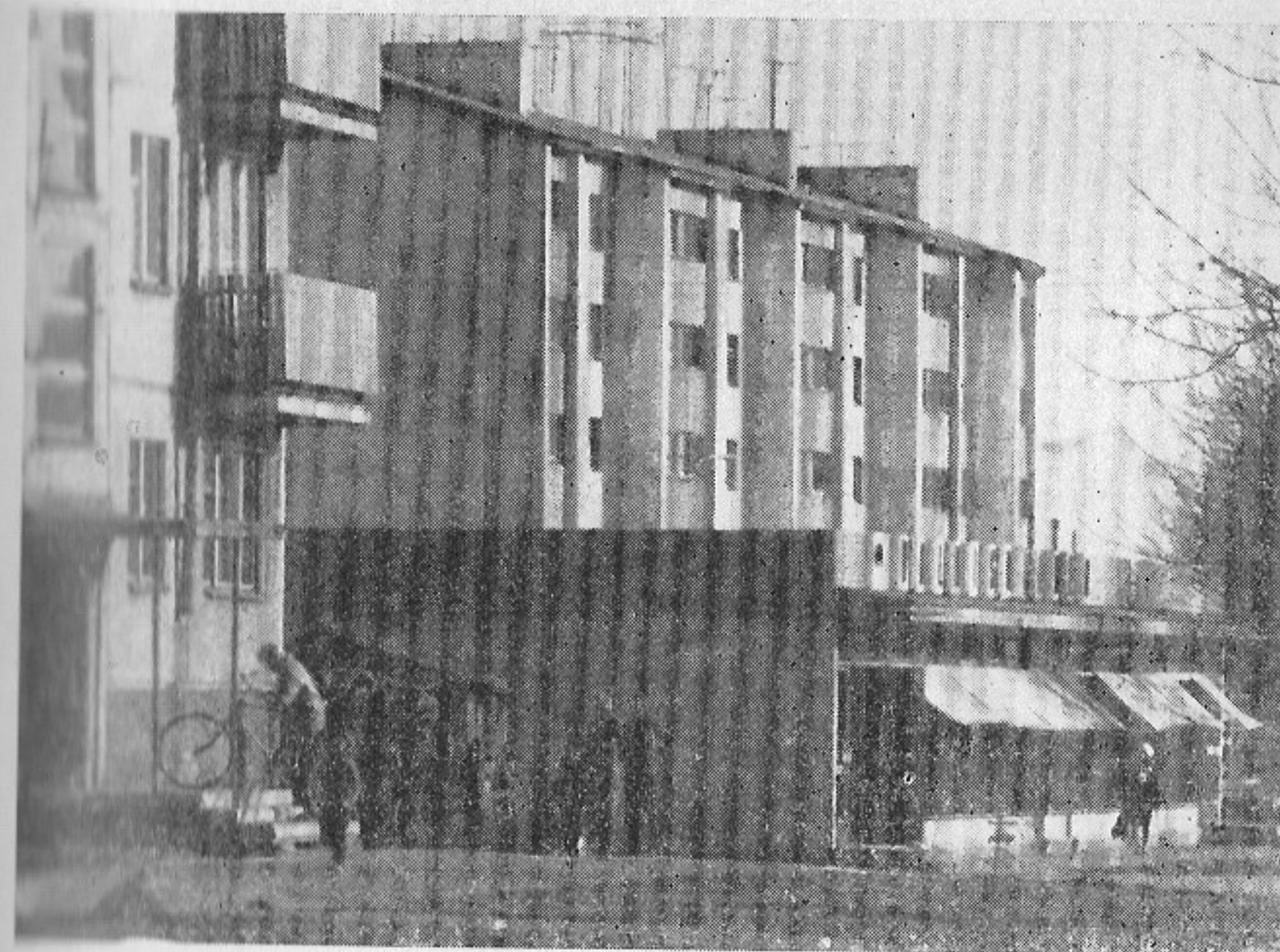
Haapsalu
Keskus.
Lassmann.

Haapsalu
Arhitektuuri-
A. Eigi,
Ho, sise-
arhit.
M. Laul.

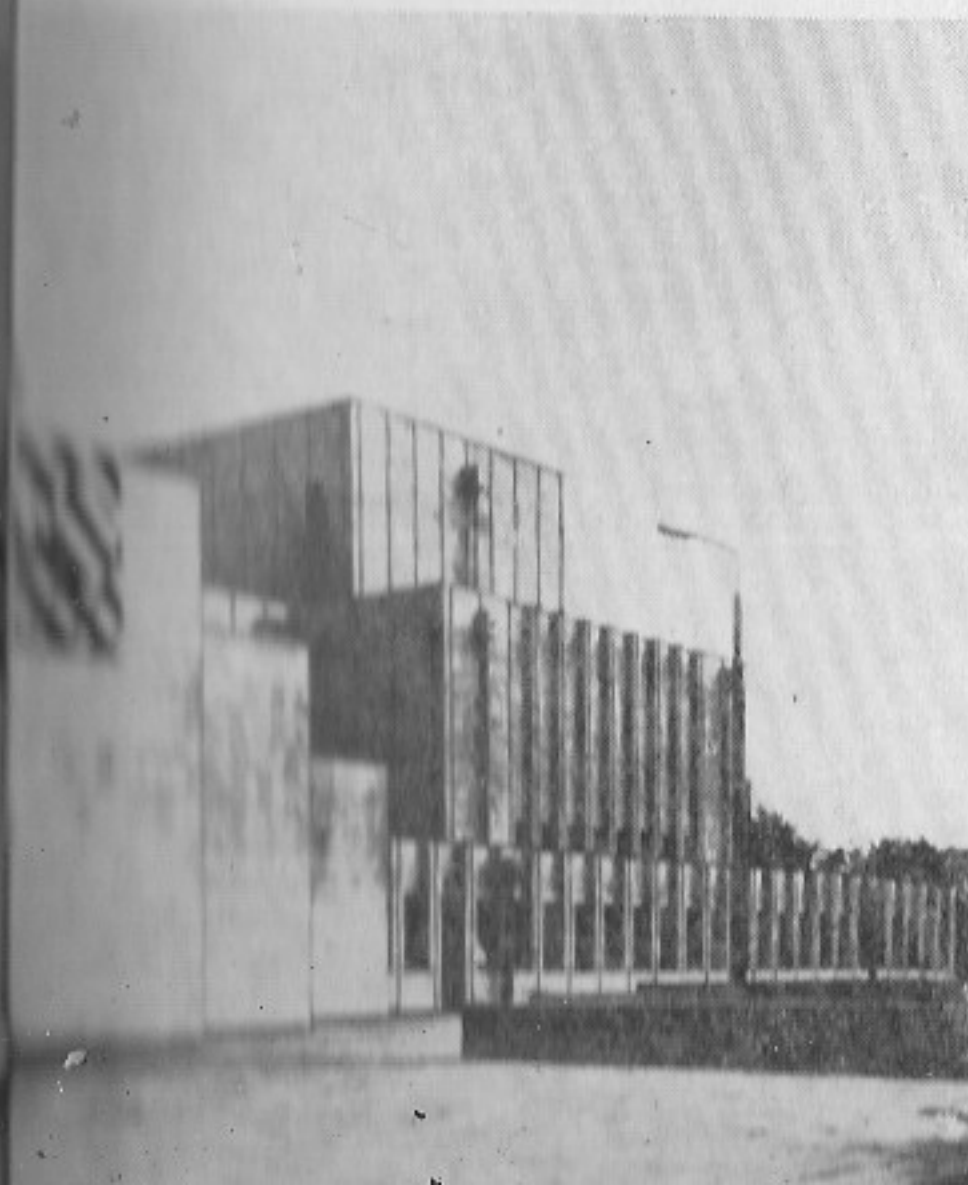
258. Tüüpelamuid
Haapsalus Pärnu
maanteel

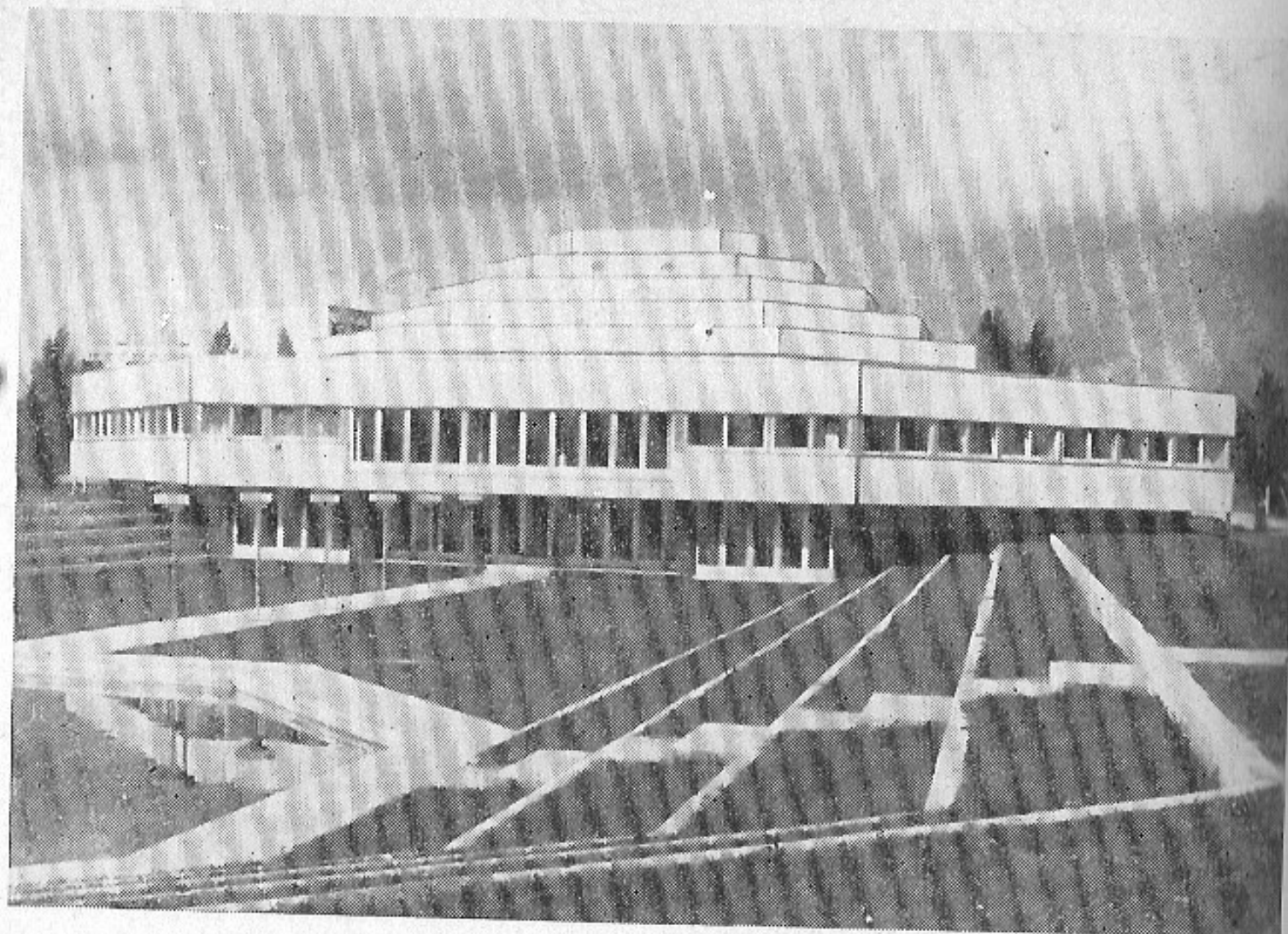
taluse maal ka ühepereelamuid, kuid peamiselt elanike endi vahenditega. Ka need on paljude mugavustega — veevarustuse, kanalisatsiooni, vannitubade ja tihti ka keskküttega. Just

ühepereelamutest ja väiksematest üürimajadest koosnevad asulaosad on leidnud tunnustust mitmesugustel konkurssidel ja ülevaatustel. Kiiresti areneb maal ka kaupluste, sööklate, teenustöökodade ja teiste ühiskondlike hoonete võrk. Arhitektuuri seisukohalt väärivadki nad kõigepealt esiletõstmist. Laialt on tuntud nägus Kurtina Linnukasvatuse Katsejaama teadus-administratiivhoone, Jäneda Sovhoostehnikum, paljude majandite juhatused, kauplused, klubid, sööklad ja teised ühiskondlikud hooned. Olulist mõju looduslikule maastikule on avaldanud paljud viimasel aastakümnel ehitatud puhkebaasid, suvilad, saunad, aiamajad ja muud puhkeots- tarbelised ehitused.

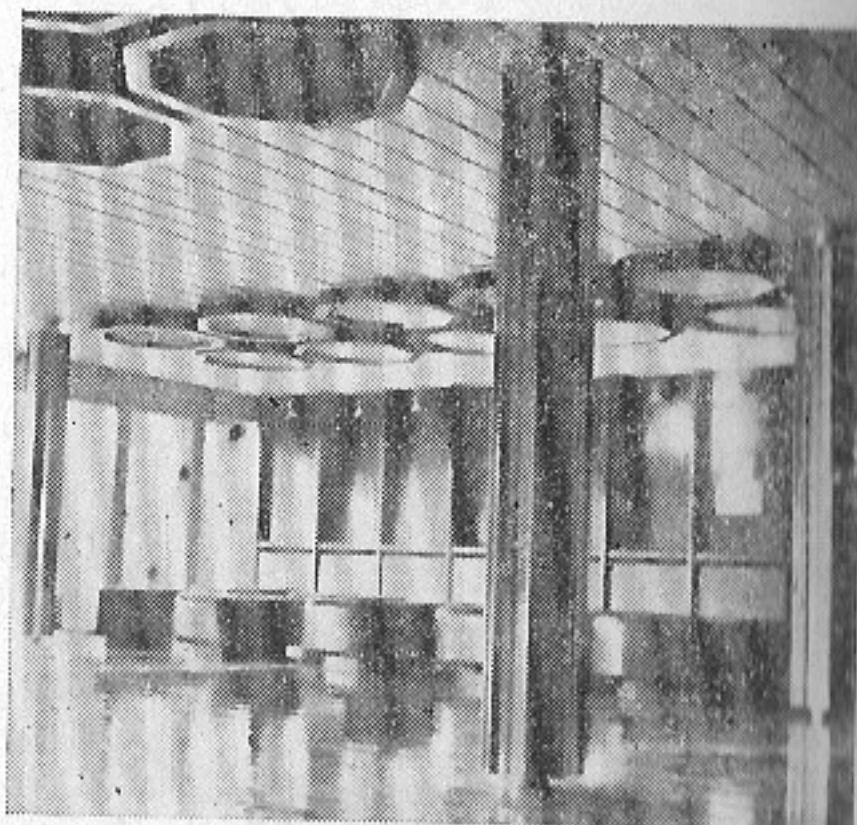
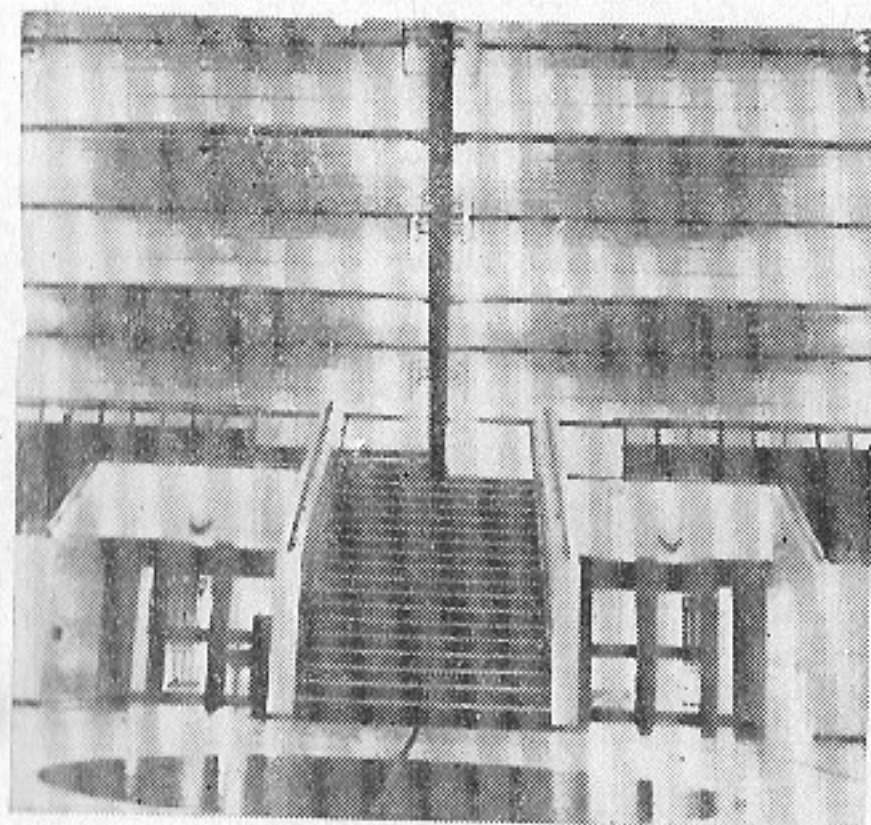
Võib kindlalt väita, et ükski teine ajajärk pole jättnud meie asulatesse nii suurt ehituslikku pärandit kui sotsialistlik periood. Selle perioodi jooksul on valitsenud mitmesugused arhitektuuri suunad. Esimestele aastatele oli iseloomulik väga tagasi-

KEK-1
Arhit.
J. Port.

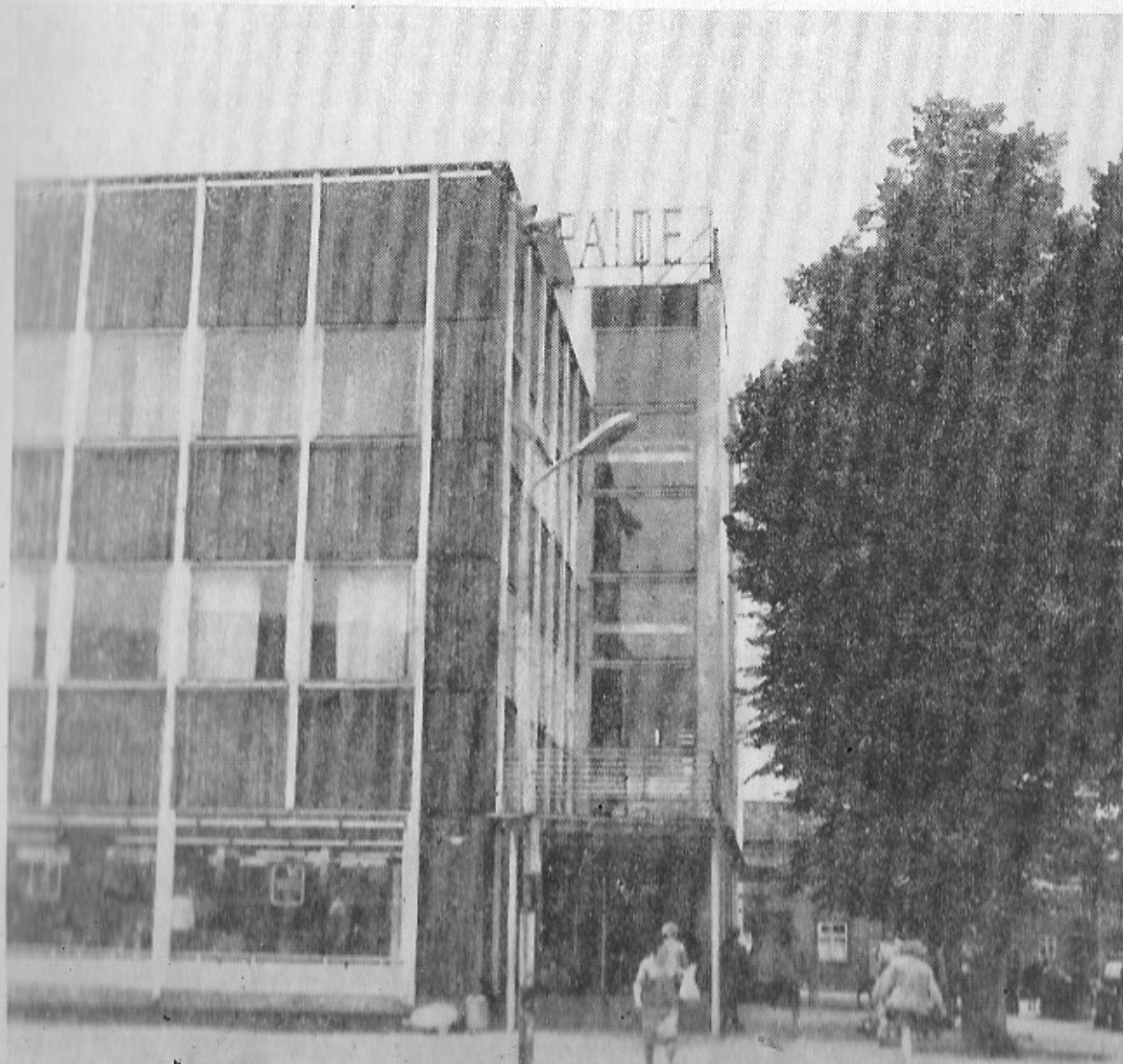
263.
Rapla
hoo-

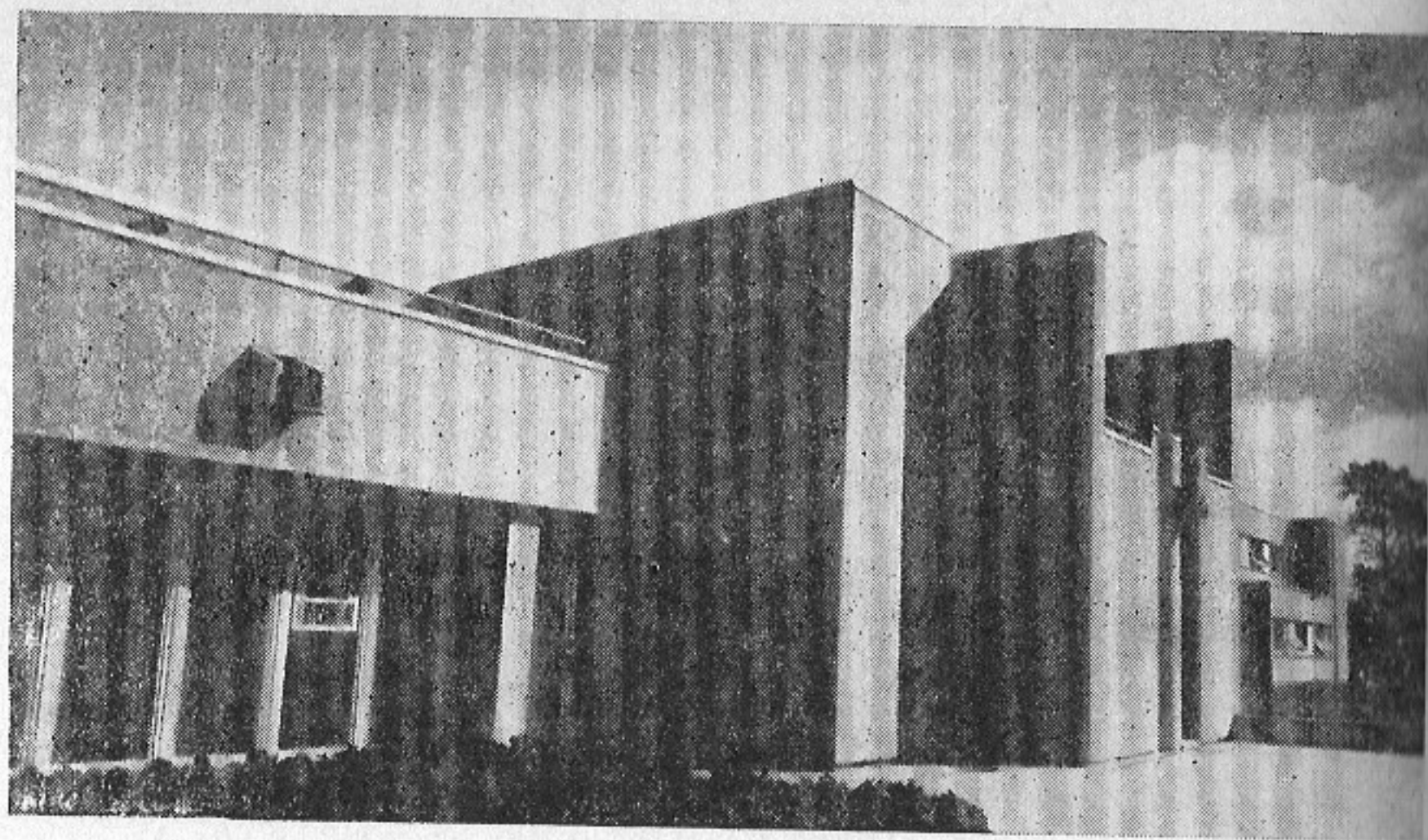
264. Rapla rajooni
halduskeskus.
Arhit. H. Margna,
ins. M. Volmer,
1974. a.

265. Paide kauplus-
söökla- restoran.
Arhit. K. Lassmann,
1967. a.

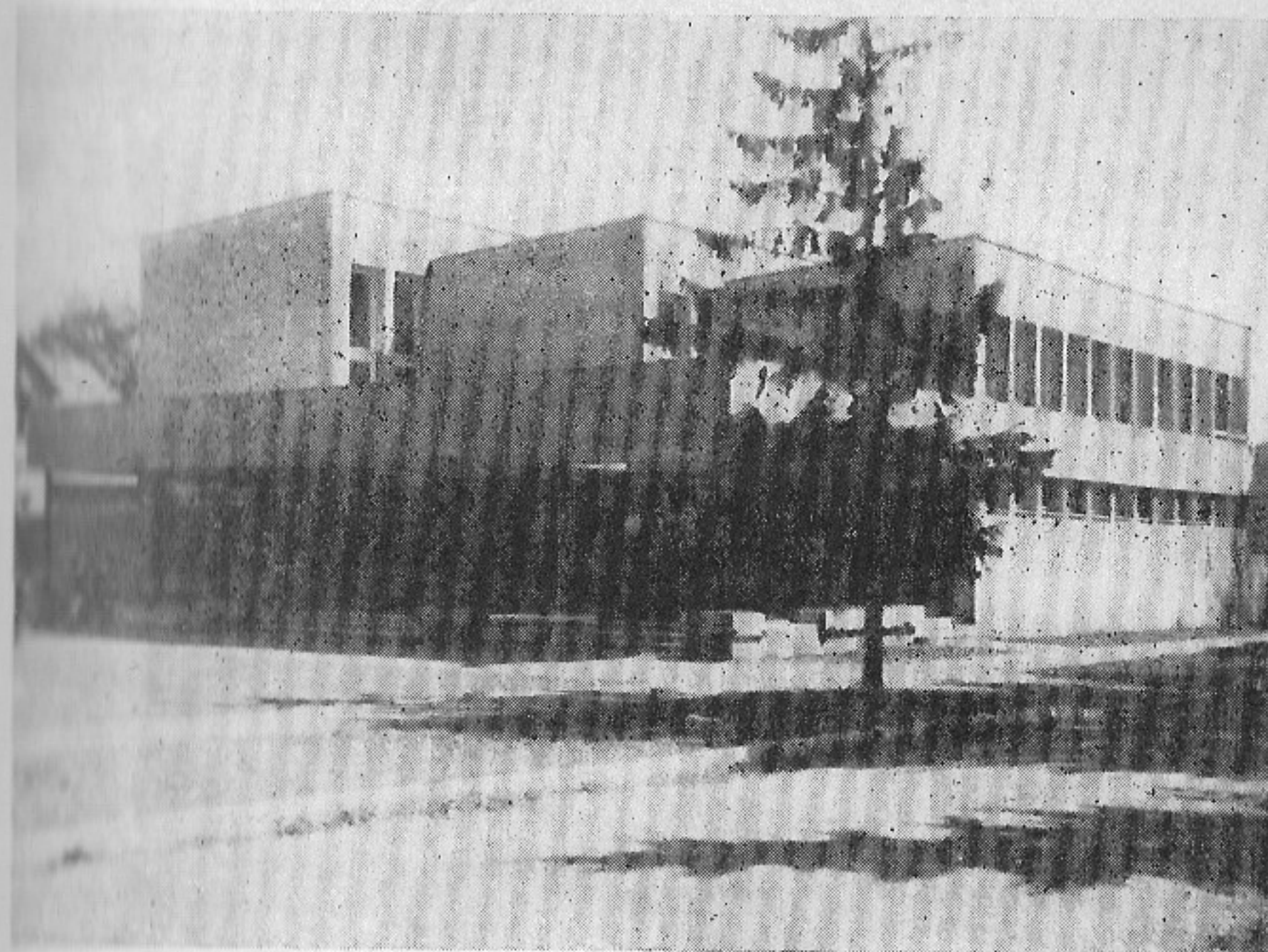
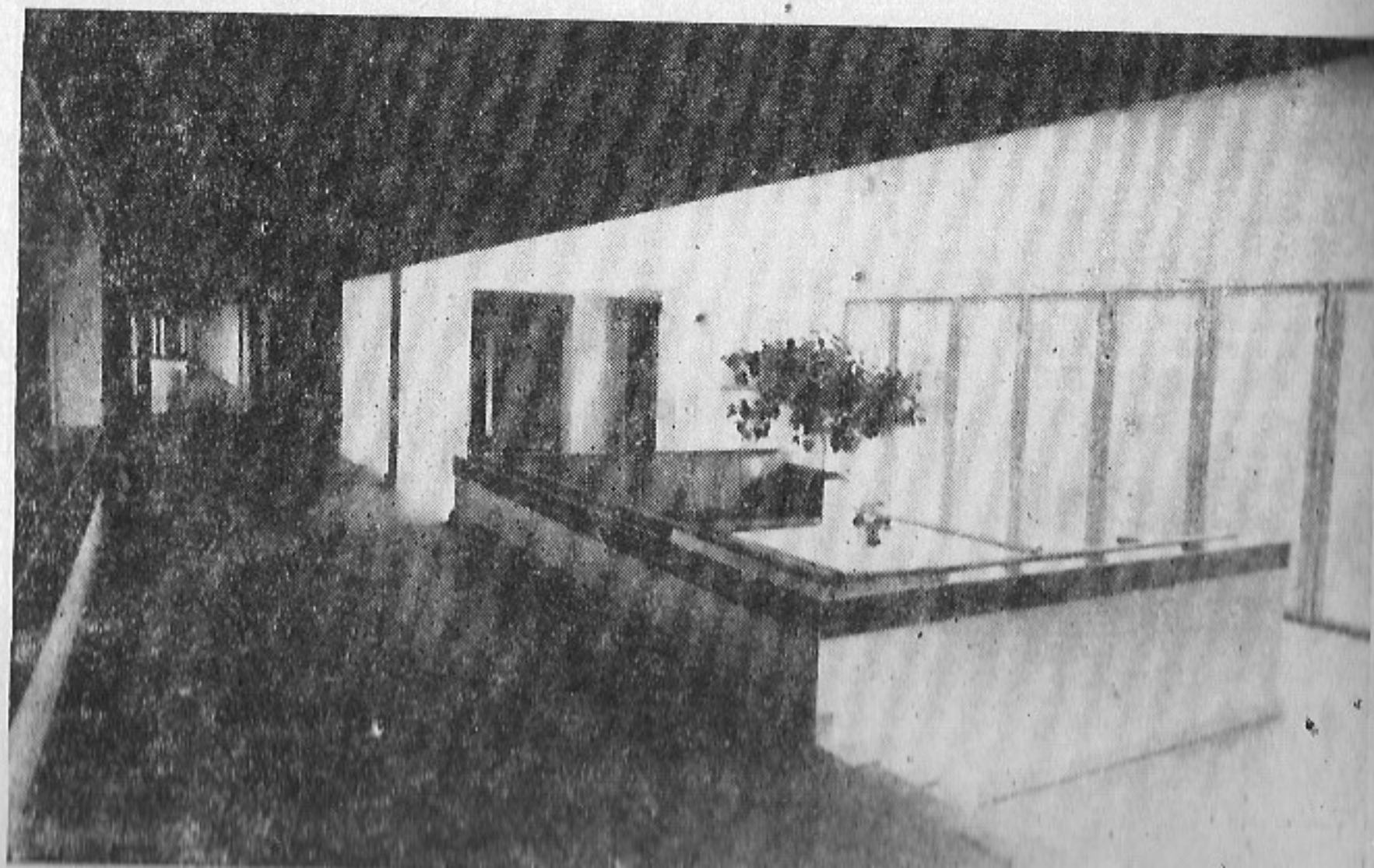
267. KEK-i
hoone Mäos.
T. Rein.

mis viiekümnendate aastate algul asendus rikkalikumaga. Esinduslikus saavutati mitte arhitektuursete mahtude ja vormide plastikaga, vaid pindade dekoreerimise ja töötlemisega peamiselt klassitsismi perioodist laenatud võtete, elementide ja detailide abil. Meisterliku käsitluse puhul andis see suund küllalt häid tulemusi. Selle näiteks on arhit. A. Kotli projekti järgi ehitatud Kunstihoone Võidu väljakul Tallinas. Tervikuna ei vastanud selline

arhitektuur siiski meie arusaamadele ilust ja asendus uuega, mille iseloomulikuks jooneks oli dekoratiivsete elementide eitamine ja arhitektuurse mõju saavutamine masside, mahtude, vormide ja eri materjalidega viimistletud pindade kooskõla ning ehituste ja looduse seose abil. Ei saa ütelda, et need taotlused oleksid kohe andnud häid tulemusi, sest esimestel aastatel jäi vajaka nii varieerimise võimalustest kui ka oskustest. Projekteeri-

268. KEK-i
hoone

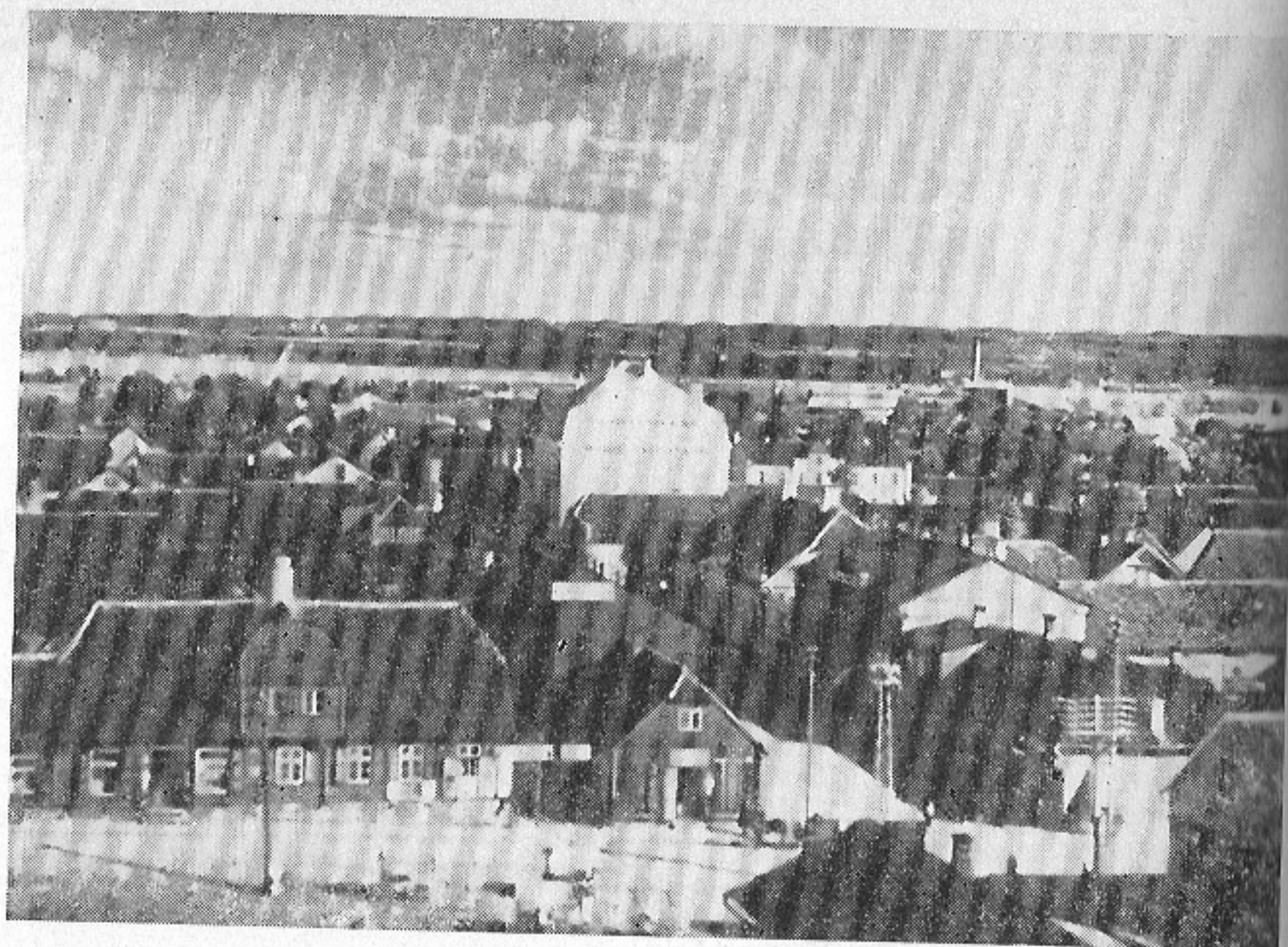

268. Sidejaoskond
Pärnus Kuuse tänaval. Arhit. I. Puumets. 1973. a.

269. Valga KEK-i
haldushoone. Arhit.
A. Aasmaa

ada. Võidu
lt (end.
ta) Võru
nale enne
stat

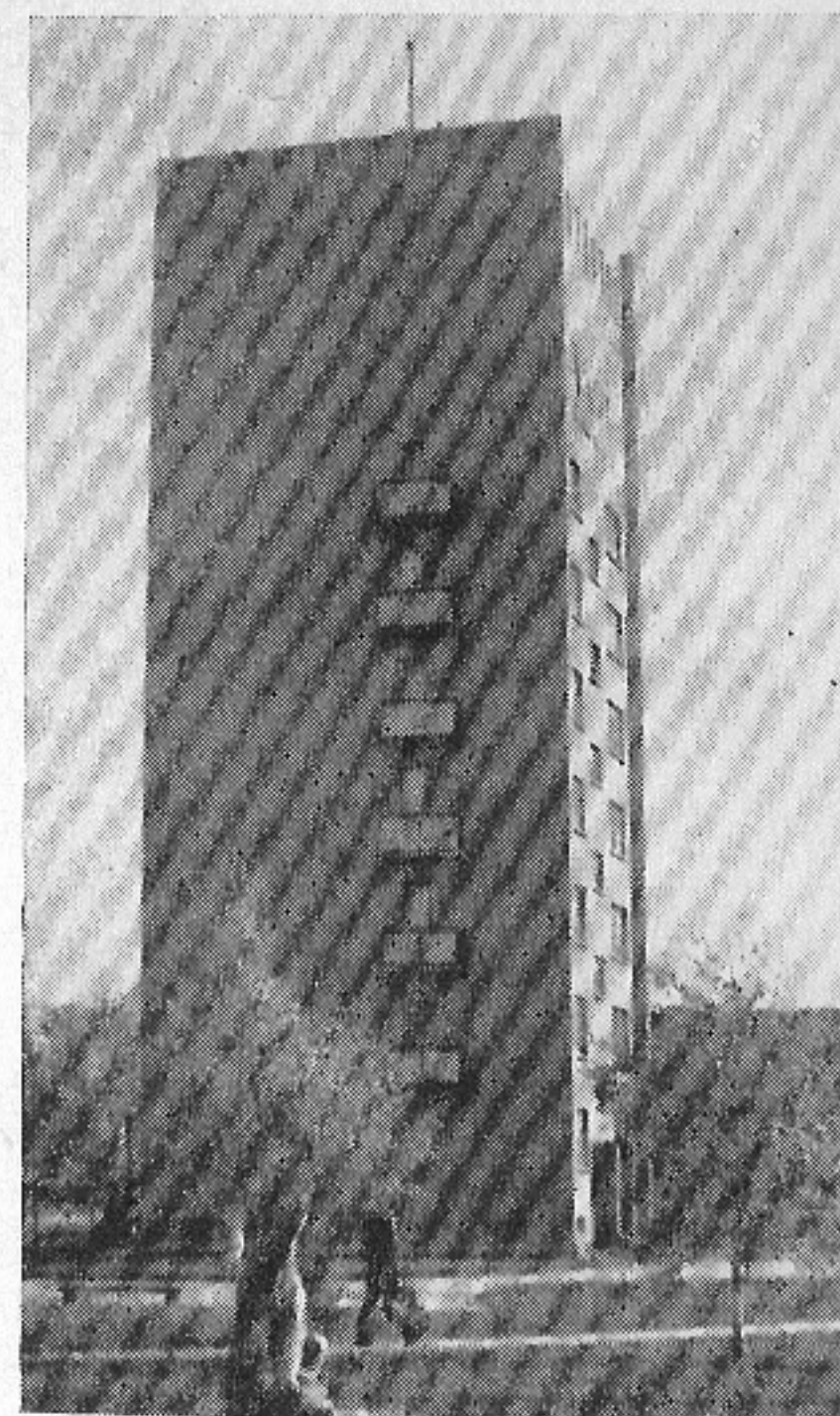
de Võru
emula

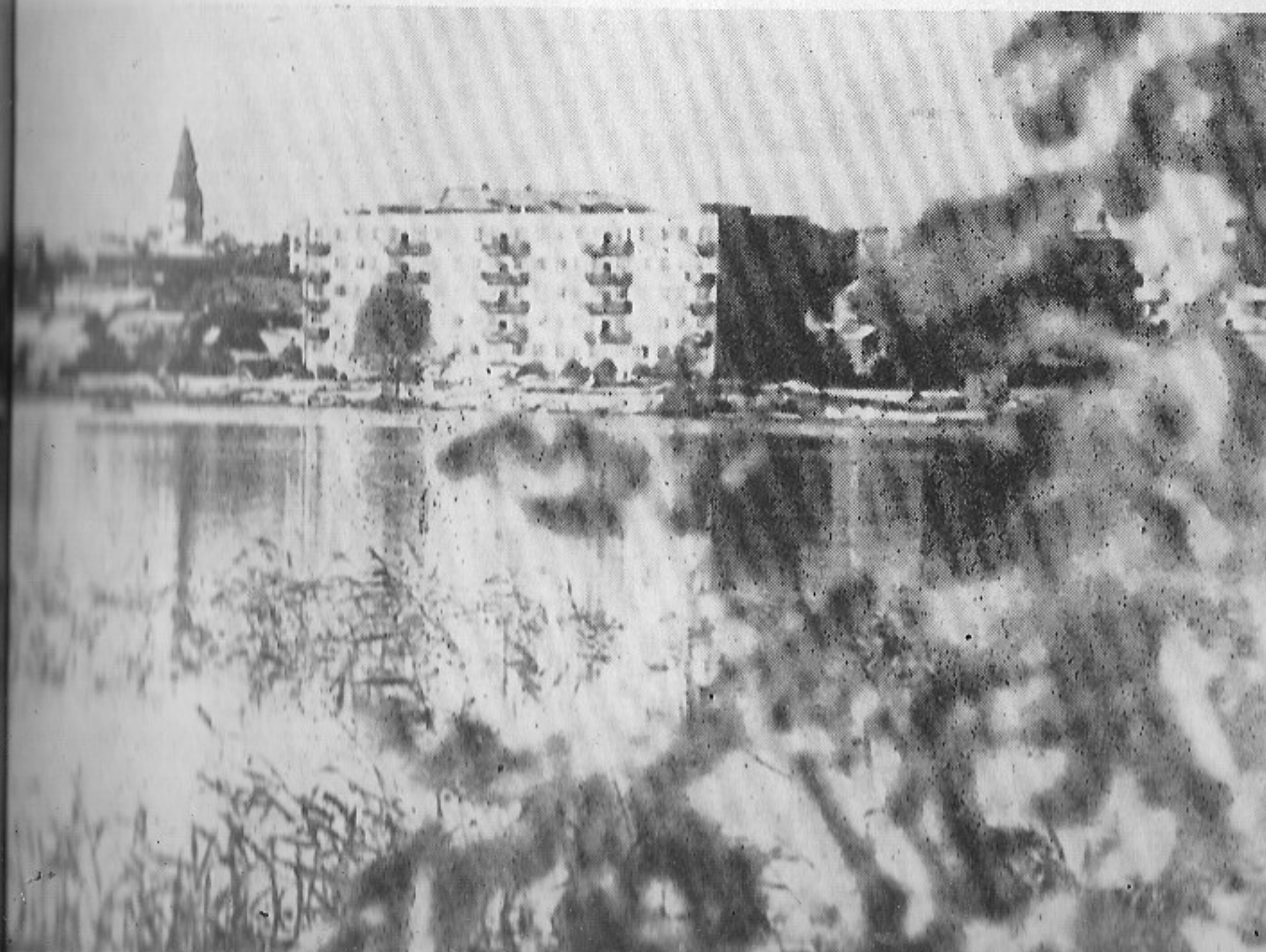
jate meisterlikkuse kasv ja ehitus-
baasi tugevnemine soodustasid selle
suuna arengut ning käesolevaks
ajaks on see saavutanud tunnustus-
väärse taseme.

Kunagi varem pole nii lühikese
aja jooksul püstitatud meie terri-
tooriumil sellisel hulgal elamuid,
ühiskondlikke ja tootmishooneid.
Kuid elu arengu dialektika tekitab
üha uusi vajadusi. Sajandi lõpuni
jäänud paarikümne aastaga peame
ehitama rohkem kui käesoleva
sajandi esimese 75 aasta jooksul. On
oluline, et uued objektid esindak-
sid väärikalt meie ajastut ning
kindlustaksid asulate omanäolisuse.

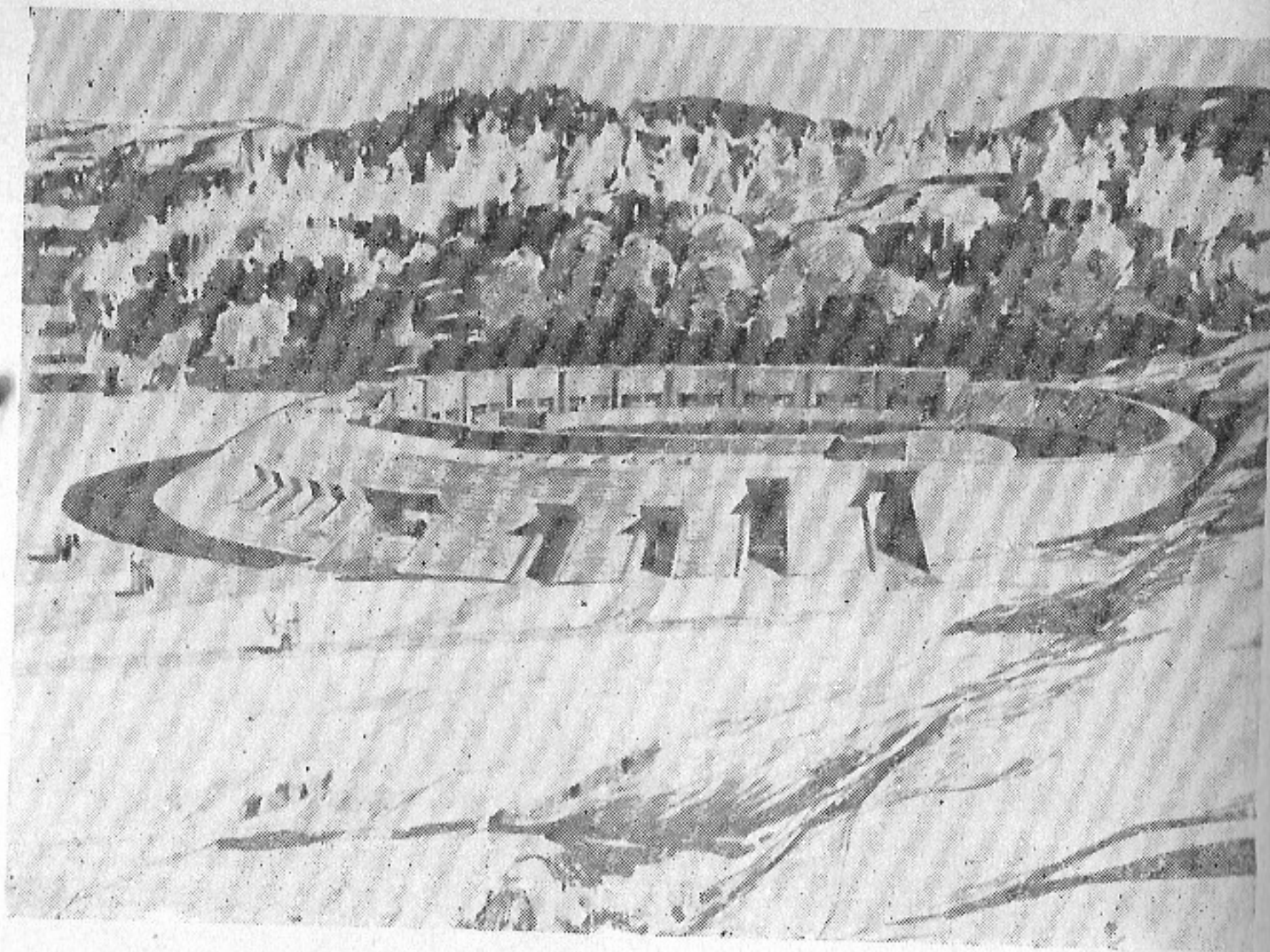
Ülalöeldust ei tohi järeldada, et
meil asulate planeerimisstruktuuride
ja hoonestuse arhitektuuriline areng
on kulgenud ilma raskuste ja vas-
tuolude ületamiseta. Praegugi on
rida lahendamata probleeme, millest
mõningaid järgnevalt vaatleme.

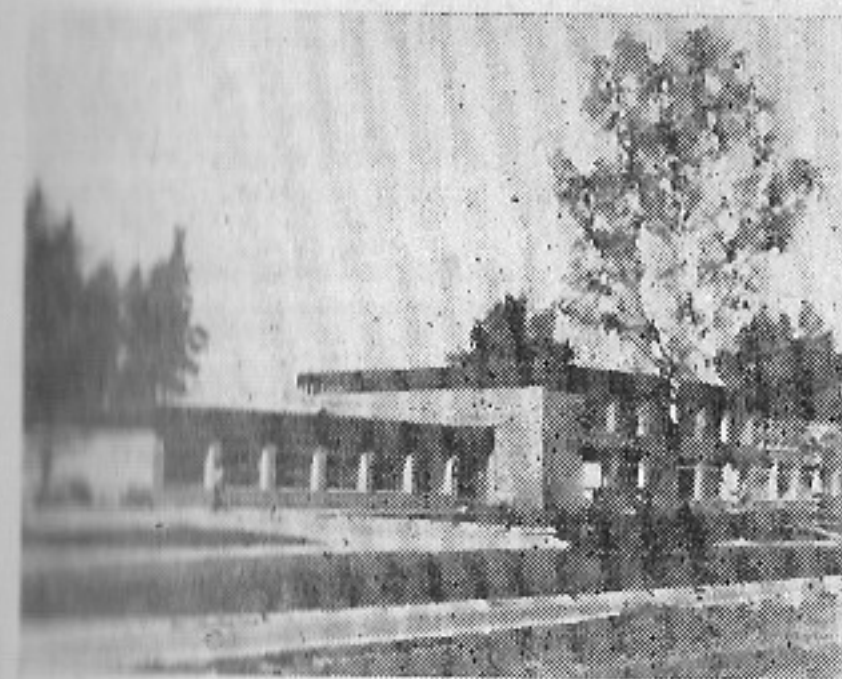
272. Veetorn-elamu
Võrus. Arhit.
H. Palm. 1962. a.

apodibaas
Arhit.
T. Mellik.

likliinik.
rnik

Üks nendest on meie uute elurajoonide ja linnade arhitektuurilis-kunstiline kujundus, millele on esitatud palju pretensioone. Püüaksime analüüsida, kui õigustatud need pretensioonid on.

Selleks et tagada ehitajatele mugav ehitusfront ning vältida lam-

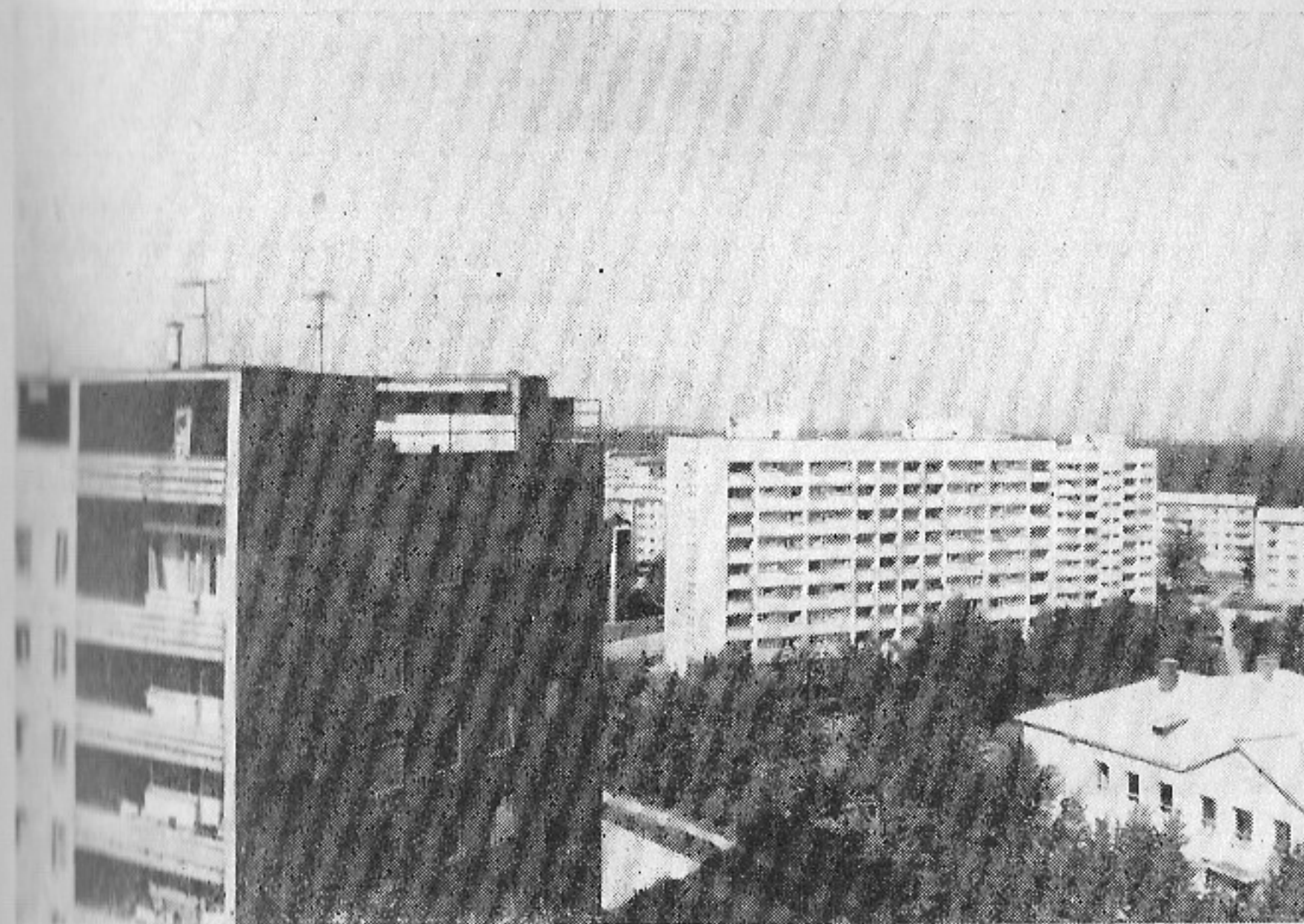
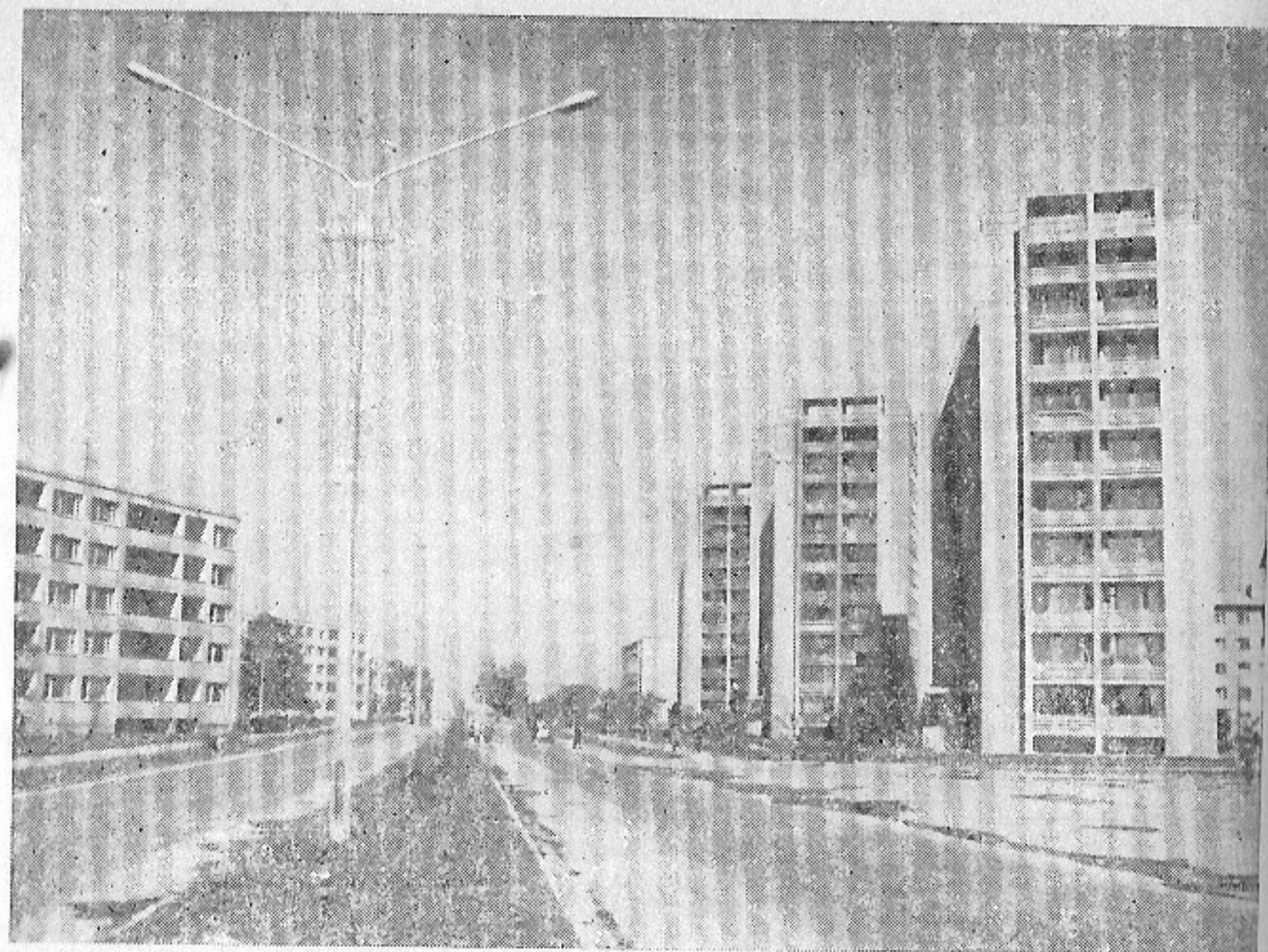
mutusi, püstitatakse kõik meie uued elurajoonid vabadele territooriumidele, linnade äärealadele. Küsitlused tunnistavad, et valdava osa elanike poolt kaasaegsetele uutele elurajoonidele antav hinnang on sama kõrge kui esinduslikele vanadele, juba aastaid eksisteerivatele elurajoonidele. Uutes rajoonides võimaluvad elanikke soodsad sanitaar-hügieenilised tingimused: korterite hea valgustus, insolatsioon ja kõrge heakorrastuse tase, suhteliselt madal müranivoo, puhas õhk, avarus ja haljasalade rohkus. Seda kõike võib hinnata kui meie linnaehituse suurt saavutust. Palju etteheiteid on tehtud aga meie arhitektidele uute elurajoonide üksluisuse pärast, olgugi et ka arhitektuurilis-esteetilisest seisukohast on planeerimine muutunud täiuslikumaks (võrreldes

275. Restoran
«Tõrvik» Tõrvan

276. Tüüpkooli-
hoone Tallinnas
Mustamäel

omavahel näiteks Pelguranna ja Mustamäe planeerimist). Probleemi põhiolemus seisneb selles, et meie uued elurajoonid, olles tervislikud ja üldjoontes ka mugavad elamiseks, kätkevad eneses palju vähem (isegi kümneid kordi vähem) vaheldust, valikuvõimalusi ja informatiivsust kui kesklinnas

asuvad elurajoonid. Uutes elurajoonides domineerivad suhteliselt ühenäolised elamud, mis on paigutatud ühest, optimaalseks peetavast põhimõttest lähtudes. Siin-seal kiiluvad neisse käesoleva aja mõõdupuu seisukohalt optimaalselt lahendatud mikrorajoonilised ühiskondlikud hooned. Samal ajal kätkeb näiteks Tallinna südalinna territoorium (linnaosa, mis on piiratud Gagarini ja Suvorovi puistee, Võidu väljaku, Estonia puistee, Merepuistee ja Rannamäe teega), olles pindalalt ligi 10 korda väiksem Mustamäe elurajoonist, eneses nii keskaegset kui kaasaegset paljutüübilist hoonestust, mitu suurepärasest haljasala, mitu teatrit, kino, raamatukogu, suurt hulka kaubandusettevõtteid, restorane, kohvikuid jne., jne. Pindalalt peaaegu sama suurel Mustamäe ühe mikrorajooni territooriumil meil valikuvõimalusi sisuliselt ei ole — igat asja on üks — ühetüübilised elamud, üks kool, üks kaubanduskeskus jne. Kõrval mikrorajoonis need elemen-

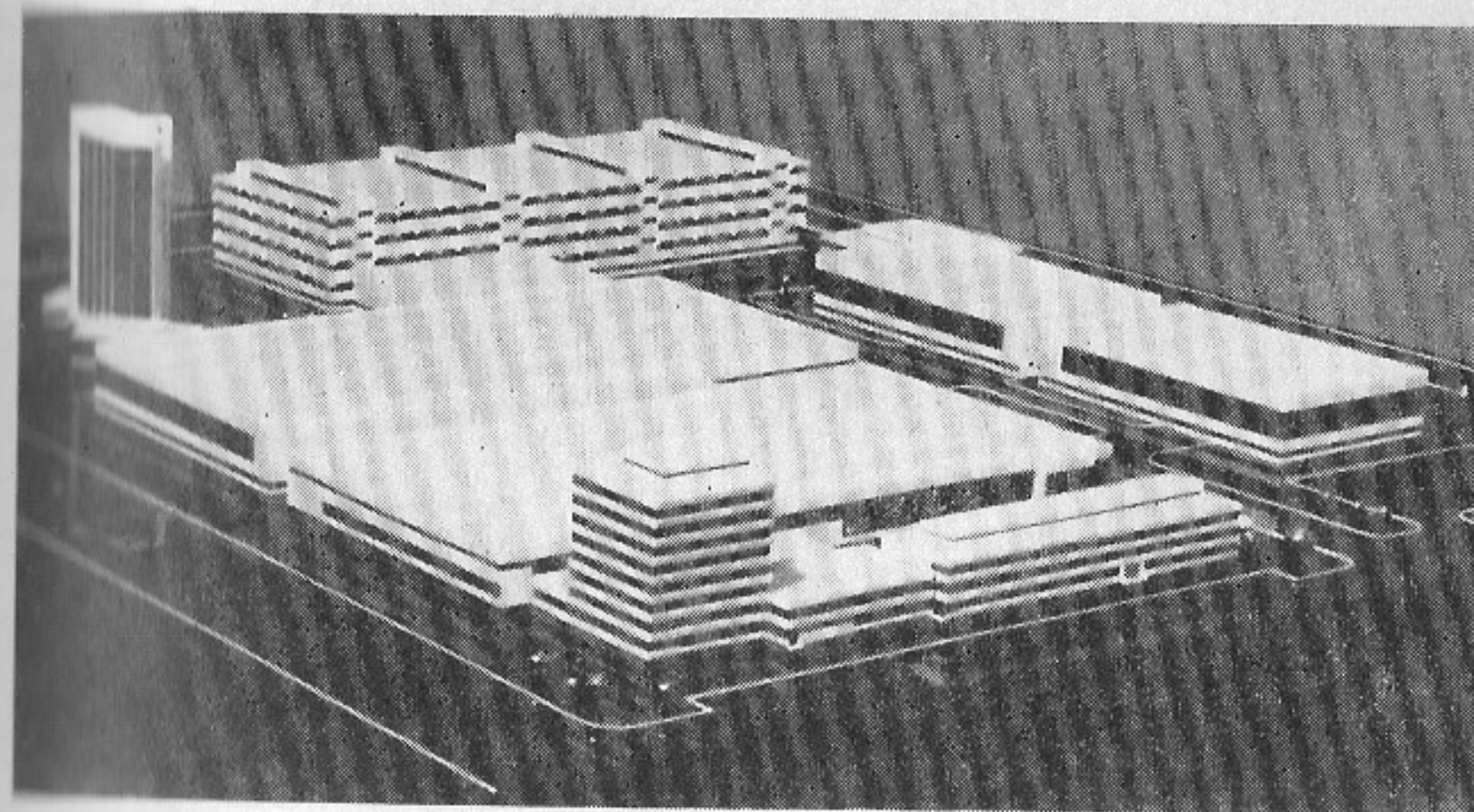
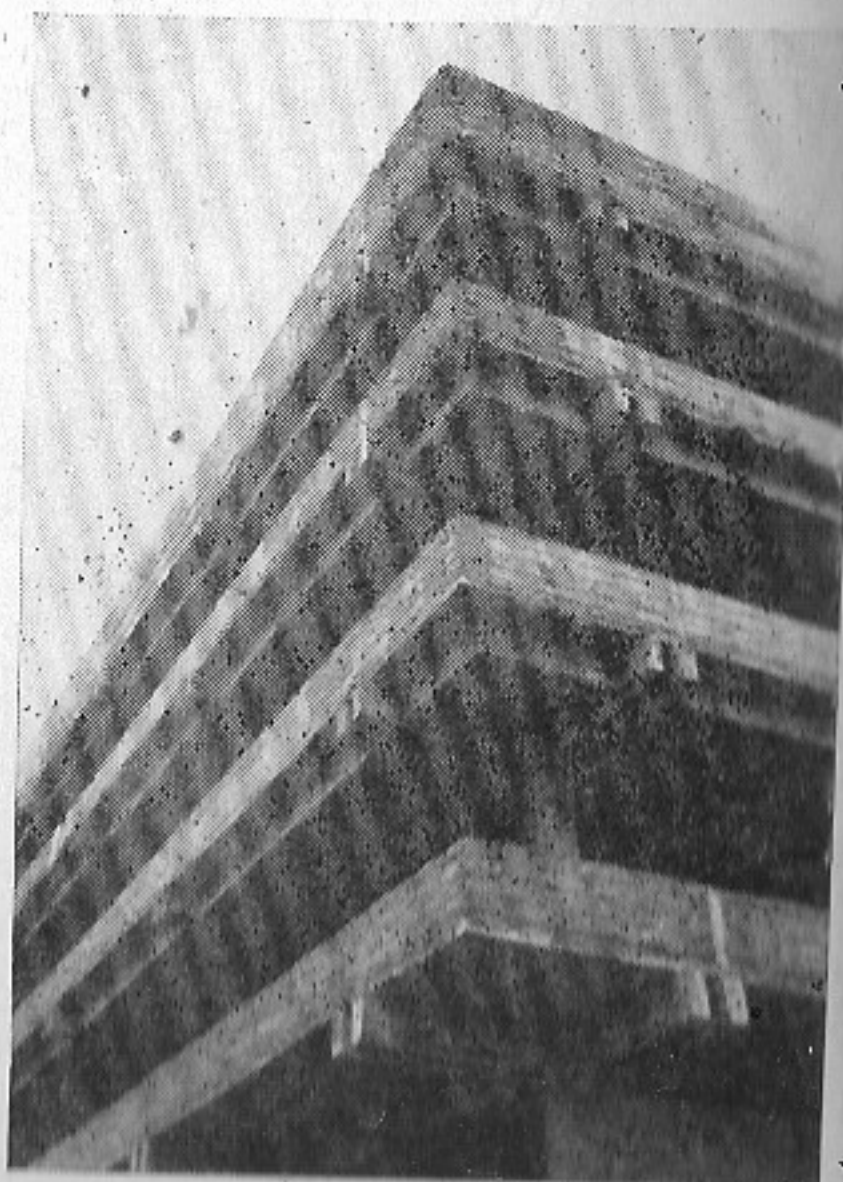

Mustamäe KEK-i
 Mustamäe. Arhit.
 Mustamäe.
 a.

luse ja vaheldusrikkuse puudumise tõttu tunduvadki need uued rajoonid meile igavate ja monotoonsetena. Kuivõrd õigustatud on aga uutele elurajoonidele esitatud pretensioonid ning kas äärelinnade elurajoonid saavadki olla palju mitmekesisemad ja sisurikkamad, kui nad on praegu? Küsimusele on keeruline vastata, sest omavahel võib võrrelda ainult ühesuguseid asju. Seetõttu ei saa äärelinna elurajooni võrrelda linna tsentriga, mis täidab hoopis mitmekesisemaid funktsioone ja on seetõttu palju rikkalikum. Elurajooni saab kõrvutada ainult samasuguse funktsionaalse moodustisega. Kui me arvestame seda, siis kaalude vaekauss tõuseb märgatavalt meie uute elurajoonide kasuks, sest kujunduslikult jäävad nad harva alla vana-ale elurajoonidele, olgugi et ükski uutest rajoonidest pole veel lõplikult valmis. Kuid ka meie nõudmised kasvavad. On vajalik veelgi mitmekesistada ruumipilti, kuidas aga seda teha, on ebaselge. Selle probleemi tuum peitub hinnangutes meie kaasaegse arhitektuuri planeerimis- ja mahuliste lahenduste, hinnangus sellele, kas meie uued elurajoonid, näiteks Mustamäe,

Väike-Õismäe ja Anne, on küllalt head ja võib sarnaselt edasi ehitada või tuleks minna üle teistele struktuuridele? Selle probleemi lahkamisel peame silmas pidama, et arhitektuuriline keskkond on vorm, mis suurel määral oleneb sisust. Nii näiteks erineb tööstusrajoon tublisti elurajoonist, puhkuseks planeeritud keskkonna kujundus on aga

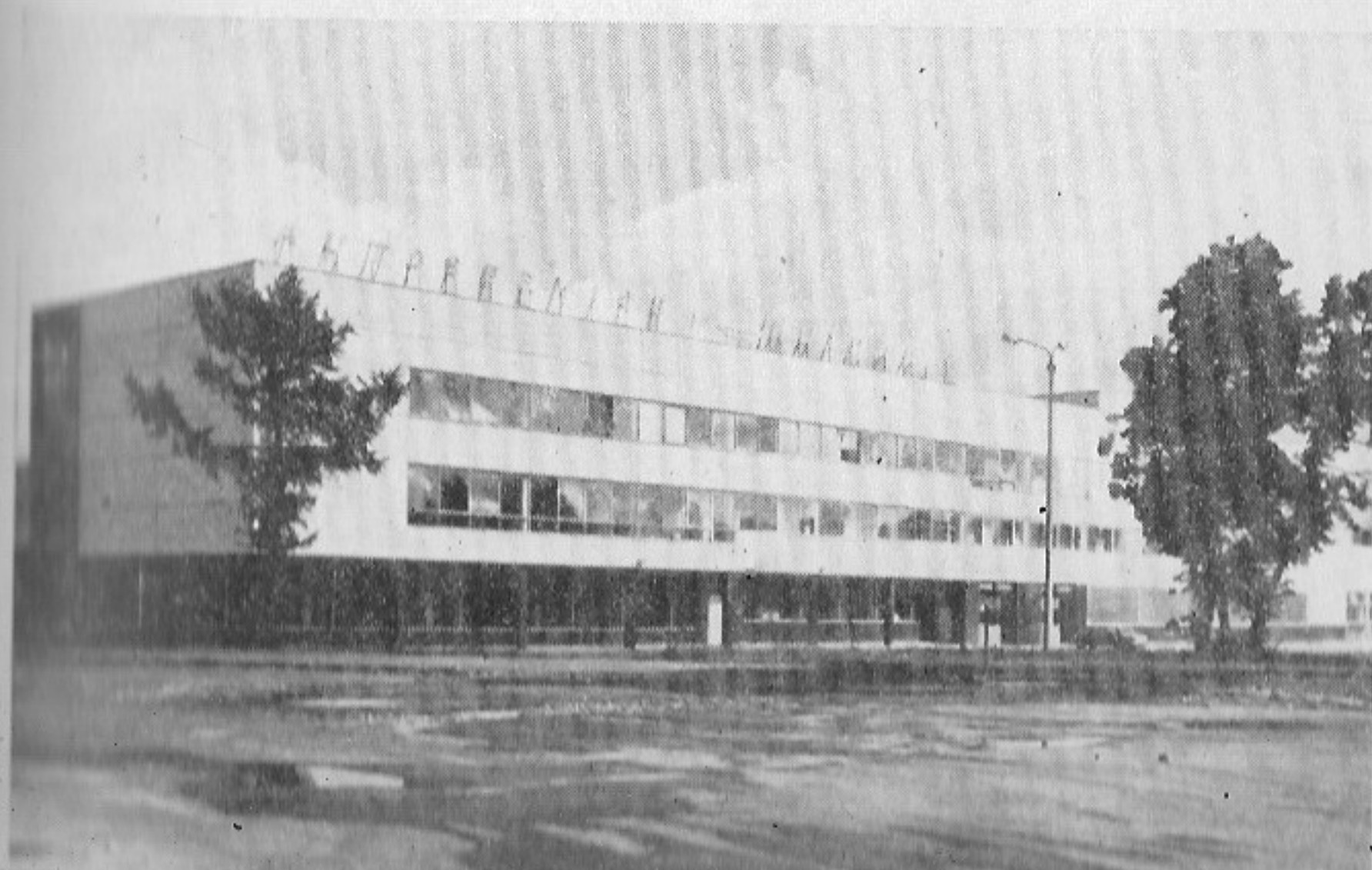

284. Tehase «Ilmarine» kompleks Tallinnas (makett). Arhit. S. Jõe. 1970. a.

285. Tehase «Ilmarine» I järk. 1977. a.

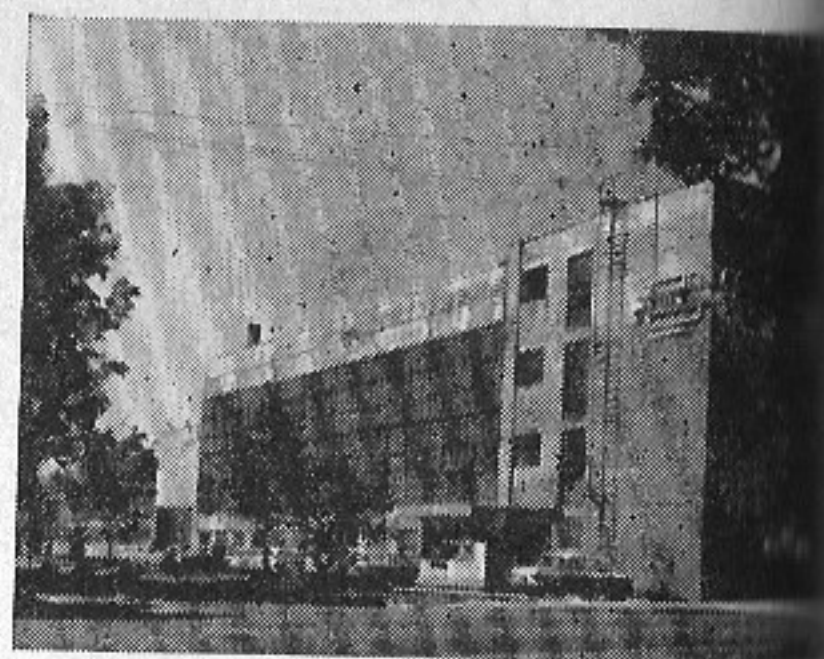
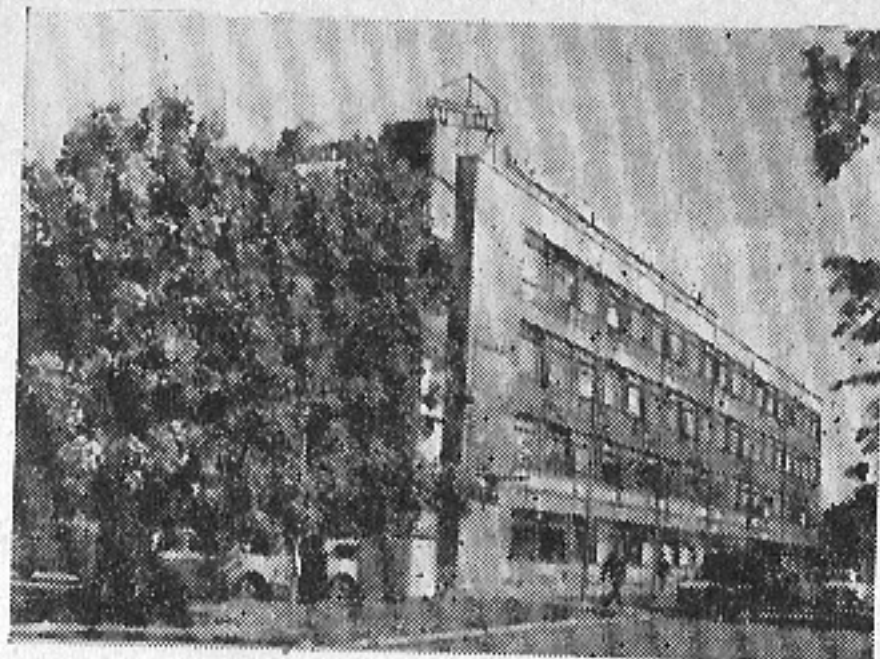
286. Tootmiskoondla «Standard» Tallinnas Kalinini tn. 21. Arhit. Ü. Ilves, I. Seibe. 1973. a.

287. «Ziguli» autohooldusjaam Tallinnas. Tüüpprojekt. 1974. a.

Tallinna
ehitustehas

ehas «Volta»
aas: Arhit.
las, T. Mellik.

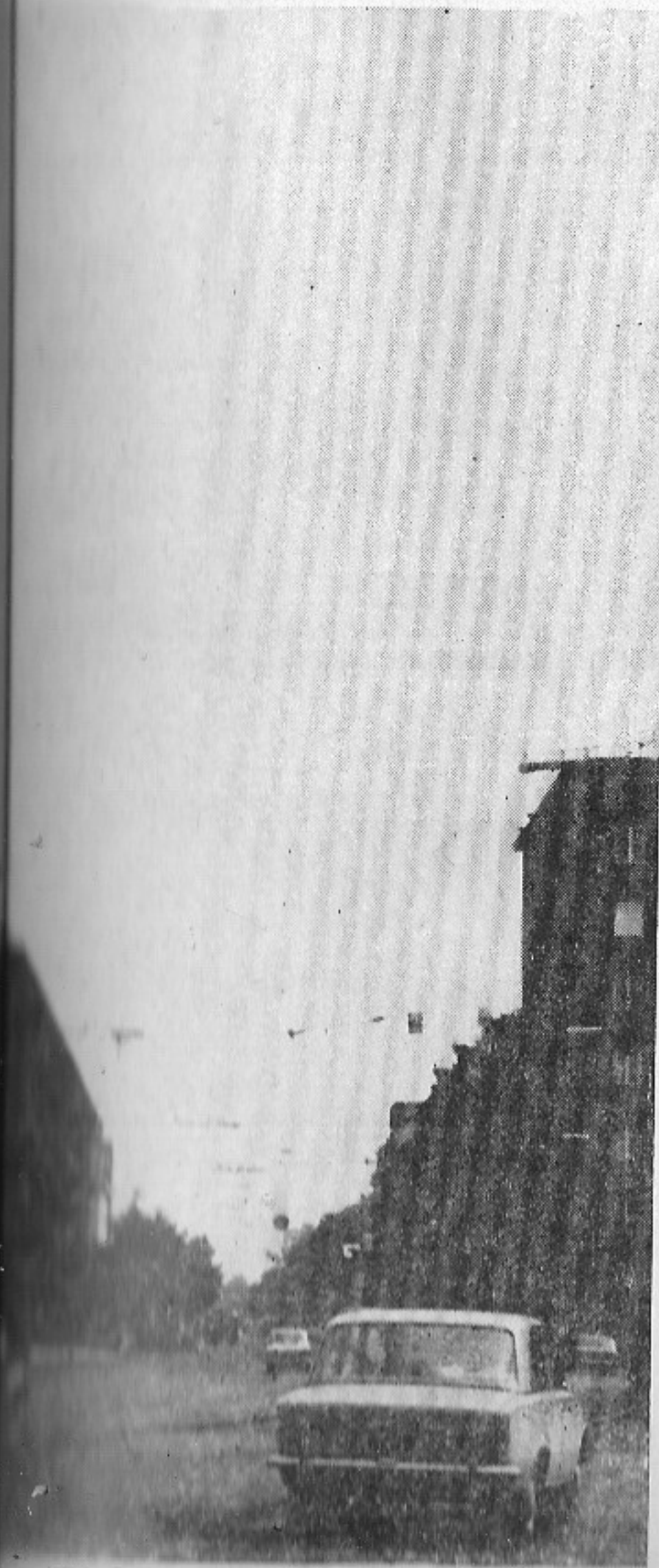
stusi Narva
el Tallinnas.
E. Treiberg,
ne, M. Port.
62. a.

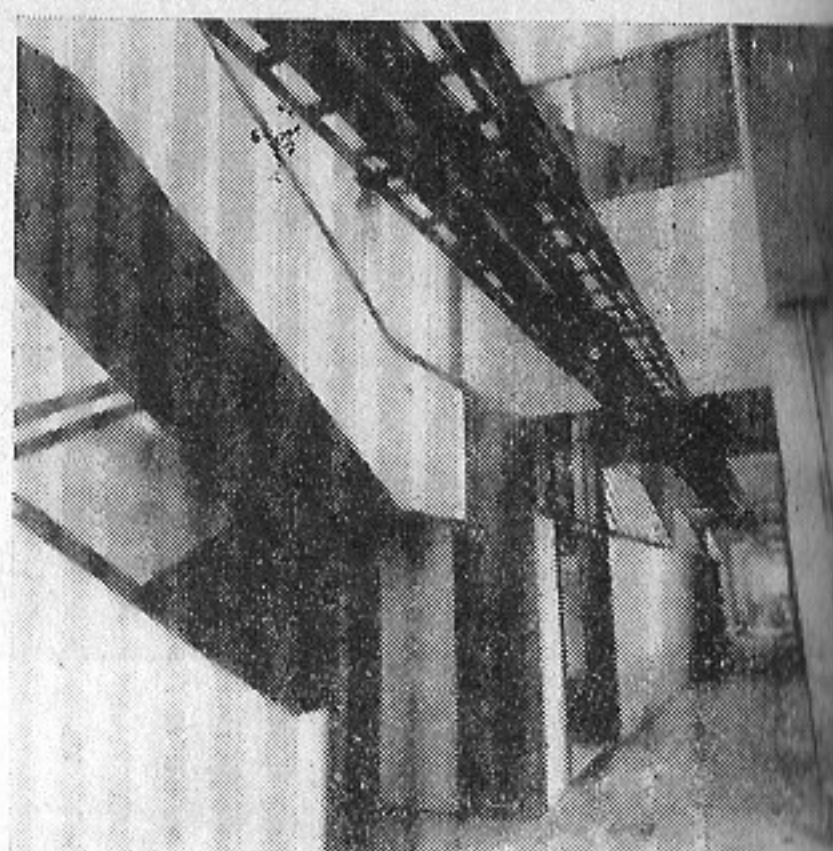
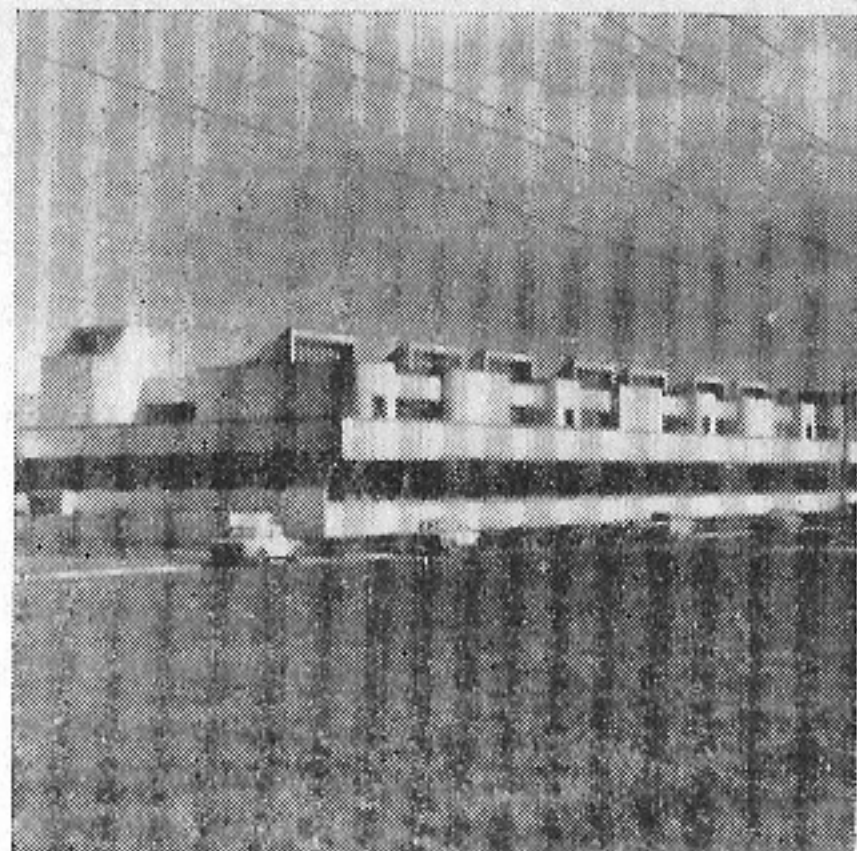
291. Tehas «Eesti
Kaabel» Tallinnas.
Arhit. M. Port.
1960. a.

hoopis teine kui elu- või tööstus-
rajoonil. Samas on kõikidel tööstus-
rajoonidel palju ühiseid jooni,
samuti nagu elurajoonidel ja ka
puhkealadel. Kui elurajoonile lisada
mõningane annus mittehäirivat
tööstus-, puhke- või teisi funk-
tsioone, siis võib muuta selliseid
kompleksseid rajoonid mitmekesis-
mateks ja üksteisega vähem sarnas-
teks. Selle tõttu soovivad mõned
linnauurijad loobuda «puhastest»
elurajoonidest ja üldse linnade ran-
gest funktsionaalsest tsoneerimisest.
Soovitatakse kujundada kompleks-
seid polüfunktsionaalseid linnaosi,
milles põimuksid läbi elamis-, tee-
nindus-, puhke- ja tööfunktsioonid.
Seda muidugi mõistlikkuse piirides,
nii et erinevad funktsioonid ei
segaks üksteist. See on kahtlemata
üks võimalus meie uute linnade ja
linnaosade ruumipildi mitmekesis-
tamiseks, mida edaspidi tuleks ar-
vestada.

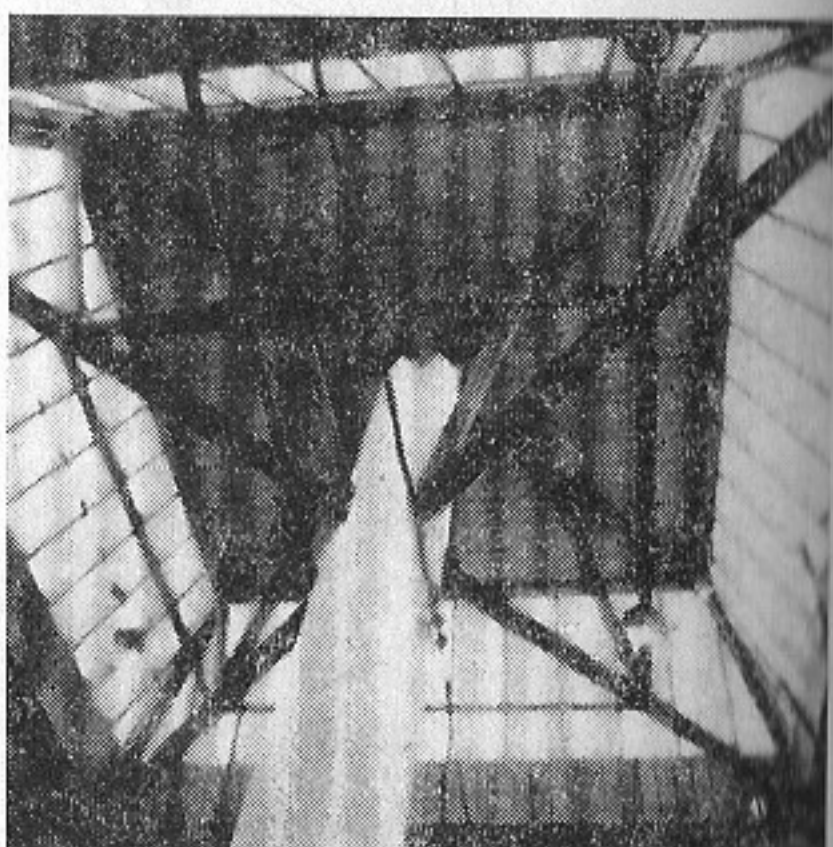
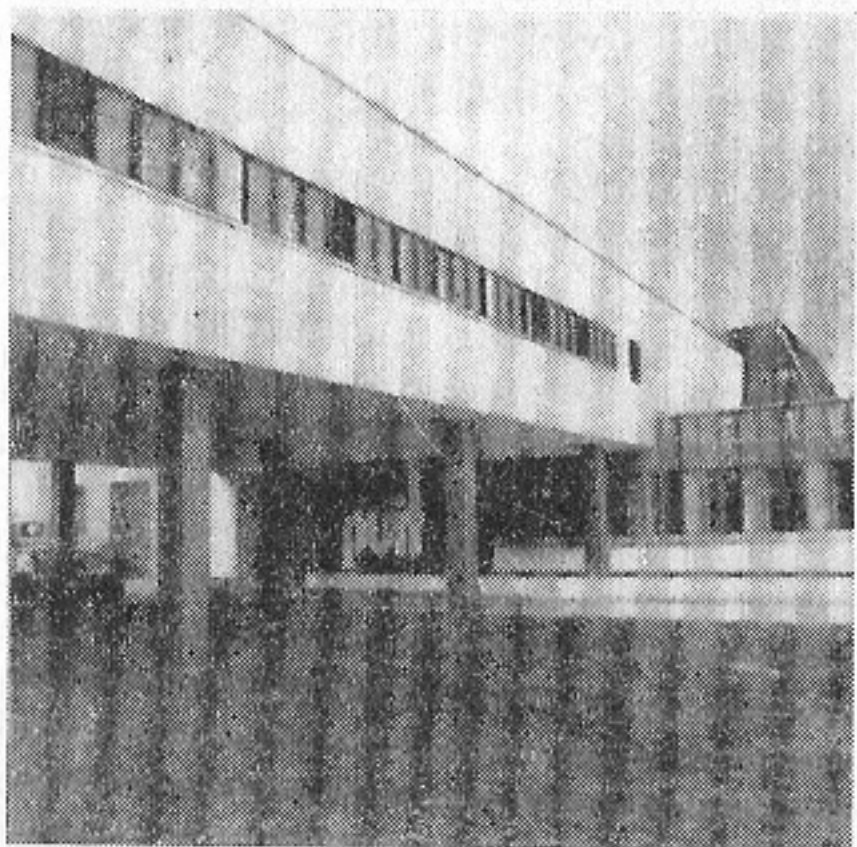
Viimasel ajal seostatakse meie
uute rajoonide monotoonsust ja
vähest vaheldusrikkust ka vaba
hoonestusviisiga. Ja tõesti, see hoo-
nestusviis valmistab teatava pettu-
muse, kuna pole senini andnud
kogu oodatud efekti. Ta ei kindlus-
tanud eeldatavat looduslähedust,
samal ajal aga teataval määral lõh-
kus harjunud linnalist keskkonda.
Seetõttu on täheldatav kinnisemale
hoonestusviisile üleminekutendents.
Kas vaba hoonestusviisi puudustes
on süüdi tema olemus või mõned
muud tegurid? Meie Mustamäe ja
Väike-Õismäe ei suuda meid täiel
määral rahuldada. Kuid samadel
põhimõtetel kujundatud Lazdynai
Vilniuses on tõesti parem ja
selle autorid on saanud kõrge
tunnustuse. Arhitektuuri ajalukku
on heade näidetena läinud Vål-
lingby Stokholmis, Tapiola Hel-
singis ja mitmed teised vaba hoo-
nestusviisiga rajoonid. Vaba hoo-
nestusviisi elemente leidub ka meie
Nõmme linnaosas, mis samuti meid

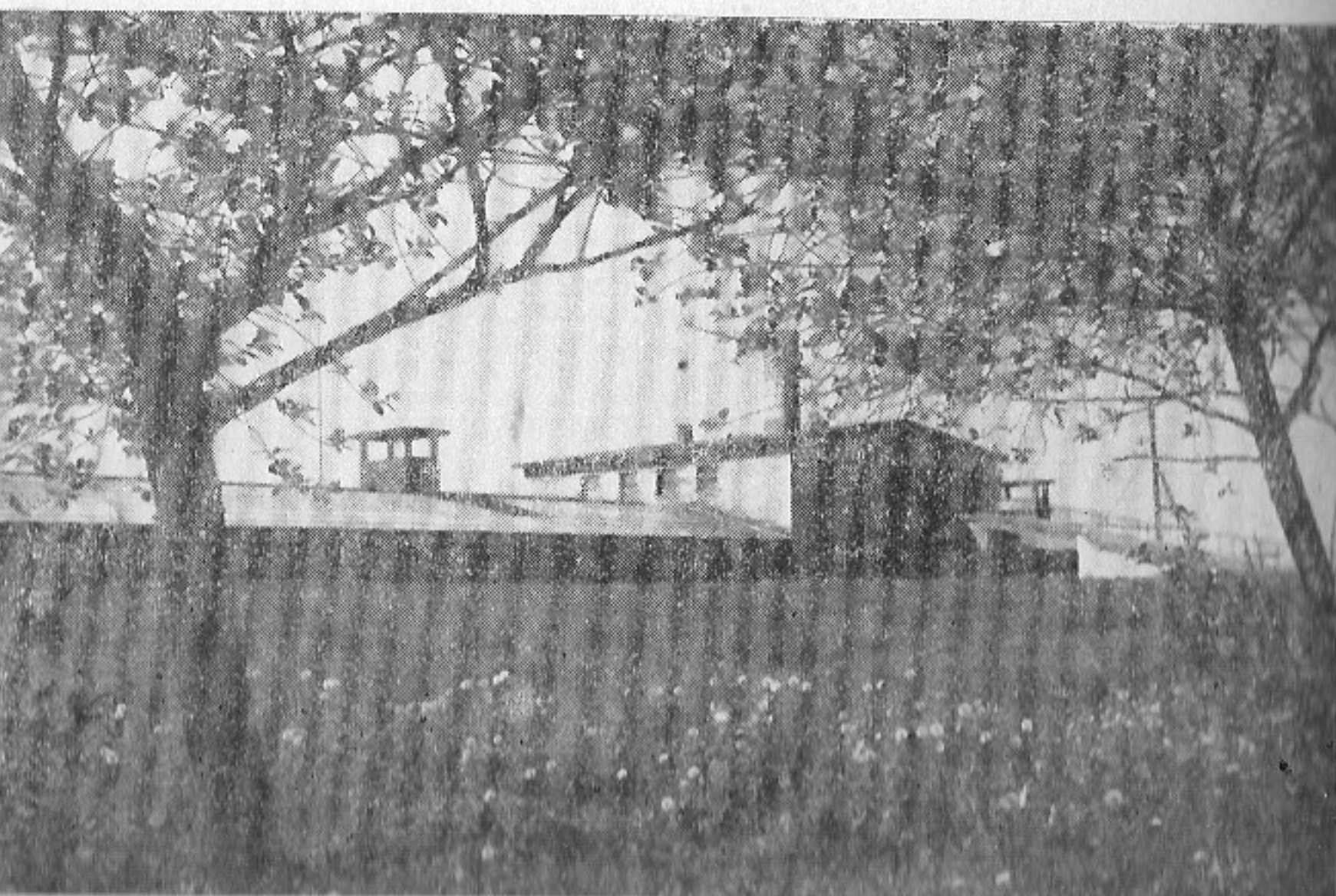
nu KEK-i
bõkoda.
Ringo.

nu KEK-i
bõkoda.
Ringo.

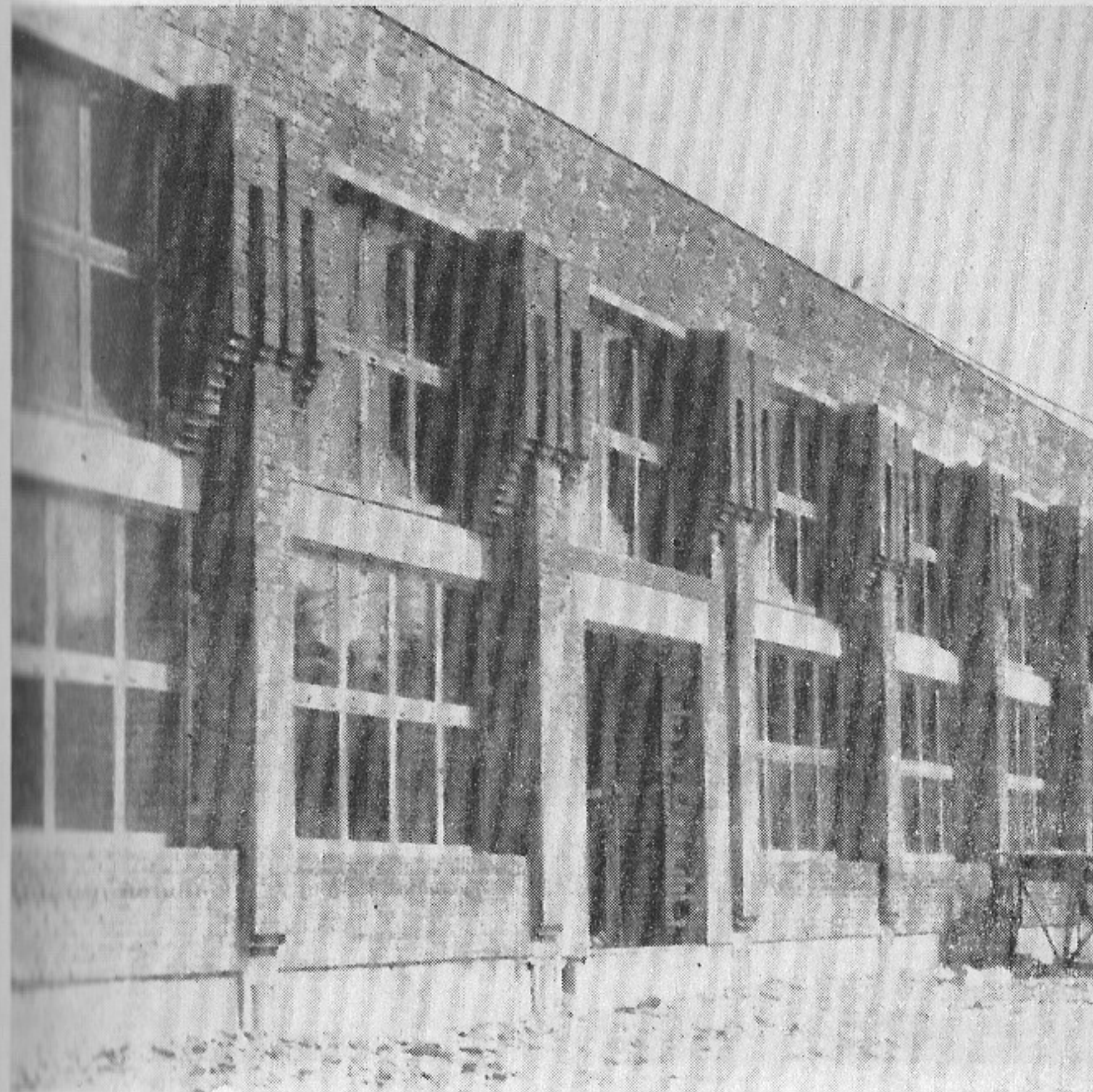

nu KEK-i
bõkoda.
Ringo.

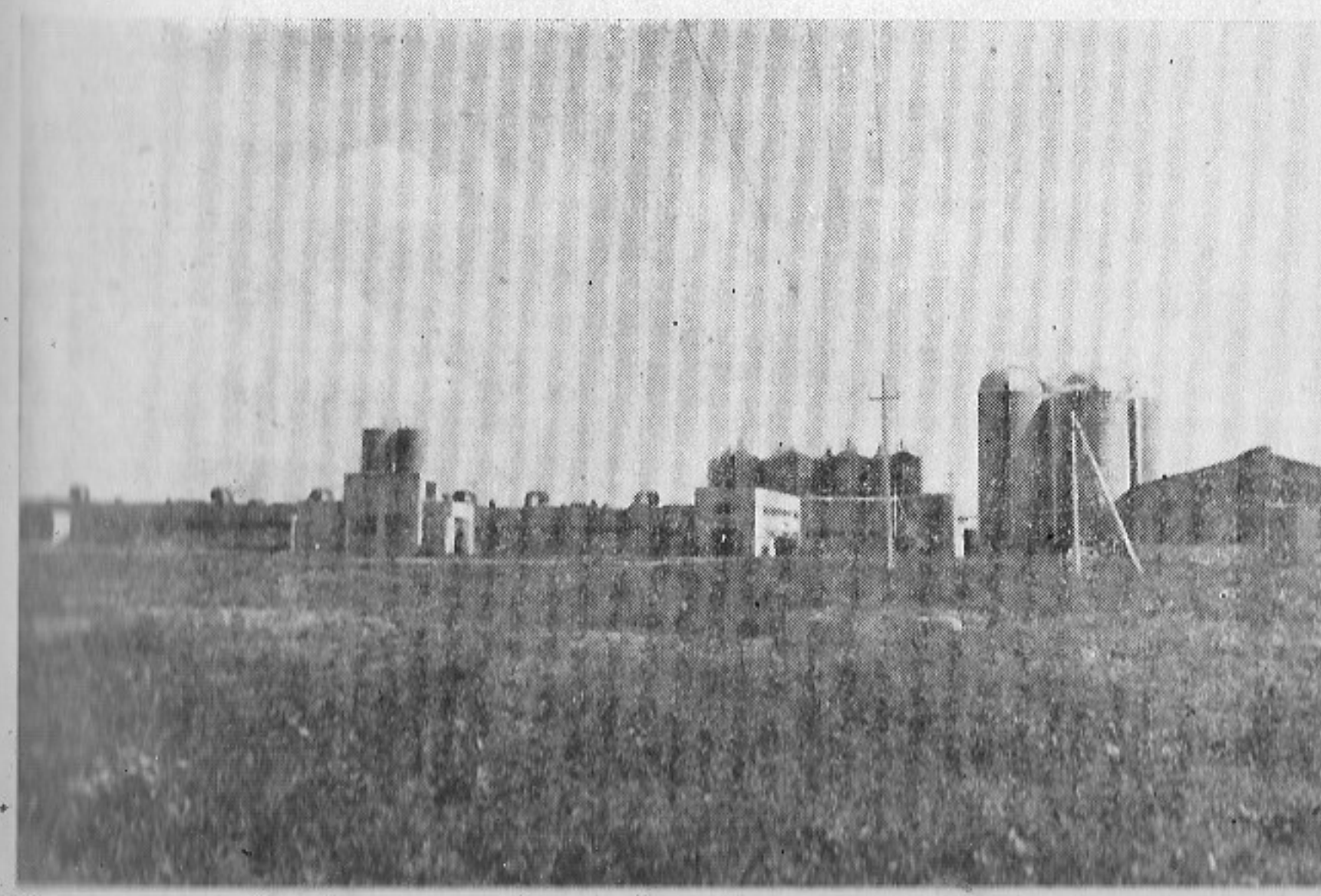

Näidis-
pala

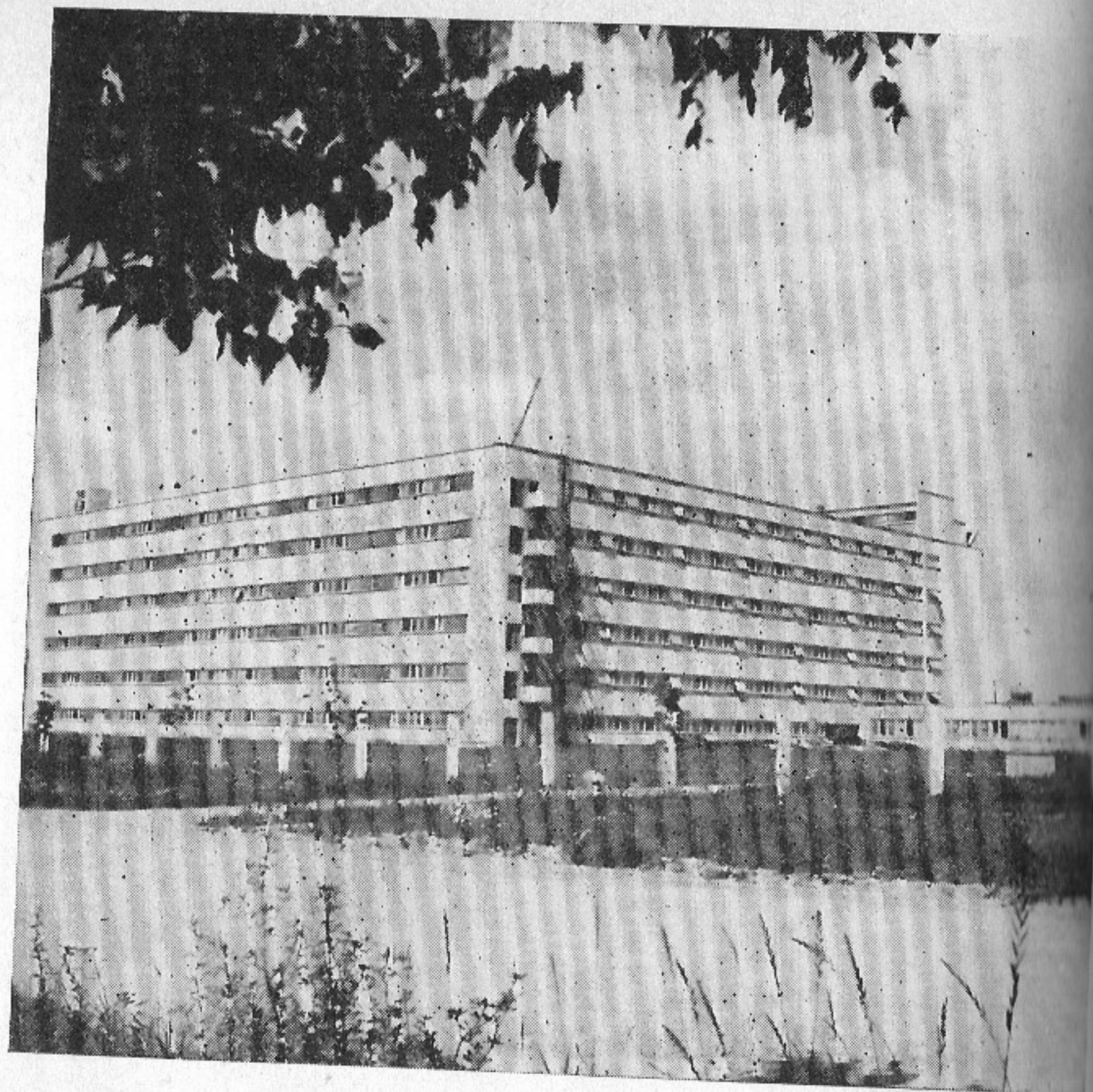
297. Remonditöö-
koda Audrus

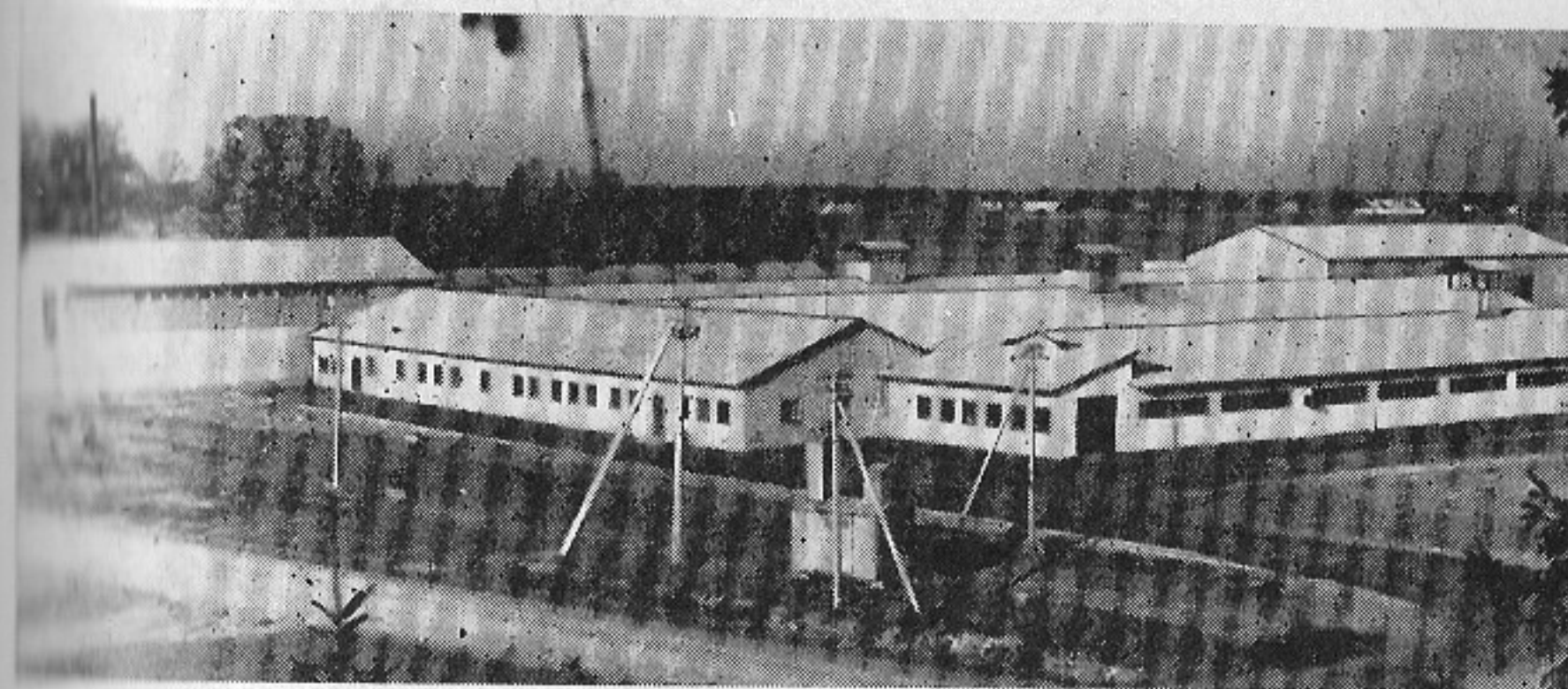
298. V. I. Lenini
nim. kolhoosi veise-
farm Paide rajoonis.
Arhit. R. Tomingas,
A. Amjärv. 1976. a.

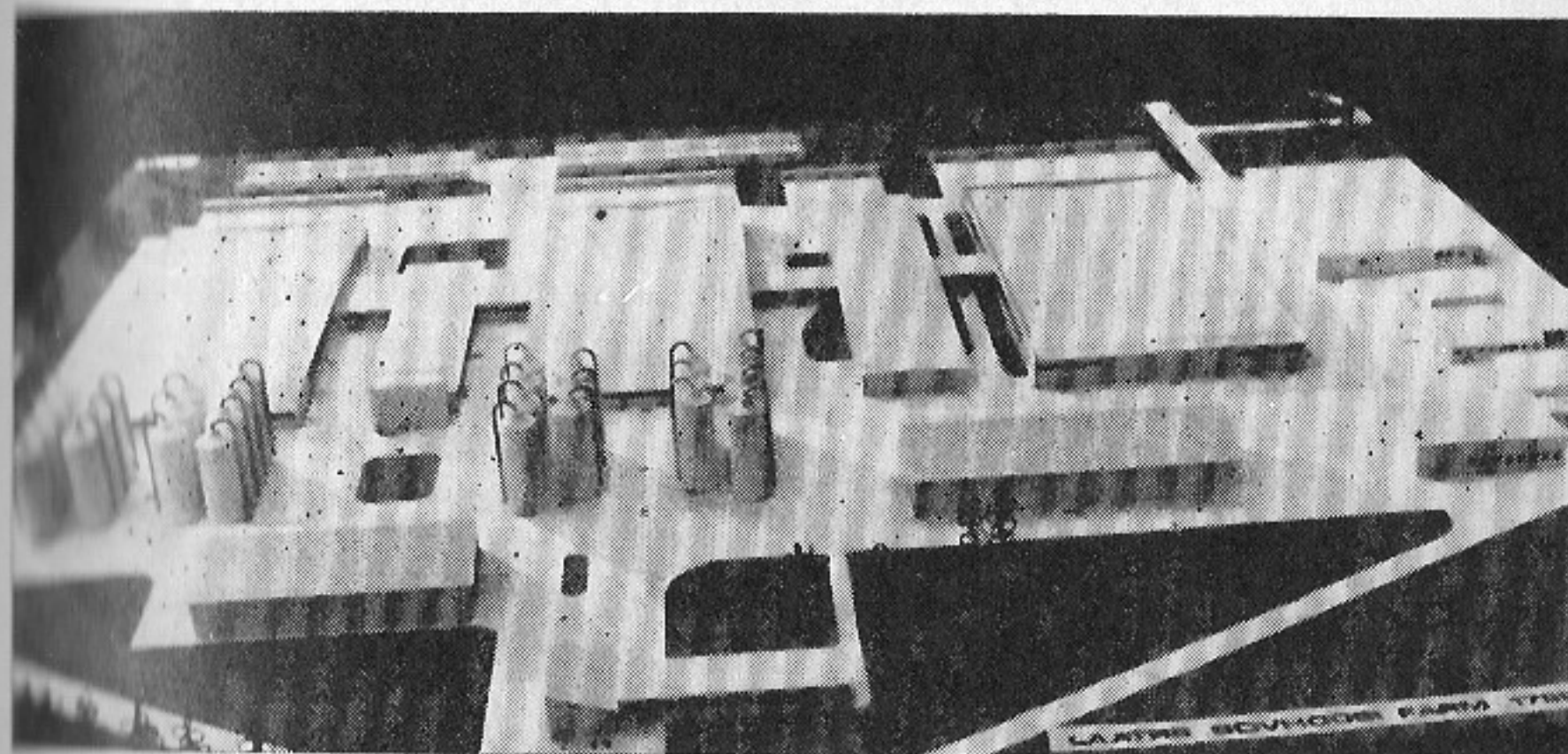
J. Gagarini nim.
 asuhoos-
 leumi sigala.
 A. Amjärv.
 a.

Laatre sovhoosi
 eksperimentaalse
 I järk.
 Kalmet.

301. «Edasi» kolhoos
 seafarm Pärnu
 rajoonis. 1976. a.

302. Laatre sovhoosi
 eksperimentaalse
 suurfarmi makett.
 Arhit. J. Kalmet.
 1973. a.

üldjoontes rahuldab. Arvatavasti ei ole tegemist mitte niivõrd vaba hoonestusviisi põhimõtete mittevastavusega elu ja maitse nõuetele, kuivõrd nende mõnikord väärast ja liialt šabloonilises kasutamises. Kui vaba hoonestusviis kasvab välja looduslikest tingimustest, näiteks reljeefist, puudegruppidest, vee- kogudest, siis on ta põhjendatud ja omal kohal. Selles mõttes vaba hoonestusviis pole sisuliselt sugugi vaba, ta jälgib rangelt kohalikke olusid. Vaba on ta selles mõttes, et ei ole seotud mingi abstraktse geomeetrilise kontseptsiooniga, näiteks täisnurksete kvartalitega. Kui maju ehitatakse lagedale tasasele väljale (nagu harilikult meil), võib ta tunduda kunstliku ja arusaamatuna. Kuid ka sellisel juhul ei päästa globaalne üleminek kinnisele või rangelt täisnurksele ja sümmeetrilise põhinevale hoonestusviisile meid monotoonsusest. Kujutagem ette, et Viru tänav on hoonestatud Mustamäe elamutega. Kas ta oleks siis sama ligiõmbav kui praegu? Või kui Viru tänav taoliselt oleksid hoonestatud Nõmme, Kadrioru, Mustamäe ja Pelgulinna? Kas see oleks hea? Meie linnaehituse teoreetiku P. Härmsoni uurimused näitasid, et inimene vajab sõltuvalt oma vanusest, majanduslikest võimalustest, perekonnaseisust, harjumustest ja muudest teguritest ka erinevat linnalist keskkonda. Selle tõttu on Tallinn siiski meeldiv, et ta suudab seda pakkuda. Sama on maksev ka Tartu, Pärnu, Viljandi ja teiste ajalooliste linnade kohta. Kahjuks pole võimalik seda samal määral väita Kohtla-Järve, sõjajärgsel perioodil ülesehitatud Narva ja mõnede teiste «plahvatuslikult» kasvanud linnade kohta. Pole võimalik seda väita ka elanike arvult Tartu-suuruse Mustamäe ja peaaegu Pärnu-suuruse Väike-Oismae kohta. Siit tulenebki vajadus, et ka neis linnaosades oleksid oma

«Viru tänavad», mis aitaksid mitmekesistada linnalist keskkonda. Tundub, et hoonete paigutus peaks olema ülevaatlikum, hoonetevahelised alad aga intiimsemad. Uurimused näitavad ja meie lapsepõlvemälestused kinnitavad, et laste ja vanainimeste, aga ka paljude keskealiste elanike armastatuim mängu- või puhkepaik oli ja on «oma maja» hoov. Oma hoovi ei suuda asendada uute mikrorajoonide tihti vägagi sümboolsed pargid ega muud majadevahelised avatud alad. Tõsi küll, paljud meist on nüüd tunduvalt mobiilsemad kui vanasti. Kättesaadavaks muutuvad ka kaugel paiknevad puhkealad. Kuid vaevalt kauge- maski tulevikus saame ja viitsime mõnekümne minuti puhkeaja veetmiseks sõita kodust eemale. Elamu kõrval asuv kaunis, küllaldaselt isoleeritud puhkepaik meelitab ja võimaldab värske õhu käes iga vaba minuti ära kasutada. Kümnekond aastat tagasi, vabaplaneerimise mõjutuste ajendil hakkasime likvideerima piirdeaedu Nõmmel, Pelgulinna ja mujal ning kujundama ühiselt kasutatavaid majadevahelisi funktsionaalseid tsoone. See katse ennast ei õigustanud, ebapiisava ettevalmistuse tõttu osutus see elanikele vähevastuvõetavaks. Kadus «oma hoovi» tunnetus, aga endised intiimsed, kinnised ja puhkuseks kasutatavad alad muutusid äratallatud läbikäiguhoo- vides.

Kuidas saab «oma hoovi» uutes

elurajoonides kõige paremini organiseerida, vajab veel katsetamist. Võimalik, et ka mikrorajoonilised vabad alad suudaksid meid rahuldada, kui oleksid enam liigendatud, intiimsemad, tuulevaiksed, rohkem hajastatud, funktsionaalselt rikkalikumad ja laitmatus korras.

Meid ümbritseva keskkonna kõigi elementide ja detailide laitmatut korrasolekut tuleb pidada väga tähtsaks vahendiks täisväärtusliku arhitektuuri kujundamisel. Niitmata või ärasõtkutud muru, katkine liivakast, auklik sõidu- või kõnnitee, mahavarisenud krohv või katkine vihmaveetoru, samuti nagu lõpetamata ja heakorrastamata elamu ümbrus või jäätmetega ülekuhjatud prügiurn võivad hävitada arhitekti kõik jõupingutused, mis on suunatud meeldiva keskkonna loomiseks. Usun, et see ei ole mitte ainult ühe küsimus, vaid palju sügavam ja laiahaardelisem probleem. On alles selgitamata, millist mõju avaldab vähekorrasstatud ümbrus inimeste mentaliteedile, tema nõudlikkusele enda, oma töötulemuste ja teiste suhtes. Arvan, et see mõju võib olla üsna suur. Sotsioloogid koos majandusteadlastega peaksid selgusele jõudma meid ümbritseva keskkonna korrashoiu majanduslikus efektiivsuses. Kas mõningaid täiendavaid jõupingutusi selles valdkonnas ei korva kuhjaga mujal, näiteks kultuuris, aga samuti tootmissfääris saadav lisa?

Praegu täheldame huvitavat näh-

tust: mida täielikumas vastavuses lõpmatule hulgale headele normatiividele me uusi elurajoone projekteerime ja ehitame, seda üksluisemad ja igavamad nad tunduvad. Taotletava ja saavutatava keskmistel näitajatel baseeruva ratsionaalsusega kaasneb uute rajoonide elanikel sageli emotsionaalne alaväärsustunne. Koos sellega kasvab meie silmis vanade rajoonide ja eriti ajalooliste keskuste völu. See ei ole mitte ainult meie kohalik, vaid ülemaailmne nähtus.

Tuntud kreeka arhitekt C. Doxiadis koostas Rio de Janeiro ühe aguli rekonstrueerimise projekti, kus oli ette nähtud aguli viletsate eluasemete asendamine kaasaegsete heakorrastatud elamutega. Huvitav projekt sai kõrge hinnangu osaliseks. Arutelust osavõtjaid üllatas aga arhitekti melanhoolsus. Küsimusele selle põhjustest vastas C. Doxiadis kurbusega: «Siin ei ka ja enam kunagi samba tantsurütm.»³⁷ Ta kaalus isegi projekti ümbertegemist, et säilitada inimestele omaseks saanud keskkonda.

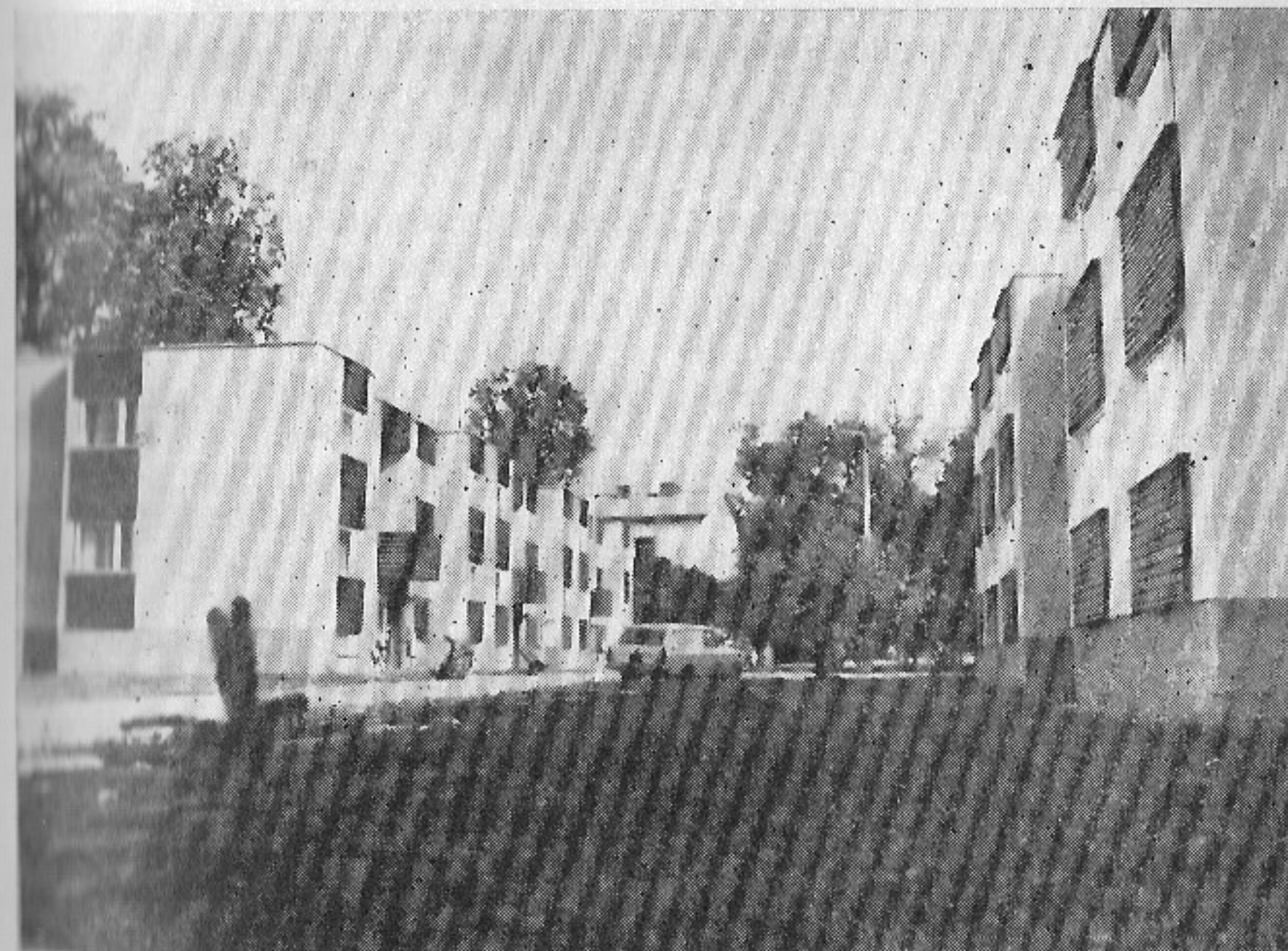
Olen kaugel sellest, et kutsuda üles linnaehitajaid planeerima ja ehitama uusi linnaosi sarnastena ajaloolistele tsentrumitele või agulitele. Kuid tuleb arvestada seda, et inimene harjub teatava ümbrusega ja sellest erinev keskkond on temale võõras ega pole alati vastuvõetav. Kus peitub kuldne keskte ratsionaalse ja irratsionaalse vahel? Ilmselt on vaja meie uusi rajoone individuaaliseerida, loobuda keskmiste näitajate kasutamise printsiibist ja keskmistest normidest. See, muide, ei olene reaprojekteerijast. Meie projekteerimine baseerub normatiivsel meetodil, normatiive töötavad välja komplekselt paljud ametkonnad, aga neid kinnitavad kõige kõrgemad ehitamist juhtivad instantsid.

Siinjuures tahaksin peatuda ühel põhimõttelisel küsimusel, kasutades näitena Tallinna. Uued rajoon-

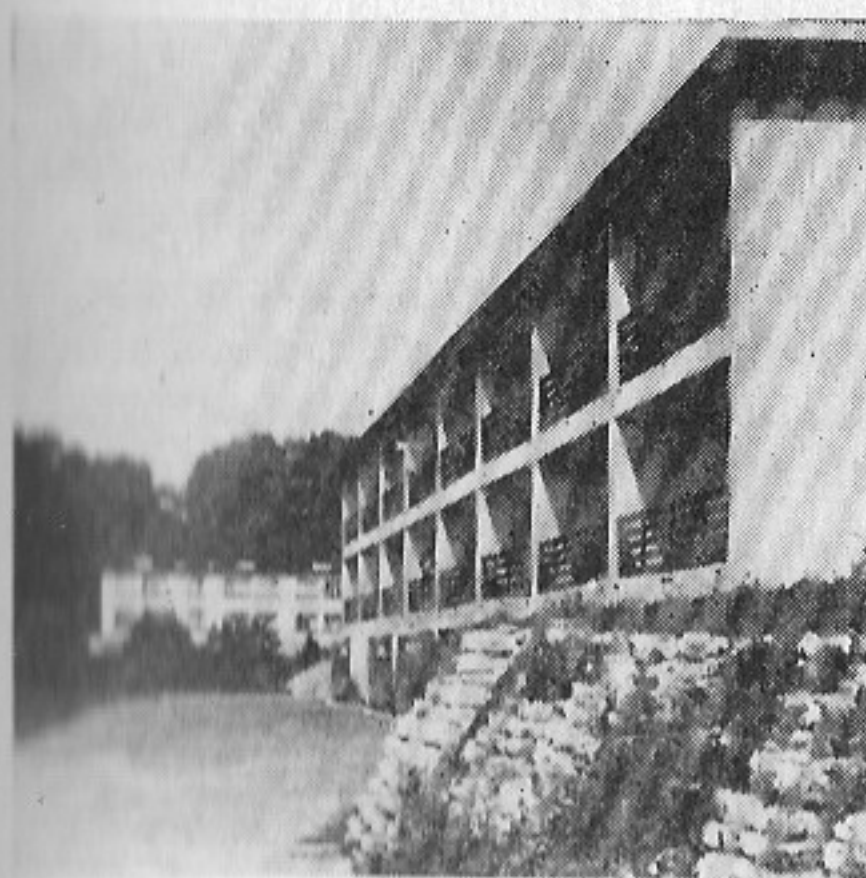
306. Padise
arju
Arhit.
T. Mellik.

307. Nädis-
kümi
a.

307. Elamud Ara-
vetel. Arhit. T. Kull,
1976. a.

nid Mustamäe ja Väike-Õismäe ei
liitu veel kõrghoonestuse abil vahe-
tuult kesklinnaga. Õismäed eraldavad
Mustamäest vabad alad, mida oleks
võimalik haljastada, Mustamäe ja
kesklinna vahel on rikkalikult hal-
jastatud individuaalalad. Tulevikus
on ette nähtud Õismäed laiendada
ja liita see otseselt Mustamäega. Ka
Mustamäe rajoon «tungib» peale

ning paneelmajade ühtlase tihedu-
sega mass, kui ei pakuta teist alter-
natiivi, hakkab ulatuma Endla täna-
vani, aga hiljem, pärast Endla-
Paldiski-Tehnika tänavate piir-
konnas olevate puumajade amorti-
seerumist — veelgi kaugemale —
peaaegu Toompea nõlvani. Linna
idapoolsel serval hakkab kerkima
Lasnamäe elurajoon, mis arhitek-
tuuri seisukohalt (juhul, kui ka seal
kasutatakse samu paneelmaju) ei
saa radikaalselt erineda ei Musta-
mäe ega Õismäe rajoonist. Seega on
oht, et suurem osa Tallinnast
(välja arvatud väike kesklinnaosa,
Nõmme, Pirita, ja Merivälja) muu-
tub tulevikus Mustamäe-taoliseks.
Ei saa laita ei Mustamäed ega Õis-
mäed. Neil on palju voorusi, millest
oli juttu juba ülalpool. Kuid siiski
tekib kahtlus, kas valitud suund —
muuta kogu Tallinn Mustamäe-tao-
liseks — on õige. Sellisel juhul kaob
linna vaheldusrikkus ja mit-
meid perioode ning arhitektuuri-

308. Kuremäe
Sovhoostehnikumi
keskasula.
Arhit. U. Alas

organismi uuenemine on paratamatu. Seda tuleb aga läbi viia suure pieteeditundega, maksimaalselt säilitades tema omapära. Tuleks vististi kaaluda mõne puumajade rajooni kujunenud struktuuri säilitamist. Hoonestuse asendamine aja jooksul on paratamatus. Kuid linna üldilmele, ajaloole ja eripäradele oleks kasulik, kui see toimuks pidevalt ja märkamatuks, et uus sulaks kujunenud rajoonides orgaaniliselt vanaga kokku. Hoonestuse nivelleerimise tendentsidega tuleb võidelda ka hoonete arhitektuuri mitmekesistamise abil. Ajaloost teame, et igale stiilile oli omane oma kindel hoonete arhitektuuri stereotüüp. Kuid nende stereotüüpide raames oli ka olulisi erinevusi. Gootika Tallinnas oli erinev gootikast Tartus. Ka kaasajal peaksid elamud Tallinnas erinevatest elamutest Tartus. See eeldab ehituskonstruktioonide ja ehitusmeetodite mitmekesistamist. Ja viimaseks — ei ole õige kujundada ühtlaselt hoonestatud kompaktset linna organismi. Üksikud hoonestatud piirkonnad peaksid vahelduma haljasaladega. Selle printsiibi rakendamise heaks näiteks on Vilniuse uued rajoonid, näiteks Lazdynai. See rajoon asub haljasalade keskel. Järgmise uue rajooni hoonestus ei liitu vahetult Lazdynai hoonestusega, vaid on eraldatud sellest ja muust linnast haljasalaga. Need haljasalad on looduslikud metsapargid, kus kõigis vajalikes suundades on rajatud head betoonplaatidest kõnniteed. Haljasalad kasutatakse ohtrasti — tehakse tervisejooksu, jalutatakse, puhatakse jalgu. Peale selle, et haljasaladel on suur tervistav tähtsus, on nad ilu loomise vahendid. Nad raamivad elurajoone, toovad vaheldusrikkust hoonete rangelt vertikaalsetesse ja horisontaalsetesse joonsetesse, pehmendavad nende rangust, rikastavad värvigammat. Tänu haljasaladele avanevad paremini ehituste panoraamid.

Ükski hoonestatud territoorium ei tohiks olla suurem kui 1,5–2,5 km², vahepeal peaks hoonestust katkestama haljasala, millele võiks jälle järgneda hoonestus. Ühtlasi on haljasalad olulised kohad spordiplatside rajamiseks. Õeldust järeldub, kui väga tähtsaks probleemiks on meie asulate hoonestustiheduse reguleerimine. Eelpool on korduvalt kasutatud selliseid väljendeid nagu «madal», «kõrge» või «väga kõrge» hoonestus- ja elanike tihedus. Need mõlited vajavad dešifreerimist ja selgitamist. Eesti NSV territoorium hõlmab 45 200 km² ja 1. jaanuaril 1976. a. elas sellel territooriumil 1 438 000 inimest. Seega oli vabariigi elanikkonna keskmine tihedus 31,8 inimest ühel ruutkilomeetril. See on pisut vähem kui Läti NSV-s (39 in/km²), märksa vähem kui Leedu NSV-s (50,5 in/km²) ja palju vähem kui näiteks Ukraina NSV-s (81 in/km²) ja Moldaavia NSV-s (113,0 in/km²). Seega näeme, et elanikkonna tihedus tõuseb lõuna suunas, mis on seletatav paremate looduslike tingimustega.

Tegelik elanikkonna keskmine tihedus on Eestis mõnevõrra erinev ülaltoodust, kuna mitte kõik territooriumi osad pole asustatud. Ainuüksi järved ja veehoidlad hõlmavad Eestis üle 2100 km², seega asustatud maismaa pindala on 43 000 km² ja tegelik elanikkonna keskmine arvestuslik tihedus on 34

in/km². Faktiline asustustihedus on suuresti erinev ka arvestuslikust. Linnalised asulad (linnad ja alevid) hõlmavad meil kõigest 674 km², elaneis aga 982 000 inimest. Seega on keskmine elanike tihedus linnalistes asulates 1460 in/km². Elanike tihedus on suurtes linnades kõrgem kui väikestes linnades või alevites. Nii elab alevite territooriumi ühel ruutkilomeetril keskmiselt 640 inimest, linnades samal ajal keskmiselt 1620 inimest, Tallinnas — 2700, Tartus koguni 3500 inimest. Kuid ka need näitajad ei anna veel küllalt täielikku pilti elanikkonna paiknemise tihedusest. Igal linnal ja alevil on hoonestusest vabu territooriume — parke, põllumajanduslikke maid, reservmaid tööstuse laiendamiseks jne. Eluprotsessid kulgevad peamiselt hoonestatud territooriumide ulatuses. Seal on elanike tihedus veelgi kõrgem, ulatudes näiteks Kohtla-Järvel 3600-ni, Tartus — 3700-ni, Pärnus — 3800-ni, Tallinnas koguni 5500 inimeseni ühel ruutkilomeetril. Kuid ka see pole veel kõik. Tööstus- ja muudes linna- ja elurajoonides viibib inimene ajutiselt. Linnade elamutsoonid on linnaelanike peamiseks asupaigaks ja siin on asustustihedus veel kõrgem, ulatudes keskmiselt näiteks Narvas 8900 inimeseni, Tartus — 6300 inimeseni, Tallinnas — 8100 inimeseni ühel ruutkilomeetril, üksikutes mikrorajoonides aga 30 000 inimeseni ruutkilomeetril.

Maarajoonides on elanike paiknemine palju hõredam, keskmiselt 10,8 inimest km²-l, ulatudes mõnekümnele inimesele linnalähedastel territooriumidel ja langedes ühele-kahele inimesele metsarikastel või soistel aladel. Muidugi mõista ei paikne ka maal elanikkond ühtlaselt, vaid koondub küladesse. Kuid elanike tihedus külades on palju madalam kui linnades või alevites, ulatades harva 400–500 in/km² ja tõustes ainult uutes maa-asulates 2000–3000 in/km² (hoonestatud territooriumi osas). Õeldust peaks olema ka selge, miks linnades omandab erilise tähtsuse otstarbeka tehniliku keskkonna loomine, lähtudes ka ökoloogilistest tingimustest. Inimene koormab linnades loodust üle. Grupiasulate üks eelistest võrreldes kontsentreeritud asulastikuga ongi elanike madalam keskmine tihedus ja siit tulenev väiksem koormus loodusele.

Meie elanike tihedus, vaatamata aukartustäratavatele arvudele nii linnades kui ka maa-asulates, ei ole veel eriti kõrge — see on umbes samal tasemel nagu USA asulates ja jääb maha Lääne-Euroopa asulate tihedusest. Seega on tihedus vajaduse korral veelgi suurendatav. Kuid kas on seda vaja? Sellega peab tingimata kaasnema heakor-rastuse taseme tõus. Esmajärgulise tähtsuse omandab näiteks selline küsimus, nagu prügi õigeaegne väljavedu, vastupidava muru ja kõrghaljastuse rajamine, kõnni- ja sõiduteede hea kvaliteet, uued elamutüübid ja palju muud, mis senini ei ole meil veel leidnud head lahendust. Pole kahtlust, et meie asulate elanike hulgas eksisteerib põhjendatud vajadus nii tiheda paljukor-ruselise kui ka hõreda vähekorru-selise hoonestuse järele. Hoonestuse tiheduse globaalne suurenemine pole kooskõlas ka arenenud riikide praktikaga.³⁰ Kesklinnas ja ühiskondlike

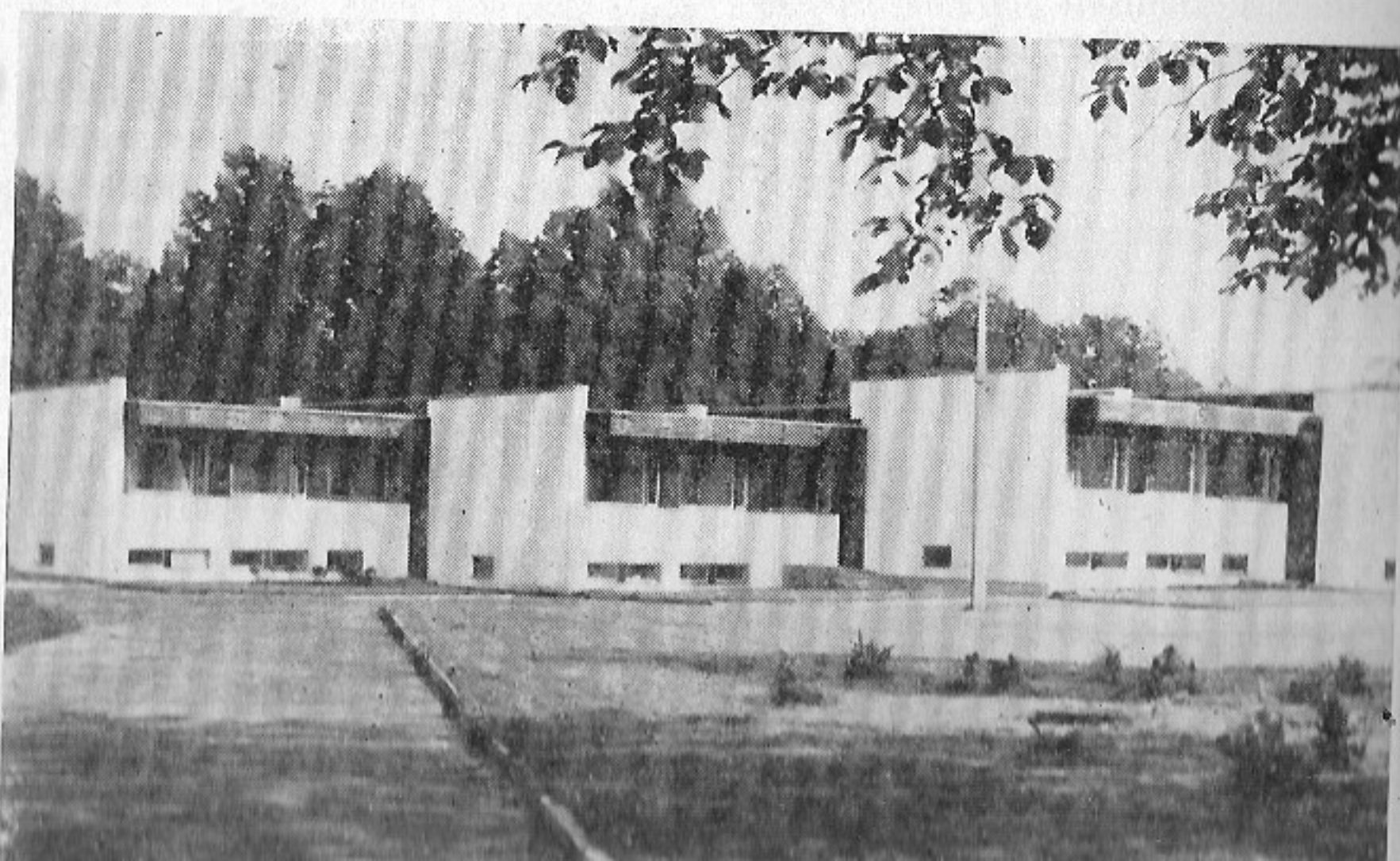
na kolhoosi
asula blo-
elamud.
Kull

des, kus elutegevus on eriti intensiivne, võiks hoonestuse tihedus olla kõrge (ta võib olla isegi veel kõrgem kui meie uutes rajoonides), kuid ühtlasi peaksid olema ette nähtud ka väikese tihedusega, vähekorruselise hoonestusega looduslähedasemad piirkonnad neile, kes sellist hoonestust vajavad.

Hoopis hõredam ja madalam kui mitmes viimasel ajal arenenud maa-asulas peaks olema külade hoonestus. Maal peaksid domineerima

1–2-korruselised üksikelamud ja ridamajad. Looduslähedus — see on maa-asula peamine eelis võrreldes linnaga. Tihedamaid seoseid maaga on vaja kindlustada ka juhul, kui tahame säilitada isiklikku majapidamist. Sellest loobumine aga ei ole vististi lähemate aastate küsimus, seda nii toidulaua, traditsioonide kui ka maainimese psüühilise ja füüsilise tervise pärast. Tõsi küll, isikliku majapidamise saaduste osatähtsus muutub tulevikus tõenäol-

itud
u asulas.
all

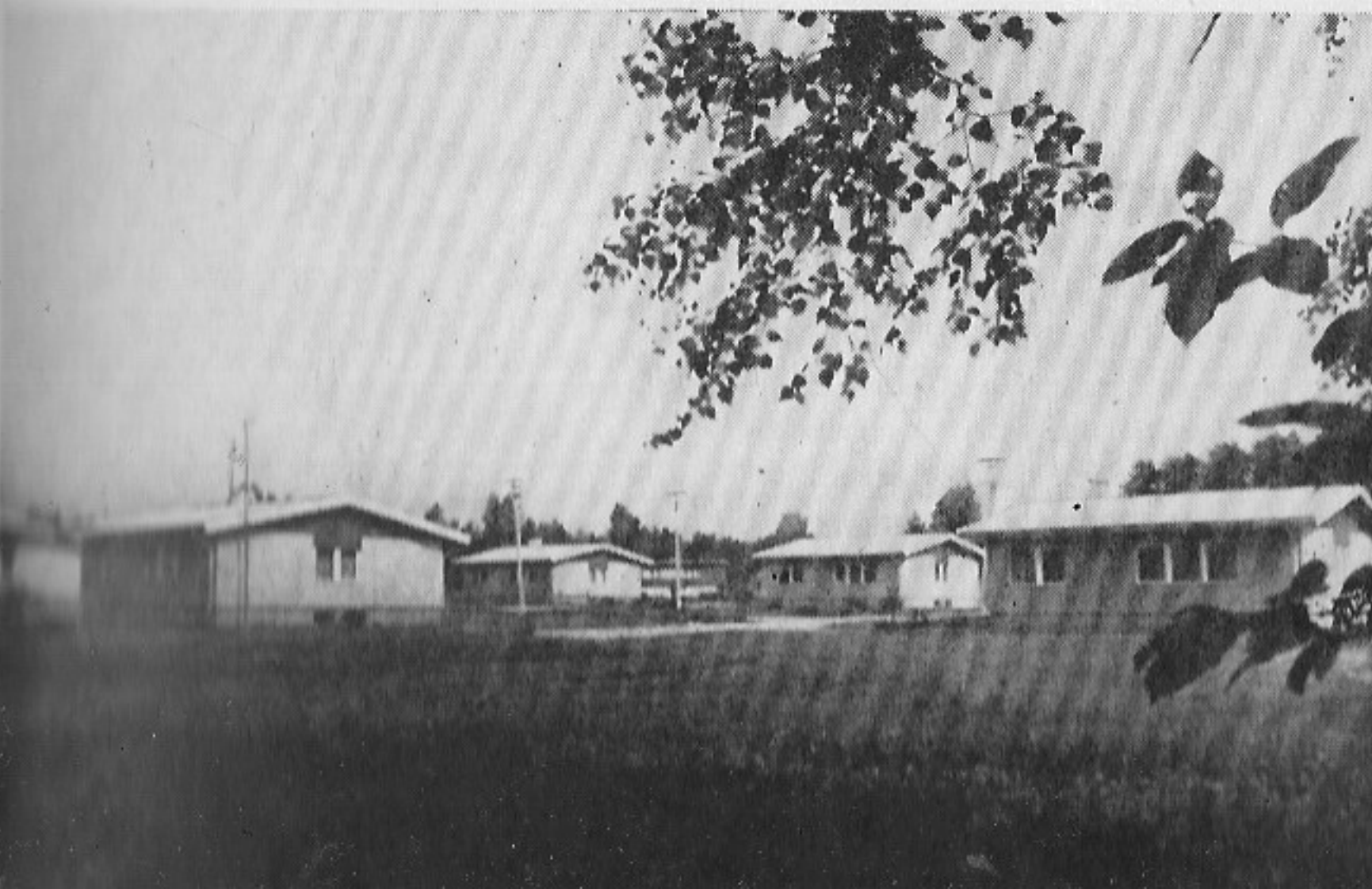
313. Viru kolhoosi ühepereelamud.
Arhit. H. Piiber

selt ebaoluliseks. Kuid püsiva väärtusega esteetilise naudingu allikas on hooldatud viljapuu- ja iluaed. Kui suurlinnades pole maa nappuse tõttu neid igale elanikule võimalik ette näha, siis väikeses maa-asulas selleks takistusi olla ei tohiks ja aedade loomist tuleks soodustada sobivate planeerimisstruktuuride ja maaelamu-tüüpide kujundamisega.

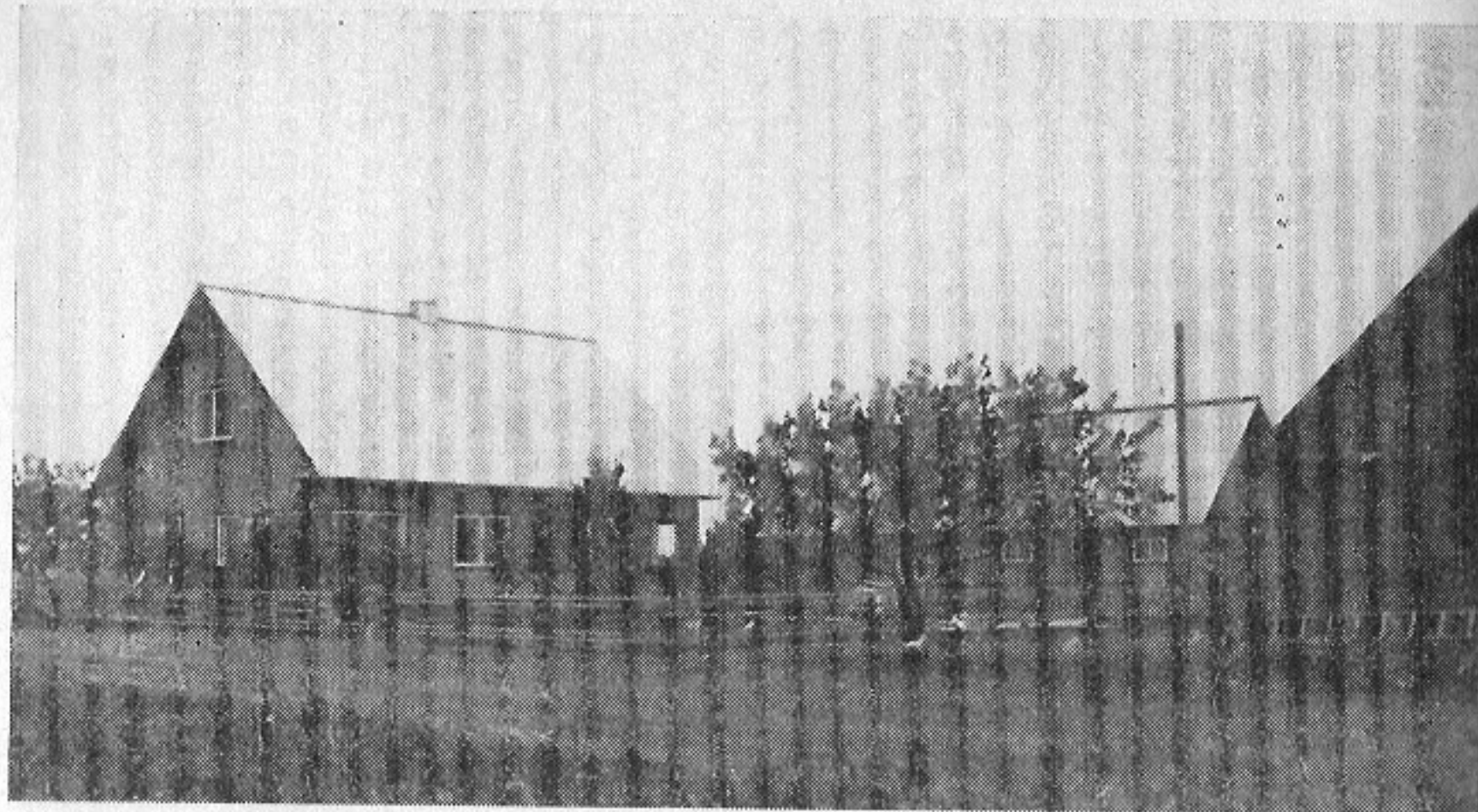
Madalam elanike ja hoonestus-

314. Ühepereelamu tüüp «Kullipesa» — meie populaarseim maaelamu. Arhit. T. Kull. Projekt koostatud 1974. a.

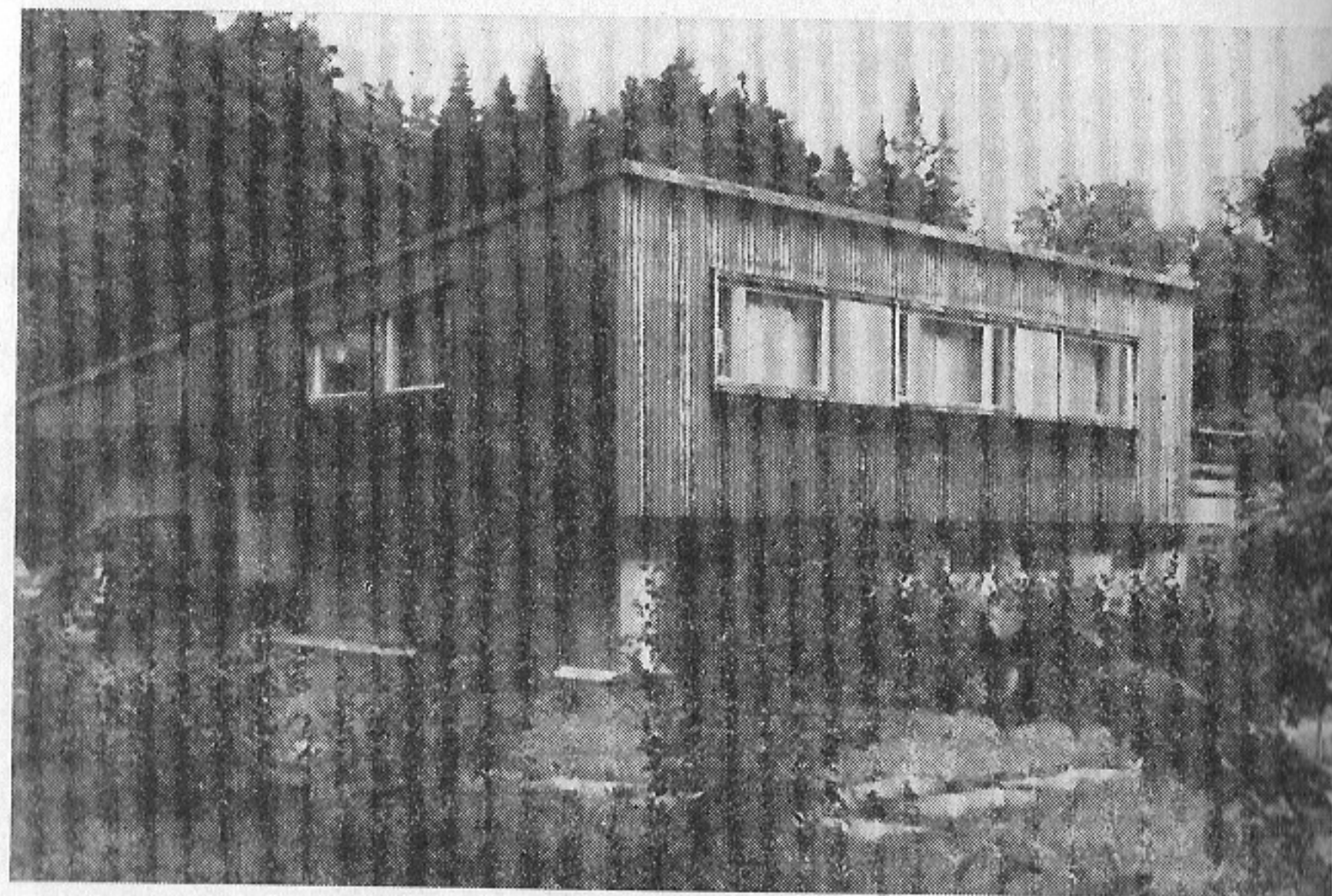

315. Monteeritavatest ühepereelamutest koosnev maa-asula. 1978. a.

ivapärane
nu kaasajal

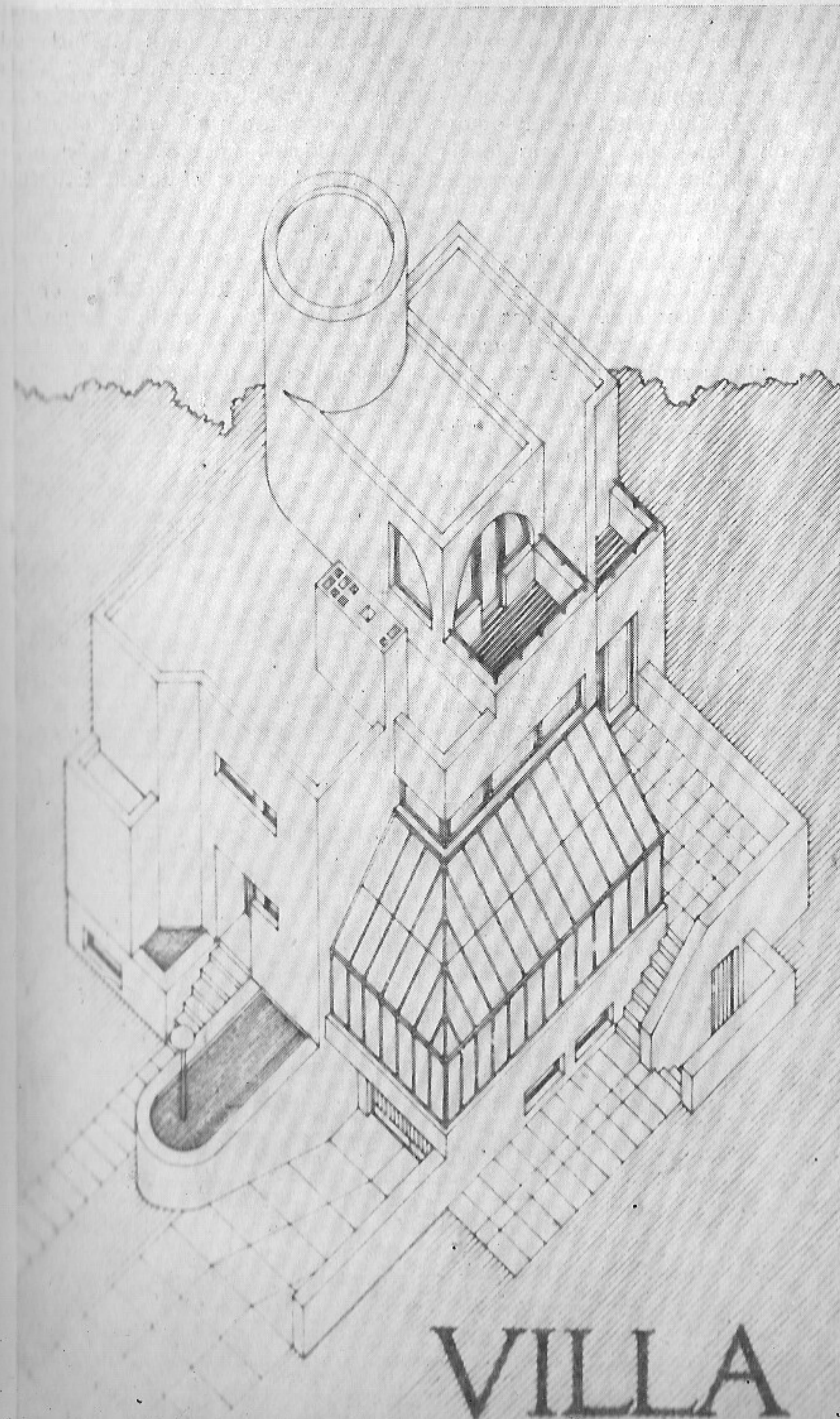
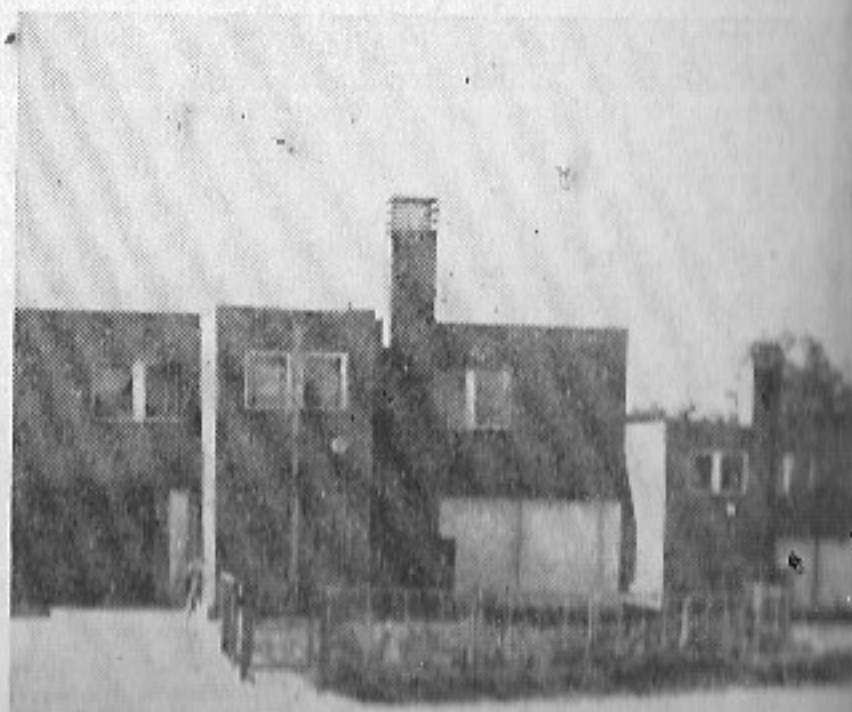
aja ühe-
maal

n-elemen-
nteeritav
amu.
Eigl.

tihedus maal on võimalik põhimõt-
teliselt uue insenerivõrkude lahen-
duse puhul. Seega on probleemi
lahendamise eelduseks uus tehniline
kvaliteet insenerivarustuse osas,
näiteks elektrienergia kasutamine
hoonete kütmiseks ja töökindlate
ning väikesemõõduliste puhastus-
seadmete loomine. Näib, et pers-
pektiivsed on mikroaglomeratsiooni
põhimõttel planeeritud maa-asulad.

Maa-asulate mikroaglomeratsioo-
niline struktuur on saanud sobivaks

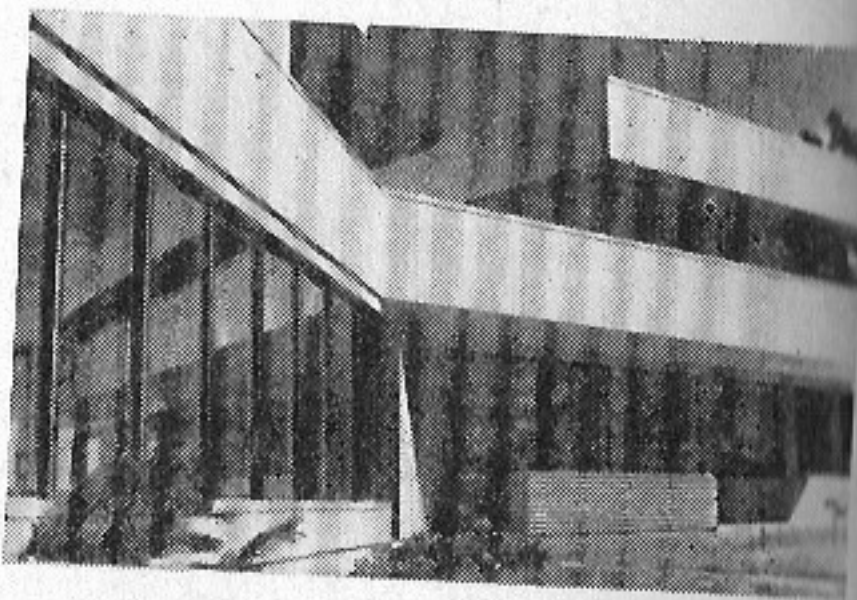

319. Ühepereelamu
projekt. Arhit.
T. Rein. 1977. a.
Näide tänapäeva
otsingutest
arhitektuuris

eriti seoses isikliku abimajapidamise arendamise aktuaalsusega. Uurimustega on kindlaks tehtud tihe seos elamutüübi ja abimajapidamise leviku vahel — mida suurem on elamu, seda vähem tegeldakse isikliku abimajapidamisega. Siit tulenebki idee ehitada neile maaelanikele, kes nagunii abimajapidamisega tegelema ei hakka, korterid ridamajades või vähekorru-selistes sektsioonelamutes, moodus-tades neist ja ühiskondlikest hoone-test asula tuumiku; neile aga, kes tahaksid tegelda abimajapidami-sega — laiema ruuminomenklatuu-riga ja kõikide vajalike abihoone-tega eramud, kindlustades võima-luse tegelda isikliku abimajapida-misega vahetult elamu juures. Sel-lised eramud tuleks ehitada asula tuumikust eemale.

Viimaseks tuleks mainida seda, et meie ei ole veel suutnud ära kasu-tada neid eeliseid, mida annavad linnaehitusele sotsialistlik süsteem ja plaanimajandus. Senini oleme

linnaehituses eeskätt kõrvaldanud tekkivaid kitsaskohti: laiendanud tänavaid ja rekonstrueerinud rist-mikke siis, kui nende läbilaskevõime oli ammendatud; ehitanud puhastus-seadmeid siis, kui reoveed juba saas-tasid keskkonda; ehitanud kauplusi siis, kui olemasolevad ei tulnud enam elanike teenindamisega toime, jne. Samal ajal on meil olemas kõik eeldused kitsaskohtade enne-tamiseks ning meie linnaehi-tus — linnade ja maa-asulate ku-jundamine — peaks kulgema selli-selt, et kitsaskohti ei tekiks.

MÕNINGAID KOKKUVÕTTEID

Meie territooriumil paikneva asustuse ajaloolise arengu ja kaas-asete tendentside analüüs võimal-dab teha mõningaid üldistusi ja järeldusi, mis võivad kaasa aidata asustuse tuleviku prognoosimisele.

Asulastik tekkis meie territooriu-mil hiljem kui elamiseks enam sobivates soojemates piirkondades. Meie asulastiku vanus ulatub 10 000 aastani, linnade vanus seitsme sajandini. Esimene suurlinn tekkis käesoleva sajandi alguses. Seega on linnad, eeskätt suurlinnad, meie

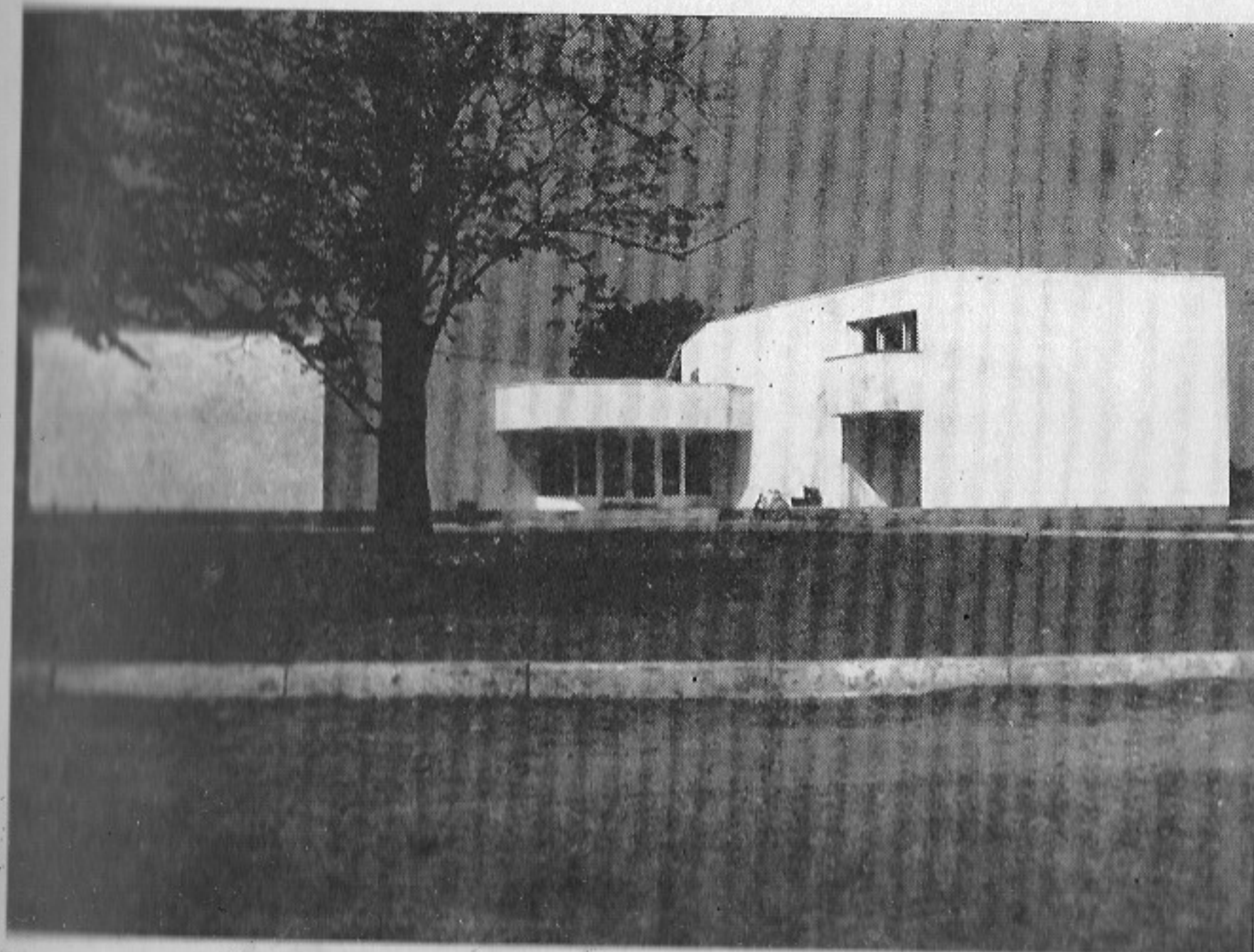
asustuse suhteliselt noored, kuid eriti kiiresti arenevad elemendid.

Eesti asustus on oma arengu väl-tel läbinud järgmised põhietapid:

- 1) ühtsetest kindlustamata asulatest koosnev asulastik (kestis ca 7000 aastat);
- 2) funktsionaalse diferentseerumise perioodi asulastik (kestis 1500—2000 aastat);
- 3) funktsionaalselt diferentseeritud asulatest koosnev asulastik (kes-tis ca 7 sajandit);
- 4) ühtse asustussüsteemi kujune-mise periood, mille areng jätkub kaasajal (senine kestus umbes 0,5 sajandit).

Seega toimub asustuse üha kiire-nev areng lihtsatest vormidest komplitseeritud süsteemide suunas.

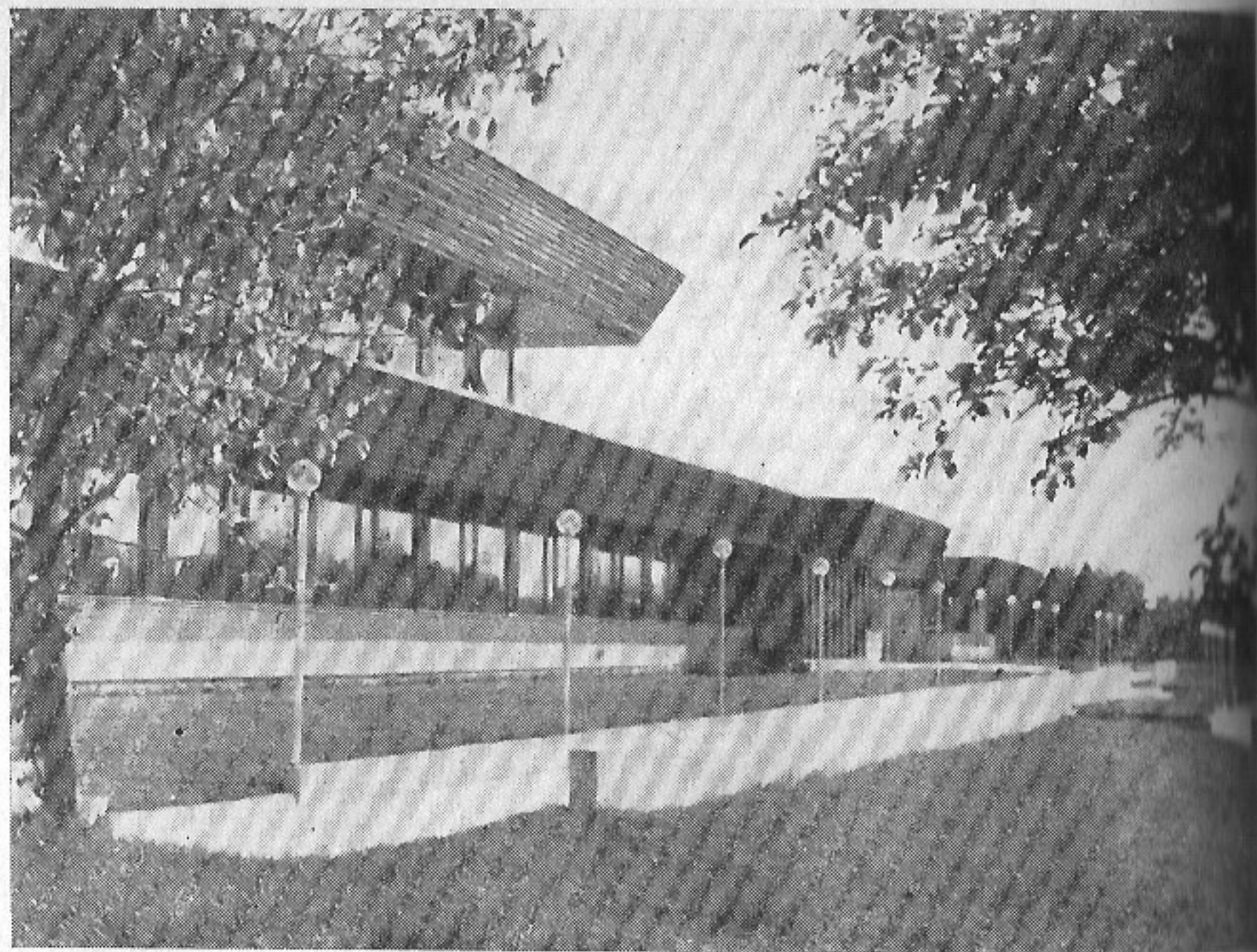
Asustuse arengu peamine liikuma-panev jõud on tootlike jõudude areng. Asustus kujuneb vastavalt ühiskonna vajadustele ja tema teh-nilistele ja majanduslikele võima-

322. Jäeneda Näidis-
sovhoostehnikumi
õppehoone.
Fragment. Arhit.
V. Pormeister.
1975. a.

323. Audru sovhoosi
haldushoone. Arhit.
V. Pormeister.
1977. a.

Anda kol-
haldushoone.
T. Rein.

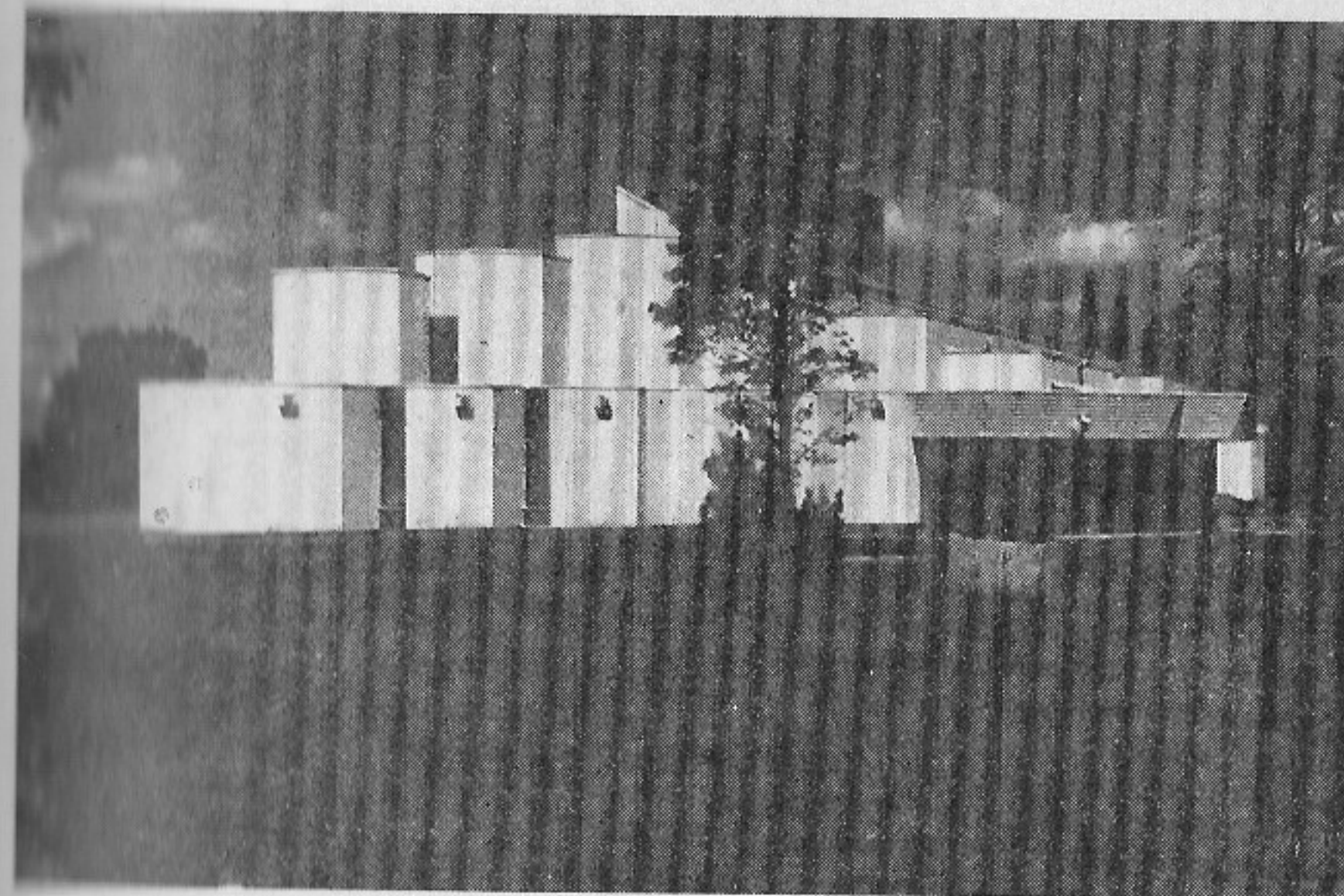
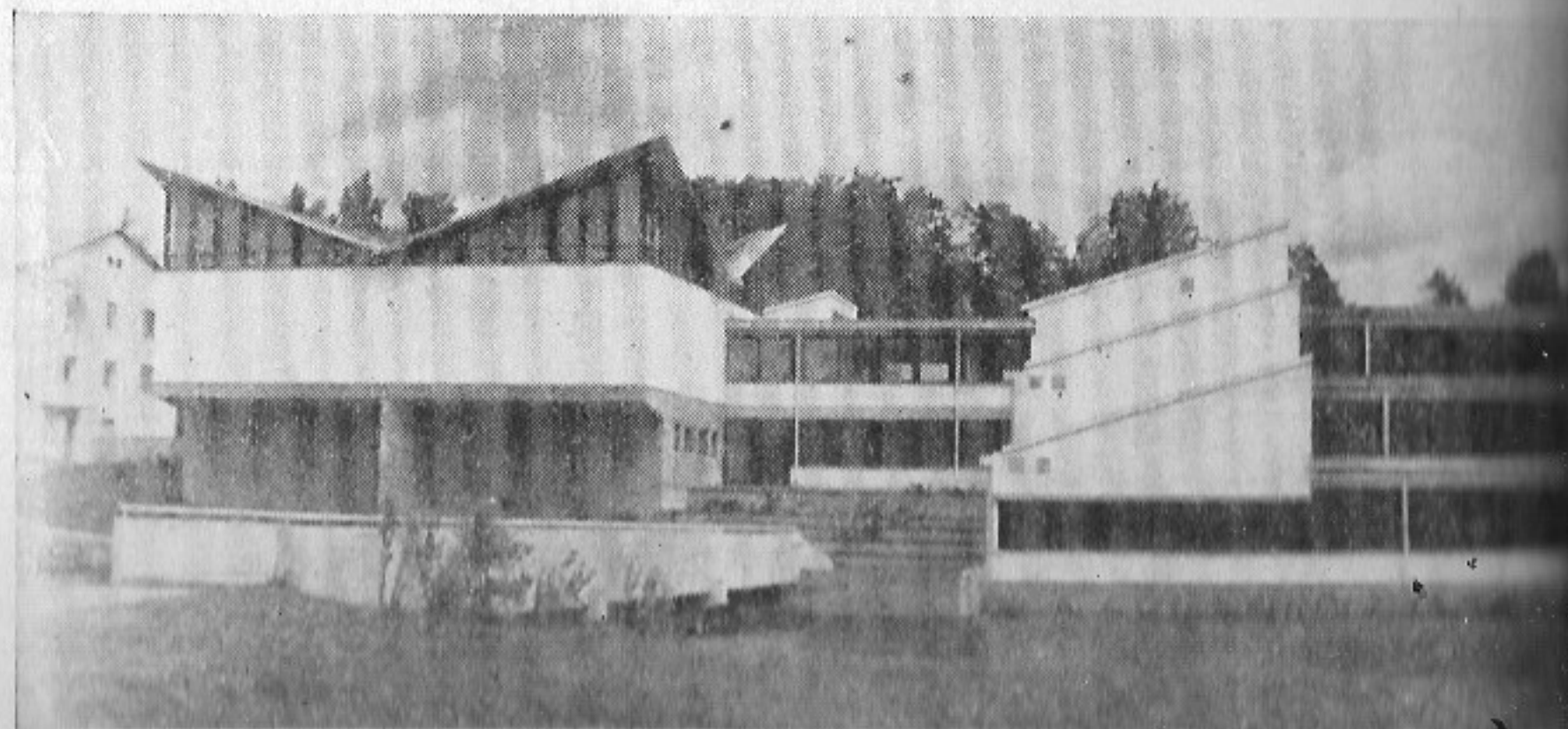

lustele. Otsustavat mõju meie asustuse arengule on avaldanud sotsiaalmajanduslik ja sotsiaalpoliitiline situatsioon teatavatel ajaloolistel etappidel ja neid peegeldavad seadused ja eeskirjad. Nende situatsioonide erinevused olid peamiseks põhjusteks, mis kutsusid esile erinevusi asustuse iseloomus Balti liiduvabariikides.

Asustuse arengut mõjustavad ka looduslikud tingimused. See mõju

on mitmetahuline. Esiteks soodustavad head looduslikud tingimused rahvastiku ja seega ka asulastiku tihenemist ja kasvutempo kiirenemist. Teiseks avaldab maastik kui looduse üks komponent väga tugevat mõju asustuse planeerimise struktuurile ja arhitektuurilistele omadustele ning kvaliteedile. Mitmekesine ja huvitav maastik on olulisim eeldus asustuse ilu ja väljendusrikkuse saavutamiseks.

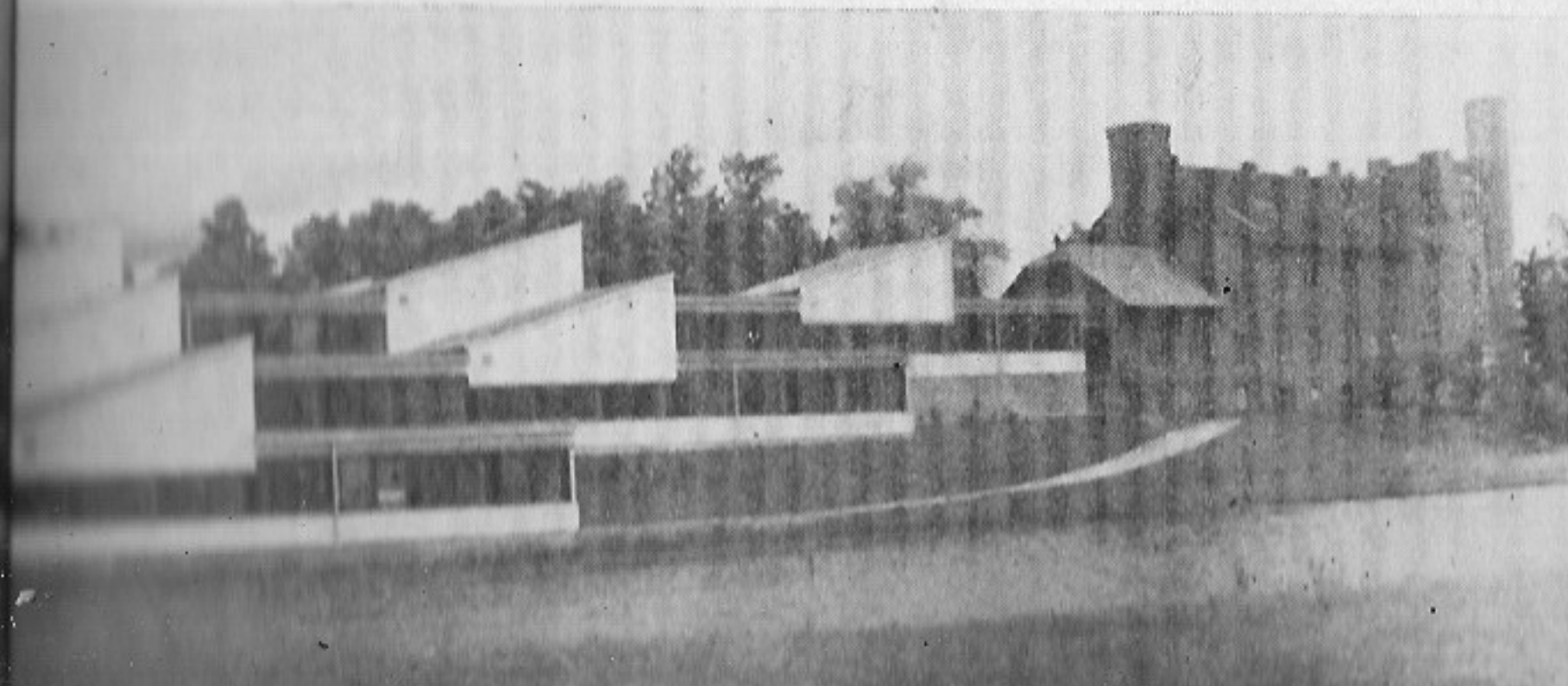
Näidis-
tehnikumi
one üldvaade

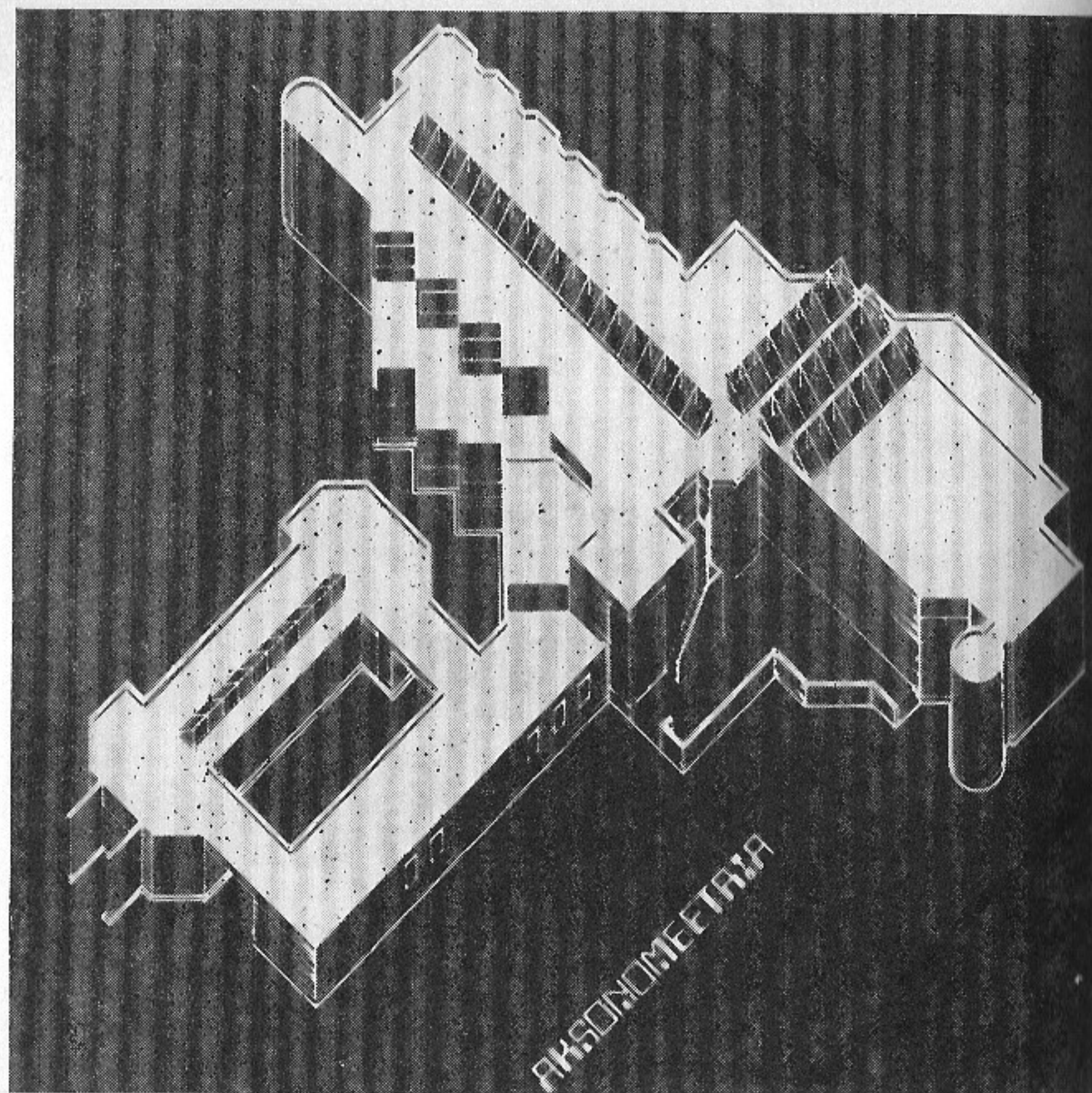
326. Sverdlovi-nim.
kolhoosi haldushoone
Tsoorus Võrumaal.
Arhit. T. Rein.
1977. a.

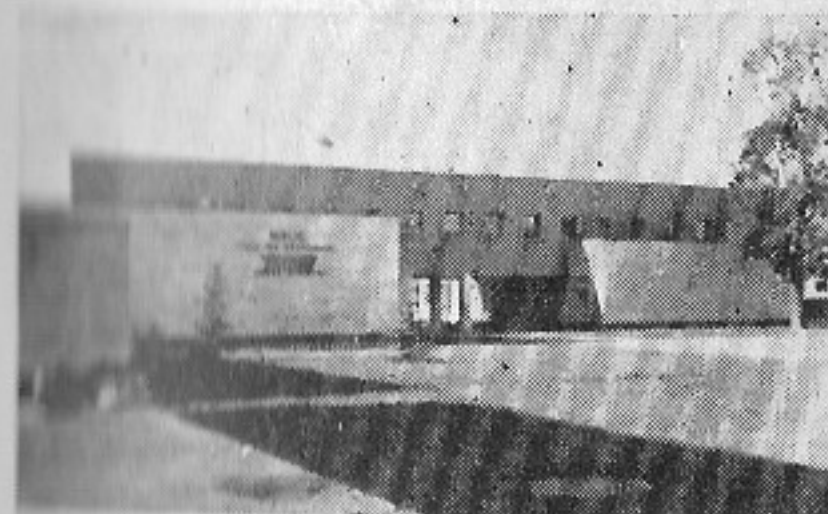
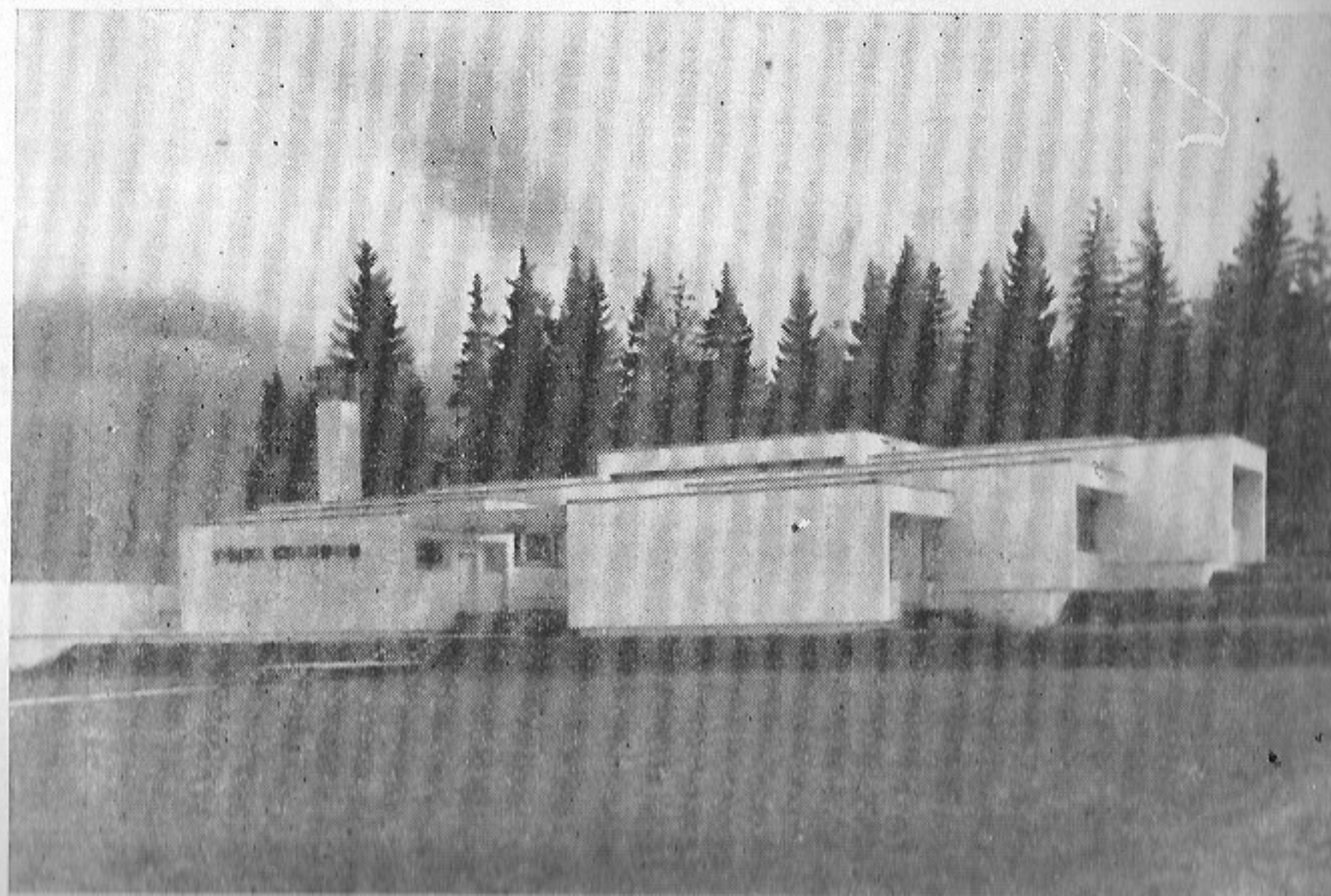
327, 328. Fragmente
sisekujundusest.
Arhit. H. Gans

330. Kolhoosi
hoone projekt.
V. Künnapu.

331. Kolhoosi
hoone. Arhit.
Künnapu, 1976. a.

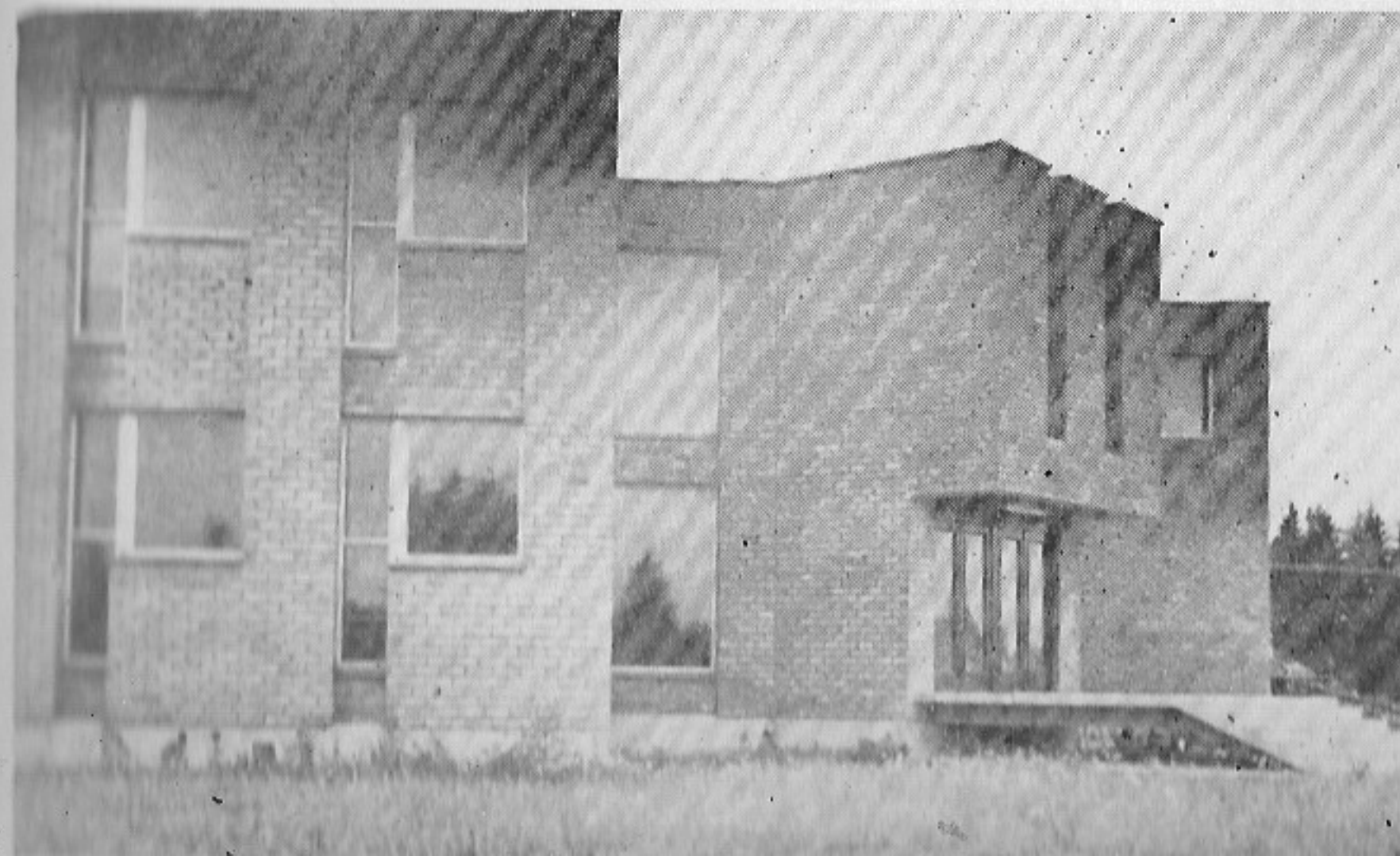

331. Saue teenindus-
keskus. Arhit.
E. Kull. 1976. a.

332. «Edasi» kolhoosi
haldushoone
Libatses. Arhit.
T. Krossmann.
1976. a.

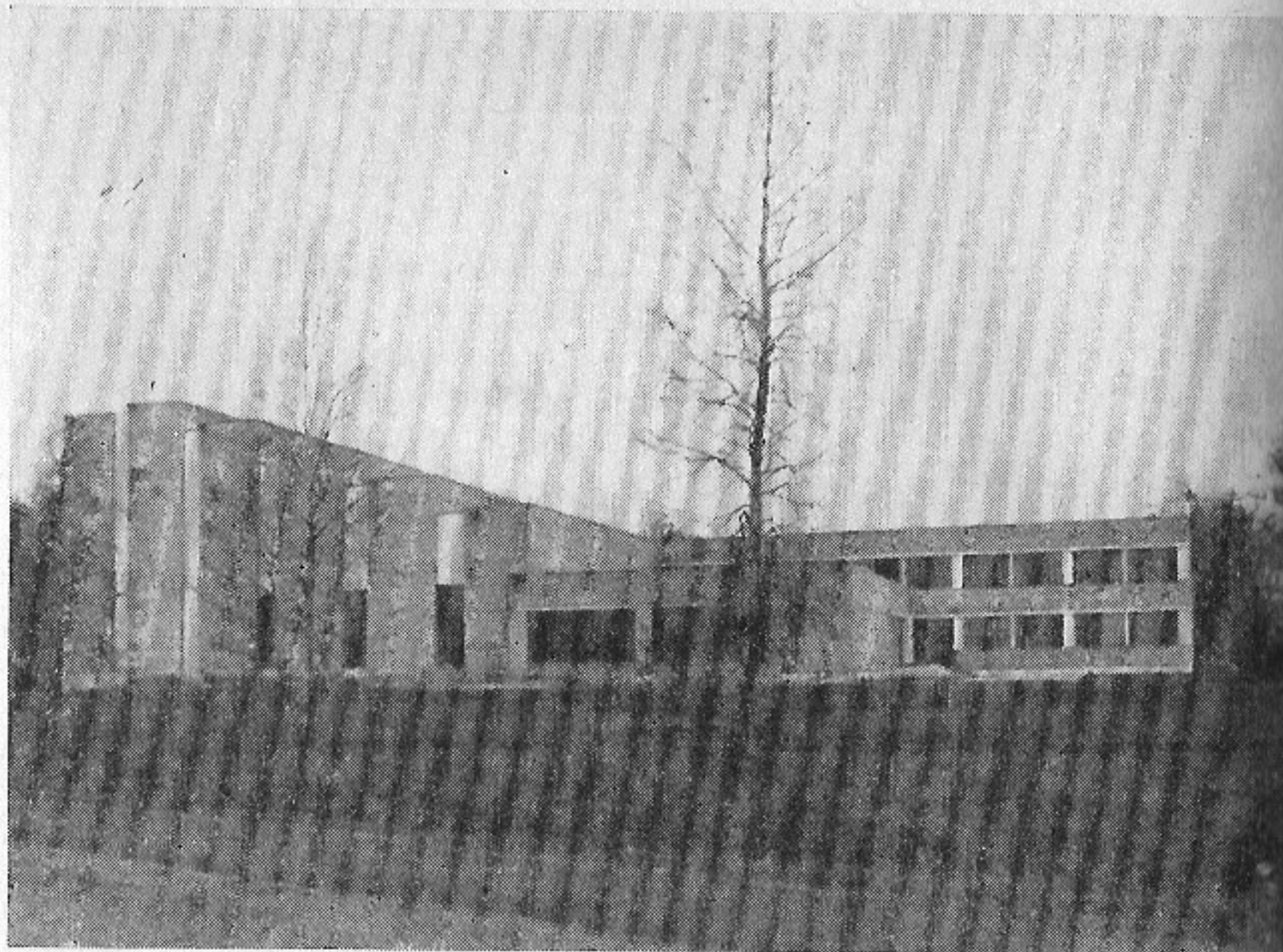

333. Vesi-mudaravila
Värskas. Arhit.
J. Ollik. 1978. a.

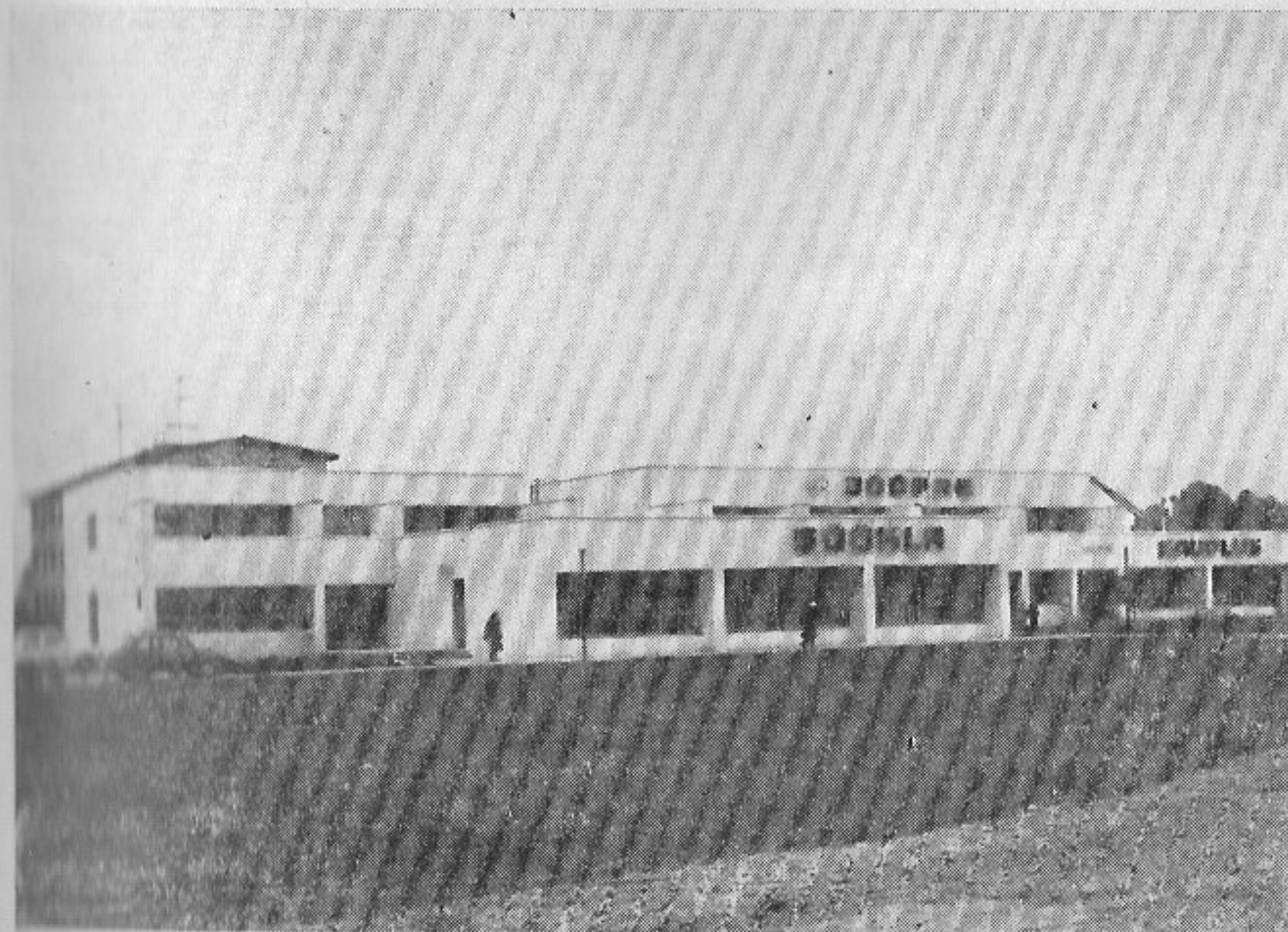
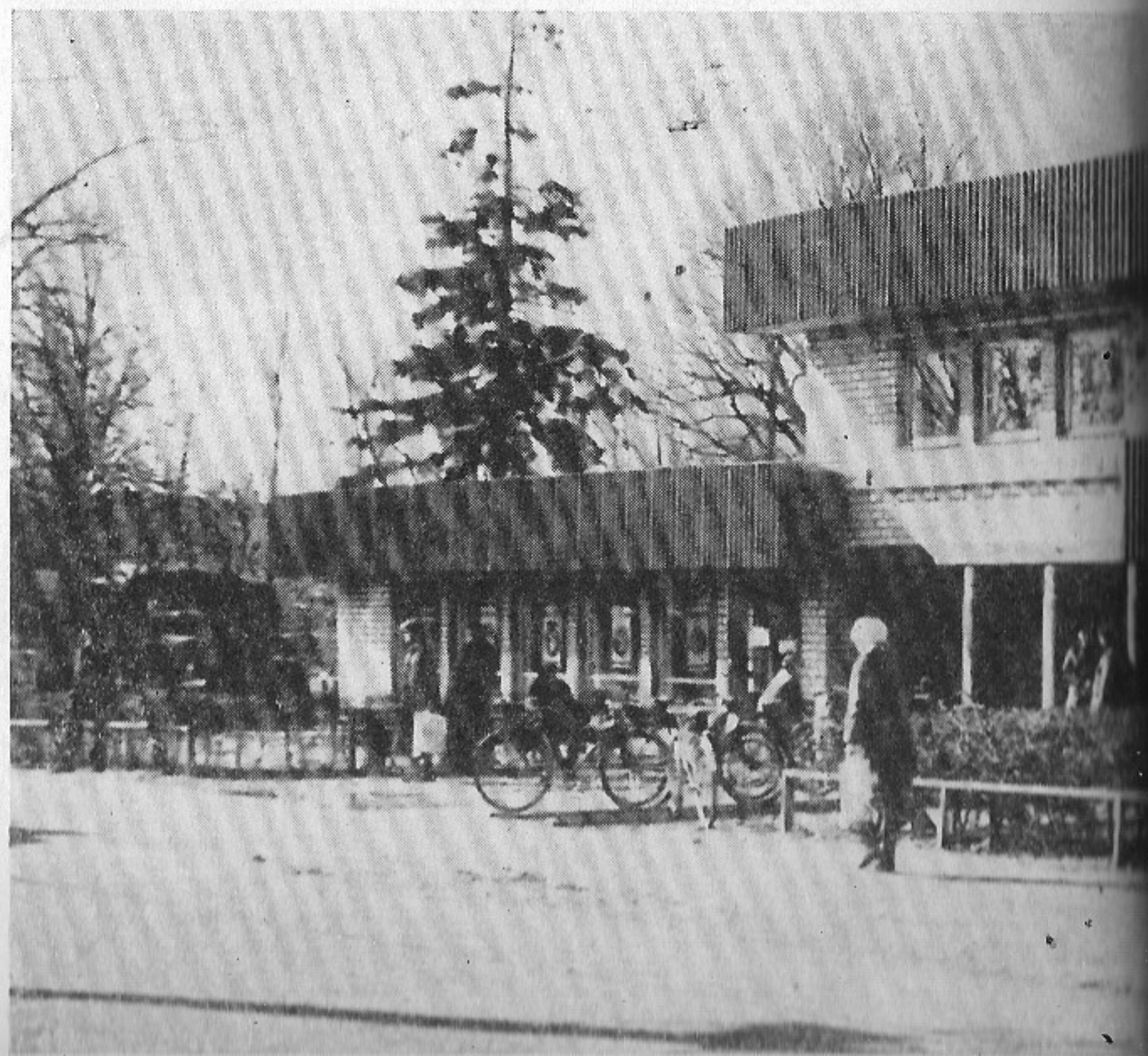

334. Sindi sovhoosi
haldushoone. Arhit.
A. Padrik. 1975. a.

andra kolhoosi
aldushoone.

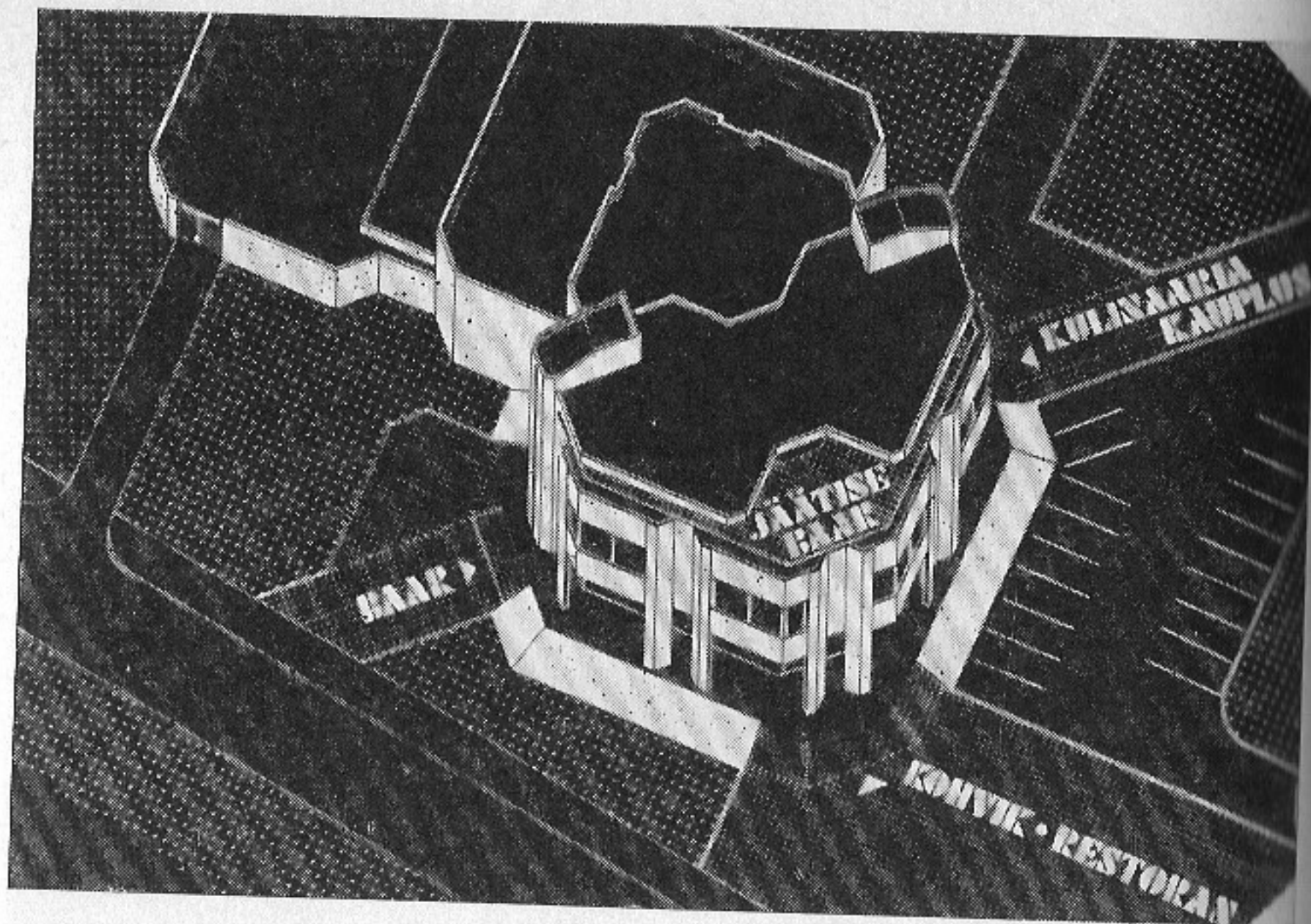

plus

337. Kolhoosi
«Bolševik» kauplus-
söökla Jõõpres.
1976. a.

Olulist osa etendavad asustuse arengu tempos kommunikatsioonid, majandusgeograafiline asend ja rahvastiku ressursid. Soodne majandusgeograafiline asend ja suured rahvastiku ressursid soodustavad asulate elanike arvu kasvu. Asulate elanike arvu kasvu otseseks põhjuseks oli feodalismiperioodil peamiselt kaubanduse ja käsitöö

areng, kapitalistlikul perioodil ja sotsialistliku perioodi esimestel aastakümnetel — tööstuse areng, viimastel aastatel omandavad üha suurema linnakujundava tähtsuse nn. mittetootmislikud tööalad, nagu teadus, haridus, kultuur, olmeteenindus, informatsiooni «tootmine» jne.

Asustuse arengu põhiliseks ten-

dentsiks on inimtegevuse ja inimeste kontsentratsioon elutegevuse asukohest soodsatesse asulatesse ja igat liiki vahetuse (informatsiooni, kaupade jne.) intensiivistumine. Selle kontsentratsiooni tulemusel toimub asulakategooriate transformatsioon: külad muutuvad alevikeks, alevikud — aleviteks ja viimased — linnadeks. Nüüd hakkavad kontsentratsiooni, aga samuti dekontsentratsiooni tulemusel arenema liitasulad. Seejuures on asustus tervikuna, asula üksikult võetuna ja ka olulisemad asula elemendid (tänavad, kvartalid ja kindistud) võrdlemisi konservatiivsed: kord tekkinud, on nad visad kaduma. Muutlikum, vähem konservatiivne on hoonestus. Meie hajasustuse puhul ei ole otstarbekohane uute täiendavate asulate ehitamine, mis viib asulate arengu killustamiseni, vaid vajaduse korral mõne olemasoleva asula arendamine. Eriti oluline on seda silmas pidada maaasustuse kujundamisel.

Asula ja tema tagamaa on omavahel tihedasti seotud: suur ja rahvarikas tagamaa soodustab asula kasvu, suur asula omakorda stimuleerib kaasajal rahvastiku koondumist oma naabrusesse ja tagamaa majanduslikku ja sotsiaalset arengut. Seetõttu tuleb neid vaadelda ja planeerida koos.

Asulate arengus võib kaasajal täheldada kolme põhilist tendentsi: esiteks — liitasulaisse grupeerumine, teiseks — territoriaalne laienemine liitasüsteemidena ja kolmandaks — täielikum, intensiivsem käsutuses olevate maa-aiade kasutamine, elanike ja hoonestuse tihenemine.

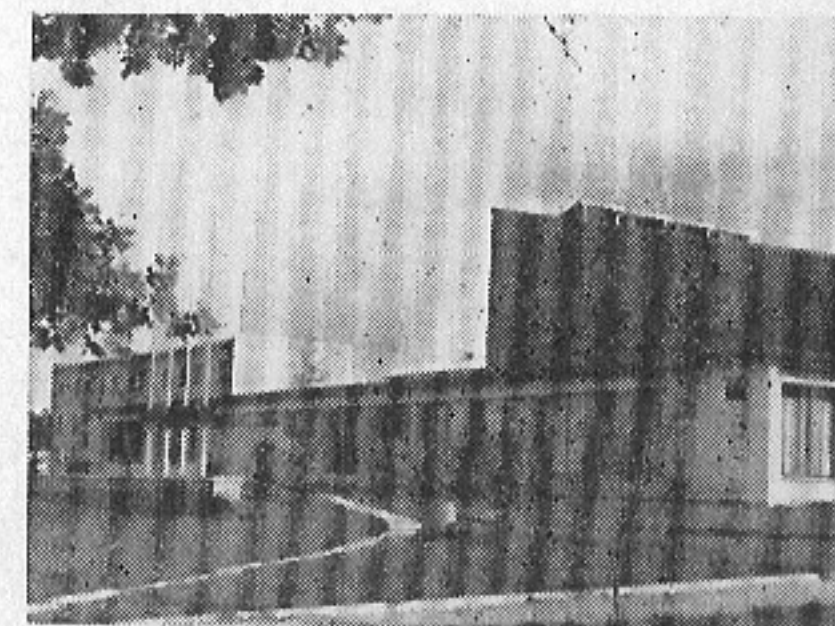
Esimene ja teine tendents on oma põhioluliselt progressiivsed, kuna soodustavad sotsiaalsete ja ökoloogiliste küsimuste lahendamist.

Küsitava väärtusega on aga elanike ja hoonestuse globaalne tiheduse suurendamise tendents, inimeste väljastamise ja maitse di-

soon on väga lai. See tingib asulate enam diferentseeritud hoonestust.

Sotsialistlik ühiskond erineb kvalitatiivselt eelmistest formatsioonidest. On arusaadav, et ta mõjutab asustuse arengut oma spetsiifika kohaselt. Selles protsessis on likvideeritud sotsiaalne ebavõrdsus asulate kategooriate ja linnade keskuste ning äärrajoonide vahel. Asulad ja selle osad erinevad mitte sotsiaalse sisu, vaid nende poolt täidetavate funktsioonide poolest.

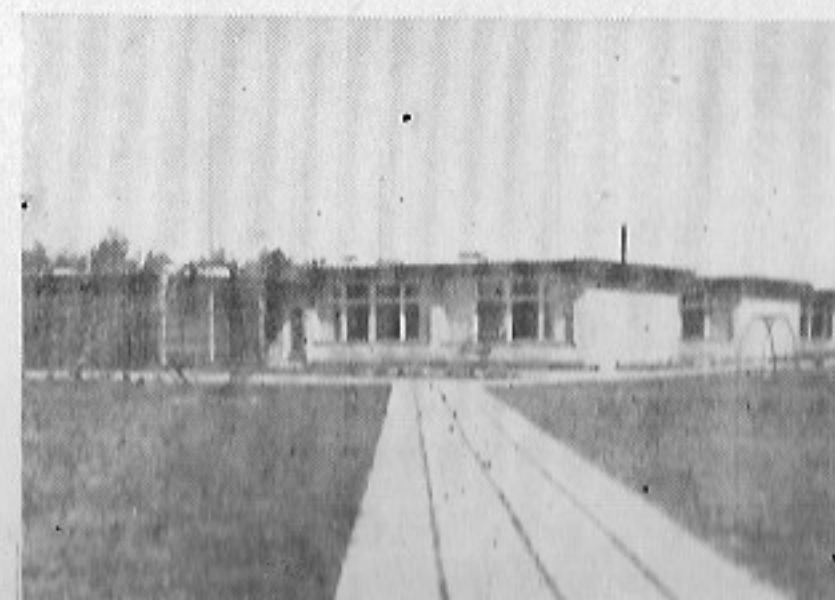
Järgnev asustuse ruumiline areng ei tohiks korrata eelmiste perioodide struktuure. Perspektiivsel asustusel peaks olema kõrgem sotsiaal-ma-

340. Vinni Nädissovhoostehnikumi klubi. Arhit. B. Mirov, M. Penjam. 1969. a.

341. Puhja Keskkool. Arhit. M. Reier. 1977. a.

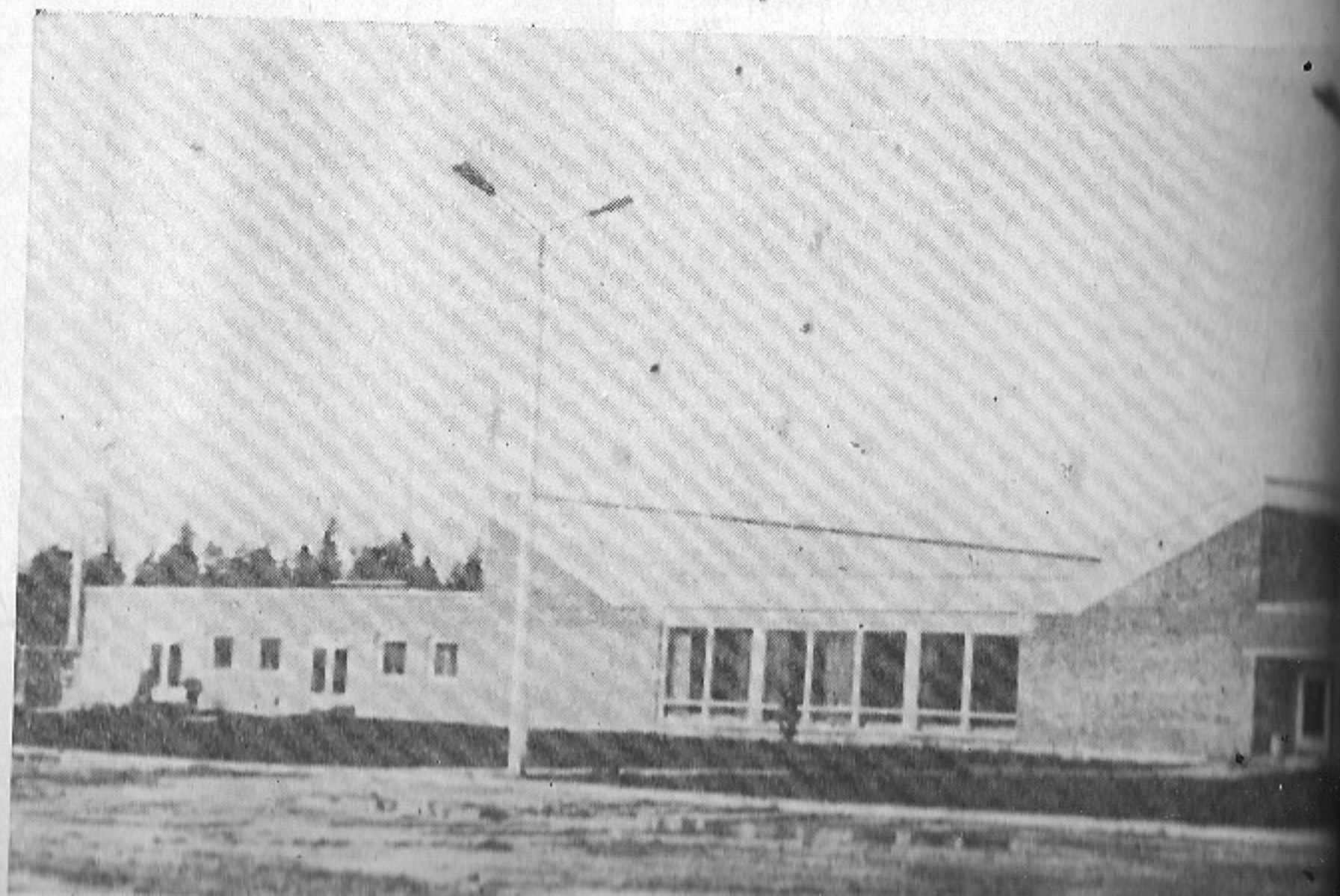
342. Lasteaed S. Kirovi nim. Nädiskalurikolhoosi keskasulas. Arhit. A. Varus. 1969. a.

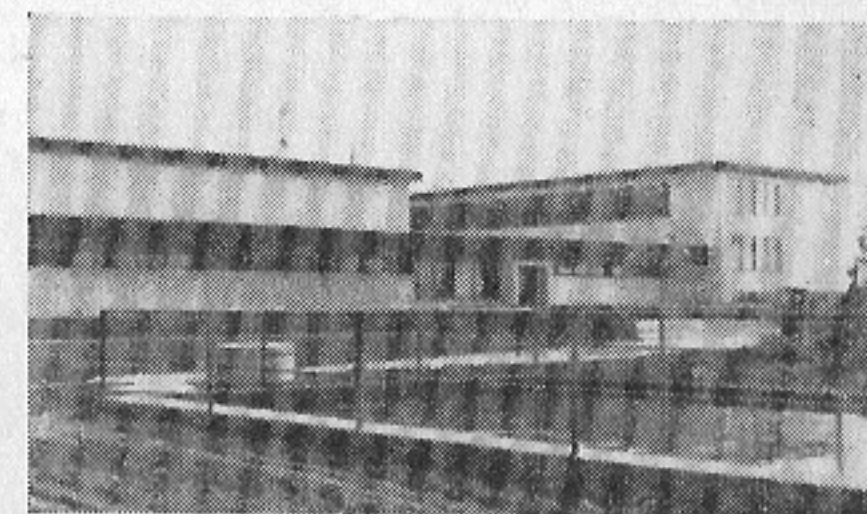
Streekohvik
repliiga». Arhit.
lerkel. 1967. a.

anna sovhoosi
uskeskus.
E. Lilgand.

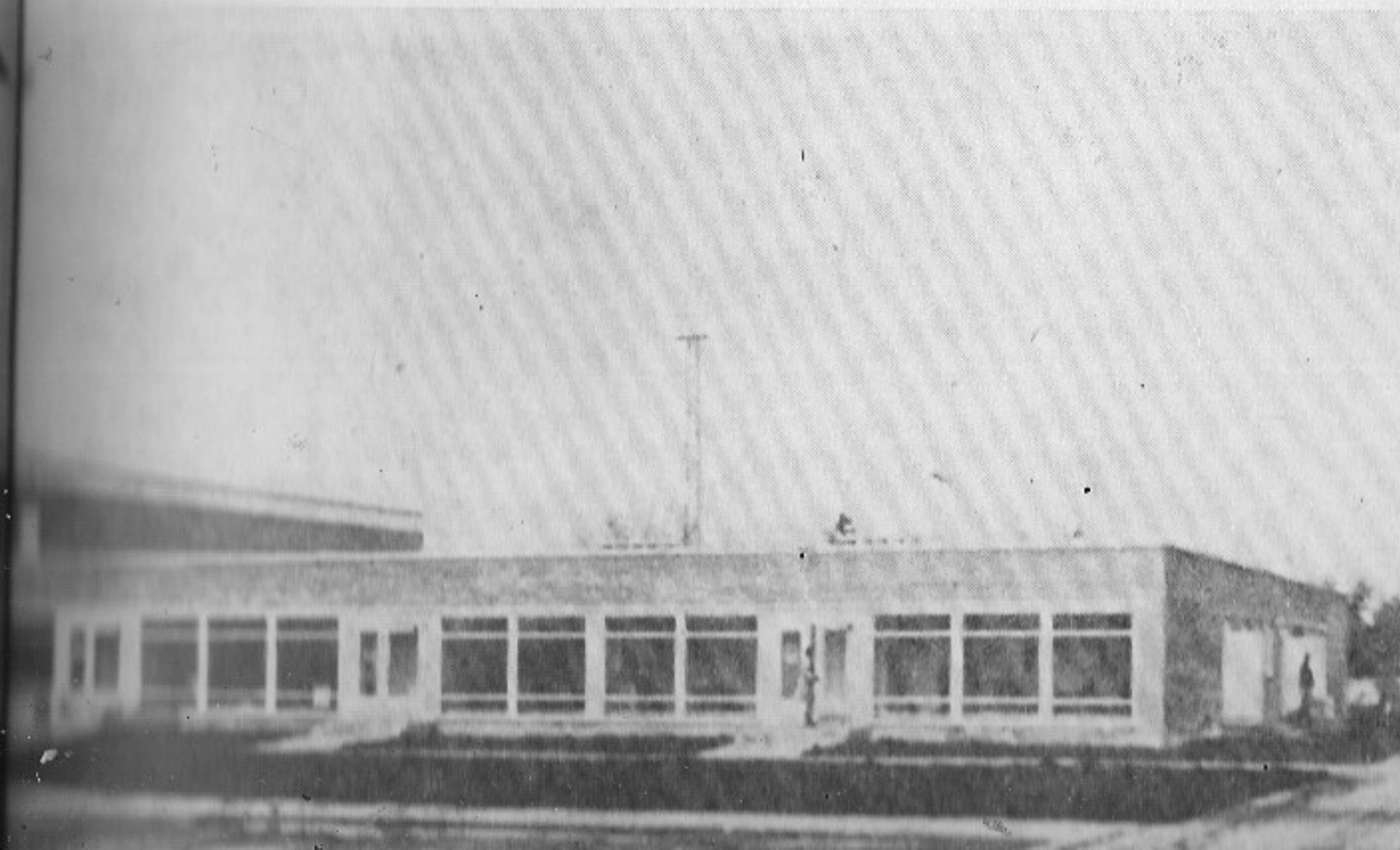

345. Muuga tuulik.
Rekonstrueeritud
meelelahutusasutu-
seks. 1970. a.

346. Pärnu-Jaagupi
lasteaed

347. Koonga
8-klassiline Kool
(tüüpprojekt nr.
222-1-137). Sidu-
misprojekti autor
arhit. K. Kuusik.
1974. a.

üritaja pio-
aager. Arhit.
ärtnõu.

KEK-i
Saar-

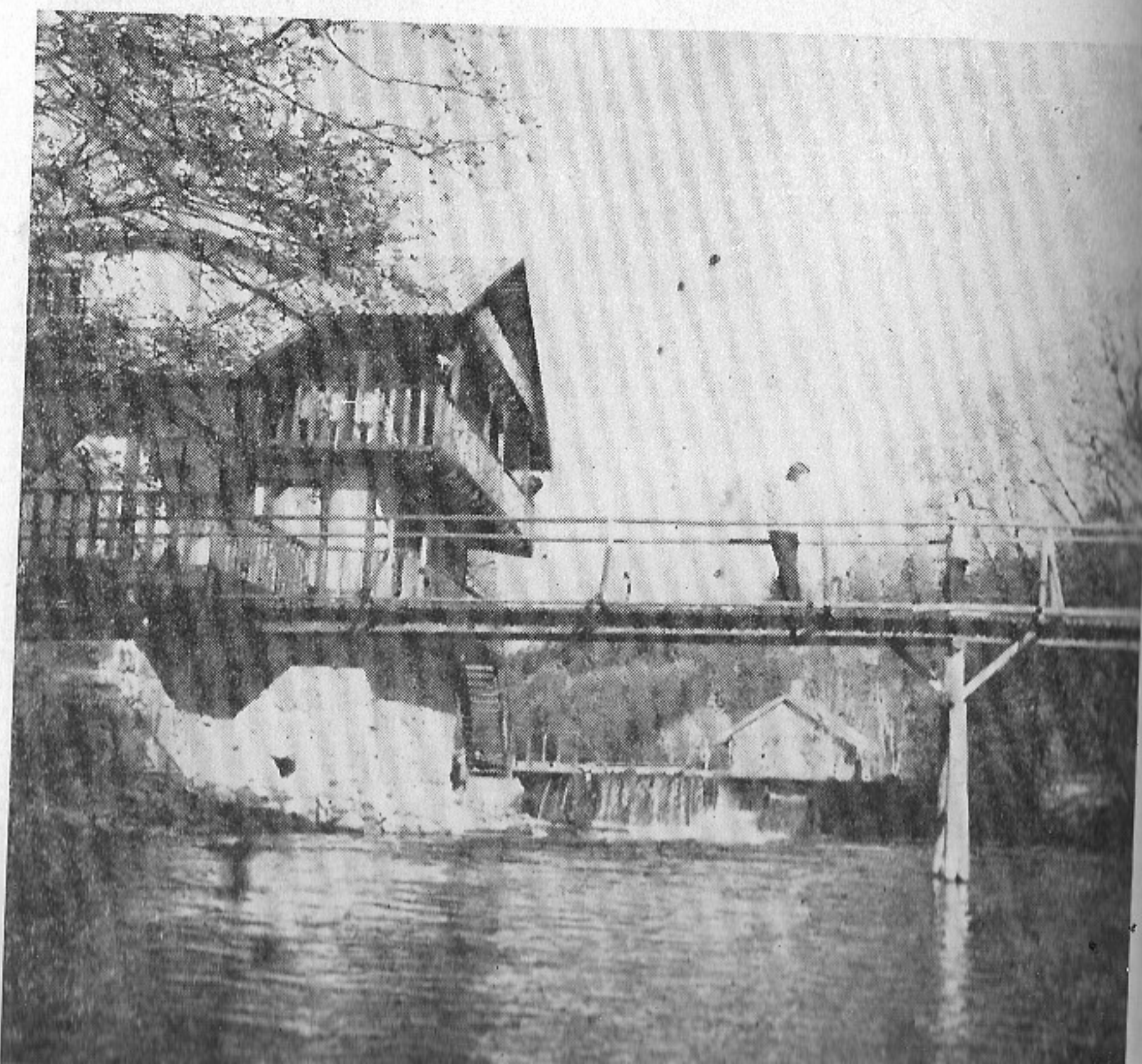
landuslik ja tehniline efektiivsus ning arhitektuurilis-ruumiline kvaliteet. Asustus on sotsiaalse arengu oluline komponent ja ühtlasi eeltingimus.

Kui varasematel perioodidel asustus tekkis ja arenes stiihiliselt, siis sotsialistlikus formatsioonis on ta planeeritav. Asustuse arengut

saame juhtida tänu meie sotsiaalse süsteemi võimalustele, kasutades teaduslik-tehnilise progressi saavutusi. Asustuse juhtimine on raske ja äärmiselt keeruline ülesanne, millele kaasajal pööratakse üha rohkem tähelepanu. Asustuse väljaarendamisest sõltub vabariigi eri piirkondade ühtlaselt kõrge majan-

350. Saun-suvila
Pärnumaal. Sise-
vaade. Ins. A. Ringo,
1975. a.

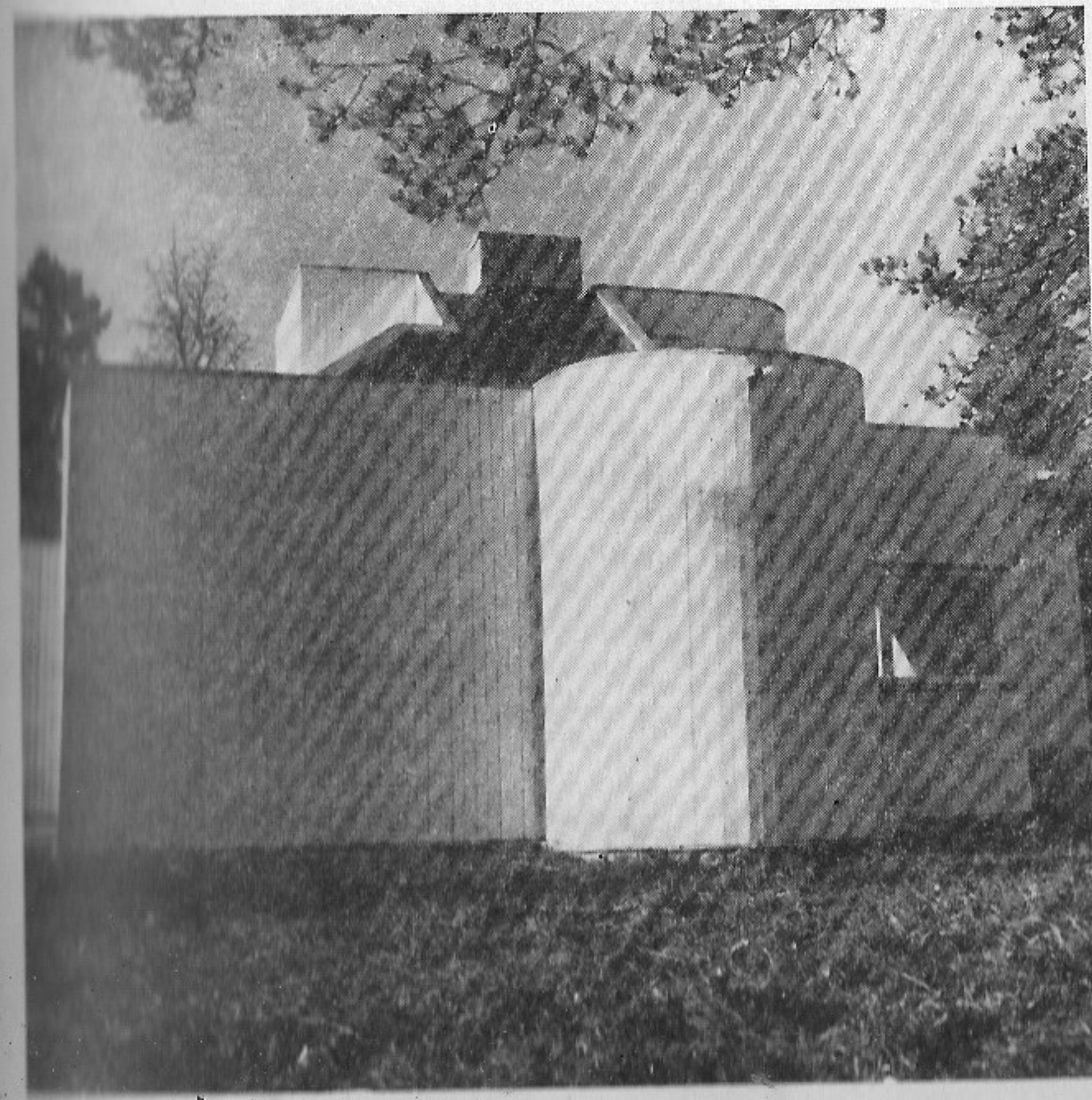
dueliku taseme saavutamine, elanike head eluolustikulised tingimused, looduslike ressursside säästlik kasutamine, elanike oskuste ja teadmiste rakendamise valikuvõimalused (töövõimalused) ning elukeskkonna omaduste parandamine. Kuid

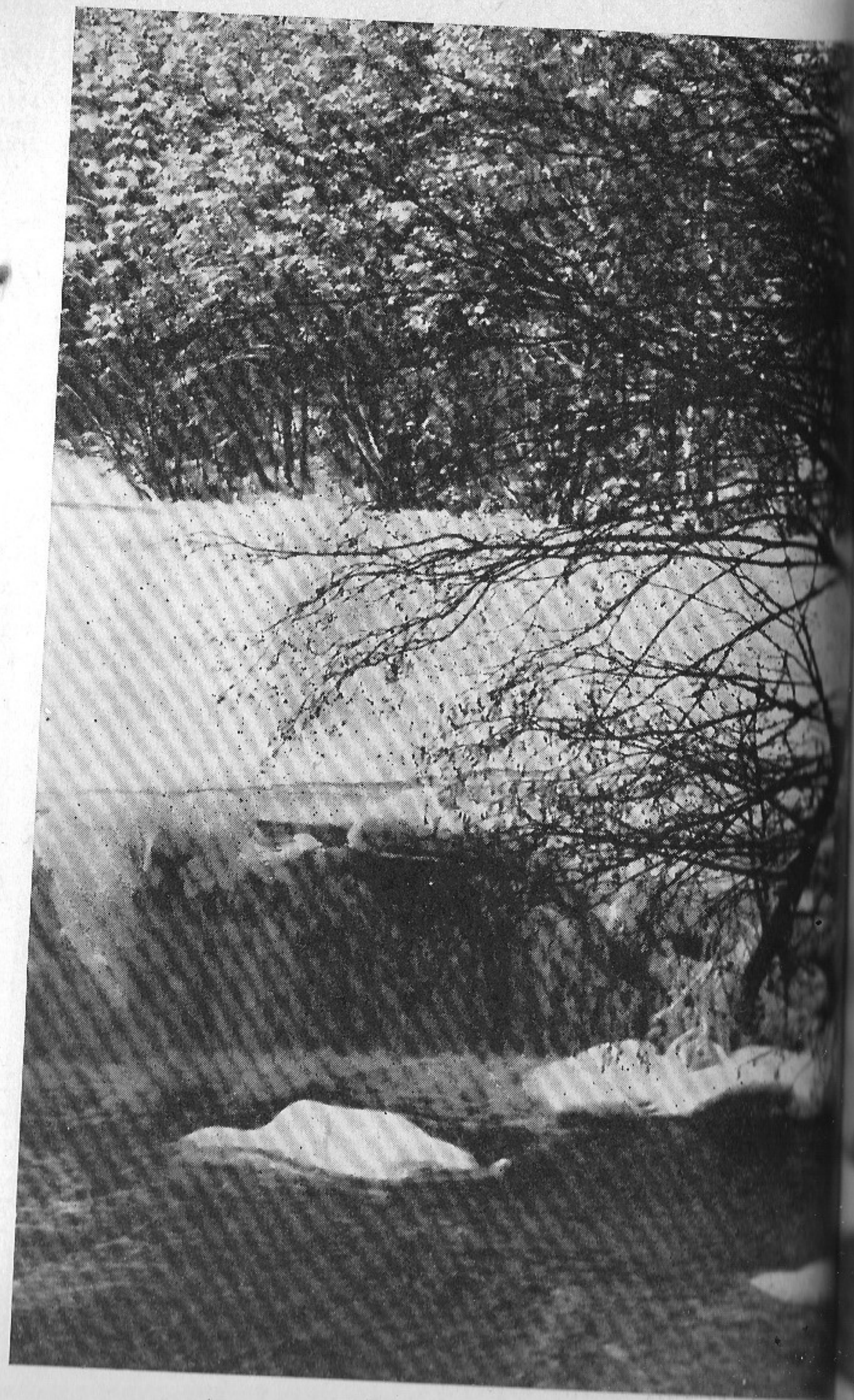
isegi igati mugav ja tervislik elukeskkond pole täiuslik ega harmooniline tervik, kui tal puudub arhitektuurilis-kunstiline väärtus. Meie asustus, kogu meie elukeskkond peab olema ilus.

353. Suvilakooperatiiv Elva lähedal.
Arhit. J. Pärnik

354. Tallinna Näidislinnavabriku saun
Irus. Arhit. U. Alas

355. Suvila Murastes.
Arhit. U. Alas,
V. Künnapu. 1977. a.

III. ASUSTUSE ARENGU PERSPEKTIIVID

Asulastiku arengu suunamise kohta on asulastiku uurijatel väga mitmesuguseid seisukohti, alates arengu reguleerimise võimalikkuse eitamisest kuni veendumuseni, et areng sõltub ainult selle juhtija tahtest.

Asustuse ajaloolise arengu analüüs veenab, et asustus areneb vastavalt teataval ajastul objektiivselt eksisteerivatele seaduspärasustele (sõltuvalt ühiskonna sotsiaalsest, kultuurilisest ja tehnilisest arengust ning looduslikest tingimustest). Tundes neid seaduspärasusi ja sõltuvusi ning kasutades neid hoobadena, on võimalik suunata asulastiku arengut vastavalt ühiskonna vajadustele. Meie päevil peab asustuse planeerimine olema aktiivne. Asustus kui eelkõige sotsiaalne nähtus peab meil arenema vastavalt ühiskonna arengu sotsiaalsetele

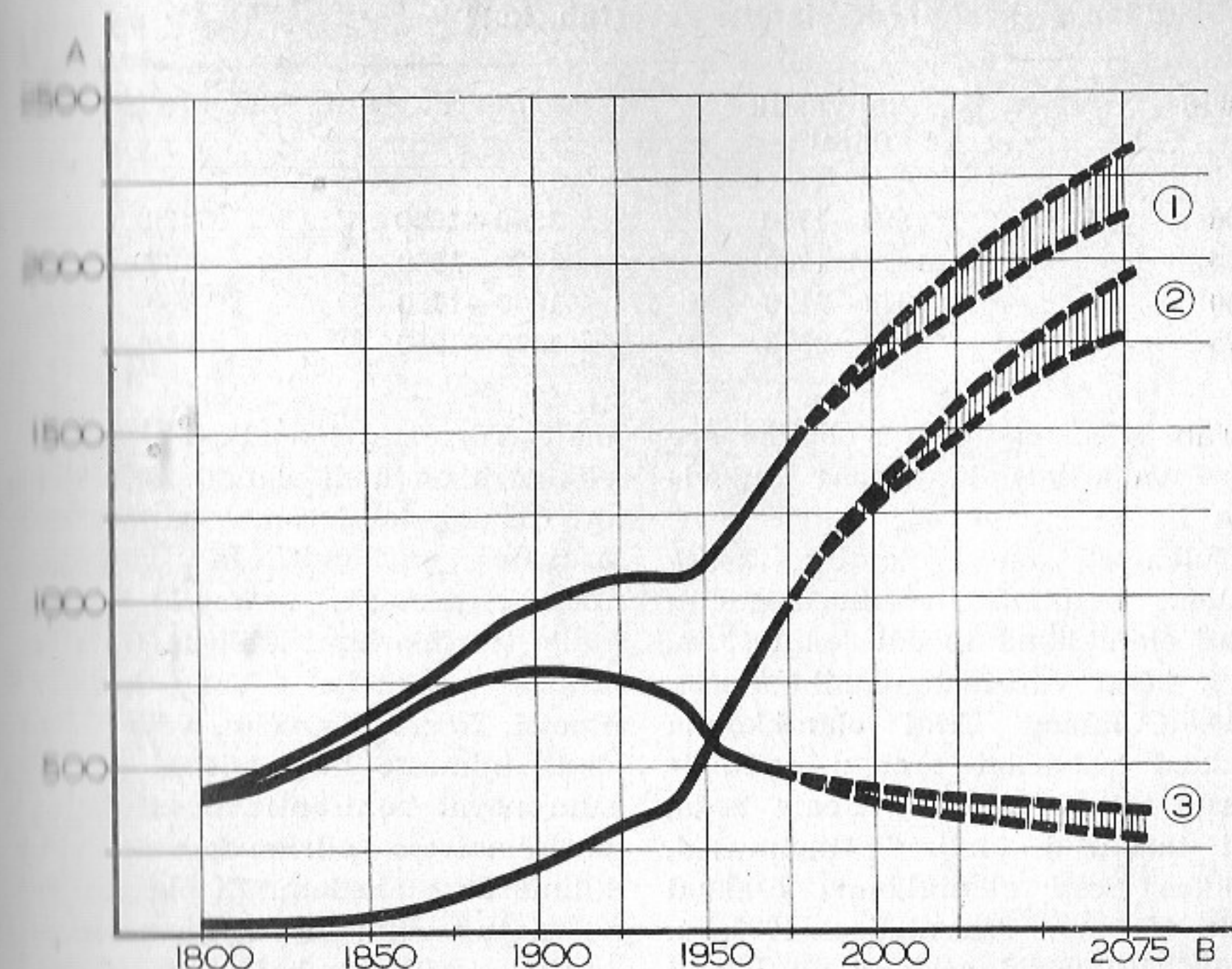
plaanidele ja tagama kõige otstarbekama ühiskonna ruumilise organiseerimise vormi. Konkreetseid pikaajalise sotsiaalse arengu plaane meil ei ole veel koostatud. Seega pole asustuse arengu planeerimisel neile baseeruda võimalik. Kuid toetudes ühiskonna sotsiaalse arengu üldistele seaduspärasustele ja asulastiku kujundamise kogemustele, võivad linnaehitajad konstrueerida oma arendusi ja hüpoteese. Kuna aga seosed ühiskonna sotsiaalse arengu ja asulastiku tehniliku keskkonna vahel pole otsesed, ei ole siiski võimalik kauge tuleviku peale meie asustuse konkreetset ja detailset kuju luua. See kuju võib jääda üldistatud mudeli tasemele, mis iseloomustab ainult kõige üldisemaid asustuse ruumilisi arengusuundi. Neid suundi püüamegi selgitada.

ELANIKE ARV MEIE TERRITOORIUMIL

Asustuse iseloomule avaldab suurt mõju elanike arv antud territooriumil (kui elanikke on palju, kujuneb ühe iseloomuga asustus, kui elanikke on vähe — hoopis teise iseloomuga). Seetõttu püüame enne asustuse perspektiivse iseloomu prognoosimist hinnata elanike arvu meie vabariigis.

Linnaehituslike prognooside kestuseks võetakse NSV Liidus 25—30

aastat; viimasel ajal on mõnedes asustusalasites uurimustes tehtud ka 100-aastasi prognoose. Jälgides seda tava, võtamegi lähimaks perspektiiviks XXI saj. alguse, kaugemaks aga XXI saj. II poole (tinglikult 2075. a.). Eesti NSV elanike arvu kohta on mitmed asutused teinud prognoose sajandivahe- tuse, pikemaajalisi prognoose tehtud ei ole.

357. Rahvastiku dünaamika Eesti NSV territooriumil: 1 — kogu elanikkond; 2 — linnade elanikkond; 3 — maaelanikkond; A — elanike arv tuh. in. B — aastad

Omaette probleemiks on perspektiivse elanike arvu määramise meetodi valik. Linnaehituses kasutatav nn. 1850übilansi meetod annab rahuldavaid tulemusi ainult lühiajalisel prognoosimisel — 5—10 aastaks. Võib arvata, et pikaajalisel prognoosimisel annab usaldatavaid tulemusi statistilise ekstrapolatsiooni meetod, eriti kui seda täiendada ekspertide hinnangutega ning rakendada suurematel territooriumidel üksustel toimuvate selliste nähtuste analüüsiks, mis arenevad sujuvalt, ilma «plahvatuslike» muudatusteta ning on omased just meie rahvastiku juurdekasvule. Teisiti peaks toimuma näiteks Siberi majanduslikult hõivatavate piirkondade rahvastiku juurdekasvu prognoosimine, sest seal toimub see hüppeliselt ja statistiline ekstrapolatsioon osutuks ebasobivaks.

Selle meetodi kasutamisel on oluline, et ekstrapoleeritav rida oleks võimalikult pikk. Usaldatavaid andmeid on olemas XVIII sajandist.*

rueeritud rahvastiku senist dünaamikat kujutavad kõverad (joonisel 357 pideva joonega tähistatud osa). Siit selgub, et rahvastiku dünaamika on olnud suhteliselt sujuv, välja arvatud Esimese ja Teise maailmasõja vaheline periood ja sellele järgnenud mõned aastad. Muutuste analüüs lubab oletada, et maarahvastiku dünaamika on stabiliseerunud — toimub edasine, suhteliselt aeglane ja ühtlane maaelanikkonna vähenemine seoses töövõimekuse tõusuga põllumajanduses. Vähem kindlad on linnarahvastiku ja kogu rahvastiku dünaamikat iseloomustavad jooned. Nendele avaldab olulist mõju mehaanilise ja loomuliku iibe vahekord. Seoses NSV Liidu idapiirkondade majandusliku hõivamisega peaks migratsioon keskpiirkondadest läände vähenema ja rahvastiku kasvutempo Eestis langema. Kuid seda langust võib tasakaalustada viimasel ajal täheldatav loomuliku iibe tõus. Võimalikud muutused on joonisel näidatud

* Põhinevad peamiselt statistika aastaraamatutel ja rahvaloenduse andmetel. Joonisel on esitatud generaliseeritud kujul.

Ligikaudne perspektiivne elanike arv (tuh. in.)*

Aasta	Rahvastik kokku	Linnarahvastik	Maarahvastik
2006	1690—1750	1260—1320	430
2025	1870—1980	1470—1580	400
2050	2040—2170	1660—1790	380
2075	2130—2310	1770—1950	360

Tabelis 3.1 on toodud elanike arv meie vabariigis kaugemas tulevikus.

Tulemust on võimalik kontrollida, kasutades võrdlusmeetodit. Eesti elanikkond moodustas 1913. a. 0,6% kogu Venemaa elanikkonnast. 1940. a. langes Eesti elanikkonna osakaal vabariigi arengu eritingimuste tõttu 0,54%-ni. Peale seda, kui taastusid endised tingimused, hakkas Eesti elanikkonna osakaal jälle tõusma, saavutades 1970. a. 0,56%. Viimastel aastatel on jällegi täheldatav osakaalu languse tendents, mistõttu võib arvata, et osakaal püsib edaspidi 0,55—0,54% ümber. ÜRO prognooside kohaselt³⁹ kasvab Nõukogude Liidu elanikkond sajandivahetuseks 330 miljoni ja saja aasta pärast 445 miljoni inimeseni. Eesti territooriumi elanike eeldatud osatähtsuse puhul peaks meie elanikkond ulatuma vastavalt 1 780 000 ja 2 360 000 inimeseni. Need arvud langevad võrdlemisi hästi kokku meie prognoosi kõrge variandiga (vt. tabel 3.1).

Pole võimatu, et meie vabariigi elanike arv kasvab siiski aeglase-

malt. Võrreldes lõunapoolsete vabariikidega on meil elanikkonna tihedus madal, kuid samal laiuskraadil asuvate piirkondadega võrreldes üks kõrgemaid. Mitmeski riigis, mille territooriumi läbib meie laiuskraad (näiteks Vene NFSV, Rootsi, Norra, Kanada), võib täheldada inimeste migratsiooni ja üha suurenevat kontsentratsiooni lõunapoolsematesse piirkondadesse, kus kliima on mahedam. Ei ole päriselt välistatud võimalus, et ka meie vabariigi külgetõmbejõud väheneb niivõrd, et ei lakka mitte ainult sissetõmbamine, vaid teatav osa meie vabariigi elanikest eelistab kliimatiliselt soodsamaid paiku.**

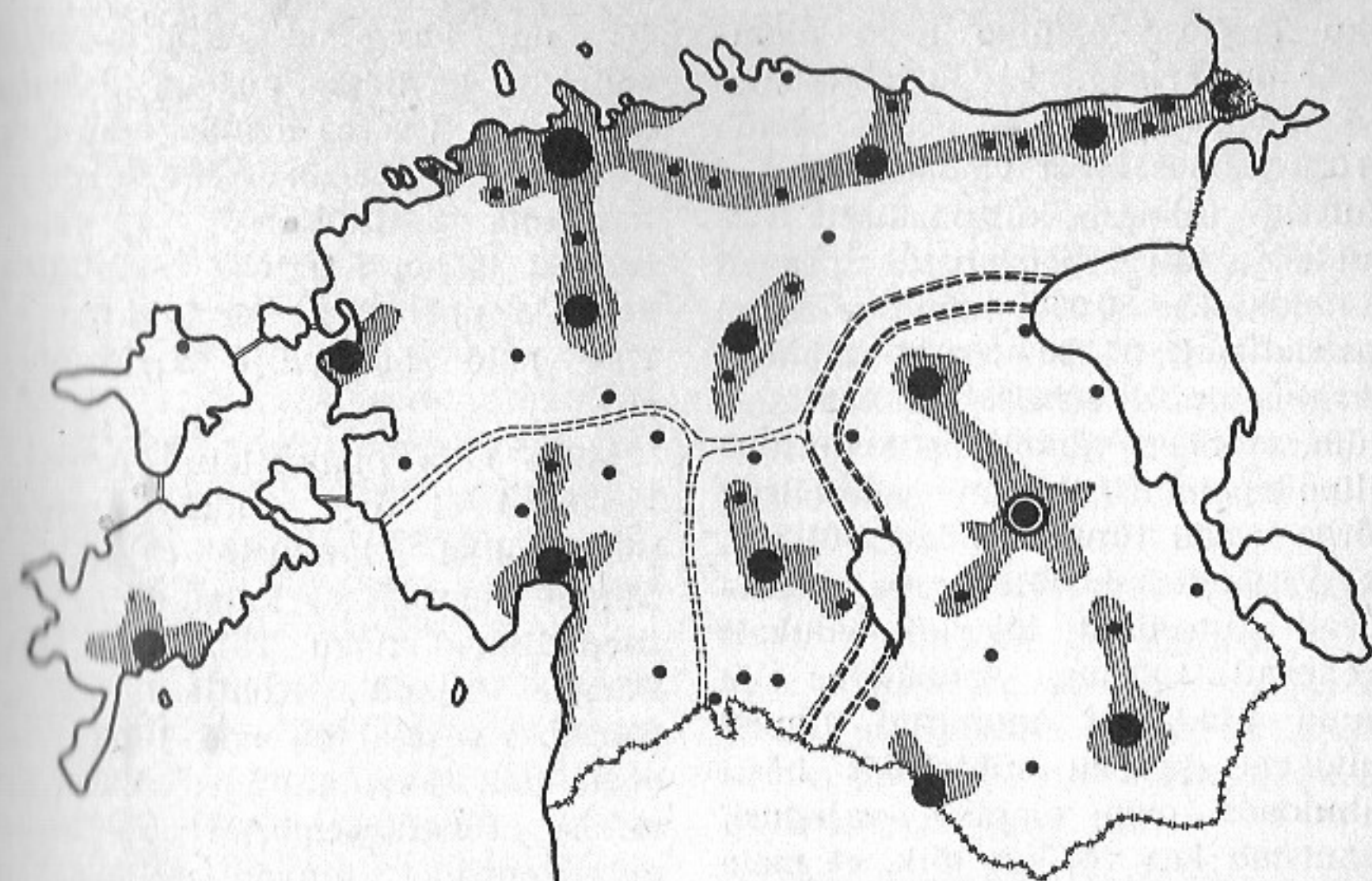
Üldiselt ongi nii, et iga pikaajaline prognoos nõuab teatava aja möödumisel täpsustamist ja korrigeerimist.

Tuleb rõhutada, et ülaltoodud prognoos ei pretendeeri täpsusele ega kanna mingisugust ametlikku iseloomu. Ta on pigem meetodiline lähenemise illustratsioon ja teatav lähtepunkt asustuse edasiste arenguteede selgitamiseks.

RAHVASTIKU TERRITORIAALNE JAOTUS

Rahvastiku suunamiseks ühte või teise asulasse on põhimõtteliselt väga palju võimalusi. Kõrge kontsentratsiooni pooldajaid rahuldaks arvatavasti kõige enam, kui juurdekasv oleks suunatud ühte linna, näiteks Tallinna. Sellisel juhul saaksime

kiiresti kujundada meie maal üht miljonilinna võimsate «pilvelõhkujate», keeruliste transpordisõlmede ja pulbitseva elutegevusega. Väikelinna pooldajaid rahuldaks arvata-vasti kõige enam juurdekasvu ühtlane jaotamine paljude asulate va-

358. Eesti NSV perspektiivsed piirkondlikud keskused ja nende liitasulad

- vabariiklik (regionaalne) keskus
- vabariiklik (regionaalne) allkeskus
- piirkondlikud keskused
- muud linnalised asulad
- suuremad liitasulad
- suuremate liitasulade mõjupiirid

hel ja üheperekonnaelamutega idülliliste aedlinnade loomine ulatuslike haljasalade sees.

Tegelikult pole ei üks ega teine võimalus reaalne, sest nad on liialt ühekülgsed. Asustus on süsteem, mida ei saa kujundada, lähtudes mingisugusest ühest vormist, mis antud momendil näib optimaalne. Isegi väikesel Eesti territooriumil on praegu (ja ka edaspidi) mitmesuguseid asulaid ja asustuse vorme. Oluline on see, et asustus kindlustaks kõigile elanikele kõrge väärtusega materiaalsete ja vaimsete hüvede hea kättesaadavuse. Reeglina kasvab hüvede valik ja kontsentratsioon asula suuruse kasvuga. Seetõttu ongi valikuvõimalused Tallinnas suuremad kui näiteks Paldes või Suure-Jaanis. Kuid see seos ei ole lineaarne. Valikuvõimalused ei kasva mitte proportsionaalselt asula suurusega, vaid aeglasemalt. Eelmises peatükis selgitasime, et sotsiaalselt suudab elanike piisavalt rahuldada ja pakkuda suhteliselt hädid valikuvõimalusi poliifunktsionaalne liitasula, milles elab vähemalt 30 000 inimest, keskuses aga vähemalt 20 000. Kui

liitasulate ühtlase, küllalt tiheda võrguga, siis arvatavasti võiks asustust pidada mõneks ajaks sotsiaalselt vastuvõetavaks. Siinjuures tuleb aga rõhutada, et liitasulate sellist suurust tuleb vaadelda kui alammäära. Rahvarikkam asula suudab pakkuda rohkem valikuvõimalusi, seetõttu on ta eelistatavam, muidugi kui ta oma suuruse tõttu ei koorma liialt loodust ega inimese psüühikat. Kui palju peaks meie vabariigis olema selliseid gruppe (nimetame neid piirkondlikeks liitasuladeks, aga nende keskusi — piirkondlikeks keskusteks)? Kui tihedalt need piirkondlikud keskused peaksid paiknema?

Ettepanekuid piirkondlike keskuste võrgu iseloomu kohta on tehtud NSV Liidus ja välismaal väga mitmesuguseid. Selliste keskuste tihedus oleneb elanikkonna paiknemisest, majanduse ja kultuuri arengutasemest, looduslikest tingimustest (mägistes maades eriti reljeefist), teedevõrgust, transpordi arengutasemest ja paljust muust. Leedus on neid näiteks soovitatud 10, Lätis — 8, Taanis — 12, Šveitsis pakutud 7 kuni 12 varianti, Rootsis 24. Ka piirkond-

liku keskuse elanike arvu alam-
määr on erinev. Leedu spetsialistid
arvavad, et see peaks olema
50 000 inimest, sest väiksem linn ei
suutvat inimesi kultuuriliselt ra-
huldada, läti spetsialistid peavad
küllaldaseks 30 000 inimest, rootsi
spetsialistid 25 000—30 000 inimest,
ukraina omad 100 000—150 000 jne.
Näib, et meie väikelinnade kultuu-
riline potentsiaal on suhteliselt
kõrge (seda tunnistab kas või see,
et Viljandis ja Rakveres tegut-
sevad kutselised teatrid), edukalt
arenevad tööstus, kaubandus ja
muud alad. Et mainitud linnad
suudavad praegu suhteliselt hästi
rahuldada oma elanike vajadusi,
tunnistab kas või see tõik, et meie
küsitluse andmeil tuleb enamarene-
nud keskusesse — Tallinna — «asja
pärast» nii rakverelane kui ka
viljandlane keskmiselt ainult 2—3
korda aastas, Leedus ja Lätis
käiakse taolistest linnadest pealin-
nas märksa tihedamini — keskmis-
selt 6—8 korda elaniku kohta aas-
tas.

Siinjuures tuleb aga silmas pida-
da, et inimese vajadused kasvavad.
Kui see kasv ennetab piirkondlike
keskuste ja nende liitasulate kul-
tuurilise ja majandusliku potent-
siaali kasvu, siis võib tekkida va-
jadus üle minna uuele piirkondlike
keskuste ja nende liitasulate võr-
gule, mis koosneks vähemast ar-
vust, kuid rahvarikkamate ja see-
ga suurema kultuurilise ja majan-
dusliku potentsiaaliga ühikutest.
Seega peab moodustatav piirkond-
like keskuste võrk tagama paind-
likkuse ja dünaamilisuse, võimaluse
minna ühelt võrgult üle teisele.

Eespool selgitasime ka seda, et
meie territooriumil on eksisteerinud
paljude sajandite vältel asustuse
tugipunktidenä Tallinn, Rakvere,
Narva, Haapsalu, Paide, Kingissepa
(Kuressaare), Pärnu, Viljandi ja
Tartu, paari sajandi vältel ka Võ-
ru ja Valga. Viimastel aastakümne-

tel on kasvanud Kohtla-Järve,
suureneb ka Rapla, Jõgeva ja Põlva
osatähtsus (seoses nende administ-
ratiivse staatusega). Tekib küsimus,
kas kõik need linnad ja alevid
peavad jääma asustuse tugipunkti-
deks ja piirkondlikeks keskusteks?
Kas neid nii palju üldse vaja
on?

Mitte kõik ülalloetletud rajooni-
keskused ei oma eeldusi areneda
piirkondlike keskuste tasemeni.
Mingit kahtlust ei kutsu esile sel-
lised linnad nagu Tallinn, Tartu,
Pärnu, Viljandi, Kohtla-Järve ja
Narva. Kaasajal on nad juba pea-
aegu kõik saavutanud vajaliku sot-
siaalse arengutaseme.* Nende aren-
gutendentsid viitavad sellele, et
nende positsioon ei muutu ka tule-
vikus. Lähedale vajalikule tasemele
on jõudnud Rakvere, Võru ja Val-
ga. Nende linnade arengudünaami-
ka ja tagamaa suurus lubavad ole-
tada, et vajalik arengutase on lähemal
aastatel saavutatav. Pikem-
tee on läbi käia meie traditsioonil-
istel keskustel Kingissepal, Haap-
salul ning Paidel (tuleks vaadelda
koos Türiiga) ja veel pikem — Rap-
lal, Jõgeval, Põlval ja Kärđlal.
Näib, et kahel viimasel vajalikud
eeldused selleks isegi puuduvad.
Piirkondlikuks keskuseks võib saa-
da ainult küllalt suure tagamaaga,
soodsalt paiknev asula, mis saab
elujõudu oma piirkonnast. Nagu
puu, nii vajab ka linn oma kasvuka-
teatavat territooriumi, kust ta
saab eluks vajalikke aineid.

On väga vähe tõenäoline, et isegi
kauges tulevikus koondub Hiiu-
maale nii palju elanikke, et Kärđla
saaks nende baasil kasvada vajali-
ku suuruseni. Seetõttu on mõistli-
kum püüda liita Kärđlat lähima
arenenud ja perspektiivsema süs-
teemiga, milleks on Haapsalu, ja
arendada teda selle osana. Sellist
liitmist soodustaks ühendustee loo-
mine tammi ja sildade abil mand-
ri ja Hiiumaa vahel.

Põlva alevil on samuti vähe väl-
javaateid kiiresti saavutada vaja-
liku arengutasel lähedal asuvate
tugevate konkureerivate keskuste
Tartu ja Võru tõttu. Näib, et ots-
tarbekam on forsseerida Võru
arengut, Põlvat aga käsitada Võru
või Tartu grupisüsteemi allsentri-
na. Ka teisi olemasolevaid või tek-
kida võivaid väikesi, rahvavaese
tagamaaga grupisüsteeme on ots-
tarbekohane arendada suuremate
grupisüsteemide koostisosadena.

Seega (vähereaalsete võimaluste
elimineerimise teel) näib, et meie
asustuse peamiseks tugipunktideks
— piirkondlikeks keskusteks — tu-
leks jätta Tallinn, Tartu, Pärnu,
Viljandi, Kohtla-Järve ja Narva
ning kujundada selleks Rakvere,
Haapsalu, Rapla, Paide (vaadeldak-
se koos Türiiga), Jõgeva, Kingisse-
pa, Valga ja Võru. Need linnad
moodustavad territooriumil reegli-
pärase võrgu, paiknedes küllalt ti-
hedalt, mitte rohkem kui 1 tunni
tee kaugusel tagamaa kaugemast
rurgast. Vajaduse korral on võima-
lik sellelt süsteemilt kergesti üle
minna mõnele teisele, väiksema piir-
kondlike keskuste arvuga süsteemile.

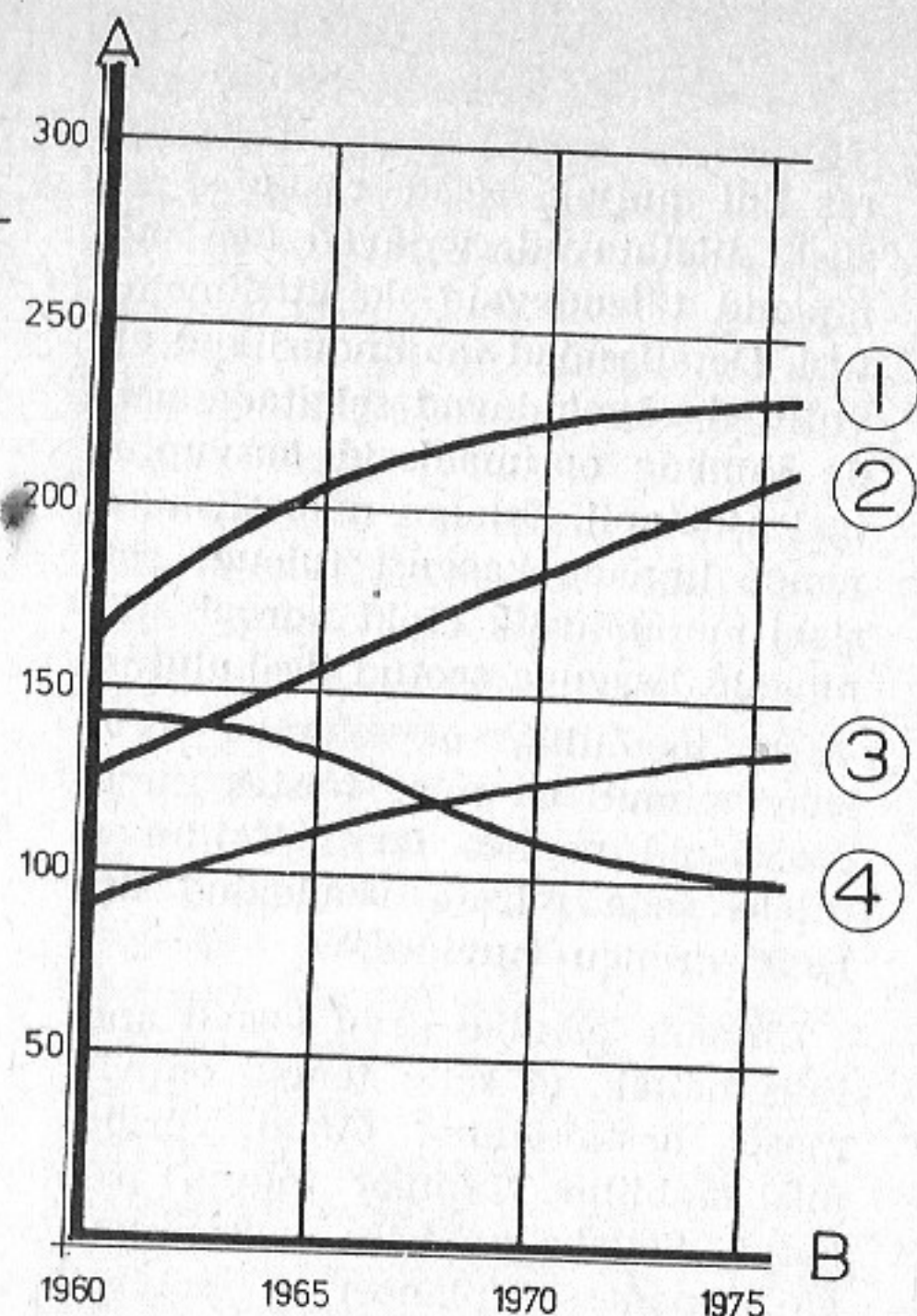
Vabam võiks olla Rakvere, Paide
(koos Türiiga) ja Võru elanike arvu
kasv. Seda piiravad õigupoolest ai-
nult nende linnade arengu loomu-
likud eeltingimused. Nendest oluli-
semad on territoriaalse laienemise,
veega varustamise ja kanaliseerimi-
se võimalused. Kui tahame säilitada
Haapsalut ja Kingisseppa kuurorti-
dena, poleks vaja nende elanike ar-
vu kasvu soodustada. Erilist vaja-
dust pole «kasvatada» ka Raplat ja
Jõgevat, sest nende lähedal asuvad
tugevad asustuse tugipunktid Tal-
linn ja Tartu. Tuleb nentida, et
mainitud ressursside piiratuse tõttu
on vaadeldavate linnade elanike
arvu kasv raskendatud. Head põllu-
maad piiravad nende territoriaalset

neb Rakveres, kanaliseerimise või-
malused on keerulised nii Rakve-
res kui mujal. Need raskused on
siiski ületatavad, vajavad aga mõ-
ningaid täiendavaid kapitaalmahu-
tusi. Detailsemad majanduslikud ar-
vutused võimaldavad selgitada nen-
de linnade optimaalseid kasvupiire
igal ajaetapil. Esialgu näib siiski, et
nende linnade kasvust tulenev sot-
siaal-majanduslik efekt korvab mõ-
ningaid kasvuga seotud lisakulutusi.

On loomulik, et elanike arvu
kasv toimub ka meie teistes linna-
des. Kuid nendes (eriti Tallinnas)
tuleks seda piirata vaadeldud lin-
nade arengu huvides.

Linnade elanike arvu kasvu ana-
lüüs näitab, et selle tempo on vii-
masel aastakümnel olnud võrdle-
misi stabiilne. Tempot muuta pole
kerge. Selleks on vaja eelisarengu-
ga linnadesse planeerida sobivad
linna kujundavad ettevõtted, mis
võiksid tööd pakkuda täiendavale
elanikkonnale. Kuid sellest ei pii-
sa, sest tööjõu defitsiidi tõttu on
vabu töökohti ka paljudes teistes
linnades. Tuleb pakkuda midagi
enamat. Praegu on selliseks meelis-
objektiks veel hea korter, kuid üle-
üldise korteritingimuste paranemise
tõttu ei ole seda kauaks. Esiplaa-
nile hakkavad kerkima sellised te-
gurid nagu teenindamine ja hea-
korrastatud linnaline keskkond.
Tõenäoliselt pole juhus, et meie
suhteliselt kesise keskkonnaga lin-
nade elanike arvu kasvutempo
(Kiviõli, Kohtla-Järve) on viimasel
aastakümnel langenud, aga meeldi-
vamate linnade elanike arvu kas-
vutempo tõusnud (näit. Haapsalu,
Pärnu, Elva ja teised), olgugi et
esimestes tuntakse puudust töökä-
test ja korteritingimused pole hal-
vemad. Linnade külgetõmbejõu
suurendamine nõuab jõupingutusi
ja pole saavutatav üleöö. Seetõttu,
kui tahame olla realistid, peame
arvestama seda, et vaevalt on või-

elanike raken-
rahvamajan-
udes: 1 —
ees; 2 —
duses; 3 — ehi-
transpordis,
— põllu-
duses; A —
arv tuh.
aastad

tendentse, neid saab esialgu ainult mõningal määral mõjutada soovita-
vas suunas. Olulisi muudatusi lin-
nade elanike arvu kasvus saajandi
lõpul oodata ei ole. Suhteliselt suu-
remad muudatused võivad toimu-
da maaelanikkonna territoriaalses
paiknemises. Seda tingib lähimatel
aastakümnetel toimuv tootmise ja
kogu elutegevuse kontsentreerimi-
ne. Seakasvatusefarmid ja muud
suuremad tootmisettevõtted raja-
takse praegu ja lähemal aasta-
kümnel majanditevahelistena, pai-
gutades need peamiselt rajoonikes-
kuste lähedusse; piimatootmisfarmid
on meil majandisisesed ettevõtted
ja neid ehitatakse reeglina kohali-
kesse tootmiskeskustesse. Tootmise
ja elutegevuse kontsentreerimine
kutsub esile maaelanikkonna edasise
koondumise maa-asuladesse, mis
asuvad eeskätt rajoonikeskuste lä-
hedal, umbes 15–20 km kaugusel.
Võib oodata, et XX saj. lõpuks
hakkab 50% rajooni elanikest reeg-
lina elama rajoonitsentris ja umb-

kaudu 30% — tsentrite aktiivses
mõjutsoonis. Suhteliselt kiiremini
kui teised asulad kasvavad pers-
pektiivseks edasiarendamiseks vali-
tud maa-asulad. Nende maa-asulate
baasil on juba lähimatel aastatel
kavas kujundada mõnikümne
majandkondade keskust (suurem
osa majandkondade keskusi hakkab
paiknema alevites ja väikelinnades)
ja arendada rida kolhooside ja sov-
hooside keskasulaid (osa majandite
keskasulaid paikneb linnalistes asu-
lates).

Eriti kiire arengu ja elanike ar-
vu kasvu osaliseks võivad lähima-
tel aastakümnetel saada majand-
kondade keskused neis arendatava-
te majanditevaheliste ettevõtete
tõttu. Viimased moodustatakse
loomakasvatussaaduste ja söötade
tootmiseks, tõuaretuseks, seemne- ja
kõõgiviljakasvatuseks, aianduse ja
metsanduse arendamiseks, agro-
keemiliseks teenindamiseks, masi-
nate ja transpordivahendite ühiseks
kasutamiseks.

tootmiseks, ehitus- ja maaparan-
dustöödeks ning muuks tootmis- ja
majandustegevuseks, samuti ühiste
tervistus-, kultuuri- ja olmeasu-
tuste ehitamiseks.

Majandkondade keskusteks on
meil peamiselt alevid: Nuia,
Vändra, Märjamaa, aga samuti ale-
vikud: Häädemeeste, Kose jt. Nen-
de elanike arvaks kujuneb XXI sa-
jandi alguseks nähtavasti 1000–
3000 inimest.

Kolhooside ja sovhooside keskus-
teks on meil peamiselt alevi-
kud ja suuremad külad, mille ela-
nike arvaks kujuneb XXI saj. al-
guses tõenäoliselt 400–600 inimest,
teiste perspektiivseks edasiarenda-
miseks valitud maa-asulate elanike
arvaks keskmiselt 400–500 ini-
mest.

Umbkaudu 1000 küla, kus leidub
põllumajanduslikke või teisi toot-
misettevõtteid ja teenindusasutusi,
kuuluvad piiratud arenguga maa-
asulate hulka. Nende areng toimub
ilma elanike arvu juurdekasvuta.
Need on peamiselt nn. abiasulad ja
osa mittepõllumajanduslikke asulaid.

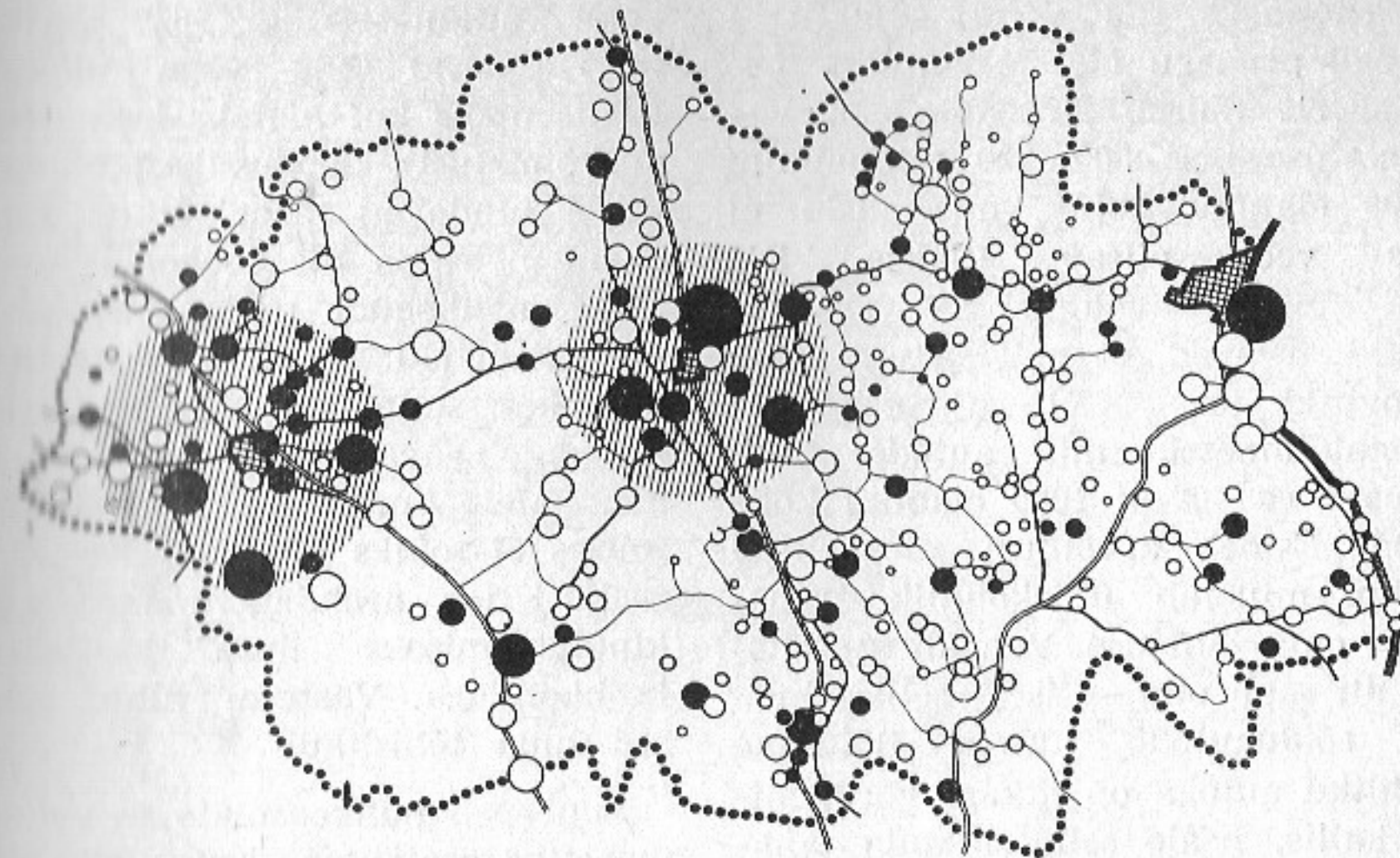
Ülejäänud maa-asulad, kus ei lei-
du tootmisettevõtteid ega olulisi

perspektiivsete ja mitteperspektiiv-
sete maa-asulate hulka. Elanike arv
neis asulais väheneb ja kauges tu-
levikus võib toimuda asulate likvi-
deerumine. Kuna igal asulal on täi-
ta mõni kindel funktsioon, siis asu-
la likvideerimine saab toimuda al-
les pärast tema funktsiooni ülekan-
dumist mõnele teisele asulale. See-
tõttu on asulate võrk võrdlemisi
stabiilne ja konservatiivne. Vaata-
mata elanike äravoolule vähe- ja
mitteperspektiivsetest asulatest, po-
le esialgu oodata nende hulga olulist
vähenemist — tõenäoliselt ainult mõ-
nekümne võrra. Sajandivahetuseks
likvideeruvad eeskätt arendatavaist
asulaist kaugel paiknevad talud,
kus elamistingimused eraldatuse
tõttu on ebamugavad. Esmajoones
nende talude elanike arvel kasva-
vadki alevikud ja külad.

Perspektiivseks edasiarendami-
seks valitud maa-asulad paiknevad
peamiselt suurte maanteed ääres,
kuna hea transpordiühendus on olu-
lisim asula arengu eeltingimus. Kõi-
kidest reisijateveo liikidest areneb
kõige kiiremini individuaaltransport
isiklike sõiduautode hulga kiire
kasvu tõttu. Kui praegu on meil

360. Maaelanikkonna
koondumise protsess
aastail 1952–1972
Jõgeva rajooni näitel

- kasvavad asulad
- kahanevad asulad
- ▨ elanikkonna koondumise peamised kolded

perekonnal, siis XXI sajandi I poolel peaaegu igal teisel, sest tõenäoliselt tõuseb siis autodega varustatuse tase 300–320 sõiduautoni 1000 elaniku kohta, mis siiski ei ole veel plisav (Saksa DV ja Tšehhoslovakkia SV spetsialistid arvavad, et neil saavutatakse soovitud tase XXI saj. esimestel aastakümnetel, mil autode hulk tõuseb ca 400-ni 1000 elaniku kohta).⁴⁰ Esineb arvamusi, et sellisel juhul minetab ühiskondlik transport oma tähtsuse. Vaevalt see siiski nii saab olla — isegi sellise hulga sõiduautode juures. Sõitmine isikliku autoga on ikkagi võrdlemisi kallis, peale selle, liikuda tahavad kõik elanikud — ka alaealised ja vanad, kes ise ei suuda autot juhtida ja kel alati pole käepärast inimest, kes autot juhib. Selline autode hulk ei kindlusta liiklusvahendiga isegi kõiki täiskasvanuid. Seetõttu peavad asustuse transportdisidemed ka edaspidi baseeruma ühiskondliku transpordi kasutamisel, sest ainult see võib garanteerida kõigi elanike vajaduste rahuldamise. Individuaalne transport osutub küll väga oluliseks, kuid siiski abiliigiks. See asjaolu tingibki nii sajandivahetusel kui ka kaugemas tulevikus elu-, töö- ja teenindusobjektide suhteliselt kontsentreeritud paigutamist liiklusmagistraalide lähedusse. On eneseselgõistav, et maa-asulad ei tohi paikneda vahetult maanteed ääres, kuna see häiriks nii asula elanikke kui ka liiklust maanteel. Maanteed juhitakse asulatest sellisele kaugusele, mis tagab maanteed häirivate mõjude elimineerimise. On oluline, et arenevad asulad paikneksid kaunis ja tervislikus looduslikus keskkonnas, sest see on tähtis tingimus nende heaks arhitektuuriliseks kujundamiseks. Meie küsitluse andmest on maaelaniku elupaiga loodusliku keskkonna meeldivus muutunud olulisemaks teguriks elu-

koha valikul — ligi 90% küsitlusest pidasid seda väga tähtsaks (tähtsamaks kui näiteks loomapidamisvõimalust). Looduslikest elementidest hindavad maaelanikud kõige enam metsa ja siis veekogu. Kohalikud nõukogud, majandite juhid, projektierijad ja teised ametnikud, kes suunavad maa-asulastiku arengut, peavad seda silmas pidades. Meie mitmekesise maastiku juures ei tohiks olla ülepääsmatuid raskusi iga arendatava maa-asula kindlustamiseks ilusa loodusliku keskkonnaga. Vastasel juhul tuleb see luua tehislikult.

Suureneb puhkeasulate ja puhke- maastike osatähtsus asustussüsteemi kompleksis, seda tingib puhkeaja kasv meie ajabilansis. Kui praegu puhkab iga töötaja aastas keskmiselt 128,5 päeva (sealhulgas viibib korralisel puhkusel keskmiselt 20,0 päeva), siis sajandi lõpuks tõuseb puhkepäevade arv tõenäoliselt 188-ni, aga korraline puhkus 30 päevani; XXI saj. muutub see aeg veelgi pikemaks. See tingib puhkuseks ettenähtud territooriumi suurendamist. Vabariigi puhkealade generaalskeemis on puhkealade reserveeritud 319 700 ha — 7,1% vabariigi territooriumist (1–2% enam üleliidulistest soovistest). On ette nähtud 149 800 ha kaitsealasid (3,6% vabariigi territooriumist), millele lisandub Lahemaa Rahvuspark oma 64 400 ha-ga ja 750 000 ha mitmesuguseid haljasvööndeid (16,6% vabariigi territooriumist). Tõsi küll, kuna puhkealasid leidub nii kaitsealadel kui ka haljasvööndis, siis nende funktsioonid osaliselt kattuvad, kuid siiski umbkaudu 1/4 vabariigi territooriumist püütakse juba praeguste tõekspidamiste kohaselt kaitsta inimtegevuse ebasoodsa, loodusoluliselt häiriva mõju eest.

Puhata on võimalik väga mitmel viisil: puhkekodudes, turismimatkad, mitmesugustes laagrites, elu-

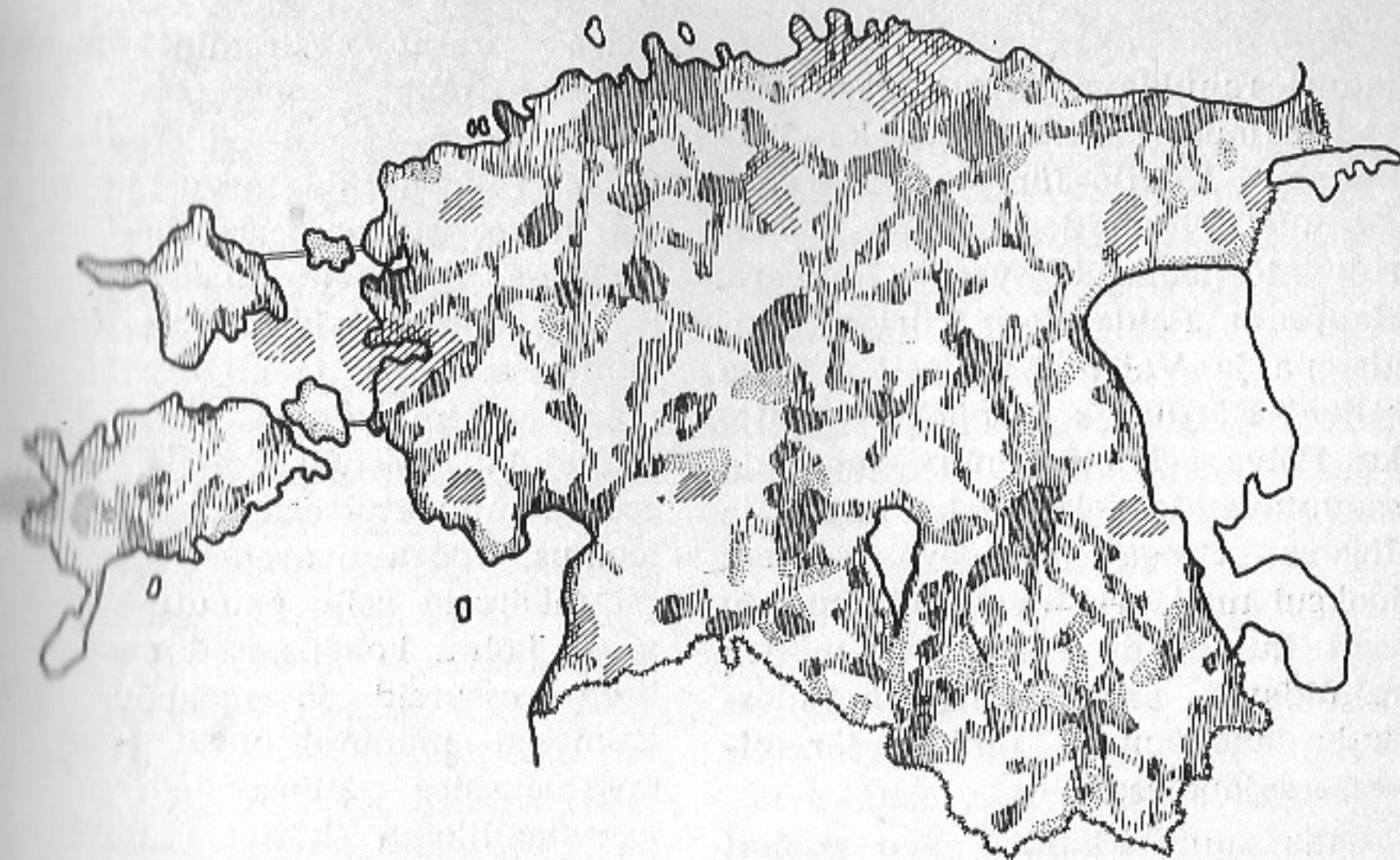
majades, suvilates. Urbaniseerunud keskkonnas elav inimene tunneb üha suuremat vajadust ka loodusliku keskkonna järele, maa järele. Seetõttu saavad üha populaarsemaks aiamajad ja suvilad. Juba praegu on aianduskruntide ja suvilate alla hõlmatud territooriumid oma suuruselt võrreldavad linnalistel asulate territooriumidega. Vajadus nende järele aga kasvab pidevalt alaliste elukohtade urbaniseerumise tõttu. Aiamajakesi ehitavad nüüd isegi maaelanikud. Paljud linnaelurajajad spetsialistid nii meil kui välismaal on seisukohal, et tulevikus tuleb suvise elamuga aiamaja või suvila näol kindlustada kõik paljukorterilistes elamutes elavad perekonnad.⁴¹

Loomulikult tuleb arendada ka puhkekomplekse kuurortides ja teistes puhkeasulates. Nende areng võib isegi vähendada vajadust aiamajade ja suvilate järele, mis kahjuks mitte alati ei ole arhitektuuriliselt õnnestunud. Tundub, et suuremat rõhku tuleks panna väikeste ja looduslähedaste komplekside loomisele. Suured ja rahvarikkad puhkekompleksid kuurortides ja teistes puhkeasulates vaevalt

puhkemiljöö oluliselt igapäevasest elust ega võimalda vabaneda pingest ja informatsioonitulvast. Võimalik, et vahendite, ressursside ja aja kokkuhoiu eesmärgil tuleks jätkata selliste linnade elurajoonide ja eriti maa-asulate struktuuride otsinguid, mis viiksid miinimumini vajaduse puhkekomplekside ja teise elamu järele. Kuid isegi kui see õnnestubki, tingib vahelduse vajadus puhkeasulate kasvu ja arengut, ja seda jälle linnade ja transpordimagistraalide ligiduses, kaunis looduses.

Kokkuvõttes omandab meie asustuse territoriaalne areng üha rohkem suunatud «lindilise» iseloomu. Linnad, maa- ja puhkeasulad hakkavad moodustama omavahel seostatatud lintsüsteeme, enamreljeefseid piirkondlike keskuste läheduses ja vähemreljeefseid ja katkendlikke nendest eemal. Asustuse lintide vahel jäävad põllumajanduslikud, rekreatsiooni- ja muud looduslikud alad. Mõiste «asustatud punkt» hakkab muutuma laiemaks — «asustatud ala».

Millist mõju avaldavad oletatavad muutused meie elanikkonna paiknemisele? Arvestades tootmise

361. Eesti NSV asustuse skeem kaugemas tulevikus

- peamised asustatud piirkonnad
- puhkealad
- kaitsealad ja elamiseks vähesobivad alad

koostatud ko-
[42] andmete
Teenindussfääri
stame käesolevas
tust, ühiskond-
tustust, ma-
ehnilist varus-
turustust, ter-
kehakultuuri,
ndlustust, ela-
mauualmajan-
olmeteenindust,
haridust, tea-
valitsemist ja
juhti-

arvata, et elanike sotsiaalseid vajadusi rahuldava suuruse saavutavad sajandivahetuseks lisaks Tallinnale, Kohtla-Järvele, Narvale, Pärnule, Viljandile, Tartule ja Võrule tõenäoliselt veel Rakvere, Haapsalu, Paide koos Türi, Kingissepa ja Valga. Kindlasti ei jõua selleni Kärda ja tõenäoliselt mitte ka Põlva, vähetõenäoline, et seda saavutavad selleks ajaks Rapla ja Jõgeva. Seega käesoleva sajandi jooksul meil arvatavasti ei õnnestu veel kujundada sotsiaalses mõttes rahuldavat asustussüsteemi, ülesande lahendamine nihkub järgmisesse sajandisse.

Oma suure elanike arvu poolest hakkavad sajandivahetusel silma paistma 3 piirkondlikku süsteemi ja liitasulat: Tallinn, Tartu ning Kohtla-Järve ja Narva (väikese vahedala tõttu saab kahte viimast tulevikus arvatavasti vaadelda ühtse süsteemina). On arusaadav, et seetõttu kujuneb neil teistega võrreldes suuremaks ka majanduslik ja kultuuriline potentsiaal. Järelikult peaksid nad olema suutelised täitma mitmekesisemaid funktsioone kui teised piirkondlikud keskused ja omandama teiste suhtes juhtiva positsiooni.

Vaatleksime asustuse arengu võimalikke tendentse XXI saj. Linnade elanike arvu kasvus tugevnevad siis uued jooned, mis tulenevad meie ühiskonna sotsiaalse arengu ning teaduse ja tehnika saavutuste mõjust ning põhjalikumast looduslike tingimuste arvestamisest. Esiteks on see seotud asulaid kujundavate faktorite osakaalu muutumisega. Nagu joonisest 359 on näha, kasvab umbes 1965. aastani Eestis kõige kiiremini tööstuses rakendatud elanikkonna osa ning tööstus oli asulate kasvu peamiseks stimulaatoriks. Alates 1965. a. hakkas tööstusliku tootmispersonal arvu kasv aeglustuma ja sajandi teise poole lõpus muutub tõenäoliselt asulate

seks. Palju kiiremini kasvab teenindussfääri töötajate arv, mis sajandi lõpul ületab tööstuses rakendatud arvu ja muutub meie asulate peamiseks kasvuteguriks. See avab uued võimalused ja perspektiivid asustuse kujundamiseks, kuna teenindussfäär on palju vähem kindla paikkonnaga seotud kui tööstus. Teiseks on see seotud muudatustega tööstuse iseloomus. Tööstuse arengu algperioodil määrasid selle paigutuse teatavasse kohta kohapealsed energiaallikad ja maapõuevarad. Esimesed manufaktuuriid tekkisid metsarikkades piirkondades, kus energiaallikana (kütteks) võis kasutada puitu (näiteks meil klaasitehased Järvakandis). XIX saj. II poolel said klassikaliseks energiaallikateks kivisüsi, kosed ja jõed (tuletagem meelde Narva kose energial töötanud hiiglast — Kreenholmi vabrikut).

Elektrienergia tootmise suurendamisega ja tema odavnemisega hakkas kujunema uus olukord. Kuna elektrit võib juhtida igale poole, muutub tööstus enam mehhaniseerituks ja vabamalt paigutatavaks. Samas suunas mõjub tööstuse veevarustuses nn. kinniste süsteemide kasutamine, mis tagab veekogude puhtuse ja aitab säästa üha defitsiitsemaks muutuvat loodusvara — puhtast magedast vett. Üldse tugevneb vajadus ja tendents organiseerida tööstust selliselt, et jääkproduktide hulk oleks minimaalne. Veel enam rõhku tuleb panna tööstushoonete, nende komplekside ja ümbritsevate maa-alade arhitektuurilisele kujundamisele ja heakorras- tusele. Tulevikus ei erine paljud tööstusrajoonid nähtavasti oma arhitektuurse kujunduse kvaliteedi ja sanitaar-hügieeniliste tingimuste poolest oluliselt elurajoonidest.

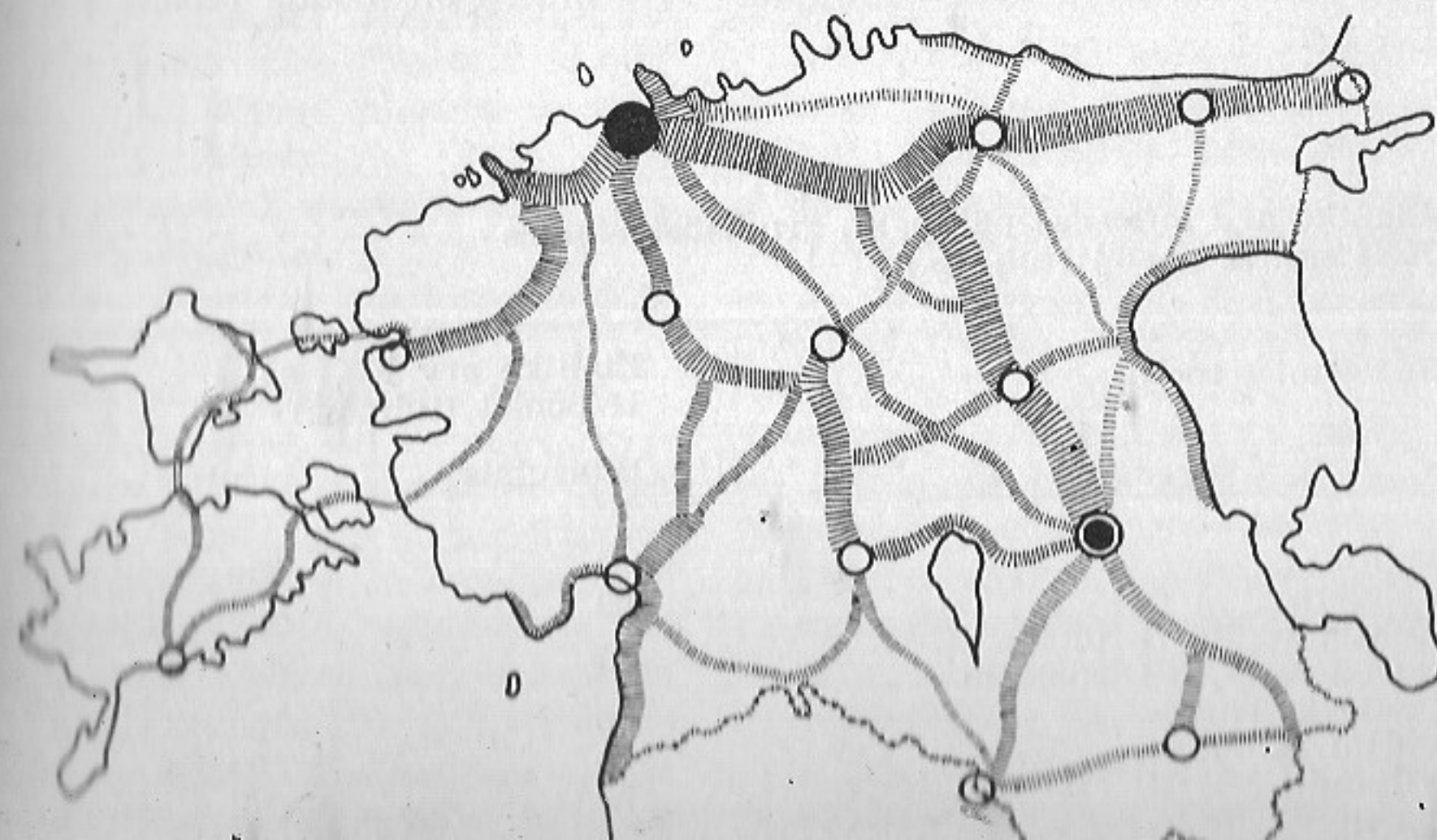
Edasi on võimalik, et toimuvad muudatused meie vabariigi ener-

giatööstuse peamiselt soojuse arvel, mis võib põhjustada põlevkivi põletamisel. Kuid kõrge kalorsusega põlevkivivarud ei ole meil ammendamatud. Järgmisel sajandil võib meil tekkida vajadus pöörata selle kasutamist kütu- senna ning kasutada peamiselt toorainena keemiatööstuses. Näib, et võimalikuks teeks ennetada kriisi ja tagada energia tarbimine vajalikus koguses on tuuma- ja võimalik ka tuuleenergia rakendamine. Need energiaallikad ei ole nii tihedalt seotud kindlate paikkondadega nagu põlevkivi, seetõttu muutuvad ka energiat tootvad ettevõtted tulevikus vähem kindla paikkonnaga seotuks kui praegu. On võimalik, et leitakse rahuldav moodus ka madala kalorsusega põlevkivi kasutamiseks energeetiliseks vajadusteks. Sellisel juhul toimub edasine elektrijaamade ehitamine Põhja-Eestisse, kuna siin on niisugust põlevkivi külluses.

Kui tahame looduslikku keskkonda säilitada rikkumatuna, võib tekkida puudus ka mõningate ehitusmaterjalide tootmiseks vajalikest toorainetest (näit. kruus), mis sunnib otsima võimalusi ehitusmaterjalide valmistamiseks tööstusjäätmetest. Ökoloogilised

probleemid tervikuna muutuvad palju teravamaks ja omandavad võrreldamatult suurema osakaalu kui praegu. Nagu märgib nõukogude filosoof E. Girussov, peavad tootmise täiustamine, looduskeskkonna kaitse ja inimese elukvaliteedi tõstmine olema hästi läbi mõeldud süsteemi orgaanilisteks koostisosadeks. Üha rohkem räägitakse nn. pehme tehnoloogia tulevikuperspektiividest.⁴³ Selle all mõistetakse selliseid lahendusi energeetikas, põllumajanduses, tööstuses, ehitustegevuses ja mujal, mis loodust n.ö. mahedalt puudutavad: soovatakse kasutada energiaallikaid ja toorainevarusid, mis elu- ja looduskeskkonna tasakaalu võimalikult vähem häiriks.

Arenevad transpordi-, side- ja muud kommunikatsioonid, kusjuures on võimalik, et Saaremaa ja Hiiumaa ühendatakse omavahel ning mandriga tammide ja sildade abil. Korteriprobleem jääb päevakorras, kuna kõigis meie asulais kindlustatakse elanikud lähedate elamistingimustega. Peaksid kaduma ka praegu veel meie vabariigis eksisteerivad (tõsi küll väikesed) territoriaalsed erinevused sis-

362. Eesti NSV asustuse peateljed

setuleku suuruses ja tööga hõivatuses.

Kokkuvõttes näib, et kõigi eespool loetletud tegurite ja tendentside koosmõju tõttu kasvab saastamata, tervisliku ja kauni looduse osatähtsus asustust kujundava tegurina.

Lõuna-Eesti linnad asuvad tervislikumas, kaunimas ja vähemsaastatud keskkonnas kui mitmed Põhja- ja Kesk-Eesti linnad. Samal ajal energeetika- ja tööstusettevõtete paigutamise suurem vabadus ja vähenev kahjulikkus teevad võimalikuks nende paigutamise ka looduslikult ilusamatesse ja väärtuslikumatesse kohtadesse, kuid, muidugi mõista, mitte puhke- ja kaitsealadele. Seetõttu võib oodata, et Lõuna-Eesti linnade kasvutempo suureneb, Põhja-Eesti linnade kasvutempo aga väheneb. Koos kontsentratsioonitendentsiga hakkab nähtavasti üha reljeefsemalt ilmsiks tulema ka dekontsentratsioon. Linnade keskustesse koonduvad nn. mittetootlikud asutused tõrjuvad sealt välja tööstusettevõtted ja märgatava osa elanikkonnast. Need paiknevad ümber linnade äärealade ja liitasulate perifeersetes osadesse. Selle tulemusena kiireneb elanike arvu kasv liitasulate

perifeersetes osades. Transporditingimuste paranemine kutsub esile asulate territoriaalse laienemise seda eeskätt mööda transpordigastraaale ning looduslikult enamsoodsatesse kohtadesse, hõlmates üha suuremaid territooriume, kuni seal paiknevate maa- ja puhkeasulatega. Kiired ja ohutud transpordivahendid ning täiuslikud sidevõrgud muudavad meie ettekujutuse vahemaadest. Liitasulad liituvad omavahel, moodustades ühtse mitmekesise lintstruktuuri, mille jaotamine üksikuteks asulateks muutub mõnevõrra tinglikuks. Sellist jaotumist õigustab vast asi, et struktuuris jäävad püsima teatavad tugipunktid. Kuna mõiste «asustatud punkt» asendub mõnetega «asustatud ala», siis ei hakata enam eristama ei linnalisi ega maasulaid. Asustus muutub ühtseks.

Et saada ülevaadet elanikkonna paiknemise territoriaalsetest iseloomustest, vaatamata üksikute liitasulate ühtsest asustussüsteemist, eristamise teatavale tinglikkusele, oleme püüdnud hinnata, kui rahvarikkaks võivad muutuda mõned meie suuremad allsüsteemid ja nende tsentrid XXI saj. II poolel. Tulemused on toodud tabelis 3.2.

Elanike arv mõnedes põhilistes grupisüsteemides XXI saj. II poolel (tuh. in.)

Süsteemi nimetus	Elanike arv XXI saj. II poolel (tuh. in.)	
	liitasulais	tsentris
Tallinn	850	750
Rakvere	90	70
Kohtla-Järve	üks süsteem	350
Narva		
Paide ja Türi	430	350
Pärnu	70	50
Viljandi	120	100
Tartu	90	70
Võru	250	200
	80	80

XXI saj. II poolel saavutavad iseeneselt kõik piirkondlikud liitasulad ja nende tsentrid optimaalse suuruse. Arenenud transpordivahendid teevad kõigile elanikele hästi kättesaadavaks ka meie üha suuremad liitasulad ja nende tsentrid. Tabelist nähtub, et viimaseid peaks kujunema neli: ühe rahvarikkam — Tallinna liitasula; Kirde-Eesti liitasula, kus kujuneb kaks lähestikku asuvat tsentrit — Kohtla-Järve ja Narva; Tartu liitasula ja Pärnu liitasula.

Järeldus, et meie asustuse territoriaalset arengut tuleks suunata lintsüsteemidena, ei ole erandlik. Sellist kontseptsiooni pooldavad paljud spetsialistid. Sellisena prognoosivad asustuse arengut oma maal Poola linnaehitajad, seda süsteemi pooldavad ka SDV spet-

sialistid. Lintsüsteemidena kujundatakse juba praegu välja rida asustuse sõlmpunkte Euroopas — Pariis, Kopenhaagen, Stockholm, Helsingi (viimased kaks katkendlike lintidena) ja rida teisi. Lintsüsteemidena on otsustanud arendada oma asustusi ka Kanada linnaehitajad.⁴⁴ On määratud asustuse peateljed kogu NSV Liidu ulatuses: Volgograd ja Tbilisi arenevad lintsüsteemina, Jerevani ja Kišinjovi territoriaalne areng on otsustatud suunata mööda piirkondi, kus valitsevad soodsamad looduslikud tingimused, sama kontseptsiooni arendavad Leedu ja Läti linnaehitajad, Taškendi piirkonna ja Fergana oru planeerijad. See kontseptsioon imponeerib oma loogilisusega ning on käesoleval ajal paljude linnaehitajate tähelepanu objektiks.

ASUSTATUD ALADE PÕHILISED FUNKTSIONAALSED TSOONID

Enim on sihipärast funktsionaalset tsooneerimist läbi viidud ainult asulates. Seoses liitasulate arenguga tekib vajadus kogu territooriumi funktsionaalseks tsooneerimiseks. Milliseid põhilisi funktsionaalseid tsoone tuleks meie tingimustes ette näha? Võib arvata, et need peaksid olema järgmised:

- 1) hoonestatud piirkonnad;
- 2) haljasvööndid;
- 3) intensiivse põllumajanduse tsoon;
- 4) rekreatsiooni-taimekasvatuse tsoon.

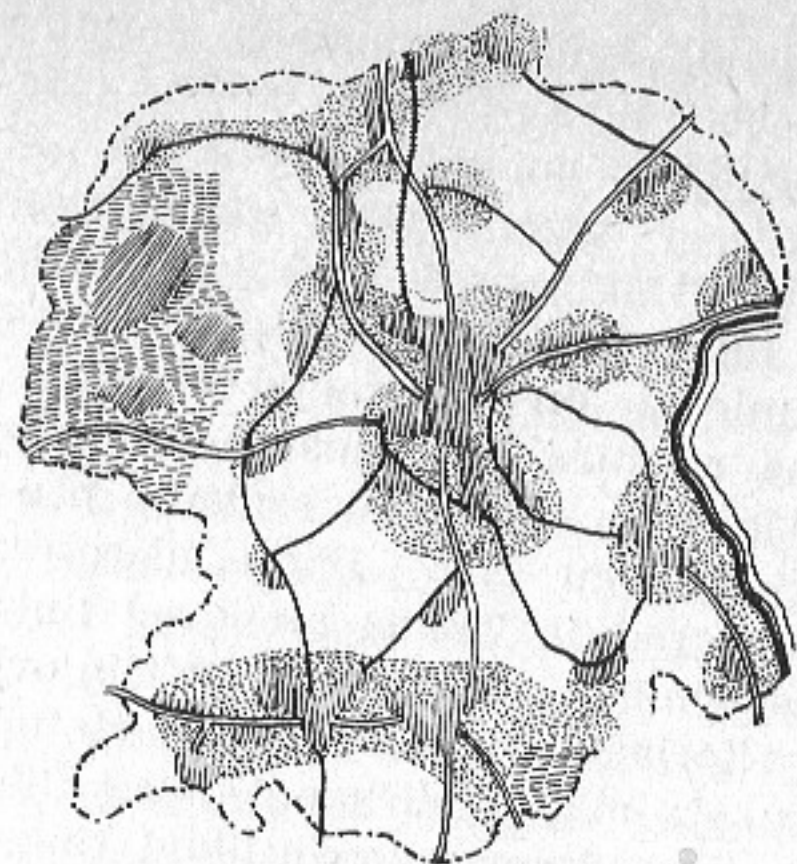
Hoonestatud piirkonnad — need on meie linnad, alevid, alevikud ja külad, mis koonduvad omapärastes asustusalintidesse. Muidugi ei ole need linnad pidevad, nad kujunevad vastavalt looduslikele ja majandusgeograafilistele tingimustele. See funktsionaalne tsoon jääb inimeste

põhiosa tööstuslikust tootmisest, inimeste vaimsete ja materiaalsete vajaduste rahuldamisest. Hoonestatud piirkonnad jagunevad omakorda väiksemateks funktsionaalseteks piirkondadeks.

Haljasvööndid on metsade, parkmetsade ja teiste haljastusliikidega kaetud territooriumid hoonestatud piirkondade naabruses, mis täidavad sanitaar-hügieenilisi funktsioone ja on kasutatavad elanikkonna puhkekohtadena. Käesoleval ajal nähakse neid ette asulatele arvestusliku elanike arvuga üle 1000 inimese. Haljasvööndi kujundamisel arvestatakse asustust. Lähestikku paiknevate asulate puhul kujundatakse neile ühine haljasvöönd. Asustuse lintsüsteemide tekkimisega hakkavad ka haljasvööndid arenema lintsüsteemidena, mis ei pruugi muidugi olla lausalsed.

Viljandi rajooni
alike asustuse
ja kauges
iklus

hoonestatud
piirkonnad
haljastatud
piirkonnad ja
intensiivselt
kasutatavad
puhkealad
põllumajandus
ja rekreatsioon
elamiseks
sobivad
alad
kaitsealad

on peamine põllumajandusliku tootmise piirkond, mis varustab elanikkonda loomakasvatussaadustega, juur- ja puuviljaga. Selles peaksid paiknema valdav osa loomafarme ja linnuvabrikuid, katmikalasid, aedu, suhteliselt suurt tööjõukulu nõudvaid põllukultuure ja teisi intensiivselt kasutatavaid põllumajanduskõlvikuid. See tsoon puutub kokku haljasvööndiga, mis ühendab seda hoonestatud territooriumidega — inimeste elukohtadega. Seetõttu areneb intensiivse põllumajanduse tsoon koos nende hoonestatud tsoonidega, kus paikneb põllumajandusega tegelev elanikkond. Haljasvööndi laius ei saa selles kohas olla kuigi suur, sest vastasel juhul eraldab ta liialt tugevasti elukohta töökohast.

Hoonestatud territooriumi suhtes kõige välimiseks on taimikasvatuse-rekreatsiooni tsoon. Selles peaks arenema taimikasvatus, metsakasvatus ja -majandus, rekreatsioon, põhiline osa puhkemajandusest; sellesse tsooni peaksid mahutama mitmesugused kaitse- ja keelualad. Siia tsooni võiks lihtsuse mõttes arvata ka mitmesugustel põhjustel mittekasutatavad maad.

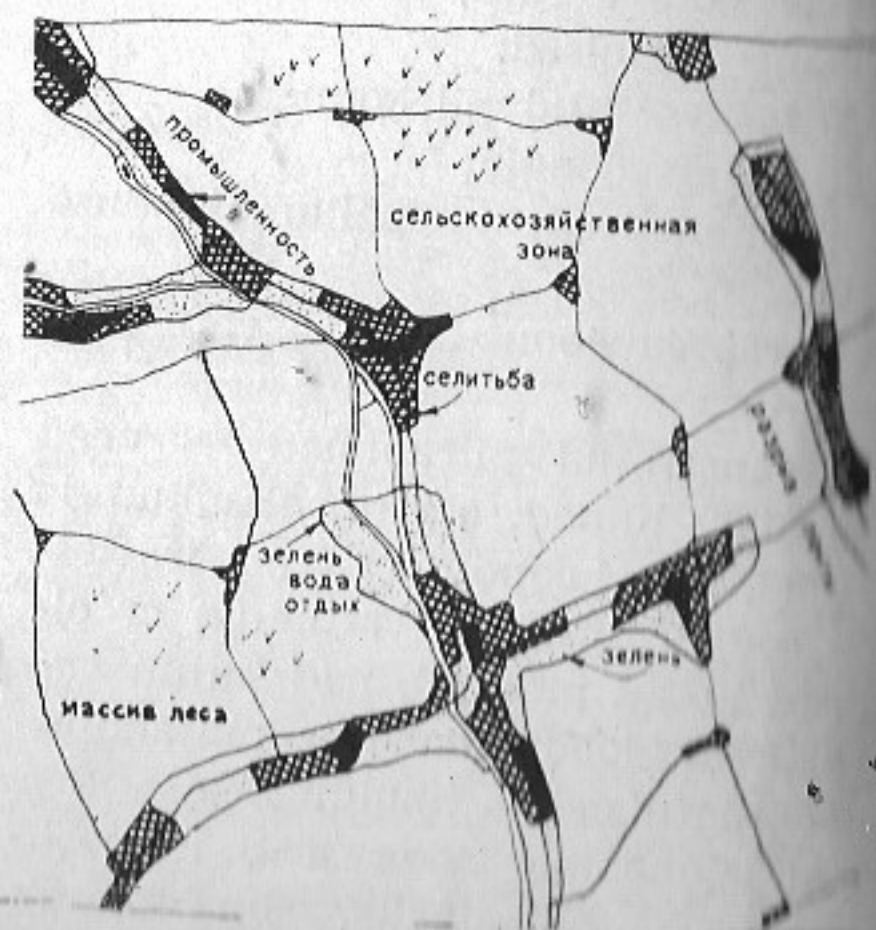
Tsoonid ei saa muidugi mõista olla täiesti «puhtad». Elu on nii mitmekesine, et tingib igas tsoonis

põhifunktsioonide kõrval ka teiste funktsioonide arengut. See on loomulik, sest see mitmekesistab tsoone, teeb need sotsiaalselt täiuslikumateks. Transpordi- ja insener-tehnilised kommunikatsioonid ühendavad tsoone omavahel.

Nagu iga generalisatsioon, on ka esitatud tsoonimine suhteliselt tinglik. Meie tingimustes on näiteks loomakasvatus praegu tihedasti seotud taimikasvatusega. Seetõttu võib taimikasvatuse eraldamine loomakasvatusest tunduda vähe põhjendatuna. Kuid tegelikult mingit lahutamist siin ei ole, kuna füüsilist piiri nende tsoonide vahel ei esine. Tulevikus, tehnilise söötade valmistamisel, võib selline eraldamine siiski toimuda. Esitatud tsoonimise eeliseks on tootmise perspektiivsete tendentside ja inimese tegevuse tsoonisisesse eripära arvestamine.

Kui suure osa territooriumist hõlmab üks või teine tsoon? Kui palju on vaja reserveerida nullemaad? Need on küsimused, mille lahendamise suunast sõltub asustussüsteemi arhitektuurne ilme.

Meie kaasaegsed linnaehituslikud normid taotleavad ranget territooriumi kokkuhoidu. Linnaelanike tihedus linna piires peaks nende

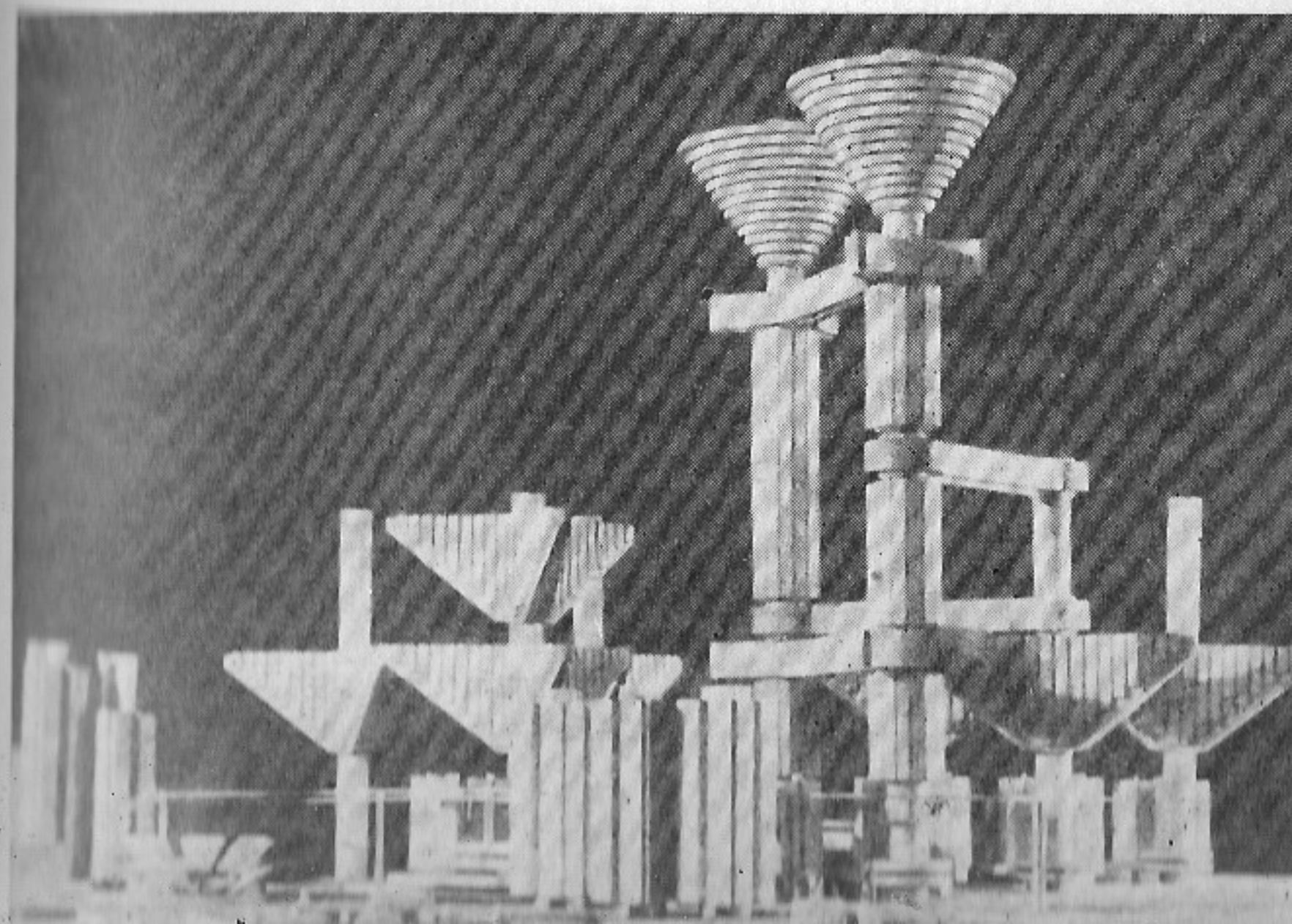

normide kohaselt olema umbes 10 000 inimest ühel ruutkilomeetril. See on peaaegu kolm korda rohkem kui praegu Tartus ja kuus korda rohkem kui meie linnades keskmiselt. Sellist elanike tihedust on võimalik saavutada vaid juhul, kui linn hoonestada ainult paljukorruseliste elamutega, vähendada linnasiseste haljasalade pinda,

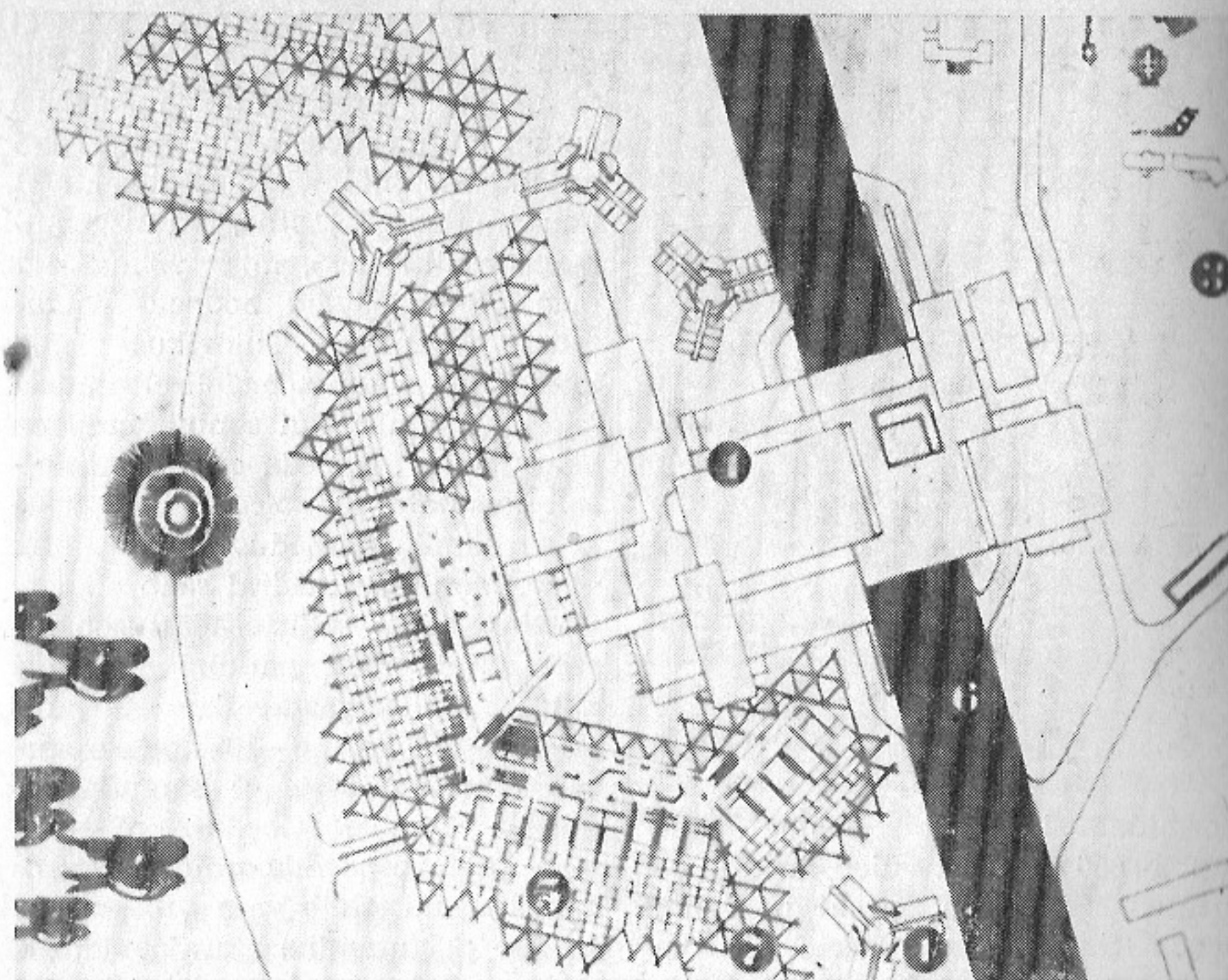
äärmiselt kompaksetena planeerida tööstusrajoonid jne. või siis kasutada laialdaselt maa-alust ruumi mitmesuguste objektide paigutamiseks (näiteks garaažid, kinod, kaubamajad, tööstus, transpordimagistraalid jne.), mis võimaldaks maa peale jäävaid hooneid paigutada vabamalt. Tulevikus leiab maa-alune ruum tõenäoliselt suuremat kasutamist kui senini, kuid on vähe usutav, et seda eriti intensiivselt kasutatakse. Seega saab selle arvel elanike tihedust tõsta õige vähe. Mõningal määral saab elanike tihedust tõsta selliste tööstusobjektide arvel, mida osutub võimatuks muuta mittesaastavaiks ja mis viiakse vähemalt 6–10 km kaugusele elurajoonidest.^{45,46} Samuti soodustab elanike tiheduse tõstmist (aga ka transpordikoormuse vähendamist) mittehäirivate tööstusobjektide paigutamine elurajoonidesse, mida peetakse soovitavaks viimaste aastate kogemuste najal.

Arvestades võimalikke nihkeid linnade hoonestuses ja territooriumi jaotuses tema funktsionaalsete tsoonide vahel, võib oletada, et käes-

365. Tokio ühe
rajooni rekonstruktsiooni
ettepanek.
Arhit. K. Tange

366. Moskva ühe
linnaosa hoonestamise
variante

kohta
0,35 km²
alasid.

norma-
avad näha
ondeld 1000
0,8 km²,
selle mini-
stus peaks

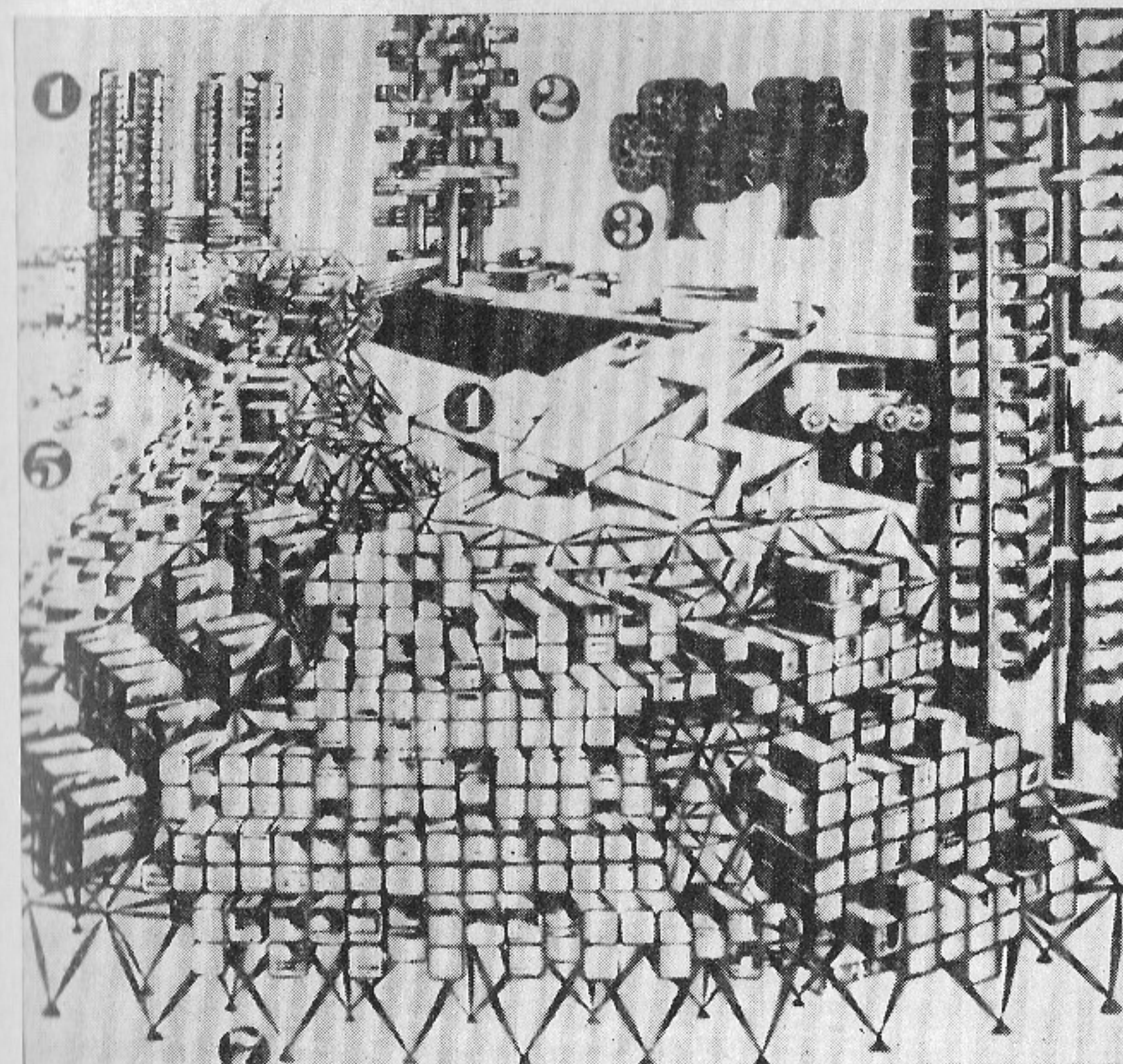
oleva tasemega võrreldes on elanike tihedust võimalik tõsta, kuid sotsiaalsel ja sanitaar-hügieenilistel kaalutlustel vaevalt üle 3000—4000 inimese ühele ruutkilomeetrile.

Maa-asulates hakkavad inimesed ka edaspidi elama hõredamalt kui linnades. Seda tingib tegelemine ruraalsete aladega. Elanike keskmine tihedus meie asustuse hoonestatud aladel (nii linnalistes kui maa-asulates) võib tõusta keskmiselt 2500—3500 inimeseni ühel ruutkilomeetril, mis on umbkaudu kaks korda kõrgem kui praegu keskmiselt meie linnalistes asulates. Seega vajab näiteks Tallinna liitasula hoonestus XXI saj. II poolel $\frac{850\,000}{2500} = 340$ km² territooriumi, aga kõigi asulate hoonestus — ca 940 km², mis moodustab ainult 2% vabariigi pindalast.*

Haljasvööndi suurus peab kindlustama asula puhta hapnikurikka õhu ning lühiajaliseks puhkuseks vajaliku territooriumiga. Viimane nõue

on määravam, seetõttu võtame ta aluseks. Lähtepunktiks on haljasvööndis üheaegselt viibiv asula elanike hulk (mis moodustab ilusatel suvepäevadel $\frac{1}{4}$ ja isegi enam asula elanikest) ja haljastuse ning rohukamara vastupanuvõime tallamisele, millest lähtudes puhkemetsa 1 ha-le peetakse võimalikuks lubada mitte üle 3—4 inimese⁴⁷ ehk ca 300—400 lühiajalist puhkajat metsa 1 km²-le. Arvestades seda, et puhkemets peaks tulevikus hõlmama ca 50% haljasvööndist, suudab 1 km² haljasvööndit vastu võtta tõenäoliselt kuni 200 inimest, mis rahuldab $\frac{200}{0,25} = 800$ elanikuga asula vajadusi. Tuhande elaniku vajadusi rahuldab umbkaudu 1,2 km² pindalaga haljasvöönd.**

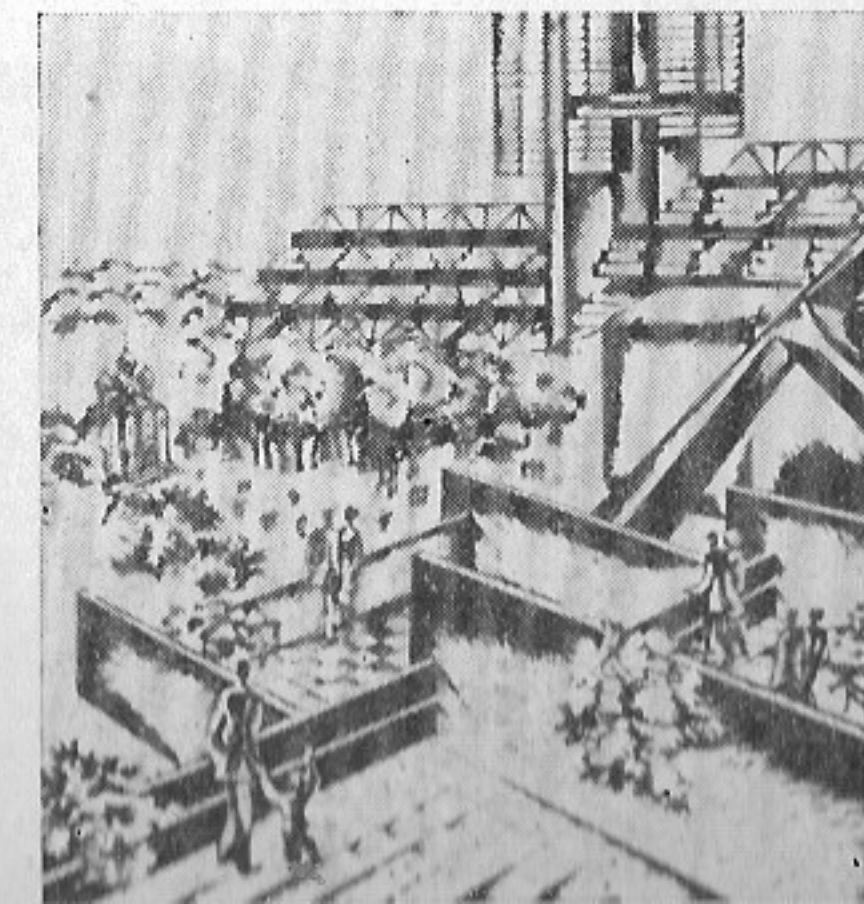
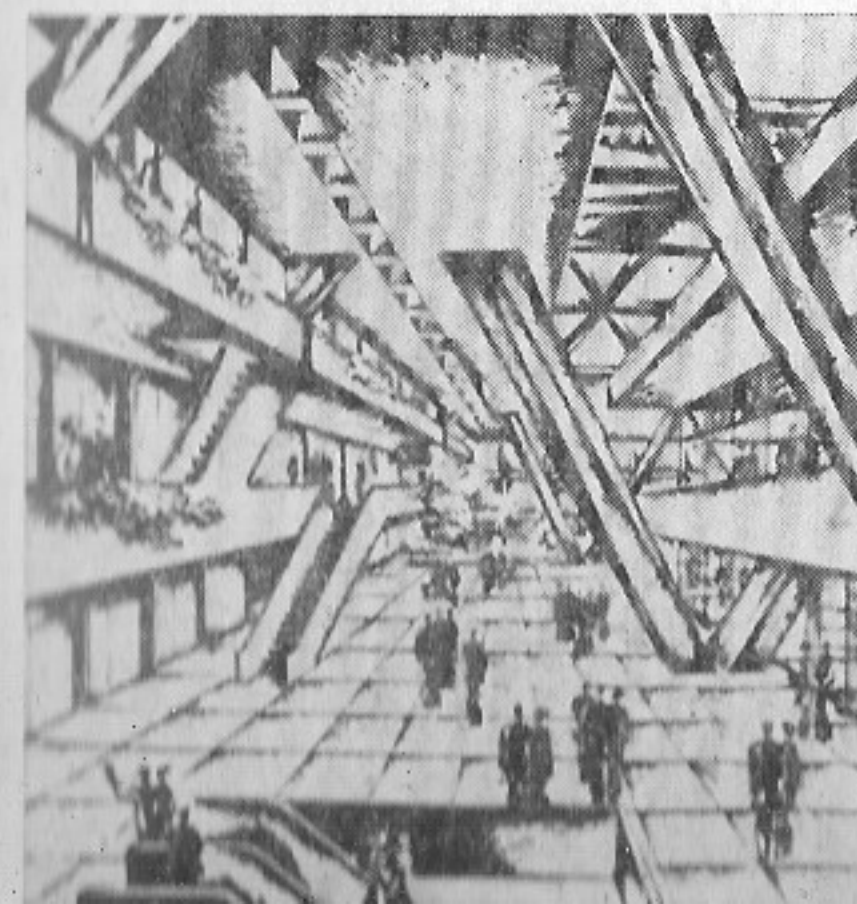
Kui suur peaks olema intensiivse põllumajanduse tsoon? Selle kohta saab esitada samuti ainult umbkaudseid kaalutlusi, sest oleneb ju see maa viljakusest, agrotehnika tasemest ja paljudest teistest tegu-

368. Tulevikulinna elurajooni eskiisprojekt. Perspektiiv
1, 2 — tornelamud;
3 — park; 4 — ühiskondlik keskus;
5 — terrasselamud;
6 — transpordimagistraal; 7 — teiseldatavad «elamiskärjed»

ritest. Üldiselt kalduvad rajooni planeerimise spetsialistid arvama, et elanike tiheduse juures 400—500 in/km² suudab maa meie laiuskraadil neid inimesi veel toiduga kindlustada.⁴⁸ Sellisel juhul peaks nende spetsialistide arvates põllumajan-

duslik maa hõlmama ligi $\frac{2}{3}$ kogu territooriumist (mis on lähedane maksimaalselt võimalikule) ja selle kasutamine peaks olema äärmiselt ratsionaalne ja intensiivne. Sellise situatsiooni puhul on põllumajandusliku maa hulk 1000 elaniku

369. Tulevikulinna elurajooni eskiisprojekt. Hoonestuse fragment

370. Tulevikulinna elurajooni eskiisprojekt. Vaade terrasselamult

kohta umbkaudu 1,3 km². Selle näitaja võiks jätta umbkaudsete arvutuste aluseks, pidades silmas, et suured reservid leiduvad vajaduse korral välimises — rekreatsiooni- taimekasvatuse tsoonis, mis hõlmab vabariigi ülejäänud territooriumi.

Seega peaks territooriumi vajadus hoonestatud ja temaga tihedalt seotud tsoonide jaoks, arvestatuna 1000-le elanikule, tulevikus olema $0,35+1,2+1,3=2,85$ km² ehk ümarguselt 3 km². Sellise maavajaduse juures võiks näiteks Viljandi rajooni asustuse skeem kauges perspektiivis olla umbkaudu selline, nagu on kujutatud joonisel 363.

Võib arvata, et ka kaugemas perspektiivis ei ületa rahvastiku tihedus meie territooriumil keskmiselt

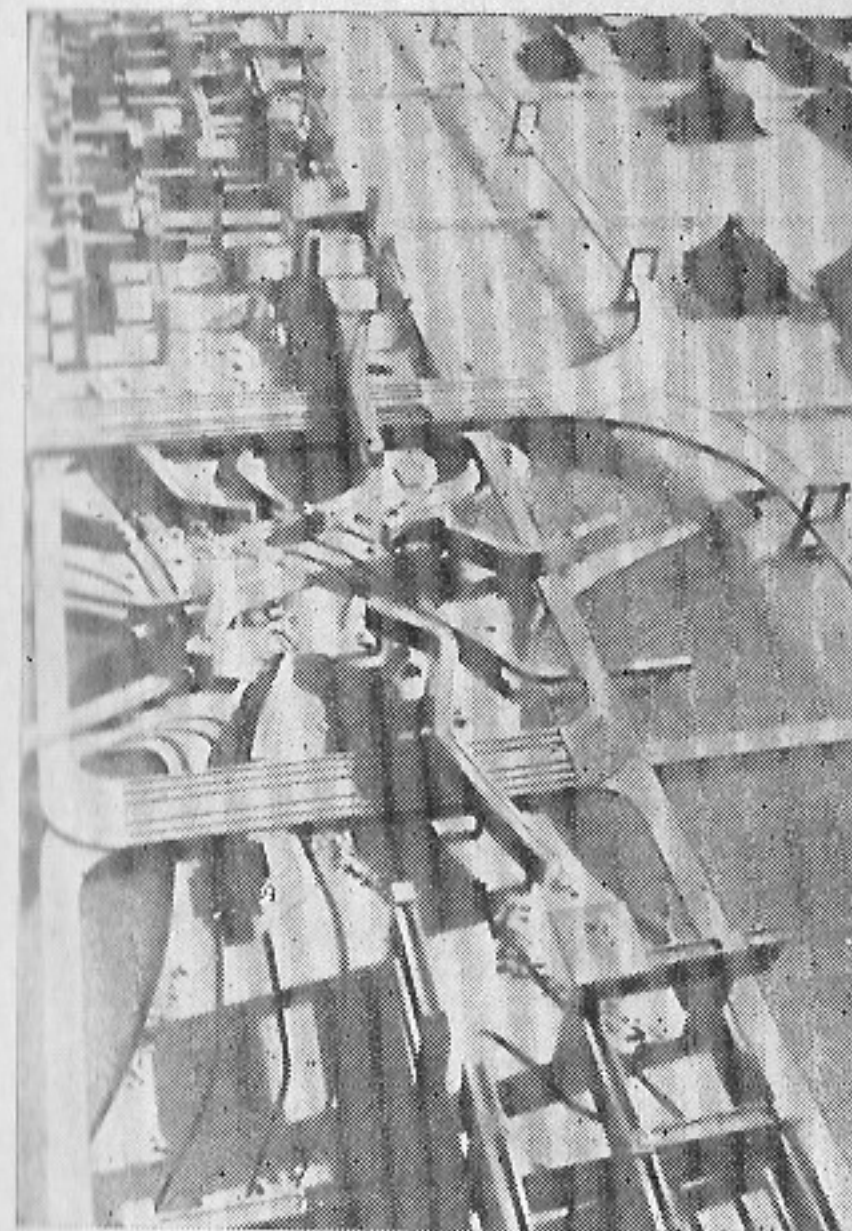
60 in/km², mis on madalam kui praegu NSV Liidu paljudes piirkondades; elanike arv linnades ei kasva kuigi suureks (näiteks tõuseb see Tallinnas praeguse Riia tasemeni, teistes jääb tunduvalt allapoole). Seega näib, et ülerahvastust ja sellega kaasnevaid raskusi meil niipea oodata ei ole, eriti kui oskame otstarbekalt kujundada liitasulaid.

Kogu meie territooriumi (mitte ainult asustatud territooriumi) otstarbekas funktsionaalne tsoneerimine muutub edaspidi asustuse kujundamise ja reguleerimise olulisemaks eeltingimuseks ja vahendiks. Seda tuleb muidugi mõista teha, arvestades rangelt kohalikke looduslikke, majanduslikke, sotsiaalseid ja muid tingimusi ning arhitektuurilisi kaalutlusi.

TULEVIKU HOONESTUS

Huvi asustuse tuleviku vastu on viimastel aastakümnetel kogu maailmas tohutult kasvanud, mis on seletatav demograafilise plahvatuse tagajärgede — murega inimkonna «majutamise» ja üldse saatuse pärast. Meie maad võib võrrelda tohutu kosmoselaevaga, mille asukad tarbivad sinna paigutatud tagavarasid, teadmata, kauaks neid jätkub. Asukate iga-aastane juurde-

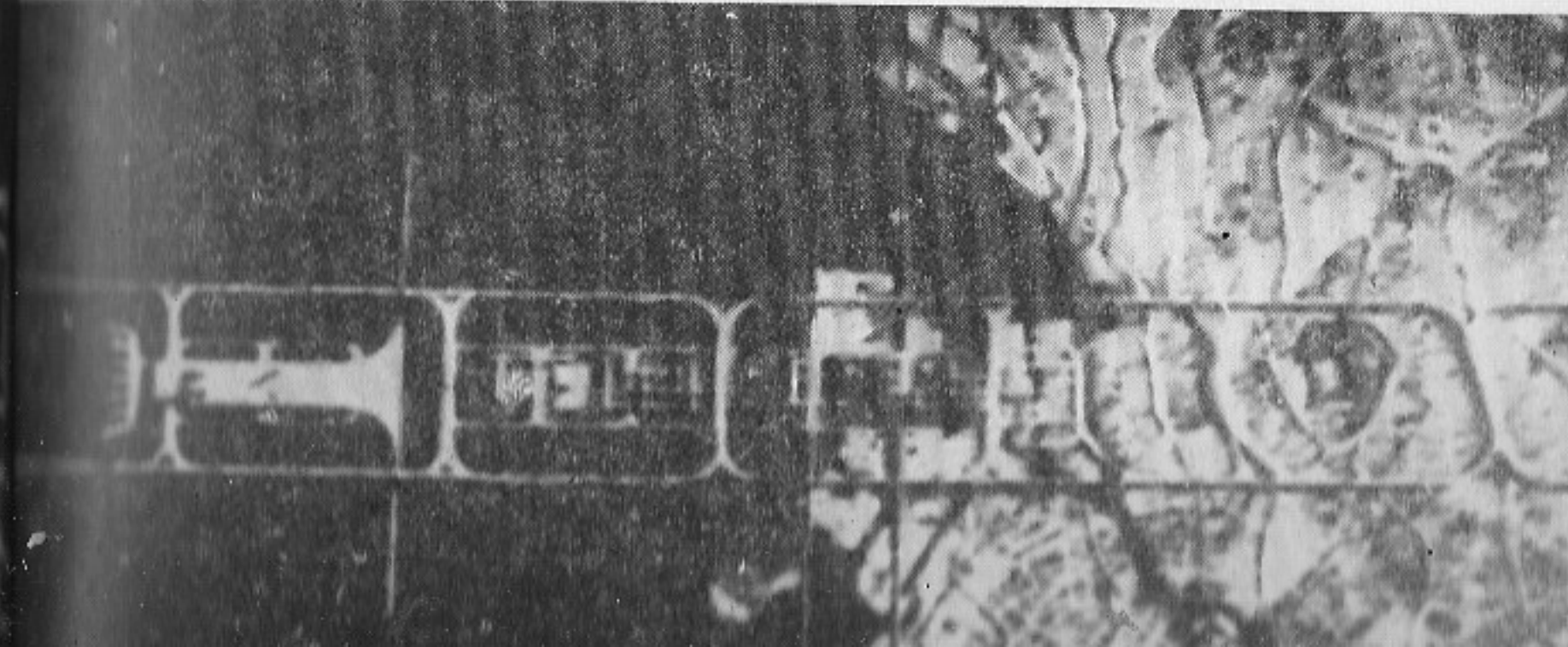
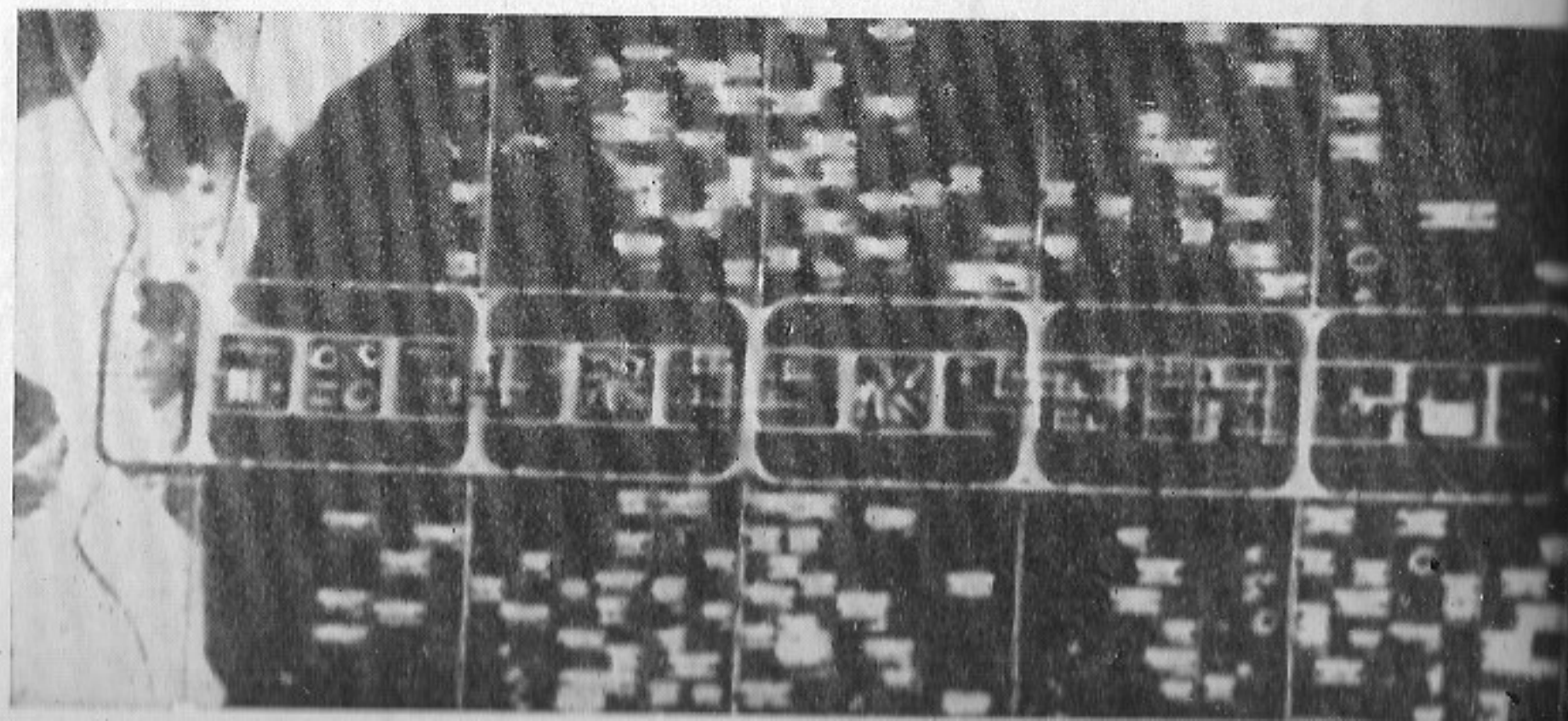
kasv moodustab ümarguselt 2%, nende poolt tarbitavate produktide hulk aga kasvab iga aastaga pea-aegu 7%. Kui elanike hulk ja tarbimine kasvavad ka edaspidi samas tempos, siis lõpevad näiteks Massachusettsi Tehnika Instituudi teadlaste arvates nafta, maagaasi, vase, tsingi ja hõbeda varud umbes 2020. aastal, kivisöe varud 2120. aastal, raua varud 2140. aastal jne. Palju-

des tihedalt asustatud riikides tekib territooriumi nappus. Selleks, et säilitada maad toiduainete tootmiseks ning metsi ja parke hapniku produtseerimiseks ning keskkonna tervendamiseks, soovitatakse inimesi majutada mitte hajusalt üle kogu territooriumi, vaid koondada kompaktsesse linnadesse. Paljud arhitektid leiavad, et tulevikulinnad peaksid pürgima kõrgusse, mõned näevad väljapääsu nende ehitamises merede kohale, mõned isegi maa või mere sügavusse. Selline suund on eriti levinud tihedasti

asustatud maades, näit. Jaapanis. Ka nõukogude arhitektide, eriti nende hulgas, kes kujundavad suurlinna, on see suund leidnud pooldajaid. Samuti peaks energiasursside ja loodusvarade piiratus maakeral paljude spetsialistide arvates avaldama otsest mõju asulate kujunemisele. On soovitatud arendada arhitektuurseid kontseptsioone, lähtudes energia minimaalse tarbimise ideest. Selleks on vaja linna planeerida nii, et ei tekiks vajadust palju energiat nõudva transporti järele (näit. sõidua autod). Linnad peaksid olema jalakäijate või jalgratturite päralt. Tuleks vältida energiakulukaid lifte, eskalaatoreid, kliimaseadmeid jne. Jaheda kliimaga piirkondades peaksid seinad ja aknad olema hästi soojapidavad, et vältida liigseid soojakadusid. Hooned tuleks ehitada sellistest materjalidest, mille tagavarad on looduses suured või mis taastuvad. Eriti sobivaks peetakse ehitamist tootmisjäätmest (näit. põlevkivituhk). Tuleks võimalikult piirata defitsiitsete ja looduses mittetaastuvate materjalide kasutamist — näiteks värvilised metallid, raud jt. Mainitud kaalutlustest järeldub vajadus suurendada asustuse kompaktsust. Kuigi küsitavaks muutub võimalus pürgida kõrgusse, sest sellega kaasneb energia ja defitsiitsete materjalide suurenenud vajadus.

372. Tokio uue keskuse hoonestuse projekti fragment. Arhit. K. Tange

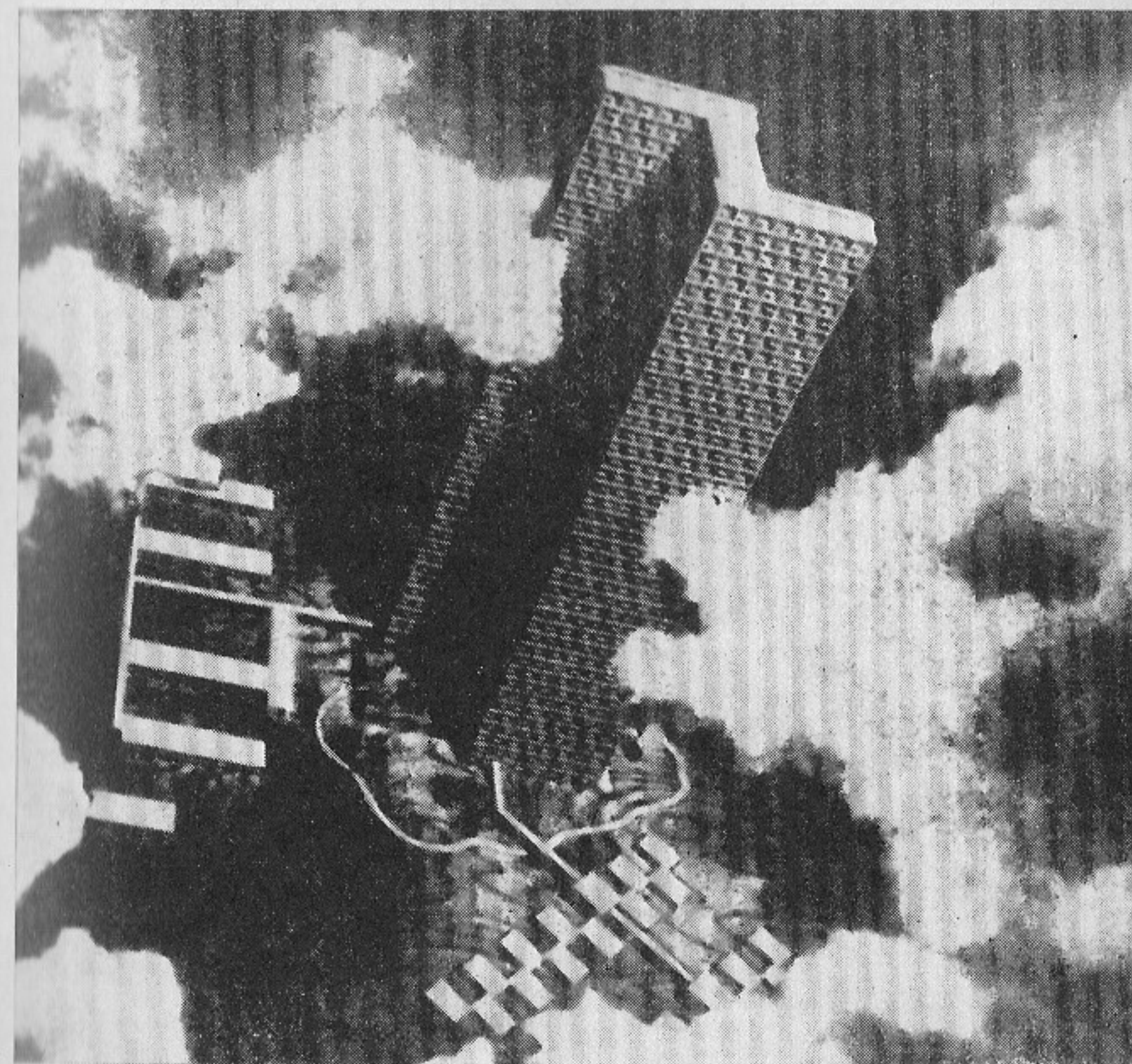
Arhitektuursed tulevikufantaasiad on eriilmelised ja olenevad nende autorite kontseptsioonidest ja lähtetingimustest, mida omakorda mõjutavad konkreetsed kohalikud olud.

Vaatleme Eesti NSV asustust mõjutavaid tegureid ja püüame nende najal konstrueerida kohalikest oludest tuleneva tuleviku asustuse mudeli.

Eelneva analüüsi andmed lubavad väita, et ka suhteliselt kauges tulevikus ei muutu meie asulad kolossaalseks, ebainimlikeks moodustisteks. Seetõttu ei teki meil vajadust ka ekstravagantsete linna-lahenduste järele, nagu neid sünnib vahete-vahel olude sunnil Lääne-Euroopa, Ameerika ja Jaapani arhitektide loomingus (näiteks K. Tange linn kunstlikul saarel, C. Doxiadi ülemaailmne megalopolis, trehter-linnad, üle muistsete asulate laiuvad sillad-linnad jt.). Meie asulad, kui neid arendada liitasula põhimõttel, jäävad ka edaspidi loomulikeks, normaalseks inimeste elupaikadeks, mitte koor-

mavalt suurteks ega ka liialt väikeseks. Tuleb silmas pidada ka seda, et see, mida ehitame praegu, jääb püsima suures osas ka tuleval sajandil. Seega meie asulate hoonestus ei transformeeru radikaalselt. Mõningad muudatused, mille eoseid täheldame juba praegu, tõenäoliselt siiski toimuvad. Analüüsi põhjal, mis toodud eelmises peatükis, võib arvata, et mitmekesisust hoonestatud alade ruumipilt. Seda soodustab liitasulate kujunemine. Oma olemuse tõttu peaks liitasula garanteerima olulise mitmekesisuse: siin leiame soovijaile kõrgelt linnastunud rajoone, siin võib säilitada vanu, oma ajale iseloomulikke linnaosi, siin saab soovijaile jätta ka maa miljööd. Ta garanteerib vahelduse, sideme loodusega, tervikkuse ja mis kõige tähtsam — võrdsed ja laiad võimalused sotsiaalsete vajaduste rahuldamiseks.

Hoonestuse iseloomule võivad mõju avaldada ka nihked asustatud alade territoriaalses tööjaotuses. Tõenäoliselt muutuvad meie hoonestatud alad funktsionaalses mõt-

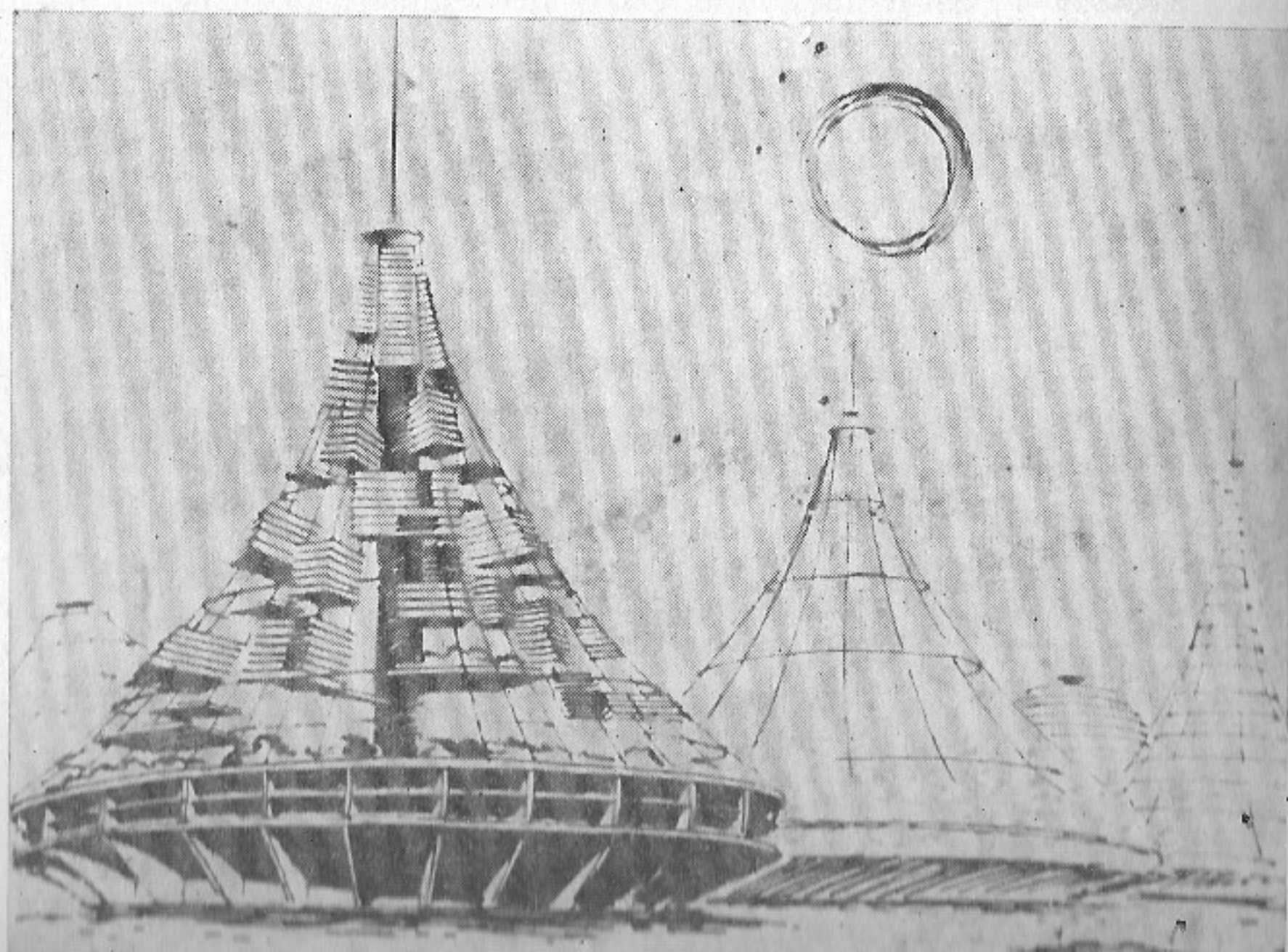
374. Tornelamu — linna mikrorajoon. Arhit. G. Gradov

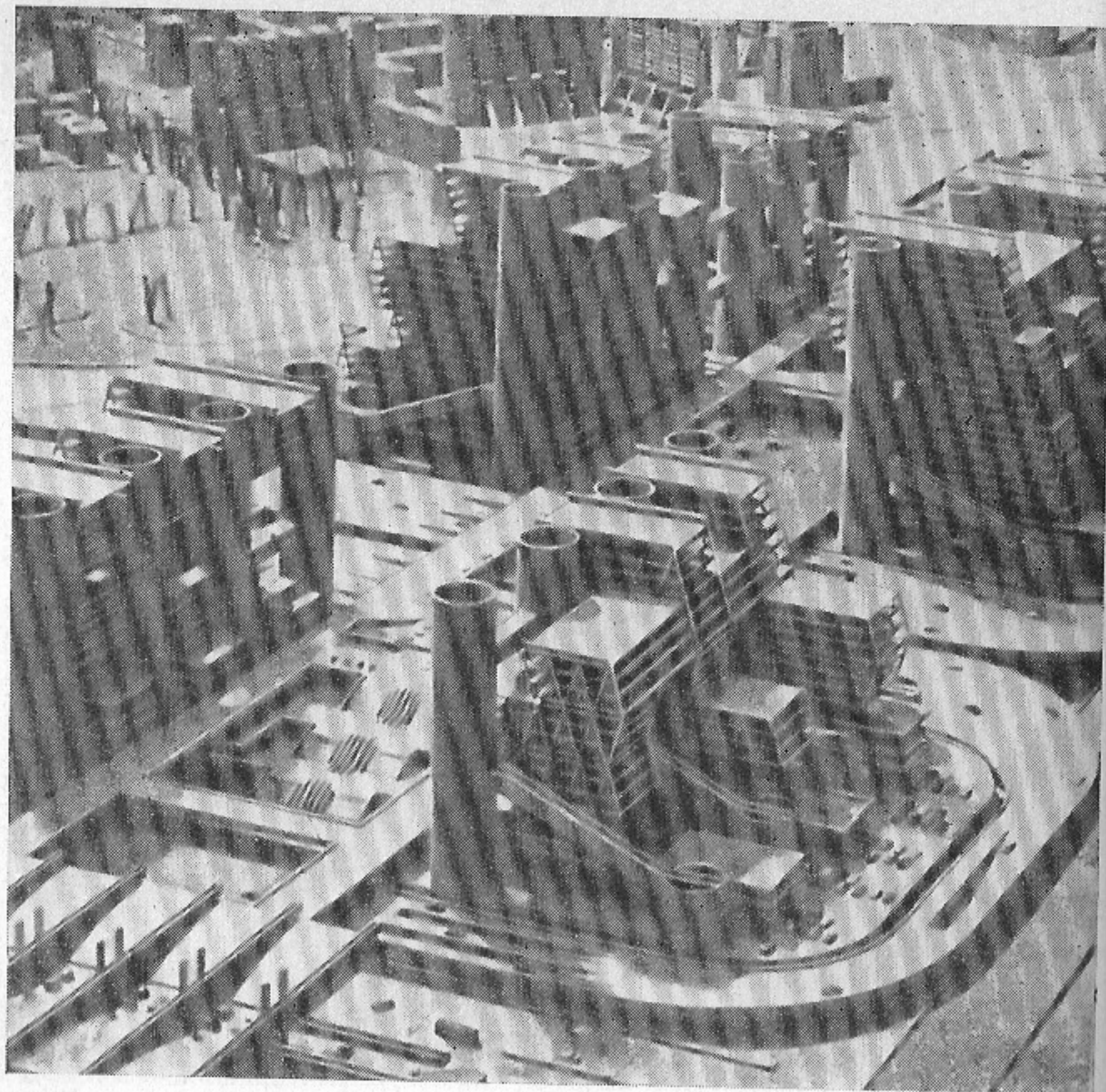
tes komplekssemaks. Neis hakavad rohkem läbi põimuma elamis-, teenindus-, puhke- ja tööfunktsioonid. Seda muidugi mõistlikkuse pii-rides, nii et erinevad funktsioonid ei segaks üksteist. Mis kujul see toimub, on detailselt raske ette näha. Huvitavaid eksperimentaalseid futuroloogilise kallakuga diplomitöid on tehtud arhit. S. Jõe juhendamisel ENSV Riiklikus Kunstiinstituudis. Mõnes nendest on mittehäiriv tööstus paigutatud ulatuslikku, mitmekhektarilise pindalaga ühekorruselisse hoonesse. Selle katus on kujundatud kunstliku «maapinnana», millele ehitatakse madalad elamud. Katus haljastatakse, sinna rajatakse jalakäijate teed, laste mänguplatsid ja muud elamiseks vajalikud elemendid. Juurde-

maapinna tasandil, samas võivad olla mahukamad ühiskondlikud hooned, ühiskondliku transpordi peatuskohad, sõiduautode parklad jne. Idee on huvitav ja pakub palju võimalusi eluprotsesside otstarbekamaks korraldamiseks. Ühtlasi võimaldab selline lahendus oluliselt kokku hoida territooriumi, ilma et peaksime üle minema ainult palju-korruseliste elumajade ehitamisele linnades, samuti aga mitmekesistada arhitektuurset ruumipilti.

Pole mingit kahtlust, et teenindamise taseme edasiseks tõstmiseks tuleb ehitada palju mitmesuguseid teenindusobjekte, sealhulgas ka senitundmatuid. Ka need mitmekesistavad nii funktsionaalselt kui ka sotsiaalselt ja arhitektuurset asustatud alasid ja aitavad muuta

hoones-
variante

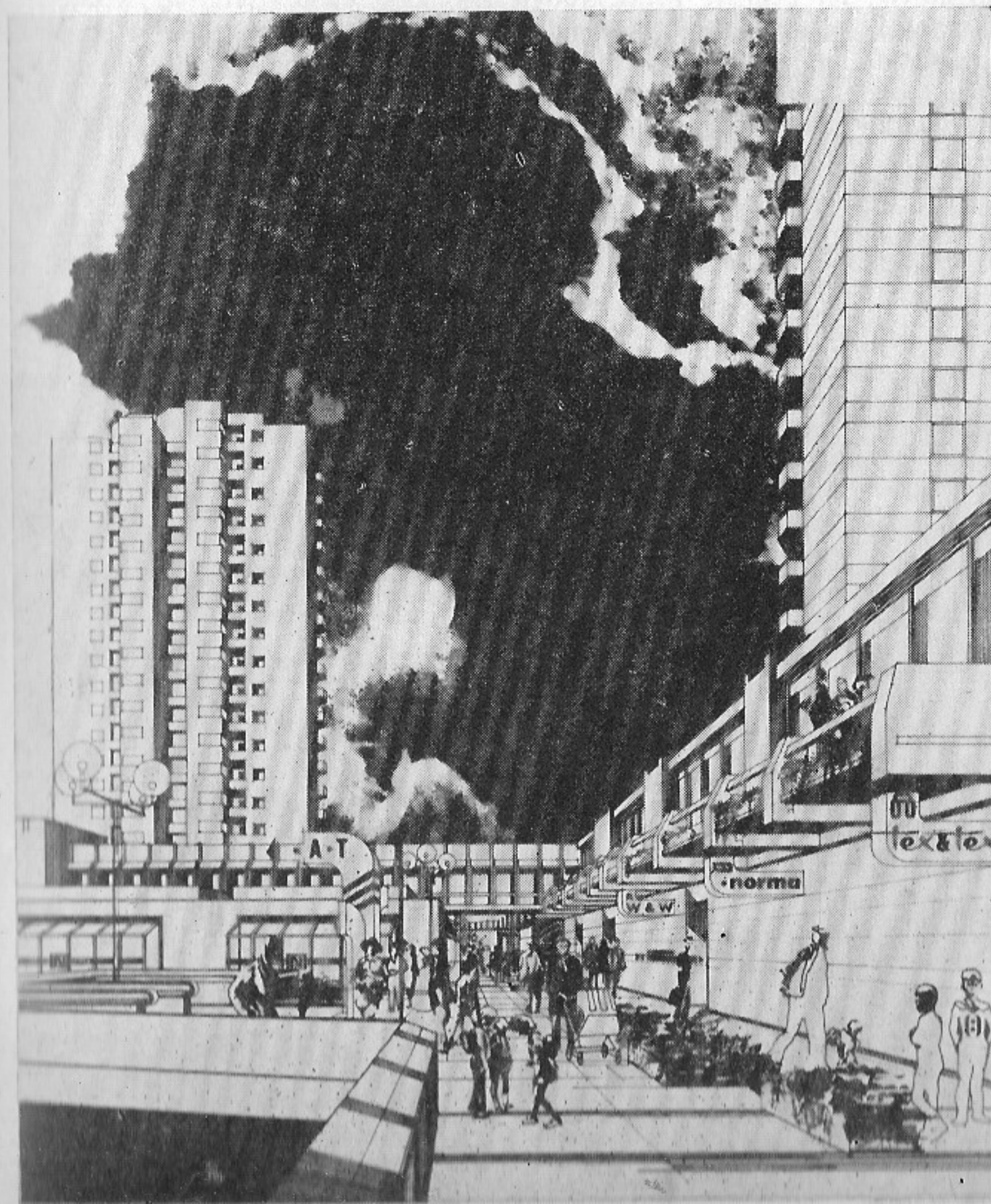
Kahtlematult muutub elamute nomenklatuur ja iseloom. Loobume keskmiste, peamiselt viiekorruseliste sektsioonelamute ehitamisest ja elamispinna jaotamisest keskmiste näitajate alusel. Suuremad majanduslikud võimalused lubavad ehitada selliseid elamuid ja kortereid, nagu inimesed soovivad ja vajavad — alates vähekorruselistest ühepere-elamutest ja lõpetades paljukorru-seliste plokkidega. Palju enam pööratakse tähelepanu majadevaheliste alade kujundamisele. Need peavad muutuma elamu loomulikuks jätkuks ning rahuldama kõigi elanike-gruppide soove ja vajadusi. Võrreldes praeguste hoonetevaheliste alade-ga muutuvad nad intiimsemaks ning funktsionaalselt ja kujundus-likult täiuslikumaks.

Arvatavasti jääb püsima teatav

reeglipärasus kõrg- ja madalhoones-tuse paigutuses hoonestatud aladel. Teenindavate tööalade koondumise tõttu asustatud alade tsentritesse hakkavad elamud siin pürgima kõrgusse. Vaevalt toimub see aja-looliste südameke vahetus naabru-ses. Nende väärtus meie silmis kas-vab veelgi ja veel enam hoidutakse nende varjutamisest kaasaegse hoo-nestusega. Teatavas kauguses aja-loolisest hoonestusest näib korruse-lisuse tõstmine paratamatuna. Tsentrid jäävad suures osas mitme-suguste asutuste päralt. Selleks et asustatud alade tsentrid õhtuti välja ei sureks, on vajalikud siin ka elamud, mis loomulikult ehitatakse samuti paljukorruselistena. Võib aga arvata, et traditsioonilise sekt-sioonmaja asemel tulevad uued tüü-bid — võib-olla terrassmaja, kus

korteriid on üksteisest rohkem eral-datud ja omavad väikese loodusliku jätku avara haljastatud terrassi niool. Asustatud alade äärrajoonid peaksid olema hoonestatud mada-lamate majadega, välja arvatud all-tsentrile lähim ümbrus, kuhu koon-duvad kohaliku tähtsusega asutused. Hoonestatud osade vahele kiilu-vad haljasalad, mis üheaegselt nii lahutavad kui ka ühendavad üksi-kuid hoonestatud osi. Kõrgenenud transpordivoolude tõttu kasvab tänavate ja väljakute osatähtsus

asulate territooriumi bilansis. Suu-rema osatähtsuse omandavad asu-late pildis mitmes tasapinnas ristuvad transpordisõlmed ja kiirma-gistraalid. Viimaseid paigutatakse tranšeedesse või isoleeritakse muul viisil (näiteks haljastusega) hoones-tusest. Palju suuremat tähelepanu pööratakse transpordist eraldatud jalakäijate-teele, mis kujunda-takse arhitektuursete vahendite abil eriti vaheldusrikasteks ja ini-mesi meelitavaiks. Sellistel teedel teeb inimene meelsasti iga päev

376. Hoonestatud ala. Ühiskondliku keskuse arhitek-tuurne lahendus. Arhit. M. Meelak, M. Port. O. Žemtšugov

tervistava jalutuskäigu. Hoonete välisilme võib tublisti muutuda seoses tehnika arenguga ja muudatustega meie vajadustes ning ilu hindamise kriteeriumides. Tõenäoliselt hakkavad levima nn. paindlikud struktuurid, transformeeritavad ja osaliselt isegi asendatavad ühiskondlikud ja elukompleksid. Linnaehituslikule kasutusele võetakse ka maa-alune ruum, vähemalt intensiivse elutegevuse piirkondades. Konstruktsioonides leivad kasutamist tehislikud, sealhulgas polümeersed materjalid, mis kajastuvad ka hoonete arhitektuuris. Muide, pole välditud, et nende materjalide suhtelise defitsiitsuse tõttu hakkab kohaliku arhitektuuri «nägu» kujundama gaaskukeroon.

Tänu kultuuri ja majanduslike võimaluste kasvule saame täielikumalt arvestada juba arhitekt W. Gropiuse poolt märgitud tõika, et «...iluga saavutatav inimpsüühika rahuldamine on täielikuks tsiviliseeritud eluks sama tähtis, kui mitte veelgi tähtsam, kui materiaalse komforti nõuete täitmine».⁴⁹ Üldise hukkamõistu osaliseks peavad saama korrastamata fassaadid, korrastamata haljasalad, auklikud tänavad ja kõnniteed, heakorrastamata või pikemat aega lõpetamata asulate osad. Asustatud alade lõpetatus ja hoolikas ekspluatatsioon tõstavad oluliselt nende kvaliteeti ja soodustavad ka elanike nõudlikkuse tõusu enda suhtes.

LÕPETUSEKS

Olen püüdnud näidata meie asustust, asulaid ja nende arhitektuuri arenguprotsessis sellistena, nagu nad on. Meie asustuse arengus on olnud intensiivse edasimineku perioode ja ka mõõnu. Asustuse areng on keeruline ja vahest ka vastuoluline protsess. Näib, et areng toimub mööda spiraali — teatava aja möödudes jõuaksime nagu tuldud teele tagasi, tõsi küll, uuel tasandil.

Asustus on eelkõige sotsiaalne kategooria, ta peab rahuldama meie sotsiaalseid vajadusi. Kunstilises mõttes on asustus meie kultuuri lahutamatu osa. Seetõttu peavad asustuse kujunemise üldjuhtimist

teostama sotsiaalset ja kultuurilist arengut juhtivad organid, tuginedes erialade spetsialistide poolt läbitöötatud ja ettevalmistatud komplekssetele ettepanekutele. Meie maal ongi see nii. Seetõttu võib veendunud olla, et asustuse areng toimub meil edukalt, vastuolude ületamise teel ja kindlustab elanikele soodsad võimalused igakülgselt arenguks.

Lõpuks tahaksin tänada lugejat osutatud tähelepanu eest. Kui esitatud aitas tal saada mõningase ettekujutuse meie asustusest ning tema arengu seaduspärasustest ja tendentsidest, siis loeb autor oma eesmärgi saavutatuks.

